

In Medias Res

DAVID ANDERSON

A sajtó és a politikai közösségek

IAN CRAM

Kulturálatlan?

Érvek az „ízléstelen”, a tiszteletlen és a névtelen internetes véleménynyilvánítás védelmében

ROBERT A. KAHN

Az egyik tizenkilenc, a másik egy híján húsz?

Az antiszemitizmus és az anticionizmus közötti különbség a 2014-es gázai tiltakozások tükrében

JOANNA KULESZA

#Jesuischarlie

A véleménynyilvánítás szabadsága a globális média korában

STEFANIE PUKALLUS – JACKIE HARRISON

A médiaszabadság és a médiapluralizmus mint az Európai Unió alapvető értékei

2015/1

In Medias Res

FOLYÓIRAT A SAJTÓSZABADSÁGRÓL ÉS A MÉDIASZABÁLYOZÁSRÓL

IV. évfolyam, 1. szám

2015

Felelős szerkesztő

KOLTAY ANDRÁS (Pázmány Péter Katolikus Egyetem)

Főszerkesztő

NYAKAS LEVENTE (Károli Gáspár Református Egyetem)

A szerkesztőbizottság tagjai

GELLÉN KLÁRA (Szegedi Tudományegyetem)

LAPSÁNSZKY ANDRÁS (Széchenyi István Egyetem)

PÁZMÁNDI KINGA (Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem)

SZÉKELY LÁSZLÓ (Eötvös Loránd Tudományegyetem)

TÓTH ANDRÁS (Károli Gáspár Református Egyetem)

Tanácsadó testület

BAKA ANDRÁS (Kúria)

BARNA ATTILA (Széchenyi István Egyetem)

BIHARI MIHÁLY (Széchenyi István Egyetem)

HORVÁTH ATTILA (ELTE)

KARÁCSONY ANDRÁS (ELTE)

KECSKÉS LÁSZLÓ (Pécsi Tudományegyetem)

KUKORELLI ISTVÁN (ELTE)

LÁBADY TAMÁS

(Pázmány Péter Katolikus Egyetem)

LENKOVICS BARNABÁS

(ELTE)

POKOL BÉLA (Szegedi Tudományegyetem)

RÉVÉSZ T. MIHÁLY (ELTE)

SCHANDA BALÁZS

(Pázmány Péter Katolikus Egyetem)

SZALAY PÉTER (Alkotmánybíróság)

TAKÁCS PÉTER (Széchenyi István Egyetem)

TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ (Szegedi Tudományegyetem)

VARGA ZS. ANDRÁS

(Pázmány Péter Katolikus Egyetem)

ZLINSZKY JÁNOS

(Pázmány Péter Katolikus Egyetem)

Wolters Kluwer

Kiadja a
Wolters Kluwer Kft.
Budapest, 2015
1117 Budapest, Prielle Kornélia u. 21–35.
Telefon: (40) 464-565
Fax: +36 (1) 464-5657
e-mail: info@wolterskluwer.hu
www.wolterskluwer.hu
www.media-tudomany.hu

A folyóirat tartalma anonim módon lektorált.

Szakmai partner: Az NMHH Médiatechnológiai Intézet

Felelős vezető: Tóth Gábor, a Wolters Kluwer Kft. ügyvezetője

Kiadásért felelős: dr. Vajda Krisztina

A kiadványok szerkesztéséért felelős: dr. Szabó Marianna

Felelős szerkesztők: Dúll Kata, Németh Lajos

Műszaki kiemelt főmunkatárs: Schuller Krisztina

Műszaki szerkesztők: Kerek Imréné, Szász Zoltán

Fedélterv és tördelés: Wolters Kluwer Kft. DTP-csoport

Nyomdai munkálatok: Sowa Sp. z o.o.

ul. Raszyńska 13

05-500 Piaseczno

Poland

ISSN 2063-6253

Termékkód: YOVI602

Kiadványaink megtekinthetőek és megvásárolhatóak szakkönyvesboltunkban a Kiadó címén,
továbbá a www.complex.hu portálon.

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás és a mű bővített, illetve rövidített változatának kiadási jogát is.

A Kiadó írásbeli hozzájárulása nélkül sem a teljes mű, sem annak bármely része
semmiféle formában (fotokópia, mikrofilm vagy más hordozó) nem sokszorosítható.

TARTALOM

Tanulmányok

DAVID ANDERSON	
A sajtó és a politikai közösségek	1
IAN CRAM	
Kulturálatlan?	
<i>Érvek az „ízléstelen”, a tiszteletlen és a névtelen internetes véleménynyilvánítás védelmében</i>	12
ROBERT A. KAHN	
Az egyik tizenkilenc, a másik egy híján húsz?	
<i>Az antiszemizmus és az anticionizmus közötti különbség a 2014-es gázai tiltakozások tükrében</i>	43
JOANNA KULESZA	
#Jesuischarlie	
<i>A véleménynyilvánítás szabadsága a globális média korában</i>	62
STEFANIE PUKALLUS – JACKIE HARRISON	
Ha a médiaszabadság és a médiapluralizmus az Európai Unió alapvető értékei közé tartoznak, az miért nem tesz semmit gyakorlati megvalósításuk biztosításáért?	80

Fórum

MANHERCZ ORSOLYA	
Bécsi sajtópolitika a forradalom után (1849–1852)	103
NAVRATYIL ZOLTÁN	
A gépek nem beszélnek	
<i>A keresőmotor-szolgáltatók találati listája mint szólás az Egyesült Államok jogfelfogása tükrében</i>	128
SMUK PÉTER	
A demokratikus közvélemény kialakulásának támogatása és korlátai	
a kelet-európai jogrendszerekben	141
TÓFALVY TAMÁS	
„A személyes és a nyilvános titokzatos keveréke”:	
szakmai határok és az újságírás ideológiája	160
TÓTH J. ZOLTÁN	
A rágalmazás és becsületsértés szabályozása Európában	173

Könyvismertetések

Lee C. Bollinger: A toleráns társadalom. Korlátlan, erőteljes és szélesre nyitott (<i>Koltay András</i>)	203
Polyák Gábor: Médiaszabályozás, médiapolitika – Technikai, gazdasági és társadalomtudományi összefüggések (<i>Nyakas Levente</i>)	206
Frederick Schauer: A demokrácia és a szólásszabadság határai. Válogatott tanulmányok (<i>Koltay András</i>)	208
Smuk Péter: A politikai diskurzusok alkotmányjogi szerkezete (<i>Klein Tamás</i>).....	213

TANULMÁNYOK

A sajtó és a politikai közösségek

DAVID ANDERSON*

A nyugati demokráciák többségének jogrendszere biztosít valamiféle különleges bánásmódot a sajtó számára.¹ Olyan előnyök járnak a sajtónak, melyeket más nem élvez – mint az állami kontroll alóli szabadság biztosítékai, bejárás mások számára lezárt területekre, anyagi támogatás, valamint saját televízió- és rádiócsatornáik.² Néha ezek az előfeltételek az alkotmányból következnek, gyakorta azonban a joggyakorlatból vagy hagyományokból erednek.³ Akármilyen is a forrása, a sajtó ilyen jellegű előnyeinek biztosítását általában szükségesnek ítélik a hírek begyűjtésében és terjesztésében betöltött hasznos szerepe miatt.⁴ A sajtó és közönsége azonban változásban vannak, s ez szükségessé teszi újragondolni, mi teszi a sajtót különösen értékessé.

Manapság számos olyan helyen is gyűjtenek híreket, amelyek nem tartoznak a sajtóhoz. Az úgynevezett civil újságírók gyakran hamarabb tudósítanak eseményekről (s olykor átfogóbban is), mint a sajtó, különösen olyan helyzetekben, mint a katasztrófák és háborúk, ahol nincs azonnali sajtójelentés. Egy Japánban pusztító szökőárról⁵ vagy egy Ukrajna területén lelőtt repülőgépről készült képek és az események részletei közvetlenül a jelenlévőktől kerülhetnek a

* Fred & Emily Marshall Wulff Centennial Chair in Law, University of Texas School of Law. A szerző köszöni Kathleen Pritchardnak az értékes segítséget a kutató- és a szerkesztői munkában. A cikk az MTA BTK Médiatudományi Kutatócsoport keretében zajló, „Az európai médiajogi gondolkodás” című kutatási program eredményeként született meg. Eredeti, angol nyelvű címe és megjelenési helye: The Press and Political Community. In András KOLTAY (ed.): *Comparative Perspectives on the Fundamental Freedom of Expression*. Budapest, Wolters Kluwer, 2015 (megjelenés alatt). A fordítást a szerző engedélyével közöljük.

¹ A „sajtó” alatt a média azon részét értem, amelyik közügyekről tudósít, akár nyomtatásban, közvetítés keretében vagy online teszi ezt.

² Ezen előnyök országok szerinti áttekintését lásd: Freedom of the Press 2013. Online kiadvány, Freedom House, 2013. <https://freedomhouse.org/sites/default/files/FOTP%202013%20Full%20Report.pdf>

³ Egyes országokban ezt kifejezetten a sajtóra vonatkozó rendelkezésekkel érik el, például egy szabad sajtóról szóló záradékkal vagy az Egyesült Államok alkotmányával, máshol pedig az általános szólásszabadság elve alapján biztosítanak különleges védelmet. Lásd: Russell L. WEAVER: The press and freedom of expression. In KOLTAY András (szerk.): *Media Freedom and Regulation in the New Media World*. Budapest, Wolters Kluwer, 2014. 36.

⁴ M. GLASER: Your Guide to Citizen Journalism (PBS, 27 September 2006) <http://ec2-23-21-180-28.compute-1.amazonaws.com/mediashift/2006/09/your-guide-to-citizen-journalism270>

⁵ Lásd: B. D. M. PEARY – R. SHAW – Y. TAKEUCHI: Utilization of Social Media in the East Japan Earthquake and Tsunami and its Effectiveness (2012) 34 *Journal of Natural Disaster Science* 3, 3.

külvilág elé.⁶ A kormányok szapora hírgyűjtők, különösen, ami a gazdasági híreket illeti – a foglalkoztatottsági statisztikákat, gyári megrendeléseket, bányászati és fűrőtevékenységet, külkereskedelmet, kiskereskedelmi értékesítéseket, mezőgazdasági termelést és az időjárást, hogy csak néhányat említsünk. Civil szervezetek is gyűjtenek híreket az őket érdeklő területekről, mint a szegénység, egészség, bűnözés, gazdasági fejlődés és oktatás.

Még a sajtó által közzétett híreket is gyakran mások gyűjtik. Egyaránt igaz ez az újságokra, televízióra, magazinokra és online hírportálokra. A bűnügyi tudósítások a rendőrség, az ügyészek vagy védőügyvédek által gyűjtött, vagy a bírósági eljárás során feltárt információkra támaszkodnak. Az összetettebb bűncselekményekről – mint a befektetési csalás, a licit során történő összejátszás (collusive bidding), banki csalások, versenyellenes üzleti gyakorlatok – szóló információkat állami ellenőrök vagy szabályozók fedik fel. A tűzvésekről, áradásokról és természeti katasztrófákról szóló információk tűzoltósági tisztektől, rendvédelmi szervektől és a katasztrófavédelemtől származnak. A gazdaság fontos területeiről érkező hírek a bankok szabályozó szerveitől és az értéktőzsdéről származnak. A hírek egy jelentős része tudósoktól, közgazdászoktól, kutatóorvosoktól és más szakemberektől származik, akik kutatásaik eredményeit hozzák nyilvánosságra. A demográfiai, életstílust és divatot érintő, valamint a költséges szokásokat feldolgozó híreket a vizuális statisztikai irodák, népszámlálási hivatalok, illetve ipari és kereskedelmi csoportok bocsátják ki.

A sajtónak is van hozzáadott értéke a mások által összegyűjtött információk tekintetében, például könnyebben emészthetővé teszi, esetleg történelmi vagy összehasonlító perspektívából tálalja azokat. A hírgyűjtés egy részére pedig éppen azért kerül sor, mert tudható, hogy a sajtó publikálni fogja azt: egy ügynökség azért készít jelentést, mert szüksége van az ez által biztosított hírverésre, egy ügyész pedig azért gyűjt információt a gyanúsított háttéréről, mert a sajtó igényt tart erre.

Mindemellett a sajtó maga még mindig fontos hírgyűjtőnek számít. A hagyományos orgánusok – az újságok, hírmagazinok és a televízió – ugyan elbocsátásokra és sok esetben bezárásra kényszerülnek,⁷ ám az online hírportálok egyre szaporodnak. Az Egyesült Államokban 2014-ben nagyjából 5000 teljes munkaidőben dolgozó szakembert foglalkoztatott mintegy 500 digitális hírportál, melyek túlnyomó része az elmúlt fél tucat évben jött létre.⁸ A sajtó olyan híreket közöl le, amelyeknek vállalkozó szellemű újságírók saját erejükből járnak utána. Az oknyomozó újságírás megvesztegetéseket, pazarlásokat, figyelmetlenségeket tár fel a kormányban, az üzleti életben, az oktatás, az egészségügy, a sport és egyéb emberi tevékenységek terén. A történelem tele van olyan esetekkel, amikor vállalkozó szellemű újságírók értékes szolgálatot tet-

⁶ Lásd: GLASER i. m. (4. lj.)

⁷ A Hírszerkesztők Amerikai Társasága szerint az egyesült államokbeli újságok mintegy 14 000 szerkesztőségi állást szüntettek be az elmúlt években, teljes munkaállományuk majdnem 30%-át. Paul FARHI: Charting the years-long decline of local news reporting. *Washington Post*, 2014 március 26. http://www.washingtonpost.com/lifestyle/style/charting-the-years-long-decline-of-local-news-reporting/2014/03/26/977bf088-b457-11e3-b899-20667de76985_story.html

⁸ Lásd: Amy MITCHELL: The State of the News Media 2014. Overview. *Pew Research Center*, 2014. március 24. <http://www.journalism.org/2014/03/26/state-of-the-news-media-2014-overview/>

tek a köznek.⁹ De ahogy a „hagyományos média” alkalmazottjainak és erőforrásainak száma szűkül,¹⁰ sok szerepet, melyet korábban oknyomozó újságírók láttak el, mások vesznek át – nemcsak a WikiLeaks és azok, akik a szervezeteken belüli vétségeket leleplezik, hanem olyan független szervezetek is, mint a Nemzetbiztonsági Archívum,¹¹ amelyek megfelelő szakértelemmel, erőforrásokkal és stabilitással rendelkeznek olyan témák kivizsgálásához, melyek túlzottan nagyszabásúak vagy átláthatatlanok a legtöbb újságíró számára. Az új online hírportálok közül sokan csinálnak oknyomozó újságírást, de általában nem rendelkeznek olyan erőforrásokkal, amelyeket a régi média fénykorában ráfordított.¹²

A sajtó már nem elengedhetetlen mint terjesztő

A hírek, akár a sajtó, akár mások által lettek összegyűjtve, persze csekély értéket képviselnek a nyilvánosság számára, amíg terjesztésre nem kerülnek. Sokáig a sajtó volt a legfőbb terjesztőjük, ám ma már ez nincs így. Ma már bárkinek megvan a lehetősége, hogy közvetlenül hozza nyilvánosságra az általa összegyűjtött híreket. A kormányok és civil szervezetek régebben függték a sajtótól, hogy az terjessze a híreiket, ám ma már saját weboldalaikról közvetlenül érhetik el azokat az emberek.¹³ Sok más online hírforrás is létezik. Vannak, amelyeket azok megosztója gyűjtött, ám a legtöbb internetes oldal mások által összegyűjtött híreket közöl. A hírgyűjtő oldalak (*news aggregators*) azonosítják a hírek forrásait, mások azonban egyszerűen belefoglalják a mások által gyűjtött információkat saját tudósításaikba.¹⁴ Sokan a Facebookról vagy egyéb hasonló platformokról szerzik értesítéseiket, ami annyit jelent, hogy hírforásaik lehetnek szörszálhasogatónak pontosak, teljesen megbízhatatlanok vagy bármi a kettő között. Sok internethasználó láthatóan nem törődik azzal, hogy hírforásaik nem függetlenek; a digitális médiavilág leggyorsabban növekvő bevételforrása a „native advertising”-ből jön, amely olyan formában tálalja a reklámozó üzenetét, ami megkülönböztethetetlen a környező tartalmaktól.

⁹ Egy nemrég történt példa erre, hogy a *Daily Telegraph* és egy televíziócsatorna leleplezte az Egyesült Királyság két volt miniszterének állítólagos korrupciós ügyét. Lásd: Stephen CASTLE – Alan COWELL: Two Former Cabinet Ministers in Britain Deny Wrongdoing After Graft Allegations. *New York Times*, 2015. február 23. http://www.nytimes.com/2015/02/24/world/europe/malcolm-rifkind-jack-straw-deny-wrongdoing.html?ref=topics&_r=0

¹⁰ Az Egyesült Államokban a szerkesztőségi foglalkoztatás mértéke 26%-kal csökkent 2007 és 2012 között. Lásd: Fred VULTEE: A Look at the Numbers: Editing Job Losses in the Newsroom. *American Society of Copy Editors*, 2013. június 1. <http://www.copydesk.org/blog/2013/06/01/editing-job-losses/>

¹¹ Lásd: The National Security Archive: About the National Security Archive. 29 Years of Opening Governments at Home and Abroad. http://www2.gwu.edu/~nsarchiv/nsa/the_archive.html

¹² Lásd: MITCHELL i. m. (8. l.) azt állapítja meg, hogy az eredeti tudósítások túlnyomó része még mindig az újságiparból származik.

¹³ Valójában a sajtó gyakorta úgy szerzi be a kormányok és civil szervezetek honlapjairól a híreket, melyeket leközöl, hogy nem is lép közvetlen kapcsolatba azok képviselőivel.

¹⁴ Lásd: Marc FISHER: Steal This Idea. Why Plagiarize When You Can Rip Off Another Writer's Thoughts Without Fear of Penalty? *Columbia Journalism Review*, 2015. március/április, 30. (Arról a terjedő gyakorlatról számol be, hogy „a megjelenő cikkek részben vagy egészben mások munkáin alapulnak”)

Az ilyen reklámokra 2013-ban 4,7 milliárd dollárt költöttek, aminek növekedését 2014-re 7,9 milliárdra becsülték, 2018-ra pedig 21 milliárdra.¹⁵

Történelmi szempontból a sajtó a felvigyázó szerepében volt, s ahogy azt Stewart bíró nevezte, „a kormány szervezett, szakértő felülvizsgálatát”¹⁶ végezte el. Azonban a sajtó, legalábbis az Egyesült Államokban, gyors iramban hagyja maga mögött ezt a szerepet – a washingtoni irodák sorra zárnak, a riportereket visszahívják a Kongresszusból és a szövetségi ügynökségektől, bezárják az állami parlamentekben működő irodákat, és csökkentik a tudósítások számát a városházákból és bíróságokról.¹⁷ A „negyedik hatalmi ág”, mely a riporterek szintjén foglal helyet, és figyelemmel kíséri a kormányzati ágak működését, csökkenő relevanciával rendelkezik manapság. A felülvizsgálói szerepet nagyrészt átengedték a különböző érdekcsoportoknak; a National Rifle Association vagy a Sierra Club figyelő szeme sokkal inkább fog korlátokat szabni manapság a köztisztviselőknek, mint a sajtó.

Ha a sajtónak igénye van a különleges védelemre a mai világban, ez leginkább a sajtó abbéli képességéből fakadhat, hogy bizonyítottan elősegíti a demokratikus párbeszéd megvalósulását. A sajtó közösségeket hoz létre, összegyűjti a közönséget, létrehoz egy fórumot, s olykor a közösség lelkiismereteként vagy provokálójaként lép föl.¹⁸ Még fontosabb talán, hogy a sajtó segít a nyilvános célok kitűzésében. Ebben a folyamatban a sajtó és a közönség közti kapcsolat szimbiotikus, a célnak tükröznie kell a közönség érdekeit, de ezek az érdekek részben általa formálódnak, hogy a sajtó milyen ügyeket karol fel, és milyen módon tálalja azokat.¹⁹

Ezek a közösségek lehetnek földrajzi alapúak, egy lakóközösségtől egy ország lakosságáig bármilyen méretet ölthetnek. Lehetnek földrajzi határoktól független csoportok is, mint a tudományos közösségek vagy a BBC World és CNN International nézői. Leggyakrabban e közösségeknek több mint egy fontos jellemzőjük van; a New York Times például az Egyesült Államok nemzeti szinten terjesztett újságja, ám olvasóközönsége a nemzet lakosságának egy szűk (bár befolyásos) rétege, amely a helyi sajtónál részletesebb tudósításokat igényel a nemzeti és nemzetközi ügyekről.

A nyelv persze olyan jellemző, amely minden másnál fontosabb; még a szűk területtel foglalkozó tudósok vagy egy kis lakóközösség sem tud egy közösség teljes értékű tagja lenni, ha nem beszélnek ugyanazt a nyelvet, mindegy, mennyire egyezik is egyébként az érdeklődésük.

¹⁵ Lásd: Mark HOELZEL: Spending on Native Advertising Is Soaring As Marketers and Digital Media Publishers Realize the Benefit. *BusinessInsider*, 2015. február 18. <http://www.businessinsider.com/spending-on-native-ads-will-soar-as-publishers-and-advertisers-take-notice-2014-11>

¹⁶ Potter STEWART: Of of the Press. 16 *Hastings Law Journal*, (1975), 631, 634.

¹⁷ Jodi ENDA: Capital Flight. *American Journalism Review*, 2010. június. <http://ajrarchive.org/Article.asp?id=4877>

¹⁸ A demokrácia „a kommunikáció bonyolult hálója – annak a tudásnak az őrzése és megosztása, ami nyilvánosságot vagy közösséget hoz létre egyének tömegéből”. Jeffrey SCHEUER: *The Big Picture. Why Democracies Need Journalistic Excellence*. New York, Routledge, 2008. xix.

¹⁹ A sajtó és a demokratikus kormányzat egymástól való kölcsönös függését a Scheuer-könyvben tárgyalják nagy részletességgel. Lásd: Uo.

Valójában maga a nyelv is egy jelentős közösségformáló erő; gyakorta hatásosabban egyesíti vagy osztja meg az embereket, mint maguk az országhatárok.²⁰

A demokrácia és a földrajz

A demokrácia azonban elsősorban földrajzi alapú közösség képzetét idézi. Az elmúlt évszázad abbéli törekvéseinek ellenére, hogy nemzetek fölötti kormányokat hozzanak létre, a világot még mindig elsősorban nemzeti kormányok igazgatják. Igaz ez az olyan országokra is, amelyek nyelviileg megosztottak, mint Kanada, vagy széttartó gazdasági érdekek vezérlik őket, mint Kínában.²¹ A legtöbb nyugati demokráciában a politikai rendszer az országokon belül is földrajzi alapokon nyugszik; a képviselő körzetek alapján oszlik meg, és a polgárok számára lakhelyük alapján dől el, kire szavazhatnak, és ki szól érdekükben a kormányban. E földrajzi alapú elképzelés ereje országról országra változik. A parlamentáris rendszerekben a képviselőket részben kerületek alapján választják, de gyakran nem szükséges az általuk képviselt terület lakóinak lenniük,²² és a nemzeti pártpolitikától erősebben függ, hogy kit választanak meg, mint a helyi érzelmeiktől. Ebből kifolyólag az európai parlamenti rendszerek állampolgárainak nehézsége adódhat a földrajz jelentőségének értékelésével az amerikai politikai rendszerben.

Az Egyesült Államokban mélyen gyökerezik az a hit, hogy a politika számára releváns közösség földrajzi alapú. Az amerikaiak tucatnyi helyi, állami és nemzeti szintű köztisztviselőre szavaznak, egymással részleges átfedésben álló kerületek egész sorában. Az iskola igazgatósági tagjainak választása szempontjából egy kerületben lakik egy állampolgár, egy másikban a városi tanács tagjainak választása szempontjából, megint másikban, amikor a megyei kormányzó szerről van szó, az állami törvényhozókról, a Kongresszus tagjairól, és jellemzően a különböző szintű bírók választását illetően is más és más kerületek érvényesek.

Ezek a hivatalnokok szinte minden esetben kötelesek abban a kerületben élni, amelyet képviselnek, abból a talán megkérdőjelezhető elgondolásból kiindulva, miszerint egy kerület érdekeit csak annak egy lakosa képes megfelelően képviselni. A legtöbb kerületet legalább tízévente egyszer újra kell rajzolni,²³ ami néha azt jelenti, hogy az épp hivatalban lévőeknek meg kell változtatni lakhelyüket, hogy megtarthassák pozíciójukat.

²⁰ Például a hispán lakosság növekedése az Egyesült Államokban azt eredményezte, hogy a Univision spanyol nyelvű televíziós hálózat a négy legnagyobb versenytársává nőtte ki magát. Lásd: Emily GUSKIN – Amy MITCHELL: Hispanic Media. Faring Better than the Mainstream Media. *The State of the News Media, 2011*. <http://www.stateofthemedias.org/2011/hispanic-media-fairing-better-than-the-mainstream-media/>

²¹ Lásd például: Teresa WRIGHT: Tenuous Tolerance in China's Countryside. In Peter HAYES – Stanley ROSEN (szerk.): *Chinese Politics. State, Society and the Market*. New York, Routledge, 2010. 112–113. Wright több olyan módot is feltár, melyek nyomán Kína eredményessége a világpiacon hátrányos helyzetbe hozza a kínai földműveseket.

²² Az Európai Parlament képviselőinek nem kell az általuk képviselt országban lakniuk. Lásd: Treaty on the Functioning of the European Union [2007] art. 22(2) (mely kijelenti, hogy képviselő abból az országból választható, amelynek állampolgára, vagy amelynek lakosa).

²³ Ez abból a szövetségi alkotmányos követelményből adódik, mely szerint a kerületeknek arányaiban nagyjából azonos számú polgárt kell számlálniuk, mint a legutóbbi tízéves népszámlálás alkalmával. Ezt általában „egy ember, egy szavazat” elvnek szokás nevezni. Lásd: *Baker v. Carr* [1962] 369 US 186.

Hagyományosan a sajtó is földrajzi alapokon szerveződik. Néhány kiadvány képes egyszerre helyi és nemzetközi szerepet is betölteni – mint a *New York Times*, a *New Yorker* – ám legtöbbjük helyi vagy regionális szinten működik (*Atlanta Journal*, *Detroit Free Press*, *Texas Monthly*), vagy egy szűkebb közönséget céloz meg (a *Wall Street Journal*, a *Sporting News*). A televíziós szolgáltatók törvény szerint helyi jellegűek – az egyes adók egy-egy konkrét városra vagy nagyvárosi területre kapják licenceiket.²⁴

A sajtó helyi jellege többé-kevésbé egybevág a politikai rendszerével. A sajtó az adott kerület (vagy a közönségében megtalálható kerületek) számára fontos ügyekről tudósít, kialakít egy fórumot ezek nyilvános megvitatására, tudósít a kerületek választási kampányairól és eredményeiről, valamint informálja a szavazókat a különböző kormányzati szervek tevékenységéről. A sajtó és a politikai rendszer közti kapcsolat kétoldalú: a kormányzók és a kormányzottak közötti kommunikáció nagy része a sajtón keresztül megy végbe. A politikai gyűlések, kormányzati találkozók, hírlevelek és petíciók biztosítanak némi közvetlen tapasztalatot, de az eszmecsere nagy része így is a sajtón keresztül zajlik.

A politika és a sajtó helyi jellegének hasonlósága jelentősen meggyengült azonban. Egyrészt, a sajtó már kevésbé helyi kötöttségű. A legtöbb újság a nemzeti vagy regionális láncok tulajdonában van,²⁵ amelyek nagy változatosságot mutatnak a helyi kiadásaikon gyakorolt kontroll vagy befolyás mértékében. A legtöbben az Associated Press hírügynökséghez tartoznak, ami ugyanazon országos hírekhez ad nekik hozzáférést. Bár a televízióadók helyi jellegűek, a legtöbbjük kapcsolatban áll egy nemzeti szintű hálózattal, amely ugyanazokhoz a hírekhez és szórásközpontú műsorokhoz biztosít hozzáférést minden tagja számára.²⁶ Húsz évvel ezelőttig a Szövetségi Kommunikációs Bizottság (*Federal Communications Commission*) megkövetelte, hogy a televízióadók jelentős mennyiségű, a helyi közönség számára releváns hír- és közéleti műsorokat sugározzanak, ám a műsorszórás szabályozásának enyhülése az 1990-es években jelentősen meggyengítette eme követelményeket.²⁷ A legtöbb állomás ma is közvetít legalább valamennyi helyi hírt és időjárás-jelentést, de a helyi relevanciájú műsorok többi része szinte teljesen eltűnt.²⁸

Az elmúlt harminc év talán legnagyobb változása a kábel- és műholdas televízió fejlődése volt. A legtöbb ezek közül semmiféle helyi műsortartalmat nem közvetít; a CNN, a Fox News, az MSNBC és több száz más kábel- és műholdas hálózat egyetlen műsorcsomagot biztosít minden előfizetőjének, szerte a világon. Néhány ilyen szolgáltató közvetít még helyi híreket, és mindegyikük számára kötelező közvetíteni a hozzájuk tartozó terület helyi „over-the-air” szol-

²⁴ The Public and Broadcasting. How to Get the Most Service from Your Local Station. *Federal Communications Commission*, 2008. július. http://transition.fcc.gov/mb/audio/newsite/docs/public_and_broadcasting.html#_Toc319313288 (Minden televíziós szolgáltatónak „válaszkésznek kell lennie a licence által meghatározott helyi közönség igényeire és problémáira”).

²⁵ Eli NOAM: *Media Ownership and Concentration in America*. New York, Oxford University Press, 2009. 139.

²⁶ David KORDUS: What's on (Digital) TV? Assessing the Television Broadcasting System, Its Potential and Its Performance in Increasing Media Content Diversity. *Communications Law & Policy*, 2014/19. 55, 69 (kimutatja, hogy a nemzeti szintű „hálózatok országszerte növelik a tartalmak homogenitását”).

²⁷ The Policy and Regulatory Landscape. *Federal Communications Commission*, 285. <http://transition.fcc.gov/osp/inc-report/INoC-26-Broadcast.pdf>

²⁸ Lásd: MITCHELL i. m. (8. l.) arról tudósít, hogy a 952 egyesült államokbeli, híreket is közlő televízióállomás negyede nem készít saját hírműsorokat.

gáltatóinak műsorait,²⁹ de ahogy azt már fentebb említettük, ezek a helyi adók ma már kevesebb saját műsorral rendelkeznek, mint régebben. Azok a nézők, akik a kábeles hálózatokat részesítik előnyben az over-the-air szolgáltatókkal szemben, egyáltalán nem kerülnek kapcsolatba helyi hírekkel.

A politika változása szintén meggyengítette a sajtó és a politika közötti kapcsolatot. A Kongresszus kerületei nem kell, hogy a valódi érdekközösségeket tükrözzék; ehelyett a határait újrahúzásával biztosítják, hogy meglegyenek a törvény által előírt számú kisebbségi vagy a folyamatot felügyelő politikai párt által előnyben részesített szavazók. Én például egy sárkány alakú kerületben élek, amely kétszáz mérföld hosszú és egy megyényi széles; nem igazodik semmilyen újság terjesztési köréhez vagy televízióadó műsorszórási területéhez. Amit a megválasztott képviselő a kerület egyik végén mond a szavazóknak, teljesen más lehet, mint amit a másik végén képvisel. A másik véglet az, amikor egy szavazókerület túlon túl apró, hogy a sajtó tudósítson róla – ahol tucatnyi helyi kormányzó szerv tevékenykedik a helyi újság terjesztési körzeten belül, nem mindegyikük kerül bele a tudósításokba.

Mindennek az az eredménye, hogy míg a politikai rendszer még mindig földrajzi alapú, a legtöbb ember hír- és információforrásai nem azok. A politikai célok szempontjából fontos közösségek már nem igazodnak szorosan a hírek szempontjából fontos közösségekhez. Ennek sok következménye van, melyek közül a legnyilvánvalóbb az, hogy a sajtó már kevésbé hatékony fórum a politikai közösséget érdeklő ügyek megvitatására.

Az internet egyszerűen ront és javít ezen a tendencián. Az egyik oldalról megkönnyíti az állampolgárok számára, hogy csak olyan oldalakat érjenek el, amelyek izolálják őket nemcsak a helyi hírektől, de egész témáktól és nézőpontoktól is. Amennyiben ezek szándékos döntések valamely tartalom elkerülésére, akkor ugyanarról van szó, mint eldönteni, hogy egy bizonyos televízió-műsort nem néz meg vagy egy bizonyos újságot nem olvas az ember. Azonban ez – nem tudatosan – az érdeklődés szűkülését is eredményezheti; az újságot olvasók és tévénézők ki vannak téve bizonyos szalagcímeknek, fényképeknek és előzeteseknek, amelyek felhívják a figyelmüket olyan ügyekre, melyeket maguktól nem kerestek volna. Némely internetes oldal szintén megteszi ezt, de a legtöbbjük nem jelenít meg más tartalmakat a felhasználónak, mint amelyek az algoritmusok szerint érdekelnék őt.

Másrészről az internet megkönnyíti a helyi hírek vagy konkrét ügyek megvitatására való új, ad hoc fórumok kialakulását. Soha nem volt könnyebb egy ügyet azonosítani, vitát nyitni róla és mozgósítani a véleményalkotást helyi és globális kérdésekben, mint ma. Ez részben elősegíti az öngazgatás megvalósulását, mivel lehetővé teszi a közösség ügyeinek megvitatását, ám a legtöbb esetben a szórakozás, a sport, a fogyasztói választások vagy más olyan témák kerülnek terítékre, amelyek a politikai közösség számára érdektelenek.

Összességében ezek a hatások inkább az érdekcsoportok szerinti politika felé tolódnak, mint a közösség alapú politika felé. Arra ösztönzik az embert, hogy célzottan a már őket eleve érdeklő kérdésekre összpontosítsanak. Keveset tesznek azonban azért, hogy az embereket rávezzék, hogy informálódjanak olyan kérdésekben, amelyekkel a közösség alapú demokrácia működéséhez szükséges lenne foglalkozniuk.

²⁹ *Federal Communications Commission* i. m. (24. lj.)

Az új típusú közösségek megszólítása

A nyilvánosság figyelmét a közügyek felé fordítani persze sosem volt könnyű. Az olvasók és a nézők mindig is ügyesek voltak azon ügyek figyelmen kívül hagyásában, amelyek nem keltették föl érdeklődésüket.³⁰ A figyelemfelkeltés tudománya egyaránt lételeme a politika művészetének és az újságírás mesterségének. Ne legyenek illúzióink a nyilvánosság azon kérdésekben való tájékozottságának mértékéről, amelyekben az embereknek döntést kellene hozniuk. Sok évvel ezelőtt volt, hogy egy Calvert nevű volt politikusnak dolgoztam, aki az első választási győzelmet annak tulajdonította, hogy a választási kampánnyal egy időben a Calvert Whisky előállítója széles körű reklámkampányt folytatott, hogy a termék neve ismertté váljon a nyilvánosság előtt. A mai politikusok ugyanezen okból kifolyólag milliókat költenek saját maguk reklámozására,³¹ és további milliókat olyan tanácsadókra, akik megmondják, milyen üzenetekkel lehet a nyilvánosságot megszólítani.

A politika és a sajtó földrajzának egybevágóságát a közösségek természetének változása is kikezdte. Manapság sokan kevésbé azonosulnak a helyel, ahol élnek, mint a szakmájukkal, vallásukkal, mellékfoglalkozásukkal vagy életük valamely egyéb területével. Ezek a nem földrajzi jellegű közösségek régebben jobban függtek a tömegkommunikációs orgánumoktól, mint a hagyományos közösségek, mivel kevesebb lehetőség nyílt személyes találkozásokra. Az internet azonban változást hozott, lehetővé téve a személyes találkozás és tömegmédia nélküli kommunikációt. A Facebook és a Twitter jól példázza a kizárólag internetes kommunikáció által összetartott közösségeket.

A gyengülő földrajzi kötöttségek csak az egyik okát adják a tömegmédia nehézségeinek. Ahogy az emberek már nem azonosulnak erősen a várossal vagy állammal, ahol élnek, egyre kevesebb okuk lesz a helyi újságot olvasni vagy a helyi televízióadót nézni. A földrajzon alapuló kormányzatok egyre kevésbé tűnnek relevánsnak azok számára, akiknek az ilyen jellegű közösségek nem fontosak. Ez némi magyarázatot adhat a szavazók számának csökkenésére;³² az emberek kevésbé motiváltak részt venni, ha a politikai közösségek nem egyeznek meg a számukra fontos közösségekkel.

Az a tény, hogy az újabban alakuló közösségek nem felelnek meg a politikai rendszer alapját képezőeknek, igen nagy problémát jelent az Egyesült Államok demokráciája számára, és alighanem más demokráciák számára is. Ez a probléma a demokrácia alapjait fenyegeti. Ha az állampolgárok nem vesznek részt, a döntés azokra marad, akiket saját vesszőparipájuk motivál, s akik fel tudják használni a kormányt, hogy önös érdekeiket érvényesítsék, szemben a közjóval.

A probléma talán kevésbé súlyosan jelentkezik, ha a politikai rendszer nem erőteljesen helyi jellegű. Amíg a fontos döntések inkább országos szinten születnek, mint helyi szinten, a demokrácia működőképes marad, ha azok, akik a helyi kormányzat iránt elvesztették az érdeklő-

³⁰ Egy tanulmány például kimutatta, hogy a helyi újságok olvasóközönségének csupán 61%-a olvassa a helyi híreket. Lásd: 2011 Community Newspaper Readership Survey. *Center for Advanced Social Research*, 2011. október. http://www.rjionline.org/sites/default/files/2011_nna_community_readership_survey_report_2.pdf

³¹ 2014 House and Senate Campaign Finance. *Federal Election Commission*. <<http://www.fec.gov/disclosurehs/hsnational.do>>

³² Federal Primary Election Runoffs and Voter Turnout Decline, 1994–2014. *Fairvote*, 2014. november. <http://www.fairvote.org/assets/Primaries/Federal-Primary-Election-Runoff-Turnout-2014-updated-11.17.14.pdf>

dést, továbbra is figyelemmel kísérik az országos jelentőségű ügyeket. Ez lehet a helyzet olyan parlamenti rendszerrel rendelkező országokban, ahol az embereket leginkább érdeklő kérdések túlnyomó részéről a központi kormányzat dönt. Ez segíthet megmagyarázni az Egyesült Államok szövetségi kormányának erősödését a 20. század folyamán. Ha azok, akiknek kötődése a helyi közösségekkel egyre gyengül, megtartják a nemzeti identitással való azonosulásukat, várható, hogy a szövetségi kormányra fognak tekinteni a problémáik megoldását illetően.

A demokratikus kormányzatnak szüksége van egy bizonyos szintű polgári bevonódásra, amihez közös értékek, vágyak és felelősségek érzetere van szükség. Egy olyan világban, ahol ezek többé nincsenek helyhez kötve, nem világos, hogy a sajtó vagy valamely más intézmény képes-e létrehozni ilyen jellegű bevonódást. A közösségi média felemelkedése nem úgy tűnik, mintha a polgári bevonódást elősegítette volna.³³ Ha a legfőbb közös érték az egyéni elégedettség maximalizálása, nem egyértelmű, hogy működőképes tud-e lenni a demokrácia.

A jól informált polgárság inkább tűnik vágyalomnak, mint realitásnak – mégis ez adja a népfeltség elvének alapfeltevését. A sajtó, legalábbis az Egyesült Államokban, a legfontosabb eszköz, amelyen keresztül az emberek az értesüléseiket szerzik azokról a kormányzati ügyekről, amelyekben döntést várnak tőlük.³⁴ A Köztársaság megalapítása óta az amerikai politikai intézmények függtek a sajtótól, hogy az fórumot biztosítsa az öngazgatással kapcsolatos kérdések megvitatására. Benjamin Franklin lelkes nyomdász volt, eszközüket, tanácsot, tartalmakat, valamint anyagi támogatást biztosított újságoknak Philadelphiától Virginián keresztül Dél-Karolináig.³⁵ A forradalmi időszak nyomdái pamfleteket és újságokat adtak közre, melyek a Nagy-Britanniával kapcsolatos sérelmeket és a függetlenség igényét hirdették.³⁶ Az alkotmánnyal és a Bill of Rights-szal kapcsolatos nyilvános vita jobbra ezeken a fórumokon zajlott.³⁷ Ahogy az ország nyugat felé terjeszkedett, az újságok általában az első vállalkozások között jelentek meg az új településeken. Az 1840–50-es években a rabszolgaságról szóló viták töltötték meg az újságokat. Később, a 19. században az újságok a korrupció ellen folytattak hadjáratot, és kormányreformokat értek el. Újságok szították a spanyol–amerikai háború iránti lelkesedést és az első világháborúban való részvétel iránti vonakodást. A vietnámi háborúval kapcsolatos közvélemény negatívba fordulása is a sajtó, különösen a televíziós hírek eredménye (vagy hibája) volt.³⁸

³³ Az amerikaiak jellemzően hasonló gondolkodású emberek szűk csoportjára korlátozzák magukat, és „[A] közösségi média, inkább, mint hogy áttörje a különböző közösségek között húzóódó falakat, elsősorban a már létező közösségi mintázatokat hozta újra létre online.” Daniel CLARK – Elana GOLDSTEIN – Chris BERENDES: Integrating News Media, Citizen Engagement, and Digital Platforms Towards Democratic Ends. *Democracy Fund*, 2013. július. <http://www.democracyfund.org/media/uploaded/IntegratingTowardsDemocraticEnds.pdf>

³⁴ Ugyanez látszik működni Nagy-Britanniában is, ahol „a választók csak egy kis százaléka fog élőben látni egy pártvezetőt vagy ellátogatni egy gyűlésre, hogy meghallgassa, amit mond”. A 2001-es választásokkor 88% informálódott politikai hírekről televízió, 74% pedig újságokon keresztül. David DENVER: *Elections and Voters in Britain*. Basingstoke – New York, Palgrave Macmillan, 2003. 130.

³⁵ Jean FOLKERTS – Dwight L. TEETER: *Voices of a Nation: A History of Mass Media in the United States*. Boston, Allyn and Bacon, 2002. 29.

³⁶ Lásd: Jeffrey A. SMITH: *Printers and Press Freedom: The Ideology of Early American Journalism*. New York, Oxford University Press, 1988. 74–92.

³⁷ Lásd: Leonard Williams LEVY: *The Emergence of a Free Press*. New York – Oxford, Oxford University Press, 1985. 176.

³⁸ A sajtó szerepét tárgyalja ezekben a megosztó esetekben: FOLKERTS – TEETER i. m. (35. lj.) 483–85.

Összegzés

A múltban a sajtó központi szerepet játszott a közönség egybegyűjtésében. A hírek megrostálásával, kiválogatásával, átgyűrésével és csomagolásával, melyeket a szerkesztő aszerint irányított, hogy megítélése szerint mit akart a közönség, és mit volt szükséges tudnia, a sajtó egy olyan közösséget hozott össze, amelyben legalább némi közös érdeklődés megjelent. Nincs ok, amiért ezt a funkciót a sajtó némelyik új, digitális megnyilvánulása ne tudná ellátni, és bizonyos fokok ez már meg is valósult. Megjelent néhány új online hírforrás: nemzeti szinten a *Politico*, állami szinten a *Texas Tribune*, városi szinten pedig a *DNAinfo.com*. A sikeresek közül a legtöbb nonprofit, ezek adományokból tartják fenn magukat.³⁹ A hagyományos média is igyekszik digitális platformokon terjeszkedni vagy egészében áttevődni oda, de még nem világos, hogy fog-e működni a hagyományos, reklám által fenntartott üzleti modell a digitális világban. Ha azonban a kereslet megvan, valószínűleg ki fog fejlődni egy életképes üzleti modell.

Nagy kérdés viszont, hogy van-e elégséges mértékű kereslet. Amerikában legalábbis sokan – talán a legtöbb ember – meglehetősen közönyösnek mutatkozik az olyan híreket illetően, amelyek az öngazgatás működtetéséhez kellenének. Érdeklík őket a sporthírek, a szórakozással, divattal kapcsolatos vagy fogyasztási lehetőségekről szóló hírek, a politikával és kormányzással kapcsolatosak viszont nem. A szavazók számából úgy tűnik,⁴⁰ a legtöbbeket nem zavarja, hogy a kormányzati döntéseket a beleszólásuk nélkül hozzák meg. Vannak, akik szerint ez azért van, mert az állampolgárok kiábrándultak a kormányból, vagy nem elégedettek a választási lehetőségekkel, esetleg úgy érzik, nem számít a szavuk. De a politikai pártok és képviselőjelöltek, akik számára előnyös lenne ezeket a meggyőződések megváltoztatni, évek óta próbálkoznak ezzel – kevés sikerrel. Amíg nem talál valaki módot rá, hogy motiválja a részt nem vevő polgárokat, az öngazgatással kapcsolatos hírek iránti kereslet csak a lakosság elenyésző részére fog korlátozódni.

Még azok között is, akik követik az ilyen típusú híreket, sokan nem akarják, hogy a sajtó válogasson helyettük; ők akarják meghatározni, hogy mit olvasnak vagy hallanak. Amit azonban nem tudnak, az az, hogy valaki más – vagy valami más – igenis válogatja számukra a híreket. Senki nem tud minden segítség nélkül navigálni az elérhető hírek és információk tengerében. Manapság ezt a segítséget inkább jelentik algoritmusok, mint szerkesztők. Az algoritmusok megmondják a keresőmotoroknak és online hírportáloknak, hogy szerintük miről akarunk hallani vagy olvasni.⁴¹ Ezek az algoritmusok lehetnek egyszerűek, melyek a múltbeli választásainkra alapoznak,⁴² de lehetnek bonyolultak is, melyek működése az egyes nyilvántartásokból, hitel-

³⁹ Getting Local: How Nonprofit News Ventures Seek Sustainability. *Knight Foundation*, 2011. október. 19. http://www.knightfoundation.org/media/uploads/publication_pdfs/13664_KF_NPNews_Overview_10-17-2.pdf

⁴⁰ *Fairvote* i. m. (32. lj.)

⁴¹ Ezt a fajta algoritmust jól példázzák az Amazon további vásárlásra adott javaslatai, melyek a korábbi vásárlásokon alapulnak. Lásd: Jure LESKOVEC – Anand RAJARAMAN – Jeff ULLMAN: *Mining of Massive Datasets*. New York, Cambridge University Press, 2010. 309–310.

⁴² Lásd: Frank PASCUALE: Beyond Innovation and Competition. The Need for Qualified Transparency in Internet Intermediaries. 104 *Northwestern University Law Review*, (2010) 105, 138. (Leírja az internetszolgáltatók azon törekvéseit, hogy olyan adatbázisokat állítsanak össze és adjanak el, melyek minden ilyen jellegű, különböző nyilvántartásból összegyűjtött információt tartalmaznak).

kártya-tranzakciókból, internet- és telefonhasználatból, letartóztatási jelentésekből, politikai aktivitásból, ingatlantulajdonlásból, postai rendelésekből és a digitális kémkedés megannyi más eredményéből összeállított információsomagon alapszik.

Ezek a mechanizmusok nagyon jók lehetnek abban, hogy az egyéni preferenciákat maximalizálják, ám az önigazgatáshoz ennél több kell. Kellenek érdekcsoportok, amelyekben a közügyekről szóló párbeszéd meg tud valósulni. Egy olyan világban, ahol milliónyi hang küzd a figyelemért, a közönség egybegyűjtésének képessége fontosabb feladata lehet a sajtónak, mint a hírek gyűjtése és terjesztése. A sajtónak bizonyítottan megvan rá a képessége, hogy politikai közösségeket hozzon létre, amelyekben meg tud valósulni a demokratikus párbeszéd. Lehetőséges, hogy más entitások is képesek lehetnek erre, de eleddig egyik sem mutatott ilyen képességet.

FORDÍTOTTA: KOVÁCS ANNA

Kulturálatlan?

Érvek az „ízléstelen”, a tiszteletlen és a névtelen internetes véleménynyilvánítás védelmében

IAN CRAM*

Az e területre vonatkozó – és szinte teljes egészében a közösségi média megjelenése előtt elfogadott – büntetőjogi szabályok általánosságban véve megfelelnek a közösségi média felhasználásával elkövetett büntetendő cselekmények üldözésére [...] lehetséges, hogy a jelenleg hatályos jogszabályi előírások bizonyos szempontból módosításra szorulnak, illetve bizonyos jogházak is megszüntethetők. Nem vagyunk meggyőződve azonban arról, hogy új, kifejezetten a közösségi média és más információs technológiák felhasználásával elkövetett bűncselekményekre vonatkozó büntetőjogi tényállásokat kellene kidolgozni.

Lordok Háza, kommunikációs ügyekkel foglalkozó bizottság (2014–15),
a 2014–2015-ös ülészak első jelentése, „Social Media and Criminal Offences”
(London, The Stationery Office, HL Paper 57) 94. bek.

A mások visszafogott okfejtés vagy akár a mértéket nem ismerő és illetlen kirohanás révén történő kritizálásához való jog jellemzően a szólásszabadságot a hatalom végső forrásaként felfogó országokban élő egyének kiváltsága. A politikai agitáció az általa felkorbácsolt szenvedélyek és kikezdett meggyőződések révén tulajdonképpen a jog megsértésére is ösztökélheti az embert. Az aktuális politika ócsárlása könnyen az azokat végrehajtó hatóságokkal szembeni erőszakos ellenállásba csaphat, a kettő közötti oksági kapcsolatot pedig ostobaság lenne figyelmen kívül hagyni. A legitimnek tekinthető agitáció és az erőszakos ellenállásra való közvetlen uszítás azonosításával azonban figyelmen kívül hagynánk a politikai agitáció módszereivel kapcsolatos, és rendes időben a szabad kormányzás garanciájaként szolgáló toleranciát. A különbségtétel nem holmi tudományos finomkodás, hanem a szabadságért folytatott küzdelemben nehezen megszerzett tudás. Nézetem szerint nem állapítható meg törvénysértés elkövetésére való felbujtás kísérlete akkor, ha a terhelt még éppen nem uszít arra másokat, hogy azoknak kötelességük lenne vagy érdekükben állna a törvénnyel szembeszegülni.

Learned Hand bíró, *Masses Publishing v. Patten* ügy, 244 F 535 (SDNY, 1917) 539–540.

* A Leeds University összehasonlító alkotmányjogi tanszékének professzora. A cikk az MTA BTK Médiatudományi Kutatócsoport keretében zajló, „Az európai médiajogi gondolkodás” című kutatási program eredményeként született meg. Eredeti, angol nyelvű címe és megjelenési helye: Against civility? Arguments for protecting ‘bad taste’, disrespectful, and anonymous online speakers. In András KOLTAY (szerk.): *Comparative Perspectives on the Fundamental Freedom of Expression*. Budapest, Wolters Kluwer, 2015 (megjelenés alatt). A fordítást a szerző engedélyével közöljük.

1. Bevezetés

A modern elektronikus korszak izgalmas lehetőségeket kínál az amatőr újságírók számára. A „megszólaló” és a „hallgatóság” közötti határ megszűnése következtében igen sokszínűvé vált az álláspontjukat nyilvánosan kifejtő személyek köre, akiket nem kötnek a meglévő médiaszervezetek vállalati érdekeit szem előtt tartó szerkesztői utasítások. Az új technológiák által a nem hivatásos tartalom-előállítók előtt nyíló lehetőségek megengedik a hivatalos médiaszervezetek által figyelmen kívül hagyott vagy visszautasított anyagok bemutatását. Úgy tűnik, hogy elérhető közelségbe került egy újrademokratizált politikai diskurzus izgalmas korszaka annak lehetőségével, hogy a hétköznapi állampolgárok aktív szereplőkké válhatnak a korábban a politikai elit tagjai számára fenntartott deliberatív és döntéshozó fórumokon. Nem csoda hát, ha az új technológiák megjelenése a republikánus politikaelmélet és az erényes polgár eszméje iránti érdeklődés reneszánszához vezetett. A modern republikánusok a politikailag egyenlő felek között folyó, befogadó, tiszteletteljes és megértő párbeszéd kialakítására törekednek. A deliberatív demokráciák a polgártársakkal folytatott tartalmas, kölcsönös és tiszteletteljes interakciók révén remélik biztosítani a döntéshozó struktúrák és döntések minél nagyobb legitimitását.

Az ilyen átfogó elköteleződéseket jobban kifejező döntéshozatali struktúrák felé elmozdulni igyekvő republikánus törekvések (és a vita és deliberáció folytatásához rendelkezésre álló csatornák hasonló szempontok szerinti értékelése) érdekes szemszögből világítják meg a szólás- szabadság nemzeti jogszabályainak alkalmazását a közösségi média platformjain történő véleménynyilvánításra. A büntetőjogi eszközök alkalmazása a méltatlan, udvariatlan, érzelmileg telített kifejezések szabályozására mindenestre a republikánus stílusú deliberáció tételeivel való átfedésre utal. E tanulmány célja az, hogy bemutasson bizonyos, a méltóság- és tiszteletteljes vitára fektetett hangsúlyból eredő kérdéseket. Az alábbiakban elemzem a méltatlan, sértő, gyalázkodó és névtelen internetes véleménynyilvánítás tekintetében a nemzeti büntetőjogi szabályok alapján rendelkezésre álló eszközöket, időnként – szemléltetés céljából – összehasonlító jogi (különösen amerikai) és nemzeti polgári jogi anyagokra is támaszkodva. Központi tézisésem az, hogy – a véleménynyilvánítás közösségi média előtti időszakától eltekintve – a büntetőjog továbbra is a nyilvános vitában elvárt viselkedési normák állami jóváhagyásának jelzésére szolgál. Az a homályos nemzeti jogi elvárás, hogy a megszólaló ne sértsen meg, ne támadjon, ne zaklasson fel, különösen pedig ne gyalázzon vagy fenyegetsen más személyt, olyan mértékben tisztította meg a közbeszédet, hogy az már jelentősen korlátozza a kisebbségi álláspontot képviselő személyek lehetőségét arra, hogy vitassák az ortodox nézeteket és a meghatározó elit véleményét.¹ Ha feltesszük a kérdést, hogy az udvarias és tiszteletteljes eszmecsere e bizonytalan normái vajon honnan erednek, akkor rövid gondolkodás után rájövünk, hogy azok – a logika sza-

¹ A deliberatív demokráciával foglalkozó egyes tudósok szerint különbséget kell tenni a deliberációt lehetővé tevő intézményi alakulatokra vonatkozó munkák, valamint a beszélő és a hallgatóság közötti kommunikációs dinamikákat érintő kérdésekre vonatkozó munkák között. Értékes áttekintés e témában: Sandra M. GUSTAFSON: *Imaging Deliberative Democracy in the Early American Republic*. Chicago, University of Chicago Press, 2011, 1. fejezet. Az általam követett felfogás szerint az intézményi szerkezetre és a kommunikációs dinamikára vonatkozó kérdések szorosan összefonódnak egymással. A bizonyos méltatlan megnyilvánulási formák esetén büntetőjogi szankció alkalmazásával megvalósított formális büntetés szükségszerűen érint állami intézményeket és szabályoz kommunikatív dinamikákat.

bályai szerint – a meghatározó kulturális értékeket fejezik ki. Ki kap beleszólást e kulturális értékek meghatározásába? Racionálisan közelítve a kérdéshez a válasz bizonyára az, hogy a mindenkori társadalom legerősebb csoportjai és elitjei – köztük politikusok, a legnagyobb média-szervezetek, valamint a gazdasági közösség tagjai, például a multinacionális vállalatok. McCormick általánosabb megállapítása – amely szerint a hétköznapi polgárok választáson alapuló politikai részvételének közvetett jellege „széles teret enged egyfelől a politikai elitek számára, hogy (veszélyes módon) saját belátásuk szerint cselekedjenek, másfelől a társadalmi-gazdasági elitek számára, hogy akadálytalanul beavatkozzanak a politikába”² – különösebb nehézség nélkül alkalmazható a politikáról és más kérdésekről folyó diskurzus során használt, az elfogadható és az elfogadhatatlan stílusra vonatkozó jogszabályi előírások tekintetében is. Az elit uralkodása során kialakuló „udvariassági” szabályok tehát eszközként használhatók fel az adott szervezetben – vagy akár a társadalomban – már meghatározó szerepet betöltő csoportok álláspontjának megszilárdítása céljából.³ Tehát a jogi eszközök használata az udvariasság kikényszerítésére szükségszerűen hegemon jellegű, és feszültségben áll az önkormányzó demokráciáknak az egyet nem értés szabadságához való elvi alapú ragaszkodásával. A Learned Hand által használt „mértéket nem ismerő vagy illetlen kirohanás” fordulat az egyet nem értés jogi szükségességét jelzi, azt, hogy mindannyiunknak joga van a közösségünk kormányzásában való (állami korlátozás szempontjából) egyenlő részvételhez. Az egyenlő részvételhez való jog az egyéneknek abból a jogából fakad, hogy az állam egyenlő tisztelettel és megbecsüléssel bánjon velük. Weinstein megjegyzése szerint alapjaiban sérti e kulcsfontosságú jogot, ha amiatt mondanak le a részvételhez való jogunk gyakorlásáról, mert a polgárok többsége az általunk képviselt (vagy hallani kívánt) nézeteket súlyosan sértőnek találja.⁴ E megközelítésben a legerősebb alkotmányos oltalomra igényt tartó, méltatlan megnyilvánulások körébe tartozik például az, amikor Noam Chomsky a Reagan-adminisztráció hivatásos főszadistájának nevezte Jeane Kirkpatrickot, az Egyesült Államok ENSZ-nagykövetét, vagy amikor Russell Brand „filléres bolti Enoch Powellnek”⁵ nevezte Nigel Farage-et. Norman Finkelstein – a Chomsky-féle példát felhozva – a hatalmasok és kiváltságosok ellen irányuló udvariatlanságként kelt e kritika védelmére.⁶

Jóval elméletibb szinten Young befogadással és demokráciával összefüggő munkásságában dolgozta ki a demokratikus társadalmakban megjelenő „belső kirekesztés” fogalmát, amelynek

² John P. McCORMICK: *Machiavellian Democracy*. New York, Cambridge University Press, 2012. 17.

³ A felsőoktatás tekintetében l. pl. Tracey O. PATTON: In the Guise of Civility: The Complicitious Maintenance of Inferential Forms of Sexism and Racism in Higher Education. (2004) 27 *Women's Studies in Communication* (2004) 60.

⁴ Weinstein így jogosan kritizálja Gordon Brown korábbi munkaspárti miniszterelnök reakcióját arra, hogy 2006 novemberében felmentettek két vezető BNP-tisztségviselőt a fajgyűlöltre uszítás vádjá alól, amikor Brown a BNP nézeteinek „minden rendelkezésre álló eszközzel” történő „kiirtására” szólított fel, mondván, hogy azok sértik a többségi véleményt. Idézi James WEINSTEIN: Extreme Speech, Public Order, and Democracy: Lessons from *The Masses*. In Ivan HARE – James WEINSTEIN (szerk.): *Extreme Speech and Democracy*. Oxford, Oxford University Press, 2009. 29.

⁵ BBC *Question Time*, 2014. december 11.

⁶ Norman FINKELSTEIN: On Civility and Academia, http://kingsreview.co.uk/magazine/blog/2014/10/13/on-civility-and-academia/#_edn16.

célja az, hogy egyes megnyilvánulási formákat úgy részesítsen előnyben, másokat pedig úgy zárjon ki, hogy alássa a politikai vita eredményének befolyásolására egyenlő lehetőséggel rendelkező polgárokból álló politikai közösség célját.⁷ Ezt az álláspontját megkülönbözteti Jürgen Habermas véleményétől, akinek diskurzusetika-elmélete a racionális megnyilvánulásokat (vagy „kommunikatív cselekvést”) értékeli a retorikai formák (vagy megnyilvánulási stílus) kárára. Habermas szerint a deliberatív demokráciának előnyben kell részesítenie a racionális beszédaktusokat – azaz azokat a megnyilvánulásokat, amelyek szenttelen, semleges, logikus, bizonyítékon alapuló és általánosítható érvek révén törekednek egyetértést kialakítani a hallgatóság tagjai között.⁸ Habermas szerint a retorika manipulatív, nem bizonyítékon alapul, és kizárólag az emberi természet érzelmi oldalának meggyőzésére törekszik. Young rámutat e törekvések hasonlóan előnyben részesítő és kirekesztő hatásaira is. Kétségbe vonja, hogy a Habermas által védett és hirdetett „ideál” valóban semleges, szenttelen és egyetemes lenne, mivel – álláspontja szerint – annak is megvannak a maga saját, a társadalmi konvenciók által kevésbé nyilvánvalóvá tett apró, retorikai árnyalatai. Young felhívja a figyelmet arra, hogy a politikusok, tudósok és szakpolitikai tanácsadók hajlamosak

„a semleges tényeket tiszteletet parancsoló, rideg és kimért módon kifejezni pusztán azért, mert az így pártatlannak és szenttelennek hat, mintegy átragyogva az érdekek és szenvedély mocskos világán. E kommunikációs móddal szemben [...] a szókimondásban és találmányokban megfogalmazott, árnyaltabb politikai kommunikációt gyakran kevésbé figyelemre méltónak tekintik.”⁹

Az 1980-as években a Jesse Jackson tiszteletes által a Demokrata Párt jelöltjeként folytatott két kampányt példaként felhozva Young megjegyzi, hogy Jacksont gyakran kritizálták a kampány során használt *stílusa* miatt, és többször is lángnyelvű prédikátornak nevezték őt, elterelve ezzel a figyelmet az egyébként fontos társadalmi kérdéseket feszegető beszédeinek tartalmáról. Azzal kapcsolatban, hogy Jackson tiszteletes érdemi mondanójának nem sikerült a nálánál szenttelenebb jelöltekével azonos elismertséget szereznie, Young felhívja a figyelmet arra, hogy a jelöltek kifejező aktusai saját stílusukban és retorikájukban öltöttek testet. „Egyetlen diskurzusból sem hiányzik az emocionális hangnem; a »szenttelen« diskurzusokban a nyugodtság és a távolságtartás jelenik meg érzelmi elemként.”¹⁰ A szóban vagy táblákon, utcai jelzéseken és színházokban írásban megjelenő humoros, szurkálódó, érzéketlen és komoly kommunikációs stílusok kivétel nélkül hozzájárulnak a politikai kommunikáció központi tartalmához. Young meggyőzően arra a következtetésre jut, hogy könnyen ki lehet alakítani harmonikus és gyors döntéshozatali rendszert akkor, ha

⁷ Iris M. YOUNG: *Inclusion and Democracy*. New York, Oxford University Press, 2000, 2. fejezet.

⁸ Jürgen HABERMAS: *A kommunikatív cselekvés elmélete*. Budapest, Gondolat, 2011. L. még James F. BOHMAN: Emancipation and Rhetoric: The Perlocutions and Illocutions of the Social Critic. 21 *Philosophy and Rhetoric* (1988) 185.

⁹ YOUNG i. m. (7. l.) 63–64.

¹⁰ Uo., 65.

„a meghatározó hangok nem veszik komolyan [...] az általuk szélsőségesnek, érdekeikre veszélyesnek vagy túlságosan kötekedőnek tekintett véleményeket. A tüntetések, tiltakozások, az érzelmileg túlfűtött nyelvezet és szimbólumok használata, és mások kizárólagos vagy elutasító viselkedésének nyilvánosan nevétségessé tétele vagy gúnyolása időnként hatékony eszközök lehetnek arra, hogy felhívjuk a figyelmet az indokoltan közérdeklődésre számot tartó kérdésekre, amelyek egyébként visszhang nélkül maradnának, például azért, mert hatalommal rendelkező csoportok érdekeit fenyegetik, vagy mert csupán valamely marginalizált vagy kisebbségben levő csoportra vonatkoznak.”¹¹

A deliberatív demokráciának a kölcsönös tisztelet és viszonyosság – utóbbi esetében az észszerű és szenttelen diskurzusra vonatkozó közös mércéket feltételező, Habermas és mások, például Sunstein,¹² Guttman és Thomson¹³ – eszméin alapuló változata bevallottan csupán vágy. Utóbbiak például egyetértenek abban, hogy az eszmét cserélő polgároktól elvárt tulajdonságok nincsenek meg önmaguktól a tömegekben. Ehelyett a társadalomnak világosan jeleznie kell az empatikus, racionális, diskurzuson alapuló és önmagára reflektáló döntéshozatalhoz kapcsolt értéket, és biztosítani kell, hogy megfelelő oktatási erőforrásokat rendeljenek a szükséges képességek fejlesztésére. Van azonban egy alapvető ellenérv a politikával kapcsolatos civil diskurzus védelmezői által előfeltételként meghatározott viszonyossággal és kölcsönös tisztelettel szemben. Miért kellene magának a viszonyosság és a kölcsönös tisztelet eszméjének mentesnek lennie az emberek között zajló aktív és lelkes vitától? Vajon az elithez nem tartozók számára lehetetlen úgy dönteni, hogy lemondanak az elithez tartozó csoportok által kidolgozott és azok számára kedvező vitaszabványokról, így anélkül fejezzék ki ellenérzésüket a maguk módján, hogy félniük kellene a további diskurzusból való kizárástól, vagy ami még rosszabb, a büntetőjogi megtorlástól?

2. Alkotmányos kisemmizés – szabályozott véleménynyilvánítás az amerikai szférában

A mi korunkat nem az Első Alkotmánykiegészítés időszakának erőteljes és epés nyilvános szférája jellemzi, amikor általános volt a beszélő által kifejtett vélemény tartalma vagy a beszélő által választott mód szabályozására irányuló állami törekvésekkel szembeni bizalmatlanság.¹⁴ Az em-

¹¹ Uo., 67.

¹² Cass R. SUNSTEIN: Beyond the Republican Revival. 97 *Yale Law Journal* (1988) 1539.

¹³ Amy GUTTMAN – Dennis THOMPSON: *Democracy and Disagreement*. Massachusetts, Harvard University Press, 1996, és több válaszadó reakciójával kapcsolatban I. Stephen MACEDO (szerk.): *Deliberative Politics: Essays on Democracy and Disagreement*. New York, Oxford University Press, 1999.

¹⁴ Az Első Alkotmánykiegészítést nem mindig értelmezték a véleménynyilvánítás számára oltalmat biztosító módon. A Bill of Rights elfogadását követő években ritkán került bíróságok elé ilyen ügy, míg a 19. század végén és a 20. század elején a szövetségi bíróságok lazábban kezelték a véleménynyilvánítást korlátozó kongresszusi jogszabályokat, I. David M RABBAN: *Free Speech in its Forgotten Years 1870–1920*. Massachusetts, Cambridge University Press, 1999. E tendencia kétféle indokkal magyarázható. Egyrészt az Első Alkotmánykiegészítés szerinti védelem általános Blackstone-i felfogása, amely szerint az alkotmány csupán a közzétételt megelőző korlátozás alkalmazását tiltja az állam számára, a közzétételt követő szankcionálást azonban nem. Másrészt, a *Gitlow v. New York* 268 US 652 (1925) és

beri jogokról szóló 1998. évi törvény *lehetett volna* a nyitánya annak a kornak, amelyben az Egyesült Királyság bíróságai szilárdabb elvi alapokon juttatják érvényre a szabad véleménynyilvánításhoz való jogot. Jogalkotási szempontból talán hasznos lett volna a szabad véleménynyilvánításhoz való jog demokráciánkban játszott jelentőségéről szóló vitát alkotmányos szintre emelni. A valóság azonban másként alakult. A visszasságok jól láthatóvá váltak azáltal, ahogyan Eady bíró az *Author of a Blog v. Times Newspapers* ügyben a névtelen bloggereket kezelte.¹⁵ Elegendő itt annyit mondani, hogy vonakodása attól, hogy méltányolja az amatőr újságíróknak politikai közösségünk demokratikus életében betöltött alkotmányos szerepét, nagy hátralépést jelent a nyilvános diskurzushoz való névtelen hozzászólások ügyével kapcsolatban, amit újra kell gondolni. A *Times* szerepe egy névtelen politikai blogger elleni támadásban – a Murdoch-tulajdonú újság egyik újságírója által elkövetett bűncselekmények feltárásán túlmenően – „a sajtó” által az Emberi Jogok Európai Egyezményének 10. cikke terén elért kétes értékű győzelemnek is tekinthető. A névtelen megszólalók természetesen sokkal bátrabbak és udvariatlanabbak lehetnek a másokkal folytatott interakcióik során, mint személy szerint azonosított társaik, és Eady bíró talán mindössze a durva megnyilvánulások területéről próbálta kiterelni a nyilvános beszédet. Amellett, hogy elemzi a demokratikus vita megerősítésére adódott különleges lehetőség elszalasztását, e tanulmány azzal foglalkozik, hogy a bíróságok nem igazán élnek a törvény 3. §-a alapján a rendelkezésükre álló értelmezési lehetőséggel arra, hogy tompítsák a közrendről szóló 1986. évi törvény vagy a rosszindulatú kommunikációról szóló 1988. évi törvény véleménynyilvánítást korlátozó rendelkezéseit. Az amerikai bíróságok – ahelyett, hogy a vitához való hozzájárulásnak szánt véleménynyilvánítást ösztönző módon járnának el – összességében nyilvánvalóan nem jelölték ki az ellenséges többségi érülettel szemben védett megnyilvánulások körét.¹⁶ Bár a közrendről szóló 1986. évi törvényben meghatározott, a „sértő” kifejezések használatát büntető büntetőjogi tényállások régóta időszerű felszámolása sokat javított az elmentmondásos véleményt kinyilvánító személyek helyzetén,¹⁷ továbbra is rendkívül körültekintően kell egyensúlyozzani az olyan fennmaradt kategóriák miatt, mint a megrázkódtatást okozó gyalázkodó, a súlyosan sértő, az illetlen vagy éppen a valótlán hozzászólás, hogy elkerüljék az internetes kommunikációra vonatkozó különféle, sokszor azonban egymást átfedő jogszabályi előírások alapján történő büntetőjogi felelősségre vonást. A véleménynyilvánítás védelmének helyi szintű kiüresítését gyakran állítják párhuzamba a sértő megnyilvánulásokkal szemben védelmet kívánó vallási csoportok igényei iránt különösen fogékony Emberi Jogok Európai Bíróságának ítélkezési gyakorlatának vetületeivel. Az alábbiakban bemutatom, hogy az emberi jo-

hasonló ügyek felmerülése a washingtoni Legfelső Bíróság egyes ügyekben – pl. a *Patterson v. Colorado* 205 US 454 (1907) ügyben, amelyben Oliver Wendell Holmes kifejtette korai álláspontját a véleménynyilvánítás pönalizálásáról – a helyi jogszabályok felülvizsgálatára vonatkozó joghatóság hiányára hivatkozva ki tudott térni a véleménynyilvánítást korlátozó állami szabályok elől. Emellett a másodfokú bíróság Hand bíró e tanulmány elején idézett véleményét elutasította [2nd Circuit Court of Appeals, 246 F 24 (2nd Cir 1917)].

¹⁵ *Author of a Blog v. Times Newspapers* [2009] EWHC 1358.

¹⁶ A közrendről szóló törvény joggyakorlatának értékes elemzésével kapcsolatban l. Andrew GEDDIS: *Free Speech Martyrs or Unreasonable Threats to Social Peace? „Insulting” Expression and S.5 of the Public Order Act 1986. Public Law* (2004) 853. Az amerikai jog összehasonlító elemzésért l. WEINSTEIN i. m. (4. lj.).

¹⁷ 2014. februárt követően l. a bűncselekményekről és bíróságokról szóló 2013. évi törvény 57. §-át és az SI 2013/2981-et.

gokról szóló törvényt megelőzően kialakult ítélkezési gyakorlat kimunkálta védekezési és elrettentési módszer miként örökítődött át az amatőr újságírás korába, és azt hogyan alkalmazzák látszólag minden nehézség nélkül az elektronikus kommunikációs hálózatokra. A tanulmány további része azt mutatja meg, hogy a rendelkezésre álló büntetőjogi eszközöket miként alkalmazzák a közösségi médiában véleményt nyilvánító személyek tekintetében. Modern és kifejezetten e célra kidolgozott jogszabály hiányában az angol jog változatlanul a közösségi média korszaka előtről származó, homályosan megfogalmazott és sokszor egymást átfedő rendelkezések között evickél. Az ügyészek következőképpen széles körű mérlegelési jogkörrel rendelkeznek annak eldöntésekor, hogy mely cselekmények miatt emeljenek vádat, ami érthető módon a véleményt nyilvánítani kívánó személyek érdekei ellen hat. Az ügyészi gyakorlat némileg egyértelművé és következtetéssé vált a főügyész által a regionális ügyészségek számára kiadott útmutatónak köszönhetően.¹⁸ A későbbiekben erre még visszatérünk. A félreértések elkerülése végett szeretném egyértelművé tenni, hogy vizsgálódásom középpontjában a tájékozott önkormányzás republikánus célkitűzése szempontjából releváns véleménynyilvánítás áll. Jóllehet érthető módon vitatott az ilyen típusú megnyilvánulások pontos terjedelme, védhető álláspontnak látszik azt feltételezni, hogy a megnyilvánulások bizonyos kategóriáit ki kell zárni e műfaj keretei közül, ideértve – többek között – a magánszemélyek magánéletre vonatkozó beszélgetéseit, a hírességekre vonatkozó pletykákat, valamint a termékreklámokat.¹⁹ Ezzel szemben kritika érheti a brit közel-keleti katonai fellépést, az iszlám jog (*saría*) bevezetésének támogatását, a Mohamed prófétát ábrázoló képregények közzétételét, valamint az iszlám fundamentalizmust a nyilvánosság elleni brutális támadásokhoz kapcsoló megnyilvánulásokat.

3. Kontextus

E tanulmány írásakor mintegy 1,2 milliárd ember használja rendszeresen a Facebookot, 255 millió a Twitteret, akik közül 15 millió felhasználó az Egyesült Királyságban él. Naponta mintegy 500 millió új bejegyzést (tweetet) tesznek közzé a Twitteren. Az interneten megszólalók jelentős hányadának a valódi személyazonosság elfedésére módjában áll álnevet használni, amit a regisztráció során javasolnak is a közösségi médiához tartozó weboldalak.²⁰ Ez részben érthető módon arra való törekvést jelent, hogy bizonyos fokú védelmet biztosítsanak a felhasználók személyes adatait érintő tömeges adathalászattal szemben. A látszólag névtelen közzététel lehetősége egyszerűségének következtében azonban többen az interneten megszólalók alaposabb azonosítására szólítanak fel, különösen akkor, ha az adott megnyilvánulás kibeszekálásnak, trollkodásnak, bosszúpornónak, valamely személy (pl. nemi erkölcs elleni bűncselekményt érintő ügyben a tanú/sértett) névtelensége megsértésének vagy zaklatásnak minősül. Az Egyesült

¹⁸ http://www.cps.gov.uk/legal/a_to_c/communications_sent_via_social_media/index.html.

¹⁹ Elképzelhető olyan eset, amikor az e kategóriák bármelyikébe tartozó megnyilvánulás a szélesebb közérdekhez tartozó témákra vonatkozik, például valaki mesél valaki másnak a függőségéről és beszámol arról, hogy milyen el látást kapott (vagy nem kapott) a közegészségügyi ellátórendszerben.

²⁰ Laura ROGAL: Anonymity in Social Media. 7 *Phoenix Law Review* (2013) 61, 62; Sophia QASIR: Anonymity in Cyberspace: Judicial and Legislative Regulations. (2013) 81 *Fordham Law Review* (2013) 3651.

Királyságban Kate és Gerry McCann esetét szokták példaként hozni, akik kislánya, Madeleine egy portugáliai családi nyaralás folyamán tűnt el, és akiket ezért névtelen felhasználók a Twitteren és a Facebookon folytatólagosan zaklattak. A *Guardian* 2014 októberében arról számolt be, hogy bizonyos személyek egy több mint 80 oldalból álló, bejegyzéseket, tweeteket és fórumüzeneteket tartalmazó aktát juttattak el a rendőrséghez.²¹ A média kiemelt figyelmet fordított a sértő, illetlen, fenyegető és kifejezetten megalázó internetes tevékenységgel kapcsolatos problémákra az Egyesült Királyságban és más országokban egyaránt. A durva kirohanások és fenyegető bejegyzések, tweetek és kommentek áradata bizonyos szempontból viszonylag általánosnak tekinthető, időnként előfordul azonban, hogy azok koordinált módon világszerte ismert politikusok, szórakoztatóipari szereplők és sportolók, illetve kevésbé ismert személyek ellen irányulnak. A Lordok Házának kommunikációs ügyekkel foglalkozó bizottsága 2014 júliusában elismerte, hogy a felhasználók egyszerűen tehetnek efféle közléseket, ugyanakkor megjegyezte, hogy már jóval a modern kor előtt, a kommunikációs aktusok történetének kezdetekor is egyes kisebb csoportok olyan módon fejezték ki magukat, amelyet mások határozottan elítélendőnek tartottak. Míg egykor a futballpályán vagy a sörözőben elhangzó durva kiszólásokat egyáltalán nem találtuk maradandó jellegűnek (legfeljebb azok, akik személyesen jelen voltak az adott esetnél), az interneten tett hasonló kiszólások állandósult formát öltenek (akár még akkor is, ha a megszólaló gyorsan lép, és visszavonja a megjegyzést),²² és olyan személyekhez is eljuthatnak, akikre a megszólaló eredetileg nem is gondolt. Különösen aggasztó az ún. bosszúpornó jelensége, amelynek esetében – jellemzően valamely intim kapcsolat befejezésekor – az egyik fél a másik fél hozzájárulása nélkül és a magánélethez való jog egyértelmű és nyilvánvaló sérelmével szexuálisan explicit tartalmú képeket tesz közzé az érintett megalázása céljából.²³ Egyes kommentátorok szerint a jelenlegi nehézségek forrása az, hogy a hozzászólók (gyakran tévesen) azt hiszik, hogy az interneten teljes névtelenségbe burkolózhatnak, így olyan jellegű hozzászólásokat tehetnek közzé, amilyeneket valós személyazonosságuk ismertté válása esetén soha nem tennének. A megszólalók szabadon, tetszésük szerint hozhatnak létre új személyiséget és karaktereket az interneten, anélkül, hogy bármikor fel kellene tárniuk valódi személyazonosságukat olvasóik előtt. Mások szerint inkább a kommunikációs etikett általános kulturális megváltozásáról (vagy inkább hanyatlásáról) van szó, ami abból ered, hogy eltávolodunk a szemtől szemben zajló és jellemzően (legalábbis idegenek között) a társadalmi konvenciók és udvariassági szabályok korlátaitól, amelyek egyébként megakadályozzák a durvább kommunikációs formák használatát.²⁴ Az ún. *flaming*-kultúra egyfajta elektronikus interakciós formára utal, ami arról tanúskodik, hogy a beszélőből hiányzik a másokkal szembeni tisztelet, és szándékosan szembehelyezkedik más internetes felhasználókkal. E kultúrát segíti az a körülmény, hogy műszaki szempontból igen egyszerű azonnal kifejezni az előző megszólalóval vagy

²¹ *The Guardian*, 2014. október 2., <http://www.theguardian.com/uk-news/2014/oct/02/abuse-dossier-kate-gerry-mccann-police-madeleine>.

²² Itt arra a gyakorlatra utalok, amikor okostelefonnal lefényképeznek egy tweetet vagy bejegyzést, pillanatokkal annak eltávolítása előtt.

²³ L. a büntető igazságszolgáltatásról és bíróságokról szóló 2015. évi törvény 33. §-át, amely e tanulmány írásakor végrehajtási rendeletre vár.

²⁴ http://www.nytimes.com/2007/02/20/health/psychology/20essa.html?_r=0.

közelmúltbeli eseményekkel kapcsolatos undort, támadást vagy éles egyet nem értést, a beszélő pedig meggondolatlan és durva/kifinomultságot nélkülöző módon nyilvánul meg, ami lényegesen ritkábban fordulna elő nem elektronikus környezetben, ahol az interperszonális kapcsolatokra vonatkozó társadalmi konvenciók csökkentik a közvetlenül ellenséges/sértő megnyilvánulások valószínűségét.²⁵

Ezen interakciók valószínűsége meglehetősen messzire került a politikai diskurzushoz való tiszteletteljes és a közjóról szóló vita előbbre viteléhez való hozzájárulás sunsteini ideáljától, vagy akár a racionális egyének közötti kulturált eszmecsere közösségi normák által közvetített, Post-féle – e hozzájárulás kezdetén említett – fogalmától. A republikánus önkormányzás Sunstein és Post által kidolgozott változatai ugyanakkor olyan megnyilvánuló polgár létezését tételezik fel – amint azt Gates kimutatta –, aki a legudvariasabb módon és művelt kifejezéseket használva képes az iskolázatlan és kulturálatlan vitapartner által használt durva szavaknál is megsemmisítőbb csapást mérni a célpontjára.²⁶ Gates két megnyilvánulást állít példaként, amelyek a Stanford University elsőéves színesbőrű hallgatói ellen irányulnak. A példa első hozzászólója szerint:

„LeVon, ha nehéznek talárod az itteni egyetemi órákat, tudd, hogy az nem a te hibád. Mindössze arról van szó, hogy a megerősítő intézkedés bomlasztó politikájának kedvezményezettje vagy, amely nem megfelelő képzéssel, felkészültséggel és tehetséggel rendelkező fekete hallgatókat ehhez hasonlóan magas követelményeket támaztó oktatási intézménybe helyez. A politika egalitárius célkitűzése jó szándékú, azonban alapvetően téves, figyelemmel arra, hogy az alkalmassági vizsgálatok alapján az afrikai-amerikai hallgatók szinte kivétel nélkül az átlag alatt teljesítenek, még a szociogazdasági különbségek korrigálása esetén is. Az igazság az, hogy nem itt van a helyed, az egyetemi éveid pedig hosszadalmas és folyamatos lecsúszást jelentenek majd.”

A második hozzászóló csak annyit mond, hogy „Felejts már el, dzsungelnyuszi!”

Első pillantásra az első kijelentés együtt érző és indokolt gondolatmenetnek tűnhet, valójában rasszista és rendkívül kegyetlen. A jóindulatú egyetemi és munkahelyi etikai szabályok azonban valószínűleg csak a második kijelentésre csapnának le. Tegyük fel, hogy mindkét megjegyzést egy online fórumon, például a Facebookon teszik közzé. Ebben az esetben is valószínűnek látszik, hogy csupán az utóbbi kijelentés vonná magára a hatóságok figyelmét. A kifinomultabban fogalmazó és jobb szociális készségekkel rendelkező beszélő effajta privilegizálása kapcsán ismét felvetődhet a belső kirekesztésnek és a „szenvtelen, ésszerű, bizonyítékra támaszkodó” beszélő privilegizálásának Young-féle kritikája.

²⁵ A szemtől szembeni sértés még a véleménynyilvánítást legszélesebb körben védő nyugati liberális demokráciákban sem élvezett alkotmányos oltalmat. A *Chaplinsky v. New Hampshire* 315 US 568 (1942) ügyben a rendőrkapitány „istenverte zsarolóinak” és „fasisztának” nevezése „támadó kifejezésnek” minősült, és túlmutatott a gondolatok kifejtése „lényegi mondanójának” követelményén. Álláspontom szerint tisztán politikai megszólalásként fogva fel Chaplinsky szavait, azok – jóllehet durvák voltak – mégis igényt tarthattak volna bizonyos fokú alkotmányos oltalomra, és nem kellett volna büntetést kiszabni miattuk (feltéve, hogy azok vélhetően nem okoztak a békére közvetlen és fenyegető veszélyt). Nem vagyok meggyőződve arról, hogy az ilyen szemtől szembeni sértés automatikusan túlmutatna az alkotmányos oltalom korlátain, tekintet nélkül annak adott kontextusára.

²⁶ Henry L. GATES, JR.: Let them talk. 37 *New Republic* (1993) 45.

Korábban bemutattam, hogy az Első Alkotmánykiegészítés Post-féle értelmezése lehetővé teszi az állam számára, hogy egyes kijelentéseket a nyilvános diskurzusból kizárjon, amennyiben azokat „kényszerítőnek, tolakodónak vagy az egyén személyazonosságát vagy szabadságát más módon sértőnek tekinti vagy érzékeli”.²⁷ E gondolatmenet szerint az utóbbi megjegyzést tevő személy büntetőjogi megtorlásra számíthat, mivel – rendes esetben – a közösség többsége (nem rasszista) önazonossága és a kulturált viselkedés mércéje elleni támadásként értékeli a hozzászólást. A többség érzékenységéből levezetett udvariassági mércék minden közösségben azt eredményezik, hogy a megengedett megnyilvánulások határait a szociális interakció azon meghatározó formáira korlátozzák, amelyeket az elitek könnyedén formálhatnak saját érdekeik szerint. Kevésbé egyértelmű azonban, hogy az első megjegyzés is összeférhetetlen lenne a közösség meghatározó kulturált viselkedésre vonatkozó normáival, így annak – Post szerint – mentesülnie kell a szankciók alól.

A Twitter közösségi médiaplatform kimondja, hogy – az elfogadható használatra vonatkozó szabályokon túlmenően (pl. személyek elleni konkrét erőszakkal való fenyegetés tilalma, célzott zaklatás tilalma, obszcén vagy pornográf képek profilképként, fejlécként vagy háttérként való használatának tilalma, magánjellegű információ közzétételének tilalma) – minden felhasználó felelősséggel tartozik az általa közzétett tartalomért, a társaság pedig „nem követi aktívan figyelemmel és nem cenzúrázza a felhasználói tartalmakat”.²⁸ A Twitter részben „közösségére” hagyatkozik abban, hogy a felhasználók jelezzék a visszaéléseket annak a „bizalmat és biztonságot fenntartó” csapatai felé. A „bűncselekménynek tűnő” online megnyilvánulások esetén a társaság más eljárási szabályok alapján együttműködik a rendőrséggel.²⁹ Az ilyen jellegű közlések pusztán mennyiségéből is következik, hogy csupán ezek töredéke esetében indul büntetőeljárás. A Facebook szintén a „közösségi” mércékre hagyatkozik (pontosabban a saját mércéjére azaz kapcsolatban, hogy mi minősül elfogadható, illetve elfogadhatatlan használatnak), amelyek alapján a felhasználók többek között nem fenyegethetnek vagy zaklathatnak másokat. A Twitterrel összevetve azonban a Facebook felhasználói lényegesen nagyobb ellenőrzést gyakorolhatnak az interakcióban álló „barátok” felett, az adatvédelmi beállítások között pedig ki tudják zárni az ellenséges felhasználókkal való kapcsolattartás lehetőségét, illetve e személyeket megakadályozhatják a bejegyzések megtekintésében. A felhasználók emellett értesíthetik a Facebookot a sérelmezett megjegyzésekről és zaklatásról. A társaság szerint ez a bejelentésen és rendezésen alapuló megoldás sikeresen ösztönzi a felhasználókat arra, hogy bizonyos bejegyzések (pl. a felhasználóról készült fénykép) eltávolítására kérjenek másokat.³⁰

Rowbottom szerint a rendfenntartó szerveknek elnézőbbnek kellene lenniük az általa „alacsony szintűnek” tekintett hozzászólókkal – azaz az informális helyzetekben (ebédlőasztal-

²⁷ Robert POST: The Constitutional Concept of Public Discourse: Outrageous Opinion, Democratic Deliberation and *Hustler Magazine v. Falwell*. 103 *Harvard Law Review* (1990) 601, 642.

²⁸ <https://support.twitter.com/articles/18311-the-twitter-rules>.

²⁹ Sinéad McSweeney, a Twitter Európáért, Közel-Keletért és Afrikáért felelős közpolitikai igazgatójának vallomása, Lordok Háza, kommunikációs ügyekkel foglalkozó bizottság (2014/15), a 2014–2015-ös ülészak első jelentése, *Social media and criminal*. HL Paper 57. London, The Stationery Office, QQ 25–37.

³⁰ Simon Milner, a Facebook Európáért, Közel-Keletért és Afrikáért felelős szabályozási igazgatójának vallomása, *ibid.*

nál, telefonon, pubban) folytatott beszélgetések digitális megfelelőiben részt vevő személyekkel, hiszen ilyen helyzetekben az emberek jellemzően nem sokat foglalkoznak a mondanivalójuk esetleges veszélyeivel, a mondanivaló tartalma általában spontánul alakul, célközönsége pedig jellemzően kisebb, a közvetlen környezet közössége.³¹ Az „alacsony szintű” megnyilvánulásokkal szemben a „magas szintűek” a tömegmédiában jelennek meg, és jellemzően háttérkutatókat követően professzionálisan képzett műsorszolgáltatók és újságírók készítik tömegfogyasztás céljából. E tartalmakat általában gondos előkészítés és kutatás alapján készítik el, a házon belüli jogászok bármikor igénybe vehető támogatásával. A valóságban persze nem válik el ilyen élesen e két kategória, hiszen például a nézők/olvasók véleményét egyre több esetben használják fel kommentárként, többek között a professzionális szintű újságcikkekre reagáló hírportálok. Rowbottom felosztásának célja, hogy kiegészítse – nem pedig kikezdje – az értékesnek (politikai véleménynyilvánítás) és kevésbé értékesnek (reklám, művészi vagy obszcén önkifejezés) tartott megnyilvánulások között meglévő hagyományos különbségtételt. Az egyes megnyilvánulások így két, egymást metsző tengely mentén helyezhetők el, és lehetnek (a) értékes és kevésbé értékes, illetve (b) magas szintű és alacsony szintű megnyilvánulások. Így a megnyilvánulások négyféle kategóriája: (i) értékes/magas szintű; (ii) értékes/alacsony szintű; (iii) kevésbé értékes/magas szintű, valamint (iv) kevésbé értékes/alacsony szintű. Tartalmukat tekintve nyilvánvaló, hogy az első két csoport tart igényt a legmagasabb fokú védelemre. Itt ugyanakkor némi elmaradásra számíthatunk az értékes/alacsony szintű megnyilvánulások esetében, amelyeket nem hivatásos újságírók belső jogászok segítségével készítene, akik hozzá kívánnak járulni a politikai vitákhoz. Rágalmazási ügyekben például a „felelős újságírás” mércéjének politikai kérdésekkel foglalkozó amatőr bloggerekre való alkalmazása bénító hatással lehet az amatőr újságírókra, és a peres eljárástól való félelem esetleg megfosztja a közbeszédet számos, nem hivatásos újságírók által írt hozzászólástól és véleménytől. A közösségi médiaplatform- és az internetszolgáltatók cenzúrázásra való hajlama miatt vélhetően egyébként is számos elfogult anyag elérhetlenné válik, miután e szervezetek az értesítésüket követően ilyen jellegű óvintézkedéseket hoznak. Ez komoly problémát jelent a vitatható és nem népszerű megnyilvánulási formák tekintetében.

Rowbottom cikkének igen fontos célja, hogy *valamiféle* alkotmányos/jogi védelmet igényeljen a (iv) csoportba tartozó, kevésbé értékes vagy alacsony szintű megnyilvánulások számára, elismerve ugyanakkor annak szükségességét, hogy megelőzzék vagy korlátozzák az egyes megnyilvánulások által okozott esetleges sérelmet. A digitális kommunikáció jelentős része³²

³¹ Jacob ROWBOTTOM: To Rant, Vent and Converse: Protecting Low Level Digital Speech. 71 *Cambridge Law Journal* (2012) 355, 371. Ennek következtében kevésbé megbocsátók vagyunk a professzionális módon készített és kutatással megalapozott médiatartalmak tekintetében – e hozzáállás következhet akár az Egyezmény 10. cikke (2) bekezdésében használt „kötelezettségekkel és felelősséggel” fordulatból, még akkor is, ha a szöveg e fordulatot nem korlátozza a tömegmédiára. L. *Erdogdu & Ince v. Turkey* (2002) 34 EHRR 50, kiemelve, hogy a bíróság feszültség és konfliktus idején különös jelentőséget tulajdonít az újságírói felelősség fogalmának; l. még: *Bladet Tromsø & Stensaas v. Norvegia* (2000) 29 EHRR 125.

³² Jelentős mennyiségben található professzionális minőségű és értékesnek tekinthető anyag a közösségi médiában (aktuális ügyek, politikai témák általában), csakúgy, mint kevésbé értékes, nem politikai vonatkozású anyagok is (hírességekről szóló pletykák, divat, sport).

a Rowbottom által meghatározott kevésbé értékes és alacsony szintű megnyilvánulás kategóriájába tartozik. Az Egyesült Királyságban a rendőrség és az ügyészség látókörébe került ügyek többségében kiemelt helyen szerepelnek a kevésbé értékes és alacsony szintű megnyilvánulások, például erőszakkal fenyegetés, zaklatás, szekálás, valamint a lentebb tárgyalandó ún. bosszúpornó. Ahogyan korábban leszögeztem, e tanulmány középpontjában elsősorban a demokratikus önkormányzásban való részvétel szempontjából releváns digitális megnyilvánulások állnak (azaz Rowbottom felosztása szerint az értékes és alacsony szintű megnyilvánulások). Természetesen nem könnyű az egyes megnyilvánulásokat pontosan elhelyezni az értékes és a kevésbé értékes közötti spektrumon, ahogy az sem egyértelmű, hogy Rowbottom miként javasolja az ilyen értelmű különbségtétel alkalmazását. Vegyük például a mélységesen nőgyűlölő, halállal és nemi erőszakkal fenyegetőző tweeteket, amelyeket több Twitter-felhasználó küldött amelletts kampányoló nőknek, hogy Jane Austen képe legyen látható a tízfontos angol bankjegyen. E megjegyzések miatt tíz év börtönbüntetésre ítélték őket, amiért – a kommunikációról szóló 2003. évi törvény 127. §-át megsértve – „félelemkeltő üzeneteket” küldtek nyilvános kommunikációs rendszeren keresztül. Teljesen érthető, hogy e megszólalók kevés, vagy éppen semennyi együttérzésre nem tarthatnak igényt.³³ Az üzeneteik komoly aggodalmat keltettek az áldozatokban. Ugyanakkor – bármilyen kellemetlen legyen is belegondolni – nem túlzás azzal érvelni, hogy a vádlottak által küldött durva üzenetek fontos politikai tartalmat hordoztak, amivel kritizálták a tapasztalni vélt „politikai korrektség” azon formáját, amellyel egy állami intézmény – a Bank of England – egy női irodalmi személyiség értékét hangsúlyozza. Legalábbis bizonyos mértékű politikai véleménynyilvánítás történhetett ebben az ügyben, amely a más, erőszakkal való egyszerű fenyegetést érintő ügyekből hiányzott. A fentiek alapján a kommunikációról szóló 2003. évi törvény 127. §-át – az emberi jogokról szóló törvény rendelkezéseinek megfelelően – szűkítő módon kellene értelmezni, hogy némi teret biztosítson a meggondolatlanul, egy égerkattintással közzétett heves, durván megfogalmazott kirohanásoknak, feltéve, hogy (i) a célszemély nem tapasztalt konkrét és valós fenyegetést, vagy – alternatív és még inkább ellentmondásos lehetőségként – (ii) az ilyen fenyegetés tapasztalása esetén az elkövető ténylegesen nem jelentett hihető fenyegetést a célszemély biztonságára nézvést. A fenti ügyekben felmerült „fenyegető” tweetek konkrét körülményei ismeretének hiányában nem könnyű megállapítani, hogy az említett szűkítő értelmezés elegendő lett volna-e a büntetőjogi felelősségre vonás elkerüléséhez. Egyértelműbb helyzetnek látszik a *Chambers*-ügy, amelyben a nyilvános repülőtér bezárásával kapcsolatban megfogalmazott kritika kétségtelenül közérdekű kérdésre vonatkozik, és – első ránézésre – bizonyos fokú, az emberi jogokról szóló törvény szerinti szűkítő értelmezésen alapuló védelemre tarthat igényt.

A közvetlen fenyegetések kategóriája mellett léteznek olyan kijelentések is, amelyek politikai vitatémákról fejeznek ki gyűlölködő vagy sértő véleményt, és amelyek kérdéseket vetnek fel

³³ Két konkrét ügy: Peter Nunn 2014-ben 18 hetes börtönbüntetést kapott, amiért egy munkáspárti képviselőnőnek félelemkeltő, nemi erőszakkal fenyegető tweeteket küldött, <http://www.bbc.co.uk/news/uk-england-29411031>; Isabel Sorley-t (12 hét) és John Nimmót (8 hét) a Caroline Criado-Pereznek 2014 januárjában küldött tweetjeik miatt ítélték el, <http://www.theguardian.com/uk-news/2014/jan/24/two-jailed-Twitter-abuse-feminist-campaigner>.

a megnyilvánulás értékét figyelembe vevő spektrumon található helyükkel kapcsolatban. Azher Ahmed például az alábbi bejegyzést tette közzé a Facebookon, reagálva hat Afganisztánban szolgáló brit katona halálhírére:

„Mindenki, aki a katonák halála miatt rinyál! Mi van a brutálisan lemészárolt ártatlan családokkal... A megerőszakolt nőkkel... A feldarabolt gyerekekkel...? A ti ellenségeitek a tálibok voltak, nem pedig az ártatlanul bántott családok. Minden katona DÖGÖLJÖN MEG és jusson POKOLRA! MOCSKOS ROHADÉK SZARHÁZIAK! Ha bajotok van, sírjátok a katonáitok sírjánál, és kívánjátok őket pokolra, mert ott a helyük.”

Letartóztatása idején egy yorkshire-i rendőrszövívő azt mondta, hogy Ahmed „nem túl finoman fejezte ki magát, ezzel hozott bajt a fejére”.³⁴ Ahmedet 2012 októberében 240 óra közmunkára ítélték „súlyosan sértő” megjegyzések közzétételéért a kommunikációról szóló törvény 127. §-a alapján. Egyes média hírek szerint azért kerülhetett el a börtönbüntetést, mert a bejegyzést hamar eltávolította, és megpróbált bocsánatot kérni az elesett brit katonákat gyászoló családtagoknak okozott fájdalomért.³⁵ Tegyük fel azonban, hogy az elkövető választékosabban fogalmazó bejegyzésében azt írja, hogy aggasztónak találja az elesett brit katonákat gyászolóik képmutatását, akik szó nélkül elmennek a rajtuk kívül álló okokból eredő konfliktusokban súlyos személyes traumákat átélő és veszteségeket elszenvedő ártatlan családokat érő megpróbáltatások mellett. Amint azt a rendőrségi szövívőnek tulajdonított idézet is megerősíti, Ahmed szavainak hangvétele (és a kifinomultság hiánya) – röviden kulturálatlansága – miatt került a rendőrség látókörébe. Ha úgy döntött, vagy képes lett volna választékosabban fogalmazni, valószínűleg nem került volna sor büntetőeljárásra. Összehasonlításul érdemes megjegyezni, hogy az amerikai jogban az erőszakkal/rendháborítással való fenyegetés közvetett jellege okán az Első Alkotmánykiegészítés oltalma alá tartozhat, ha a megnyilvánulás tartalma tisztán politikai jellegű. Ez történt a *Hess v. Indiana* ügyben például, ahol „a kibaszott utcákat majd később foglaljuk el” kijelentés Bloomingtonban, az Indiana University kampuszán hangzott el a vietnámi háború elleni tüntetések alatt.³⁶ A *Hess*-ügyben bemutatott fajtájú megnyilvánulások védelmének értékét a későbbiekben részletesen tárgyalom. Az azonban már most is látható, hogy a *Hess* által használt nyelvezet durvasága nem vezetett az alkotmányos védelem megvonásához. Valóban helyesnek tűnik alkotmányosan is elismerni a beszélő arra vonatkozó döntését, hogy szóválasztásával erős érzelmi hatást keltsen, és ezzel is növelje az üzenet hatását.³⁷

³⁴ <http://www.theguardian.com/commentisfree/libertycentral/2012/mar/15/azhar-ahmed-treason-army-facebook-comments>.

³⁵ <http://www.independent.co.uk/voices/comment/azhar-ahmed-a-tasteless-facebook-update-and-more-evidence-of-britains-terrifying-new-censorship-8204212.html>.

³⁶ *Hess v. Indiana* 414 US 105 (1973). A *Hess*-ügyben használt védekezés eredetével kapcsolatban l. a *Brandenburg v. Ohio* 395 US 444 (1969) ügyet.

³⁷ L. a bíróság álláspontját kifejező Harlan bíró szavait a *Cohen v. California ügyben* [403 US 15 (1971) 26]: „Valójában, szavakat egyaránt gyakran választunk azok érzelmi és kognitív erejüknél fogva. Nem tudunk egyetérteni azzal, hogy az egyéni megnyilvánulás kognitív tartalmát óvó alkotmány ne venné figyelembe annak emocionális jelentőségét is, amely tulajdonképpen a kommunikálni kívánt üzenetnek akár a legfontosabb eleme is lehet.”

4. A névtelen online kommunikáció alkotmányos értéke – az amerikai és a brit hozzáállás összehasonlítása

Ahogy fentebb már említettem, sokan úgy vélik, hogy a névtelen kommunikáció ösztönzi az agresszív, kulturálatlan megnyilvánulási formákat, továbbá racionálisabb és körültekintőbb véleménycserét tesz lehetővé az, ha a résztvevők előre tudják, hogy kommunikációs aktusaikhoz a valódi személyazonosságuk kapcsolódik. Mindenekelőtt azonban felmerül a kérdés, hogy valójában mennyire egyszerű névtelenné maradni az interneten. Számos oldal azonosító adatok megadását várja el a regisztráló felhasználóktól, még akkor is, ha a felhasználó nyilvános bejegyzéseihez kapcsolt neve nyilvánvalóan álnév. Ilyen esetekben a kérdés arra vonatkozik, hogy mennyire is egyszerű *regisztráció céljából* hamis személyazonosságot létrehozni. A webhely- és internetszolgáltatók sokszor együttműködnek a rendőrséggel és a bíróságokkal, és átadják nekik a bűncselekménnyel vagy jogsértéssel vádolt személyek regisztrációs adatait.

A trollkodással, kiberszekálással és a más agresszív vagy fenyegető internetes magatartásokkal kapcsolatban rendelkezésre álló bizonyítékok nem teszik egyértelművé, hogy a névtelenség valóban ösztönöznék a kulturálatlan viselkedést.³⁸ A Davis által 2005-ben az Egyesült Államokban közzétett tanulmány szerint sértően megfogalmazott személyes támadásokat azonos valószínűséggel követnek el magukat nem anonimizáló, illetve hamis személyazonosságot használó személyek.³⁹ Már jóval az elektronikus kommunikáció korszaka előtt egyetemisták adatainak vizsgálatával ugyanakkor kimutatták, hogy a csoporthoz tartozó személyek körében nagyobb valószínűséggel kerül sor antiszociális megnyilvánulásokra, amikor a csoport tagjai névtelenül nyilatkozhatnak.⁴⁰ Robert Putnam a *Bowling Alone*-ban amellet érvel, hogy esetleg arról van szó, hogy a nyugati liberális demokráciák polgárainak életét már jó ideje (az internet megjelenését megelőzően is) a családtól, szomszédságtól, kampánycsoportoktól és a társadalmi struktúráktól való fokozódó eltávolodás érzete jellemzi, amelyek korábban valódi – nem csupán virtuális – közösséget formáltak az emberek között.⁴¹ E megközelítésben a névtelen elektronikus kommunikáció nem oka az antiszociális megnyilvánulásoknak, sokkal inkább pusztán a legújabb lehetséges eszközünk, amellyel kifejezhetjük a másoktól való eltávolodásunkat.

A névtelenségbe burkolózó és antiszociális megnyilvánulásokat tevő személyeknek általánosságban védelmet biztosító Első Alkotmánykiegészítés kifejezetten utal arra – a függetlenségi háború előtti – időszakra, amikor a brit gyarmati uralom ellenzői gúnyirat formájában tették közzé sérelmeiket. A Legfelső Bíróság 1960-ban a *Talley v. California* ügyben egy Los Angeles-i városi rendelet alapján hozott marasztaló ítéletet vizsgált felül, amely mindenhol és minden körülmények között tiltotta

³⁸ Toni M. MASSARO – Robin STRYKER: Freedom of Speech, Liberal Democracy, and Emerging Evidence on Civility and Effective Democratic Engagement. 54 *Arizona Law Review* (2012) 375, 419–420.

³⁹ Richard DAVIS: *Politics Online: Blogs, Chatrooms, and Discussion Groups in American Democracy*. New York, Routledge, 2005.

⁴⁰ Eugene W. MATHES – Thomas A. GUEST: Anonymity and Group Social Behaviour. 100(2) *Journal of Social Psychology* (1976) 257.

⁴¹ Robert D. PUTNAM: *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York, Simon & Schuster, 2000.

„az olyan szórólapok terjesztését, amelyek a borítón vagy fedőlapon nem tüntetik fel (a) az írott, összeállított vagy már létrehozott szórólapot kinyomtató személy nevét és címét, valamint (b) a szórólap terjesztésére megbízást adó személy nevét és címét.”⁴²

Akkoriban több tagállam vezetett be a szerzők, kiadók és forgalmazók nevének és címének feltüntetésére vonatkozó jogszabályokat. A kérelmező szórólapja meghatározott vállalkozások bojkottjára szólította fel a nyilvánosságot, mivel azok nem voltak hajlandók egyenlő munkavállalási lehetőségeket biztosítani a nem fehérbőrű személyek számára. Az ügyben eljáró Black bíró megjegyezte, hogy a forradalom előtt Amerikában a „legkonstruktívabb” célokra használták fel a névtelenség lehetőségét.⁴³ A nyomdászok, szerzők és terjesztők azonosítását előíró angol nyomdászabályok végrehajtása például azt a célt szolgálta, hogy megakadályozza az államelenes írományok terjesztését.⁴⁴ A gyarmati időszakot követően föderalista⁴⁵ és antiföderalista⁴⁶ szerzők egyaránt, jellemzően névtelenségbe burkolózva szóltak hozzá a kor politikai vitáihoz. A Los Angeles-i rendelet előírásai messze túlmutattak a megtevesztő reklámtevékenység és család kommunikáció körén, és kiterjedtek egyes politikai megnyilvánulásokra is, köztük a kérelmező szórólapjára. Következésképpen a jogszabály szövege – noha a jogalkotó szándéka szerint csupán a megnyilvánulások szűkebb körére terjed ki – alkotmányos oltalom alatt álló véleménynyilvánítást kriminalizált, következtésképpen túlságosan széles körben volt alkalmazandó.⁴⁷

A politikai véleménynyilvánításon túlmenően a bíróság a *Talley*-ügyben megerősítette, hogy a névtelenül közzétett munkák előbbre vitték az emberi kultúrát. Ezt az álláspontot a bíróság a közelmúltban a *McIntyre v. Ohio Elections Commission* ügyben erősítette meg, megjegyezve, hogy a klasszikus irodalom legnagyobbjai Voltaire-től George Elioton át Mark Twainig, csak hogy néhányat említsünk, álnevet használtak.⁴⁸ Az adatok feltüntetésére vonatkozó követelmények segíthetnek a közönségnek, hogy az egyes művek minőségével és jelentőségével kapcsolatos általános következtetést vonjon le, a *McIntyre*-ügyben a bíróság úgy vélte, hogy az anonim irodalmi művek közkinccsé válásához fűződő közérdek messze meghaladta a személyazonosság feltüntetését mint a közzététel feltételét meghatározó követelményhez fűződő versengő közérdeket. A bíróság szerint az értékelés minősége a szerző személyazonosságának elfedésével javulhat is, utalva a joghallgatók dolgozatainak névtelen javításán alapuló „elterjedt” gyakorlatra, amely kizárja a hallgatók személyes ismeretéből származó elfogultság lehetőségét.

⁴² *Talley v. California* 362 US 60 (1960).

⁴³ Uo.

⁴⁴ Uo., 64–65. Black például említi az 1770-ben megjelent *Letters of Junius* című munkát, amely a következő szavakkal panaszkodik a gyűlölt teaadó miatt: „Mi más is lehetne, mint egy spekulatív jog gyűlöletes és céltalan gyakorlása, az amerikaiak rabszolga módra való megbélyegzése, anélkül, hogy az uraik hasznára válna?” Isaac KIMBER – Edward KIMBER (szerk.): 39 *The London Magazine, or, Gentleman's Monthly Intelligencer* (1770) 299.

⁴⁵ L. például a Publius álnév alatt megjelent *A föderalista* című munkát. A kötetet több szerző munkái alkotják – köztük Alexander Hamiltoné, John Jayé és James Madisoné –, akik mind egy-egy tanulmányt írtak a kötetbe.

⁴⁶ Az antiföderalista mozgalom legfontosabb pamfletírói használták például a Cato, a Centinel és a Brutus álneveket, akiket később George Clintonnal, Samuel Bryannel és Robert Yatesszel azonosítottak.

⁴⁷ L. még Harlan bíró különvéleményét a *Talley v. California* (42. lj.) ügyben, 66–67.

⁴⁸ *McIntyre v. Ohio Elections Commission* 514 US 334 (1995).

A személyazonosság felfedésének követelménye a kiadvány tartalmára vonatkozó jogszabályi előírás bevezetésének felel meg, és mint ilyen, alkotmányosan kizárólag a legszükségesebb körülmények között elfogadható.

A *McIntyre*-ügy a kérelmező politikai véleménynyilvánítására vonatkozott, akit az ohioi választási bizottság megbírságot azért, mert – a tagállam választási előírásaival ellentétben – nem azonosította magát a szórólapon szerzőjeként. A kérelmező egy népszavazás útján eldöntendő új iskolai adó bevezetését ellenző szórólapot írt és adott ki. A bizottság álláspontja szerint az adatközlés jogszabályi követelménye a csalárd és rágalmozó állítások közzétételének megelőzése és a választmányi testület megfelelő tájékoztatása céljából volt szükséges, a Legfelső Bíróság többsége azonban úgy vélte, hogy a politikai véleménynyilvánítás korlátozása nem volt kellően szűken megfogalmazva ahhoz, hogy a kényszerítő államérdekeknek kedvezzen. A megszólalók hozzájárulásának alaposabb értékelése céljából a népszavazáson részt vevő választók tájékoztatására irányuló törekvéshez nem járul hozzá a szerző megnevezésének követelménye, ha a szerző korábban ismeretlen volt a nagyközönség előtt. A rendelet előírásai túlmutattak továbbá annak szándékolt célján, hogy a választási időszak alatt kizárják a csalárd és rágalmozó megnyilvánulások közzétételét – aminek választási időszak alatti kiemelt jelentőségével egyébként a bíróság is egyetértett –, mivel azok hatálya kiterjedt a bármilyen választás vagy népszavazás előtt hónapokkal, nem jelölt vagy párttámogató – például *McIntyre* asszony – által közzétett, nem rágalmozó jellegű és nem félrevezető szórólapokra is. Ohio állam nem tudta bizonyítani, hogy a névtelen választási megnyilvánulásokkal kapcsolatos visszaélések visszaszorításához fűződő jogos érdeke indokolta volna a politikai vitához való névtelen hozzájárulás általános tilalmának alkalmazását. Stevens bíró véleménye szerint nehéz lenne az Ohio állam által alkalmazott otromba megközelítésben rejlő veszélyek szemléltetésére az adott ügyben felmerült tényállásnál jobb példát találni.⁴⁹

A *Talley*- és a *McIntyre*-ügy online véleménynyilvánításra való alkalmazásáról még döntenie kell a Legfelső Bíróságnak, ám a 9. kerületi fellebbviteli bíróság 2010-ben már megállapította, hogy a kereskedelmi kommunikációt folytató névtelen hozzászólók az Első Alkotmánykiegészítés alapján korlátozottabb oltalomban részesülnek, mint politikai kérdésben véleményt nyilvánító társaik. A *re Anonymous Online Speakers* ügyben egy kozmetikai és táplálkozási termékeket forgalmazó társaság (a *Quixtar*) és egy üzleti képzést nyújtó vállalkozás (a *Team*) hosszú ideje folyó és igen elmérgesedett vitája jutott Nevada állam fellebbviteli bírósága elé, amelyben a forgalmazó cég azt követelte, hogy a *Team* egyik munkavállalója nevezze meg azt az öt munkatársát, akik állítólag becsmérlő megjegyzéseket tettek közzé az interneten a *Quixtarral* kapcsolatban.⁵⁰ A fellebbviteli bíróság a *McIntyre*-ügyben hozott ítéletet követve a véleménynyilvánításnak biztosított védelem fokát nem csupán azon az alapon vizsgálta, hogy annak közzétételéhez a legújabb technológiát alkalmazták,⁵¹ így a bíróság a közlést korlátozottabb mértékű alkotmányos oltalmat igénylő, kereskedelmi célú kommunikációnak minősítette.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Az *Anonymous Online Speakers v. US District Court for the District of Nevada* ügyben hozott ítélet elérhető itt: <http://cdn.ca9.uscourts.gov/datastore/opinions/2010/07/12/09-71265.pdf>, No. 09-71265, 2010. július 12.

⁵¹ *McIntyre* ezzel kapcsolatban a *Reno v. ACLU* ügyet követi, 521 US 844, 870 (1997).

A polgári peres eljárásban az információ átadására vonatkozó megfelelő mérce alkalmazásakor a névtelen közlés értékét kellett mérlegelni a „felelőtlen, rosszindulatú és ártalmas kommunikáció súlyos veszélyével” szemben, figyelembe véve a mérlegelés számára kontextust biztosító konkrét körülményeket. A tényállás alapján a mérlegelés eredményeként fel kellett tártani a Team egyes munkavállalóinak személyazonosságát.⁵² Más ügyekben két kapcsolódó aggály merülhet fel azal kapcsolatban, hogy a felperes egy névtelen bejegyzés közzevetője regisztrációs adatainak és/vagy IP-címének átadását követeli az internetszolgáltatótól vagy a webhely kezelőjétől: egyrészt, a névtelenül véleményt nyilvánító személynek az eljárás e szakaszában nincs lehetősége tiltakozni az ellen, hogy a személyazonosságát a lehetséges felperes előtt feltárják, másrészt jogi személyek és más hatalommal rendelkező felperesek elsődlegesen nem azért törekednek megismerni a bejegyzést közzevető személyek személyazonosságát, hogy kártérítés iránti peres eljárást indítsanak, hanem stratégiai megfontolásokból – főleg azért, hogy a kritikus hangokat elhallgattassák (ezt a módszert az Egyesült Államokban „SLAPP-eljárásnak”, azaz a nyilvános részvétel megakadályozására irányuló stratégiai pereskedésnek – *strategic law suits against public participation* – nevezik).⁵³

Nemzeti szempontból a névtelen amatőr újságírók demokráciát erősítő szerepe elismerésének kiábrándító hiánya egyértelmű abban a polgári ügyben, amelyben Eady bíró elutasított egy ideiglenes intézkedés iránti kérelmet, amely megakadályozta volna, hogy a *Times* újság felfedje egy anonim blogger – egyben sorállományú rendőrtiszt – személyazonosságát az *Author of a Blog v. Times Newspapers* ügyben.⁵⁴ Ironikus módon a kérelem elutasítását kimondó határozat célja a média információ közzétételére vonatkozó jogának védelme volt. Eady bíró elméletileg nem kellően megalapozott és nyilvánvalóan médiaszabadság-párti határozata rendkívül szűklátókörű módon tekint a 10. cikkben meghatározott szabadságok előnyére, ami hosszabb távon károsnak bizonyul majd a politikai kérdésekben állást foglaló bloggereknek, a demokratikus önkormányzatoknak és az elitek ellenőrzésének. További és alapos vizsgálatot érdemel az is, hogy a Murdoch-tulajdonú újságok milyen bénító szerepet játszanak az aktív, tájékozott önkormányzás ügyének aláásásában.⁵⁵ Utolsó előzetes megjegyzésként érdemes szóvá tenni, hogy – bár Eady bíró az eljárás időpontjában erről nem tudott, a *Leveson*-vizsgálat megállapítása szerint – az újság a blogger személyazonosságát annak Gmail-fiókjának feltörése révén fedezte fel.⁵⁶ Az ideiglenes intézkedés iránti kérelem idején a *Times* jogászai tévesen (bár ártatlanul) azt

⁵² Elemzését l. Mallory ALLEN: Ninth Circuit Unmasks Anonymous Internet Users and Lowers the Bar on Disclosure of Online Speakers. 7 *Washington Journal of Law, Technology, and Arts* (2011) 75; Musetta DURKEE: The Truth Can Catch the Lie: The Flawed Understanding of Online Speech in *In Re Anonymous Online Speakers*. 26 *Berkeley Technology Law Journal* (2011) 773.

⁵³ Sophia QASIR: Anonymity in Cyberspace: Judicial and Legislative Regulations. 81 *Fordham Law Review* (2013) 3651, 3673–3679.

⁵⁴ *Author of a Blog v. Times Newspapers* [2009] EWHC 1358.

⁵⁵ E tekintetben l. Jean Seaton kritikus cikkét: <http://www.theguardian.com/media/organgrinder/2009/jun/17/nightjack-blog-times-silenced>, amelyben kifejti, hogy a *Times* lépései megingatták a közhivatalt ellátó személyek feletti tájékozott ellenőrzés gyakorlásának indokát.

⁵⁶ A fiókhoz hozzáférő riportert – Patrick Fostert – később elbocsátották a *Timestól*, és figyelmeztetést is kapott a rendőrségtől a számítógépes visszaélésekről szóló 1990. évi törvény 1. §-ának állítólagos megsértése miatt. A blogger, Richard Horton 42 500 font összegű kártérítést kapott, és 2012-ben a Murdoch-tulajdonban álló újság nyilvánosan bocsánatot kért tőle, <http://www.theguardian.com/media/2012/oct/08/nightjack-blogger-payout-times-publisher>.

állították, hogy a blogger személyazonosságát már nyilvánosságra jutott dokumentumokban található információk alapján tudták megállapítani. A per középpontjában a Nightjack nevet használó blogger állt. A blog hasábjain az olvasók belülről ismerhették meg a modern rendfenntartás működését, amely kiábrándító részletességgel – távol a televíziós műsorok kitalált világától – mutatta be a rendőrtisztek napi munkáját. Egyes bejegyzések nyíltan kritizálták a politikusokat.⁵⁷ A blogot 2009-ben Orwell-díjjal jutalmazták online politikai írás kategóriában.

Az ideiglenes intézkedés iránti kérelem elutasítása tekintetében Eady bíró indokolása a következőképp foglalható össze. A kérelmezőnek azt kellett bizonyítania, hogy az Európai Egyezmény 8. cikke alapján ésszerűen számíthatott a magánélethez való jogának tiszteletben tartására az alperes által közléseni kívánt információval összefüggésben (1. lépés), és – feltéve, hogy a kérelmező az 1. lépést sikeresen teljesítette – hogy nem merült fel a magánélethez való joggal összefüggő ésszerű várakozásait felülmúló és a szólásszabadság érvényesítéséhez kapcsolódó közérdek (2. lépés). Az 1. lépés tekintetében Eady bíró megállapította, hogy azok a korábbi ügyek, amelyek tekintetében a bíróság elismerte a magánélethez való jog tiszteletben tartásához fűződő ésszerű várakozás fennállását, jellemzően szexuális kapcsolatokra, testi és lelki egészségre, pénzügyi helyzetre és házi vagy családi megállapodásokra vonatkozó információkat érintettek.⁵⁸ Korábban még nem merült fel olyan ügy, amelyben egy nevet fel nem fedő blogger a 8. cikkre hivatkozva próbálta volna megakadályozni személyazonosságának nyilvánossá válását. Ez valóban igaz volt, azonban Eady bíró e tekintetben nem tért ki arra, hogy a bíróságok 2009 előtt lényegében soha nem foglalkoztak bloggerekkel érintő ügyekkel, így a névtelen blogger 8. cikk szerinti jogainak elismerését megerősítő precedens létének valószínűsége igen alacsony volt. Természetesen semmi akadálya nem lett volna annak, hogy az Eady bíró legyen az első bíró, aki a 8. cikk szerinti védelem körét kiterjeszti a névtelenségbe burkolózó bloggerekre is, így fontos közelebről is megvizsgálni Eady álláspontját annak megértéséhez, hogy ezt miért nem akarta megtenni. Komoly figyelmet fordítottak a felsőbbbíróságnak a *Mahmood v. Galloway and another* ügyben hozott korábbi ítéletére, amelyben egy vasárnapi újság fedetten dolgozó oknyomozó újságírója nem tudta megakadályozni, hogy egy honlapon köztegyenek két, róla készült fényképet.⁵⁹ Az egyik fényképen az újságnál levő irodájában dolgozott, amellyel kapcsolatban megállapították, hogy nem szolgálhat a magánélethez való jog tiszteletben tartása iránti igény alapjául.⁶⁰ A másik fénykép egy útlevélkép volt, amelyet munka céljára készítettek. E kép sem hordozta a magánjelleg azon szükséges jegyeit, amelyek a kizárólag otthoni megtekintésre készült családi fényképek sajátjai.⁶¹ Következésképpen a bíróság megállapította, hogy az ideiglenes intézkedés iránti kérelem elbírálása 1. lépésének tekintetében egyik fénykép sem tartozott a 8. cikk hatálya alá. Miként a fedett újságíróról készült fényképekről hiányzott a szükséges ma-

⁵⁷ Nightjack beszámolója az egyik esetéről: „Lee trófeaként elveszi Mike óráját és a tárcáját. A teljesség kedvéért – mi másért – még párszor rátapos Mike fejére. Úgy értem, tényleg, mi más is tenne, ha már egyszer a földön van az a fej? Mindenki ezt csinálja. A puhányság jele nem így tenni.” Idézet itt: Sam JONES: A Fair Cop: Policeman's „Perfect Blog Wins Orwell Prize” *The Guardian*, 2009. április 24.

⁵⁸ *Author of a Blog* (54. lj.) 9. bek.

⁵⁹ *Mahmood v. Galloway and another* [2006] EWHC 1286.

⁶⁰ Uo., 20. bek.

⁶¹ Uo., 18. bek.

gánjellegű információ, a blogger neve sem hordozott ilyen információkat. Eady bíró arra a következtetésre jutott, hogy a blogírás lényegében nem magán, hanem nyilvános jellegű tevékenység,⁶² így határozatában elutasította a kérelmet, mivel a kérelmező nem bizonyította, hogy ésszerűen számíthatott volna a magánélethez való joga tiszteletben tartására.

Ha Eady bíró szükségesnek tartotta volna a 2. lépéshez tartozó mérlegelést – a magánélet-hez való jog mérlegelését a blogger neve közzétételének engedélyezéséhez fűződő közérdekkel szemben –, úgy abban a tekintetben is a *Times* javára döntött volna. A személyazonossága felfedésének megakadályozása iránti kérelem benyújtásának célja az volt, hogy a bloggert megóvja a munkáltatója által alkalmazható fegyelmi intézkedésektől (a blog szerzőjének személyazonosságáról a felettes rendőrtisztek a *Times* hasábjairól értesültek), és elkerülje a rendőrtiszt munkatársakkal fennálló munkakapcsolat megromlását. Eady bíró szerint azonban nem a bíróság feladata annak megakadályozása, hogy a felettes *vagy* a nyilvánosság értesüljön a rendőrtiszt magatartásáról. A blogger személyazonosságának ismeretében a nyilvánosság valóban jobban meg tudná ítélni a blogger közéleti vitákhoz való hozzájárulásának értékét.⁶³ Az utóbbi állítás azonban közelebbről megvizsgálva egyáltalán nem látszik tarthatónak. A névtelen szerző által írott blog olvasói eleve tudták, hogy a blog írója egy magát meg nem nevező rendőrtiszt. Nem világos tehát, hogy Eady bíró pontosan mit gondolt, miként járulna hozzá a blog értékének nyilvános megítéléséhez az, hogy a szerzőt a *Times* X rendőrtisztként (nem pedig Y rendőrtisztként) azonosította. A blog olvasóinak túlnyomó többsége számára annak ismerete, hogy a blogot X vagy Y rendőrtiszt írja, legjobb esetben is elenyésző hatással lenne a bloggal kapcsolatos értékítéletre.⁶⁴

Az első lépésben a bíróság értékelhette, hogy az a körülmény, hogy a blogger saját elhatározásából döntött úgy, hogy személyazonosságát nem fedi fel az olvasói előtt, vajon megfelelő alapot teremtett-e a magánélethez való jog tiszteletben tartásával kapcsolatos ésszerű várakozás megállapításához. A szerző tudta, hogy a blog mások számára kellemetlen információkat tartalmaz majd, és munkáltatói megkísérelnék megakadályozni ezen információk nyilvánosságra kerülését, így névtelenségének fenntartása kulcsfontosságú volt. Ha a magánéletnek van valamilyen lényeges tartalma, akkor bizonyosan e jog részét képezi, hogy az érintett meghatározhatja a magáról mások előtt felfedni kívánt adatok körét, és bízhat abban, hogy e döntését mások a hozzászóló saját autonóm akaratából fakadó elhatározásnak tekintik. Az angol jog szerint ez az autonóm akarat kizárólag a 2. lépésben hagyható figyelmen kívül, abban az esetben, ha azt nyomós közérdek indokolja. Még ha a cél a rendőrség birtokában lévő információk nyilvánosságra jutásának megakadályozása is, ez a nyomós érdek úgy is kielégíthető, ha a bloggerrel kapcsolatban *korlátozott* információkat adnak át munkáltatói számára, anélkül, hogy egy országosan megjelenő sajtótermékben nyilvánosan felfednék a kilétét. A név nélkül közzétett blogok demokráciához való hozzájárulása elismerésével kapcsolatos vonakodást jól mutatja az a határozottság, amivel Eady bíró megállapítja a blogger személyazonossága megismeréséhez fűződő közérdek fennállását, amelynek alapján jobban megítélhető hozzájárulásának értéke. A *McIntyre*-

⁶² *Author of a Blog* (54. lj.) 11. bek.

⁶³ Uo., 28–29. bek.

⁶⁴ Ezen érvelés alátámasztásával és Eady bíró ítéletével kapcsolatos további kritikáért l. Eric BARENDT: Bad News for Bloggers. 2 *Journal of Media Law & Practice* (2009) 141.

ügyben figyelembe vett érvekhez hasonló ellenérvek ismeretének hiánya, illetve figyelmen kívül hagyása a bíró részéről olyan mulasztás volt, amelynek orvoslására a közeljövőben egy felsőbb bíróságnak bizonyára lehetősége nyílik.

Más módon is közelíthetünk azonban az *Author of a Blog* ügghöz, mégpedig úgy, hogy a véleménynyilvánítás szabadságához fűződő fontos érdekekre összpontosítunk, amelyeket paradox módon a bírói intézkedés iránti kérelem jóváhagyása szolgált volna. Tétélezzük fel, hogy – a tényekkel szemben – Nightjack az információkat egy országos sajtóterméknek, például a *Guardiannak* adja át, és azok kizárólag az újság honlapján jelennek meg, ösztönözve a korszerű rendfenntartási módszerekkel és a rendőrtiszteknek az általuk szolgált közösséghez való hozzáállásával kapcsolatos online vitát. Ezt követően tétélezzük fel, hogy a lancashire-i rendőrhatalóság a bíróságok megsértéséről szóló 1981. évi törvény 10. §-a alapján eljárást kezdeményez a *Guardiannal* szemben, hogy az újságot forrása személyazonosságának felfedésére kötelezze. Az eljárás megindulásakor az információ visszatartása mellett szóló törvényi vélelem miatt a rendőrségre hárulna a bizonyítási teher azzal kapcsolatban, hogy az információ átadása „szükséges” az igazságszolgáltatás, illetve bűncselekmény vagy rendháborítás elkövetésének megakadályozása céljából. Ha e feltételezések mellett elfogadjuk, hogy a forrás felfedése alapján a rendőrhatalóság számára lehetővé válik fegyelmi intézkedés alkalmazása a munkavállalóval szemben, valamint a forrás személyazonosságának felfedése más praktikus úton nem lehetséges,⁶⁵ akkor a jogeset számos további kérdést is felvetett volna, így a titoktartás mellett szóló olyan körülményeket, mint például az, hogy

„a rendőrség elmulasztott-e bírósági intézkedést kérni annak megakadályozására, hogy a *Guardian* a forrástól származó anyagokat közzétegye;⁶⁶ az információ jogos közérdekekhez fűződő ügyeket tárt-e fel, köztük állami forrásokkal kapcsolatos visszaéléseket, a rendőrtisztek által a közösség egyes tagjaival szemben tanúsított elfogadhatatlan (pl. szexista, rasszista, homofób) viselkedést; hogy az információ nyilvánossá válásából származnak-e hosszú távú előnyök, amelyek a forrás megnevezésére irányuló kérelem elutasításából következnek; hogy a blogger részéről fennállt-e az esetlegesen elítélhető motívumok hiánya.”⁶⁷

amelyeket mérlegelni lehetett volna az ügyben a forrás személyazonossága felfedését támogató indokokkal szemben. Ez utóbbi okokra példák lehetnek a következők:

„további titkos rendőrségi információ kiszivárgásának valószínűsége; a rendőrségi morálra gyakorolt negatív hatás; a forrás esetleges hátsó szándékai vagy a *Guardian* által közzétett információ minőségéhez fűződő közérdek hiánya.”

Az *X Ltd. v. Morgan-Grampian* ügyet követően a forrás azonosságának felfedését csak abban az esetben rendelnék el, ha a bíróság meggyőződött arról, hogy az igazságszolgáltatáshoz fűződő érdekek miatt az információ feltárása „annyira kiemelkedő fontosságú”, hogy megdönti

⁶⁵ *Express Newspapers Ltd. v. John* [2000] 3 All ER 257.

⁶⁶ *Goodwin v. UK* (1996) 22 EHRR 123.

⁶⁷ *Interbrew SA v. Financial Times Ltd.* [2002] EWCA Civ. 274.

az információ titokban tartása mellett szóló törvényi vélelmet.⁶⁸ Mint látható, a bíróságok megsértéséről szóló törvény 10. §-a szerinti eljárás komoly kérdéseket vet fel az anonimitás fenntartásához és a tájékozott önkormányzathoz fűződő kérdésekkel kapcsolatban, amelyeket azonban figyelmen kívül hagytak az *Author of a Blog* ügyben. Szerencsére a 10. § szerinti védelem köre nem korlátozódik a hivatásos újságírók forrásaira. E gondolatmenet jelzi azt az álláspontot, hogy a névtelen blogger fokozott védelemben részesül akkor, ha a blogját harmadik fél teszi közzé. Nightjack problémája az volt, hogy közvetlenül a nyilvánossághoz fordulva, közvetítő nélkül tette közzé az információit. Az amerikai jog e vonása önmagában is újabb okot nyújt arra, hogy elégedetlenek legyünk a bíróságnak az *Author of a Blog* ügyben hozott ítéletéhez fűzött indokolással. A blogger magánélethez való jogához fűződő érdekek alaposabb elemzése rámutatott volna, hogy azok az autonómián alapuló és szabad véleménynyilvánításhoz való jog melletti nyomós érveket vetnek fel,⁶⁹ amelyek alapján megállapítható lett volna, hogy a *Times* hozzáállása valójában bénító hatással volt a szólásszabadságra, és nem előmozdította azt – ahogy azt Eady bíró gondolta.

Az Egyesült Királyságban egy ideje már világos, hogy a közösségi média platformjain – például a Twitteren vagy a Facebookon – hozzászóló személyek a büntetőjogi előírások megsértése esetén azzal szembesülhetnek, hogy a közösségi médiaplatform felfedi valódi személyazonosságukat a rendőrség előtt. A felhasználók által létrehozott tartalmak nyomon követésére e társaságok által alkalmazott eljárásokat jellemzően az elfogadható használatra vonatkozó belső szabályzatok és az elfogadhatatlan felhasználási módok felszámolása iránt elkötelezett munkatársak határozzák meg. A Twitter például az erőszakkal való fenyegetésre és zaklatásra vonatkozó szabályokat határozott meg. A Lordok Házának bizottsága által a közösségi média és a bűncselekmények terén folytatott vizsgálat során a kaliforniai közösségimédia-platform előadta, hogy valamely bűncselekmény elkövetése gyanújának felmerülésekor együttműködik bármely állam rendőrségével. A vizsgálóbizottság következő jelentésében a Twitter fenti gyakorlatot kapcsolatos következetességét vizsgálta, és felhívta a figyelmet a francia hatóságok és a Twitter közötti hosszadalmas bírósági csatározásra, amely során az utóbbi fél vonakodott egyes antiszemita tweetekre vonatkozó információkat átadni.⁷⁰ A Lordok Házának bizottsága megállapította továbbá, hogy a belső szabályzatok jellemzően szolgáltatóként változnak, azokat végső soron a társaság (a részvényesek) értékei és a piac határozza meg, nem pedig a jogszabályi előírások betartására való törekvés vagy akár a felhasználó magánszférája vagy a szólásszabadság érdekei melletti elvi alapú elköteleződés.⁷¹

⁶⁸ *X Ltd v. Morgan-Grampian* [1991] 1 AC 1.

⁶⁹ Vegyük például e tekintetben a Legfelső Bíróság *McIntyre*-ügyben elfoglalt álláspontját, amely szerint „a szerző névtelenségének megőrzésére vonatkozó döntése – a kiadvány tartalmának kiegészítés vagy kihagyás útján történő módosításra vonatkozó döntésekhez hasonlóan – az Első Alkotmánykiegészítés oltalma alá tartozó szabad véleménynyilvánításhoz való jog egy aspektusa.” 514 US 334, 342 (1995).

⁷⁰ Lordok Háza i. m. (29. lj.) 58. bek., valamint <http://www.theguardian.com/technology/2013/html/jul/12/Twitter-data-french-antisemitic-tweets>.

⁷¹ Uo., 83. bek.

5. Az online véleménynyilvánítást érintő nemzeti büntetőjogi szabályok

Az internetes kommunikáció több problémás véleménynyilvánítási formát is felszínre hozott, amelyek – az osztályozás megkönnyítése céljából – az alábbi, időnként egymást átfedő csoportba sorolhatók:

- (i) személy elleni erőszakkal vagy dologi károkozással való, hihető fenyegetés;
- (ii) súlyosan sértő vagy szemérmetlen, obszcén vagy valótlan kijelentések;
- (iii) bosszúpornó – valamely személyről készült szexuálisan explicit vagy intim jellegű fényképeket mások számára elküldik/közléteszik az érintett hozzájárulása nélkül és megalázása/felzaklatása céljából;
- (iv) fajon, valláson, nemen vagy szexuális irányultságon alapuló gyűlöletre uszítás;
- (v) más zaklatásának minősülő kommunikáció;
- (vi) névtelenség fenntartását előíró rendelkezés vagy személyazonosság megakadályozására irányuló jogszabályi előírás megsértése (pl. nemi erőszak/szexuális visszaélés esetén).

Az alábbiakban a szemérmesértő, sértő és félelemkeltő közlésekkel összefüggő kérdéseket járom körbe.⁷² A bosszúpornóval kapcsolatban felmerülő különös kérdéseket nem vizsgálom, egyrészt azért, mert (legjobb esetben is) csupán érintőlegesen kapcsolódnak politikai vonatkozású megnyilvánulásokhoz, másrészt mert az áldozatnak egyértelmű és gyakorlatilag megdönthetetlen érdeke fűződik a magánélethez való jogának tiszteletben tartásához.⁷³ A névtelenség fenntartását előíró rendelkezések megsértése szintén szilárd alapul szolgálhat a magánélethez való jogra hivatkozó igények számára, továbbá nyilvánvaló – és a továbbiakban e helyütt nem vizsgált – társadalmi érdek a szexuális bűncselekmények hatékony felderítése is.

Az alábbiakban bemutatom a vonatkozó büntetőjogi keretrendszert, valamint az internet és a közösségi média megjelenése előtt kidolgozott büntetőjogi tényállások némileg bizonytalan alkalmazását az egyes problémás megnyilvánulási formák tekintetében. Az Emberi Jogok Európai Egyezménye és az emberi jogokról szóló törvény alapján kialakult ítélkezési gyakorlat alapján azt gondolhatnánk, hogy az amerikai bíróságok a nem politikai jellegű megnyilvánulásoknál magasabb fokú védelemben részesítik a politikai tartalmú megnyilvánulásokat (akár az adott tényállás szűkítő értelmezése, akár a vádlott rendelkezésére álló védekezések és kifogások kiterjesztő értelmezése révén). „Politikai” megnyilvánulásnak minősülhet (többek között) az, amikor valaki egy adott ügy mellett kampányol (ilyen az abortuszra vonatkozó szabályok módosítása), vagy ellenséges érzéseknek ad hangot valamely politikussal kapcsolatban, annak nézetei okán.⁷⁴ Az e részben tárgyalt anyagok elemzése megerősíti átfogó álláspontomat, mivel arra

⁷² Hangsúlyozom, hogy ez a szakasz nem mutatja be átfogó jelleggel az e területre vonatkozó büntetőjogi szabályokat.

⁷³ Ez ma már külön büntetőjogi tényállás, l. a büntető igazságszolgáltatásról és bíróságokról szóló 2015. évi törvény 33. §-át (Magánjellegű szexuális fényképek közzététele zaklatás céljából).

⁷⁴ Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a közszereplő fogalma alá tartozó személyek csoportja az Első Alkotmánykiegészítés alapján lényegesen szélesebb, mint az Egyezmény 10. cikke alapján, aminek következtében az Egyesült

enged következtetni, hogy az amerikai bíróságok nem fordítanak kellő figyelmet a támadó jellegrű, sértő és fenyegető online közlések politikai jellegére, csökkentve ezzel az önkormányzáson alapuló demokrácia érvényesülését. E problémás kifejezéstípusok iránti figyelmesebb megközelítés megalapozása Learned Hand a *Masses*-ügyben kifejtett véleményében található, amely szerint a modortalan és illetlen kirohanás lehetőségét demokratikus társadalmakban az egyén alkotmányos jogának tekintik, amely kizárólag akkor korlátozható, ha másokat közvetlenül erőszakos cselekmény elkövetésére uszít, vagy – a *Brandenburg v. Ohio* ügyet követően – erőszakos cselekmény bekövetkezésével közvetlenül fenyeget. A közvetlenség követelménye nem úgy értelmezendő, hogy a közösségi média érintettsége esetén kizárná a marasztaló ítélet kiszabását, jóllehet az interneten keresztül megvalósított politikai kirohanások és visszaélések széles köre számára mentességet biztosítana, alkalmanként akkor is, ha az adott cselekmény offline környezetben való elkövetés esetén nem állna (még az Első Alkotmánykiegészítés alapján sem) alkotmányos oltalom alatt. Vegyük például a *Chaplinsky v. New Hampshire* ügyben szemtől szemben elkövetett becsmérlést és az amerikai Legfelső Bíróság vonatkozó ítéletét. Ha az ügyben érintett Chaplinsky a Twittert használta volna, hogy „istenverte zsarolónak” és „átkozott fasisztának” nevezze a rendőrkapitányt annak Twitter-oldalán, akkor erősebb érvek támaszthatnák alá azt, hogy megnyilvánulása első ránézésre is legalább *bizonyos* fokú alkotmányos védelemre tarthasson igényt. Elképzelhetők ugyanakkor olyan körülmények, amelyek között a *Brandenburg v. Ohio* ügy szerinti mérce által megkívánt „közvetlenség” követelménye internetes véleménynyilvánítás esetén is kielégíthető. Vegyünk például egy tüntetés résztvevője által küldött tweetet, amelyben egy közeli épület jogellenes megrongálására vagy éppen a helyszínen található rendőrtisztek vagy más személyek megtámadására szólítja fel a többi tüntetőt. A politikai tartalommal egyáltalán nem rendelkező és visszaélésszerű kommunikációt érintő más esetekben kevés alapon lenne védhető egy ilyen megnyilvánulás, hiszen az alkotmányos garancia elsődleges funkciója az önkormányzásban való aktív részvétel előmozdítása.

5.1. A fenti (i), (ii) és (iii) kategóriába tartozó cselekményekről

5.1.1. *A rosszindulatú kommunikációról szóló 1988. évi törvény 1. §-a*

Az 1988. évi (az elektronikus tömegkommunikáció korát megelőzően elfogadott) törvény eredeti célja az ún. mérgező levelek (*poison pen letters*) visszaszorítása volt.

„Aki szeméremszéttő vagy súlyosan sértő vagy fenyegető közlést, illetve valótlan vagy általa valótlanul vélt információt küld el azért, hogy azzal (szánt szándékkal) a címzettet, vagy a feladó szándéka szerint az üzenetet, annak tartalmát vagy jellegét megismerő egyéb személyt felzaklassa vagy benne aggodalma keltsen, bűncselekményt követ el.”

Államokban a véleményüket kinyilvánító személyek nagyobb szabadságot élveznek a valamely csoporthoz tartozó személyekkel kapcsolatos információ/megjegyzés közzététele tekintetében, mint európai társaik.

A „szeméremsértő vagy súlyosan sértő” fordulat offline környezetben való értelmezésével foglalkozott a bíróság a *Connolly v. DPP* ügyben, amelyben a terhelt abortált 21 hetes magzatokról készült képeket küldött esemény utáni fogamzásgátló tablettákat forgalmazó gyógyszereszeknek.⁷⁵ A terhelt keresztény volt, és a címzetteknek a terhességmegszakítás erkölcsi vonatkozásaival kapcsolatos álláspontját próbálta megváltoztatni. A fényképeket, azok rendes tartalma szerint, az esküdtszék „súlyosan sértő” természetűnek találta. A terhelt közlése egyértelműen a politikai véleménynyilvánítás kategóriájába tartozott. Az 1988. évi törvény 1. §-ának szűkítő, a törvényszöveget az EJEE 10. cikkével összhangba hozó értelmezését követően megállapították a terhelt bűnösségét az 1. § szerinti bűncselekmény elkövetésében. A tényállás kritikus fontosságú eleme volt, hogy a fényképeket az üzlet munkavállalóinak küldték el, nem pedig azoknak a személyeknek, akiknek az adott üzletek vonatkozásában hatáskörükbe tartozott a forgalmazott gyógyszerkészítmények körének meghatározása. Amennyiben a terhelt a nyilvános vitát befolyásolni képes szervnek (pl. újságnak vagy egy újság weboldalának) küldte volna a fényképet, akkor minden bizonnyal szilárdabb alapokon állva hivatkozhatott volna a 10. cikk rendelkezéseire. Megjegyzendő, hogy sajátos problémákat vetne fel, ha a politikai véleménynyilvánítás büntetőjogi mentessége fokának meghatározásakor figyelembe vennék a címzettek által ellátott vezetői feladatkör terjedelmét. Egyrészt ehhez egyértelműen meg kellene határozni, hogy a címzetteknek egyfelől mint munkavállalóknak, másfelől mint érintett állampolgároknak milyen érdekük fűződik az adott kommunikációhoz. Vitatható az a feltételezés, hogy a munkavállalók kizárólag munkavállalói minőségükben, nem pedig mint szavazók vagy érintett állampolgárok kapják az adott közléseket. Végző soron lehetséges, hogy a terhelt erőfeszítései nyomán egyes munkavállalók csatlakoztak a helyi abortuszellenes (vagy éppen választáspárti) kampányhoz, vagy általában véve nyilvánosan állást foglalnak a terhességmegszakítással kapcsolatos kérdésekben. A politikai aktivizmus erényének táplálása iránti republikánus megközelítés ezzel gátat vet az ilyen jellegű tevékenységek büntetőjogi eszközökkel történő megtorlásának. A *Connolly*-ügy indokolásával kapcsolatos és szintén elvi jelentőségű kritika szerint a (súlyos vagy nem súlyos) sérelem okozása megfelelő alapul szolgál a politikai jellegű véleménynyilvánítások büntetőjogi eszközökkel történő korlátozására. Mint azt kommentátorok korábban már megjegyezték, a véleménynyilvánítás megengedhető körének a mások által nem sértőnek talált megnyilvánulásokra való korlátozása kiterjed mindenfajta, a megszólaló és a nyilvánosság számára egyaránt értékes kommunikációs formára.⁷⁶ Greenawalt szerint például – néhány ritka kivételtől, így a munkahelytől⁷⁷ és a bírósági eljárásoktól eltekintve – a könnyen megbántódó személyek feladata kellene, hogy legyen, hogy távol tartsák magukat az olyan helyektől, ahol valószínűleg sértések és támadások érik őket.⁷⁸ Ezzel szemben a sértő megnyilvánulásokra vonatkozó büntető- és polgári jogi szankciók általános fenntartása azt jelenti, hogy a közösség leg-

⁷⁵ *Connolly v. DPP* [2007] EWHC 237.

⁷⁶ Lásd WEINSTEIN i. m. (4. lj.). A sértő vélemények kinyilvánításához való jog védelmével kapcsolatban I. Sedley bíró véleményét a *Redmond-Bate v. DPP* ügyben, [1999] EWHC Admin 733.

⁷⁷ Bár *Connolly*-t olyan közlés miatt ítélték el, amelyre a tényállás alapján munkahelyen került sor, e szűkítő körülmény nem érintette az 1988. évi törvény szerinti felelősséget.

⁷⁸ Kent GREENAWALT: *Fighting Words: Individuals, Communities and Liberties of Speech*. New Jersey, Princeton Univ Press, 1995. 58–59.

inkább érzékeny tagjai határozzák meg a védett megnyilvánulások korlátait – ami várhatóan radikálisan csökkentené a társadalmi diskurzushoz való egyes hozzászólások körét és módját.

Az 1988. évi törvény alapján a következő marasztaló ítéletek születtek még: *a)* 2012 februárjában a Sunderland AFC 29 éves szurkolóját azért marasztalták el, mert Twitteren a Newcastle United labdarúgócsapatot a „nigger sereg” kifejezéssel illette;⁷⁹ *b)* az *R v. Byrne*⁸⁰ ügyben a terhelt a következő SMS-üzeneteket küldte a vele szakító nő fiának: „Mondd meg anyádnak, elég idő telt el, nagy a fa a Blue Garden 306-ban, itt a bosszú ideje, boc, haver” és „Várd a durranást, szép álmokat”; *c)* Matthew Woods 12 hetet töltött börtönben azért, mert trágár hozzászólásokat és vicceket tett közzé a Facebook-oldalán egy eltűnt 5 éves kislánnyal kapcsolatban, akit később holtan találtak meg. Ügyvédje szerint az ügyfele ittas volt az elkövetés időpontjában.⁸¹ A három eset közül csupán az első vethet fel politikai véleménynyilvánításra vonatkozó kifogást (etnikai kisebbséghez tartozó labdarúgók negatívumai), amely indokolhatná a büntetőjogi felelősség megállapításának közelebbi vizsgálatát.

5.1.2. *A kommunikációról szóló 2003. évi törvény 127. §-a*

Ez az egyik első törvény, amelynek kifejezett célja az, hogy a büntetőjogon keresztül szabályozza az online megnyilvánulásokat, jóllehet ezt a jogszabályt is a közösségimédia-platformok – köztük a Facebook és a Twitter – megjelenését megelőzően fogadták el. E körülmény nem gátolta azonban a 127. § rendelkezéseinek sikeres alkalmazását a közösségimédia-platformokkal szemben. E jogszabályhely alapján bűncselekményt követ el, aki nyilvános elektronikus kommunikációs hálózat felhasználásával súlyosan sértő vagy szeméremsértő, obszcén vagy fenyegető jellegű üzenetet vagy más anyagot küld el. A sértő megnyilvánulások kriminalizálásával kapcsolatos ellenvetések alapvető jelentőségének korábbi hangsúlyozására tekintettel e rövid részben csupán arra törekszem, hogy a 127. § „fenyegető” jellegű üzenetek esetében történő alkalmazását bemutassam, szemléltetve ezzel e kifejezés amerikai bíróságok általi értelmezését.⁸²

A legismertebb eset e tekintetben természetesen a *Chambers v. DPP* ügy, amelyben a terhelt az alábbi, csaldótt hangú üzenetet tette közzé Twitteren, amikor értesült a Robin Hood Repülőtér zárvatartásáról, következképpen arról, hogy nem találkozhat a barátánőjével.⁸³

„A fenébe! A Robin Hood Reptér zárva van. Bő egy hetetek van, hogy összekapjátok magatokat, különben felrobbantom a repteret!”

⁷⁹ <http://www.theguardian.com/uk/2012/feb/06/sunderland-fan-guilty-racist-tweets>.

⁸⁰ *R v. Byrne* [2011] EWCA 3230.

⁸¹ <http://www.bbc.co.uk/news/uk-england-lancashire-19869710> (2012. október 8.).

⁸² Nem tárgyalom pl. Jake Newsome esetét, akit 2014 júniusában ítétek hat hét börtönbüntetésre, amiért súlyosan sértő bejegyzést tett közzé a Facebookon egy leedsi iskolai tanár meggyilkolásával kapcsolatban, <http://www.theguardian.com/law/2014/jun/13/jail-someone-for-being-offensive-Twitter-facebook>

⁸³ *Chambers v. DPP* [2012] EWHC 2157.

Chamberst előbb a doncaster-i bíróság, majd a fellebbviteli bíróság is elmarasztalta, mielőtt a Legfelső Bíróság megsemmisítette volna az ítéletet. A Legfelső Bíróság szerint Chambers üzenete nem volt „fenyegető” abban az értelemben, hogy nem közvetített komoly fenyegetést a Twitteren őt követő személyek felé. Figyelmen kívül hagyva az állami források CPS általi pazarlását és annak a fellebbviteli bíróság általi hallgatólagos támogatását, az alsóbb bíróságok ítéletének igen ésszerű hatályon kívül helyezése sajnos nem árul el sokat arról, hogy milyen reakcióra számíthatunk a bíróságok részéről, amikor egyértelműen a közérdeket érintő és nyilvánvalóan „fenyegető” üzenettel szembesülnek. A *Chambers*-ügyet követő más ügyek azonban megkezdtek e hézag kitöltését. Ahogyan várható volt, az amerikai bíróságok egyáltalán nem elnézők az ilyen fenyegetésekkel szemben, és nem biztosítják számukra az Első Alkotmánykiegészítés alapján létrejött és a *Brandenburg v. Ohio* ügyben kidolgozott mérce alkalmazásán alapuló ítélkezési gyakorlat szerinti mozgásteret.⁸⁴ Darryl O'Donnelt, egy észak-írországi férfit például 2011 júniusában azért ítélték el, mert a Facebookon közzétett üzeneteiben Gregory Campbell parlamenti képviselőt szarházinak nevezte azt követően, hogy a képviselő kritizálta a Derryben 1972-ben egy polgári jogokért tartott felvonuláson brit katonák által meggyilkolt 14 személy halálára vonatkozó Saville-vizsgálat költségeit. A terhelt bejegyzései szerint a képviselő „golyót érdemelne a fejébe”. Védekezése során sikertelenül érvelt azzal, hogy ez csupán egyfajta közbeiktatott megjegyzés volt, amellyel nem kívánt sérelmet okozni. A bírósághoz arra vonatkozó bizonyítékot nyújtottak be, hogy a képviselőt valóban megviselte ez a megjegyzés.⁸⁵ A Huddersfieldben élő 21 éves Kalum Dyson 2010 decemberében „Dögöljenek meg a pakik!” nevű Facebook-csoportot hozott létre, és azt az üzenetet tette közzé, hogy „segítsetek lelőni az összes pakit!” Őt szintén a 127. § alapján ítélték tizenkét hónap közmunkára, annak részeként pedig 150 óra önkéntes munkára és 30 napos kijárási tilalomra.⁸⁶ Végül 2014 szeptemberében egy másik férfit, Peter Nunnt ítélték el amiatt, hogy fenyegető üzeneteket küldött a munkáspárti parlamenti képviselőként dolgozó Stella Creasey-nek, aki azért kampányolt, hogy az új tízfontos bankjegyen Jane Austen képe szerepeljen. Az elkövető továbbosztotta egy másik felhasználó által a képviselőnek küldött tweetet, amely szerint: „Csak óvatosan, este 8-kor szétb...m a segged, és mindenhova kirakom a videót.” A következő napon további tweeteket küldött el, amelyekről tévesen azt gondolta, hogy azokat névtelenül küldte el. Többek között a következő üzenetet küldte: „A boszorkányok megerősakolására a legjobb módszer, hogy először megpróbálsz megfojtani, és amikor elkezd levegő után kapkodni, akkor behatolsz.” A sértett bizonyította a bíróság előtt, hogy aggódott a személyes biztonságáért, amikor értesült a terhelt fenyegetéseiről. Nunn 18 hetet töltött börtönben.⁸⁷

⁸⁴ Másfelől úgy tűnik, hogy semmilyen alkotmányos oltalomra nem tarthatna igényt két személy magánbeszélgetése, amely során az egyik résztvevő testi sértéssel fenyegeti meg a másikat.

⁸⁵ <http://www.bbc.co.uk/news/uk-northern-ireland-13880036>.

⁸⁶ <http://www.examiner.co.uk/news/west-yorkshire-news/brighthouse-facebook-racist-kalum-dyson-4984913>. Felmerülhet továbbá a közrendről szóló 1986. évi törvény III. része alapján a fajgyűlöletre uszítás miatti vád lehetősége.

⁸⁷ Amennyiben a véleménynyilvánító személy több alkalommal szólal meg, felmerülhet olyan érvelés, hogy viselkedése komolyan veendő, és az érintettben félelmet keltő zaklatásnak minősül a zaklatás elleni védekezésről szóló 1997. évi törvény 4. §-a alapján. Megjegyzendő, hogy az egyes elkövetési mozzanatoknak kellő időbeli közelségben kell lenniük egymáshoz, hogy azok „folytatólagosan” elkövetettnek minősüljenek – *Lau v. DPP* [2000] 1 FLR 799).

A fenti két esetben (*O'Donnell* és *Nunn*) egy másik, megnevezett személyt ért közvetlen fizikai erőszakkal való fenyegetés, és – bár a fenyegetésnek volt politikai alapú összetevője – nem könnyű belátni, hogy miért is részesült volna bármelyik elkövető megnyilvánulása a szabad véleménynyilvánításhoz való jog alkotmányos oltalmában. Ugyanis mindkettő egy meghatározott célszemély ellen irányult, és különösen erőszakos cselekményekkel fenyegették, akiben emiatt nagyfokú aggodalom és félelemérzet alakult ki. Nem tudni, hogy a terheltek hihetően fenyegetőztek-e ilyen jellegű erőszakkal, és elképzelhető olyan érvelés, hogy e körülmény mérlegelése is releváns lenne a büntetés bíróság általi kiszabása során. Ha azonban a fenyegetést homályos vagy közvetett módon fejezik ki (például Kalum Dyson Facebook-bejegyzése esetében, ahol az érintett faji csoport egészét említik), felerősödhet az az álláspont, amely szerint *bizonyos* mértékben figyelembe kell venni a politikai véleménynyilvánításhoz való jog megengedőbb értelmezését is. A *Brandenburg*-ügy tényállása szerint a Ku-Klux-Klan egyik gyűlésén a szónok azt állította, hogy „Személy szerint azt gondolom, hogy a niggereket vissza kellene zavarni Afrikába, a zsidókat meg Izraelbe”, majd azt is, hogy „A Klannak bármely más szervezetnél több tagja van Ohio államban. A szervezetünkre nem jellemző a bosszúállás, de ha az elnök, a Kongresszus és a Legfelső Bíróság továbbra is elnyomja a fehér, kaukázusi fajt, lehetséges, hogy valamiféle bosszúállásra sor kerül.” Az amerikai Legfelső Bíróság végül hatályon kívül helyezte a terheltet a tagállami jogszabályok alapján elmarasztaló ítéletet, azon az alapon, hogy az Első Alkotmánykiegészítés alapján az állam nem korlátozhatja erőszak alkalmazásának hirdetését, „csakis abban az esetben, ha annak célja közvetlenül fenyegető jogellenes cselekmény elkövetésére való uszítás vagy annak okozása, és az ilyen cselekményre uszítás vagy annak elkövetése nagy valószínűséggel be is következik”.⁸⁸

Üdvözlendőnek tűnik a Legfelső Bíróság *Brandenburg*-ügyben hozott ítéletében annak elismerése, hogy a jogellenes magatartás hirdetése lehet jogszerű és jogellenes cselekmény is. A spektrum egyik oldalán más személy jogellenes cselekmény azonnali elkövetésére való uszítása áll, ami a véleménynyilvánítás szabadságához való elvi alapú elköteleződés alapján nem számíthat alkotmányos oltalomra. Ebben az esetben az uszításban megjelenő politikai véleménynyilvánításhoz fűződő társadalmi és egyéni érdekeket felülmúlják a sértett és a társadalom szembenálló erősebb érdekei – egyfelől, hogy a sértett ne váljon tetteles bűncselekmény vagy megfélemlítés áldozatává, másfelől, hogy kifejezésre jusson a fizikai erőszakkal való közvetlen fenyegetés elfogadhatatlansága. A spektrum nem e pontjára eső megnyilvánulások esetében várhatóan a politikai tartalom a meghatározóbb, amely egyértelműen kifejezi a beszélő aktuális társadalmi állapottal és vélt igazságtalanságokkal kapcsolatos elégedetlenségét. Ilyen esetekben a beszélő szándéka az, hogy hozzászóljon a társadalmi diskurzushoz, a célja pedig mások meggyőzése. Lehetséges, hogy az elhangzott szavak aggodalmat vagy visszatetszést keltenek a célcsoport tagjai között, azonban amiatt, hogy az amerikai büntetőjog nem alkalmazza a közvetlenség követelményét az erőszakkal való fenyegetéssel kapcsolatban, a többségi állásponttal

A törvény nem alkalmazandó továbbá olyan esetekben, amikor 100 személy mindegyike egy alkalommal tweetel valamit (vagy más tweetjét újra megosztja), ami a célszemélyben állítólag zaklatottságot kelt, mivel egyetlen személy cselekménye sem minősül „folytatólagosan” elkövetettnek. Az 1997. évi törvény nem határozza meg a „zaklatás” fogalmát.

⁸⁸ *Brandenburg v. Ohio* (36. lj.) 447.

egyed nem értő, népszerűtlen és jellemzően durván megfogalmazott véleményekre adott büntetőjogi reakció rendkívül bomlasztó hatással járhat. A büntetőjogi mérce alkalmazásának kirekesztő hatásai egyértelműnek tűnnek abban az esetben, ha – mint az Egyesült Királyságban – a büntetőjogi felelősség határát alacsonyan és bizonytalan módon, „a beszélőt látó vagy halló személyekben nagy valószínűséggel zaklatottságot, riadalmat vagy nyugtalanságot keltő fenyegető vagy sértő” megnyilvánulásra való hivatkozással határozzák meg. Az amerikai jog szerinti tilalom terjedelmét hangsúlyosabbá teszi az a két körülmény, hogy *a)* nem szükséges bizonyítani a terhelt zaklatásra, riadalomkeltésre vagy nyugtalanság okozására irányuló szándékát,⁸⁹ *b)* a célközönség tagjai esetében nem kell bizonyítani, hogy bárkiben is zaklatottság, riadalom vagy nyugtalanság alakult ki. Ugyanez igaz az olyan megnyilvánulások tilalmára, amelyek nagy valószínűséggel faji vagy vallási gyűlöletet, illetve szexuális irányultságon alapuló gyűlölködést szítanak. Vegyük például azt az esetet, amikor a fellebbviteli bíróság 2003-ban a közrendről szóló 1986. évi törvény 5. §-a alapján fenntartotta a Brit Nemzeti Munkáspárt szervezőjét, Mark Norwoodot elmarasztaló ítéletet, amiért a lakása ablakában a következő szövegekkel ellátott molinót helyezett el: „Ki az iszlámmal Nagy-Britanniából!”, „Védjük meg a brit népet!”⁹⁰ Egy rendőrtiszt vallomása szerint a molinó „ízléstelen és izgató” jellegű volt, egy másik szerint pedig alkalmas volt aggodalom és „faji érzület” keltésére. Az ügyészségnek nem kellett benyújtania arra vonatkozó bizonyítékot, hogy bárkiben is aggodalmat vagy a muzulmánokkal szembeni „faji” gyűlöletet keltett volna az eset. Az eljáró bíró indokolása szerint a molinó a muzulmánokra nézve sértő és bántó jellegű volt, amely állásponttal a fellebbviteli bíróság is egyetértett, megállapítva, hogy az átlépte a „jogszerű tiltakozás” határait. A *Norwood*-ügy internetes megfelelőjének tekinthető az *R v. Sheppard*⁹¹ ügy, amelyben fekete és zsidó személyeket gyalázó honlapon tették közzé különböző anyagokat. Az egyik – A „Holohoax meséi” című – dokumentum azt állította, hogy a Holokauszt „egy a zsidók számtalan hazugsága” közül. A honlap tárhelyszolgáltatója az Egyesült Államokban működött, az anyagok azonban Angliából származtak, és a bejegyzések is elérhetőek voltak Angliában. A terheltet három év és tíz hónap börtönbüntetésre ítélték fajgyűlöletet keltő anyagok közzététele miatt. A *Norwood*-ügyben hoztathoz hasonló ítéletek gátló hatása egyértelmű a politikai diskurzushoz való, és viszonylag kevésbé kifinomult hozzászólások tekintetében. Általánosabban megfogalmazva, a büntetőjog kulturálsági mércéinek betartása kifejezi az azzal kapcsolatos bizalmatlanság hiányát, hogy az állam tartalmuk alapján tesz különbséget egyes kommunikációs aktusok között. A nyilvános szférában zajló átfogó és alapos vita iránt elkötelezett emberek számára azonban aggodalomra kellene okot adnia annak, hogy milyen hátrányos következményekkel járhat a politikai vitának az elit által létrehozott normák közé szorítása. Vizsgáljuk meg ezzel szemben az Első Alkotmánykiegészítés alapján a *Cantwell v. Connecticut* ügyben alkalmazott választékos és előnyösebb választ.

⁸⁹ A felelősség megállapításához elég, hogy a terhelt tisztában van az ilyen következményekkel (szubjektív követelmény), l. *DPP v. Clarke* (1991) 94 Cr App R 359.

⁹⁰ *Norwood v. DPP* [2003] EWHC 1564 (Admin), az elemzésért l. WEINSTEIN i. m. (4. lj.).

⁹¹ *R v. Sheppard* [2010] EWCA 65.

„A vallásos hit és a politikai meggyőződés világa között éles különbségek vannak. Mindkettő esetében előfordulhat, hogy az egyik ember nézetei a szomszédja szerint a legsúlyosabb tévedések. A másik személy meggyőzésére tett erőfeszítések során az ember időnként túlzásba, (és) gyalázkodásba eshet [...] Eme ország népe azonban a történelem fényében – a túlzások és visszaélések valószínűségének ellenére – úgy döntött, hogy e szabadságok egy demokráciában hosszú távon elengedhetetlenek a felvilágosult véleményformáláshoz és a polgárok helyes viselkedéséhez. E szabadságok alapvető jellemzője, hogy oltalmuk alatt számos élet, jellem, vélemény és meggyőződés fejlődhet zavartalanul és akadályozástól mentesen. E védelem sehol sem bír nagyobb fontossággal, mint saját, faji és vallási szempontból rendkívül sokszínű nemzetnek otthont adó országunkban.”⁹²

6. Nemzeti bűnüldözési gyakorlat a *Chambers*-ügy után – a legfőbb ügyész által 2013-ban kiadott irányelvek

A *Chambers*- és más ügyeket követően többen aggodalmukat fejezték ki amiatt, hogy Angliában és Walesben a különböző régiókban működő ügyészségek következetlenül (és alkalmanként túlzásba esve) járhatnak el annak eldöntésekor, hogy vádat emeljenek-e az interneten közzétett megnyilvánulás tekintetében az 1988. és 2003. évi törvény alapján. A legfőbb ügyész ezért a fokozottabb következetesség biztosítása érdekében útmutatást adott ki az ügyészek számára.⁹³ Eszerint abban az esetben kerül sor vádemelésre, ha az ügyészség meggyőződött arról, hogy az érintett közlés

„több annál, mint egyesek által esetleg ízléstelennek vagy fájdalmasnak tartott, pusztán megbotránkoztató, zavart keltő, szatirikus, tekintélyromboló vagy durva megnyilvánulás, illetőleg népszerűtlen vagy divatjamúlt vélemény kifejezése vagy élcelődő/humoros megnyilvánulás.

Ha egy tweet vagy bejegyzés súlyosan sértő, a terhelt elkerülheti a vádemelést, ha őszinte megbánást mutatott; gyors és hatékony intézkedést kell hozni a súlyosan sértő anyag eltávolítása céljából; ha a közlést nem széles körű hallgatóságnak szánták, illetve annak nem volt része a közlés célját képező személy/sértett.

A személy/dolog elleni erőszakkal való hihető fenyegetés és a konkrét személyeket célzó közlések azonban zaklatásnak minősülhetnek – ezek esetében az ügyészség keményen fellép.”

A fenti útmutatásban lényegében nincs semmi meglepő. Még ha a legfőbb ügyész úgy is gondolná, hogy a büntetőjog túlságosan készségesen veti magát az ellentmondásos vagy durván megfogalmazott internetes megnyilvánulásokra, e kérdésben szerepe csupán arra korlátozódik, hogy útmutatást adjon az ügyészségeken dolgozók számára azzal kapcsolatban, hogy miként

⁹² *Cantwell v. Connecticut* 310 US 296, 310 (1940). Az igazság azonban az – amint arra Heinze helyesen rámutat –, hogy a bíróság e választékos szavai nem álltak összhangban az Egyesült Államokban az 1940-es években a személyes szabadságoktól – köztük a szólásszabadságtól – megfosztott és elnyomott, nem fehérbőrű polgárok valószínűségével. L. ERIC HEINZE: *Wild West Cowboys versus Cheese-Eating Surrender Monkeys; Some Problems in Comparative Approaches to Hate Speech*. In HARE–WEINSTEIN i. m. (4. lj.), 200–201.

⁹³ http://www.cps.gov.uk/legal/a_to_c/communications_sent_via_social_media/index.html.

strukturálják a hatályos jogszabályok szerint rendelkezésükre álló mérlegelési jogkör gyakorlását. Az irányelvek vitathatatlan érdeme, hogy a területi ügyészségek túlbuzgó munkatársai ügyési ösztöneinek megnyirbálásával segítenek elkerülni a *Chambers*-ügyben tapasztalt kellemtelenségeket. Ugyanakkor nem enyhítenek számottevően a véleménynyilvánítással kapcsolatban türelmetlen, még a közösségi média megjelenését megelőzően kialakított jogszabályi környezet valóságán.

7. Következtetés

„Ami a szidalmazást, a gúnyolódást, a személyeskedést és a hasonlókati illeti – ezekre gondolnak általában, amikor a viták gátlátalanságáról beszélnek – elítélésükkel jobban rokonszenvezhetnének az ember, ha arról lenne szó, hogy használatukat mindkét oldalon tiltsák be, de csak uralkodó nézetekkel szemben álló érvelésekre vonatkozóan kívánják korlátozásukat, a népszerűtlen nézetekkel szemben nemcsak hogy általános helytelenítés nélkül alkalmazhatók, de még a jóra való buzgóságnak és a jogos felháborodásnak kijáró dicsőítést is megszerzik felhasználóiknak.

John Stuart Mill: *A szabadságról*⁹⁴

A deliberáción alapuló demokrácia hívei arra vágnak, hogy a politikai vita politikailag egyenlő polgárok kölcsönösen tiszteletteljes, önmagára reflektáló és megértő eszmecseréje legyen. Egyelőre azonban még nem egyértelmű, hogy ez a cél elérhető-e a politikai elitek által önös érdekek alapján meghatározott „civilizált kifejezőmódrá” való hagyatkozás és a büntetőjogi eszközök alkalmazása nélkül. A kérdés eldöntéséig azonban a John Stuart Milltől származó fenti idézet megfelelően kifejezi a kulturálatlan megnyilvánulások elítélésében vagy jóváhagyásában természetesen benne rejlő társadalmi erőviszonyokat. Mill az uralkodó álláspont képviselői körében gyakori kirohanásokra adott válaszok diszkriminatív jellegére mutatott rá. Tisztában volt azzal, hogy az uralkodó, ortodox álláspontot támadó kulturálatlan megnyilvánulásokat rutinszerűen (és jogi eszközök alkalmazásával) elítélik azok a hatalmasok, akik valójában maguk határozták meg, hogy hol húzódnak a „kulturált” megnyilvánulás határai.⁹⁵ A deliberatív demokrácia támogatói – köztük Gutmann és Thompson – által a viszonyosság és a kölcsönös tisztelet jelentőségére helyezett hangsúly a hatalom birtokosainak, az elitnek, a magasan képzett csoportoknak kedvez a nyilvános viták tekintetében. Nincs arra utaló bizonyíték, hogy e belépési feltételek megkönnyítenék (esetleg maximálnák is) a peremre szorult csoportok nyilvános politikai tevékenységét. Valószínűbb, hogy gyengítik e csoportok képességét arra, hogy összefogva és magabiztosan lépjenek be a politika területére. Simon meglátása szerint a kulturáltság elvárását tulajdonképpen elnyomó és pökhendi igényként is értelmezhetjük, amely figyelmen kívül hagyja a személyek és csoportok sokszínűségét.⁹⁶

⁹⁴ John Stuart MILL: *A szabadságról*. 2. fejezet, „A gondolat- és szólásszabadságáról.” Pap Mária fordítása. Budapest, Századvég – Readers International, 1994. 63.

⁹⁵ Ezzel szemben a népszerűtlen álláspontokat támadó féktelen kirohanásokért ugyanaz a közönség tapsviharral jutalmazza a beszélőt.

⁹⁶ William H. SIMON: Three Limitations of Deliberative Democracy. In MACEDO i. m. (13. lj.) 51.

Az online kommunikációban felmerülő sértő bejegyzéseket és kellemetlen kirohanásokat gyakran „alacsony szintű” megnyilvánulásként értékelik. E megjelölés célja az, hogy az ilyen jellegű megnyilvánulásokat elhatárolja a hivatásos tartalomkészítők és újságírók által előállított kifinomultabb és körültekintőbb közlésektől. Az elektronikus kommunikáció korában mindannyian potenciális közlő felek vagyunk, és előfordulhat, hogy az aktuális eseményekre vonatkozó hirtelen reakciónk az interneten történő azonnali közzététel könnyedsége (és meg gondolatlansága) következtében az eredetileg szándékoltnál nagyobb visszhangot vált majd ki. A liberális jogrendek feladata, hogy megfelelő határvonalat húzzanak, amely egyfelől lehetővé teszi a társadalom számára fontos kérdésekről folytatott heves – időnként túlságosan indulatos vagy elmérgesedő – vitát, másfelől visszaszorítja a magánszemélyeket érő személyeskedő, fenyegető vagy bosszúálló támadásokat. A *Chambers*-ügy tanulsága az, hogy a bíróságok nem mindig találják meg azonnal a helyes választ, amikor egy korábban még nem hallott kérdés merül fel. A Lordok Háza kommunikációs ügyekkel foglalkozó bizottságától származó, e tanulmány elején található idézet mutatja, hogy a hivatali oldalon kicsi a hajlandóság annak alapos vizsgálatára, hogy a közösségi média miként járulhatna hozzá a demokratikus élet felpezsdítéséhez. Úgy tűnik inkább, hogy a jelenlegi *ad hoc* berendezkedés marad fenn.

FORDÍTOTTA: IPSO JURE FORDÍTÓIRODA

A FORDÍTÁST LEKTORÁLTA: REMÉNYI ÉDUA VÉNUSZ

Az egyik tizenkilenc, a másik egy híján hús?

Az antiszemitizmus és az anticionizmus közötti különbség a 2014-es gázai tiltakozások tükrében

ROBERT A. KAHN*

1. Bevezetés¹

Izrael 2014. júliusi gázai inváziója óriási tiltakozáshullámot váltott ki egész Európában. Sok tiltakozó megmozdulás békésen zajlott, fő céljuk a palesztinokkal való szolidaritás kifejezése volt. Voltak azonban olyanok is, amelyek résztvevői a „Gázkamrába a zsidókkal!” mondatot skandalizáltak, más cselekedetek pedig (például egy zsinagóga felgyújtása) felvetik azt a kérdést, hogy mi a kapcsolat az Izrael- és cionizmusellenesség, valamint az antiszemitizmus között.²

Egy párizsi zsidó élelmiszerbolt és egy koppenhágai zsinagóga elleni 2015-ös támadások sürgetővé tették e kérdés tisztázását. Az európaiak kétségbeesetten keresik az új antiszemitizmusra adandó választ.³ Időnként a reakció némileg elsietett és kissé ügyetlen – ilyen volt például az is, amikor Németország egy olyan bizottság felállítását javasolta az antiszemitizmus

* A University of St. Thomas (Minneapolis) jogi karának docense. A cikk az MTA BTK Médiatudományi Kutatócsoport keretében zajló, „Az európai médiajogi gondolkodás” című kutatási program eredményeként született meg. Eredeti, angol nyelvű címe és megjelenési helye: *The Overlapping of Fools? Drawing the Line between Anti-Semitism and Anti-Zionism in wake of the 2014 Gaza Protests*. In András KOLTAY (ed.): *Comparative Perspectives on the Fundamental Freedom of Expression*. Budapest, Wolters Kluwer, 2015 (megjelenés alatt). A fordítást a szerző engedélyével közöljük.

¹ Szeretnék köszönetet mondani Jacqueline Baroniannak, Mitchell Gordonnak, Megan Tinajeronak és Robert Delahuntynek hasznos megjegyzéseikért és javaslataikért. Jelen tanulmány egy rövidített változatát előadtam a University of St. Thomas School of Law folyamatban lévő kutatásait bemutató értekezletén. Szeretnék továbbá köszönetet mondani a „Hate Speech and the Law: Comparative and Theoretical Perspectives” című szemináriumom hallgatóinak azért, hogy lehetővé tették számomra, hogy a 2015. tavaszi szemeszter során megosszam velük gondolataimait.

² Jon HENLEY: *Antisemitism on Rise Across Europe „in Worst Times Since the Nazis”*. *The Guardian*, 2014. augusztus 7.

³ Ismételten támogatást kapott például az Európai Érvényű Nemzeti Törvény a Tolerancia Előmozdítására Tervezet című 12 oldalas dokumentum, amelyet a Tolerancia és Megbékélés Európai Tanácsa (European Council on Tolerance and Reconciliation) készített 2013-ban. Ian TRAYNOR: *Jewish Leaders Call for Europe-Wide Legislation Outlawing Antisemitism*. *The Guardian*, 2015. január 25. A dokumentum egyebek között sürgeti a tolerancia kötelező oktatását, a totalitárius ideológia nyílt elfogadásának kriminalizációját, a női nemi szervek csonkításának (FGM), valamint az arc nyilvános helyeken történő eltakarásának betiltását. Uo.

kezelésére, amelynek nincsenek zsidó tagjai.⁴ Továbbá, különösen a 2015-ös támadásokat követően, kialakult egy olyan tendencia, amely a muszlim vagy arab származású európaiakra fókuszált, ennek potenciális következménye pedig az iszlamofóbia felszítása lett.⁵

Ezek a fejlemények számos kérdést vetnek fel: vajon ez a zsidók európai jelenlétének végét jelenti-e, mint ahogy azt egy nemrégiben az *Atlantic*-ban megjelent cikk sejteti?⁶ Miben gyökerezik az új európai antiszemitizmus? Arról van-e szó, hogy az antiszemitizmussal szemben a holokausztot követően kialakult védettség kezd megszűnni? Független-e mindez a soha véget nem érő izraeli–palesztin konfliktustól? Netán más forrásokból táplálkozik?⁷

E kérdések megválaszolása túlmutat a jelen írás keretein. A helyzet napról napra olyan gyorsan változik, hogy az európai antiszemitizmus ideológiai formájáról 2015 márciusában tett bármely kijelentés néhány éven belül már elavultnak számít. Továbbá az antiszemitizmus különböző formáival, a súlyosságával kapcsolatos vitákkal és a megfelelő válaszra vonatkozó okfejtésekkel könnyedén meg lehetne tölteni egy egész könyvet. Ez a tanulmány ehelyett egy szűkebb kérdéskörre összpontosít: az antiszemitizmus és az anticionizmus közötti kapcsolatra.⁸ Bár a 2014-es gázai demonstrációk voltak a források, az „anticionista” kifejezés más környezetben használatos. A holokauszttagadók például az 1970-es évek óta cionista hazugságnak nevezik a *soát*; a globális összeesküvés-elméletek, például Ernst Zundel *The West, War and Islam* című munkája, amely a bankárok, kommunisták, szabadkőművesek és cionisták közötti összeesküvésről szól, ugyanezt képviselik.⁹

Tanulmányom célja, hogy felvázoljak egy keretet az antiszemitizmus és az anticionizmus közötti kapcsolat elemzésére. Mindig antiszemita-e az anticionizmus? Mindig két különböző kategóriába tartozik-e ez a két fogalom? Vagy a két fogalom közötti átfedés mértéke a szóolás vagy cselekedet körülményeitől függ?

⁴ Kirsten GRIESHABER: German Jews Upset About Government Group on Anti-Semitism. AP, 2015. február 10.

⁵ A pontosság kedvéért: az iszlamofóbia hivatalos elutasítása együtt jár azokkal a negatív érzésekkel, amelyeket a támadásokat támogató vagy azokat kellőképpen el nem ítéelő, muszlimok által tett kijelentések keltenek. Noha François Hollande francia elnök figyelmeztetett a zsidók és muszlimok elleni erőszakra, Franciaország határozottan felelősségre vonta azokat, akik a *Charlie Hebdo* szerkesztősége és a Hyper Cacher kóser élelmiszerbolt elleni támadásokat támogatták. Hollande Says Anti-Semitism and Anti-Muslim Acts Threaten France. AP, 2015. február 17; Doreen CARVAJAL – Alan COWELL: French Rein in Speech Backing Acts of Terror. *New York Times*, 2015. január 15.

⁶ Jeffrey GOLDBERG: Is it Time for the Jews to Leave Europe? *The Atlantic*, 2015. április. A kritikai választ l. William SALETAN: We'll Always Have Paris: How Can We Help Jews Stay in Europe? *Slate*, 2015. március 18.

⁷ Felmerült például, hogy az Európában élő muszlim lakosság nem elsősorban azért vonzódik az antiszemitizmushoz, mert gyűlöli a zsidókat vagy Izraelt, hanem azért, mert arra vágyanak, hogy igazi európainak tekintsék őket. Richard SEYMOUR: The Anti-Zionism of Fools. *Jacobin Magazine*, 2014. augusztus. (Amennyire igaz, érdekes párhuzamot von azzal, ahogyan Európában az iszlám ellenzői, mint pl. Geert Wilders, Izrael legjobb barátjaként aposztrofálják önmagukat.)

⁸ Vannak tudósok, akik „anti-izraelizmusról” is beszélnek, ezáltal azt hangsúlyozva, hogy a cionizmus egy politikai mozgalom, így a cionistákat célzó megszólalások nem szükségszerűen Izraelt érintik, és fordítva. Manfred Gerstenfeld például inkább az „anti-izraelizmus” kifejezést használja „anticionizmus” helyett. L. Manfred GERSTENFELD: Anti-Israelism and Anti-Semitism: Common Characteristics and Motifs. (2011) 19(1–2) *Jewish Political Studies Review*, 83–108.

⁹ L. Deborah LIPSTADT áttekintését, *Denying the Holocaust: The Growing Assault on Truth and Memory*. New York, Plume, 1994.

Egy általános bevezetővel szeretném kezdeni. Széles körű konszenzus alakult ki azt illetően, hogy „Izrael állam legitim kritikája” nem antiszemita és (lehetőség szerint) nem is anticionista.¹⁰ Az is egyre elfogadottabb, hogy az Izraelt ellenzők közül néhányan, ideértve az arab és muszlim világban élőket is, antiszemita gondolatoknak adnak hangot (bár az antiszemitizmus globális jelenléte miatt ez alig különbözteti meg őket). Ha továbbmegyünk, valószínűleg konszenzust találunk a tekintetben is, hogy bizonyos beszédaktusokat Izrael legitim kritikájának lehet tekinteni („A gázai támadássorozat hiba volt”), és vannak más megnyilvánulások is, amelyek antiszemiták („Gázkamrába a zsidókkal!”).

Elméletileg viszonylag könnyen el lehet különíteni azokat a megjegyzéseket, amelyek antiszemita vagy anticionista tartalmuk miatt sértik mások emberi méltóságát. Ekkor, következő lépésként, vitát lehet nyitni arról, hogy hol, mikor és hogyan lehet az ilyen beszédaktusokat törvénnyel tiltani, vagy – mivel én amerikai perspektívából látom a dolgokat – hogyan lehet ezekre az oktatás eszközeivel, a média, a közéleti szereplők és általában a társadalom által kifejezett nyilvános bírálatokkal válaszolni.¹¹

A valóság azonban ennél sokkal összetettebb. Noha az antiszemitizmus jelentését meglehetősen jól ismerjük, és a zsidókat bíráló megnyilvánulásokat értjük alatta, az anticionizmus jelentéstartalmát nehezebb körülírni. Vajon az anticionista kijelentések eredendően antiszemiták-e, tekintve, hogy a cionizmus egy olyan mozgalom, amely egy zsidó állam Palesztinában való megteremtését tűzte ki céljául? Az Izrael-ellenes kijelentések vajon antiszemiták-e, tekintve, hogy Izrael magát zsidó államként határozza meg?

Az „Izrael legitim bírálata” esetében megengedett kivétel egy további kérdéshez vezet: állást foglalhat-e valaki abban a kérdésben, hogy egy adott beszédaktus antiszemita-e, anélkül, hogy véleményt nyilvánítana az izraeli–palesztin konfliktusról? Ezen túlmenően, a beszédaktusok bármely elemzésének arra a kontextusra kell összpontosítani (idő, hely és mód), amelyben az adott beszédaktus elhangzik. Itt számos tényezőt kell figyelembe venni: mi hangzott el, hol hangzott el (egy zsinagóga vagy egy kóser ételmiszerüzlet előtt például?); a beszélő lelkiállapotát és a kijelentés vagy cselekedet tágabb politikai és társadalmi kontextusát.¹²

Ennek a valóságnak a feltérképezéséhez két módszert hívok segítségül. Először megvizsgálom azokat az erőfeszítéseket, amelyek egyetemes „mindent, vagy semmit” szabályokat kívántak alkotni az antiszemitizmus és az anticionizmus közötti kapcsolattal összefüggésben. Másodsor, vannak, akik úgy vélik, hogy a cionisták és az Izrael ellen irányuló megjegyzések eredendően antiszemiták is, mások viszont úgy látják, hogy ezek (szinte) soha nem antiszemi-

¹⁰ L. Emanuele OTTOLENGHI: Anti-Zionism is Anti-Semitism. *The Guardian*, 2003. november 28. (A cikk írója megjegyzi, hogy „Izrael politikájának bírálatában semmi rossz nincs, és távolról sem nevezhető antiszemitizmusnak”.)

¹¹ Arról, hogy az ilyenfajta nyilvános kritika hogyan működhet informális cenzúraként a holokauszttagadás kontextusában, l. Robert A. KAHN: *Holocaust Denial and the Law: A Comparative Study*. London, Palgrave, 2004. 119–20.

¹² A kontextus mindig nagyon fontos szerepet játszik egy népirtás tagadása által okozott kár megtételében. L. Thomas HOCHMANN: One Century Later: Freedom of Speech and Denial of the Armenian Genocide. *CritCom*, 2015. február 20. (A holokauszttagadás által okozott kárt kontextusfüggően különbözteti meg az örmény népirtás tagadásától.) Egy ezzel versengő nézet: Uladzislaw BELAVUSAU: Armenian Genocide v Holocaust in Strasbourg: Trivialisation in Comparison. *Verfassungsblog*, 2014. február 13.

ták. Míg ezek az álláspontok az antiszemitizmussal mint kulturális és politikai jelenséggel kapcsolatban elfogadható kijelentésnek tűnhetnek, a „mindent, vagy semmit” megközelítési módok kevésbé hasznosak az egyes konkrét beszédaktusok elemzésekor.

Ezért a tanulmány második részében meghatározzuk azokat az ökölszabályokat, amelyek alapján megállapítható, hogy egy anticionista megnyilatkozás egyúttal antiszemitának is minősül-e. Ezek az ökölszabályok a következőkre vonatkoznak: a cselekmény helyszíne (egy zsinagóga előtt történt-e a dolog), antiszemita szóképek használata (az anticionista megnyilvánulásban szerepel-e a világméretű összeesküvés, pénzéhség vagy egyéb, klasszikus antiszemita sztereotípiák), továbbá arra, hogy a megnyilvánulás inkább a zsidókra, vagy inkább Izrael államra irányul (pl. egy anticionista csoport az izraeli vagy a kóser termékeket bojkottálja-e).

Mielőtt továbblépek, előljáróban szeretnék néhány dolgot leszögezni. Először is, nem vagyok az izraeli–palesztin tanulmányok szakértője. Diaszpórában élő zsidóként Izrael politikájának nagyon sok elemével kapcsolatban szkeptikus vagyok – ideértve a Gáza ellen intézett támadást is. Mindezzel együtt úgy gondolom, hogy lehetséges (és fontos) az antiszemitizmussal kapcsolatos diskurzus, valamint *valamiféle* következtetés levonása anélkül, hogy az izraeli–palesztin konfliktus minden elemével kapcsolatban állást foglalnánk.

Másodsorban, ahogy fent megjegyeztem, az antiszemitizmus és az anticionizmus között jogi szempontból kívánok különbséget tenni. Másként fogalmazva, azt szeretném feltárni, hogy mikor válik egy anticionista megnyilvánulás gyűlöletbeszéddé, amit a világ legtöbb országában polgári jogi vagy büntetőjogi szankciókkal sújtanak.¹³ Érvélem jogi természetét és a széles körű szólásszabadság védelmének fontosságát tekintve, saját mérlegem a szóbeli megnyilvánulással kapcsolatos türelem javára billen: tehát még akkor is, ha egy szóbeli megnyilvánulásnak antiszemita felhangja van, illetve ha benne (genealógiai perspektívából nézve) az antiszemitizmus és anticionizmus egységes, koherens diskurzussá olvad, csak akkor nevezem antiszemitának, ha egyértelműen megállapítható róla, hogy közvetlenül a zsidókra irányul.¹⁴

Harmadsorban, az ökölszabályok sosem tökéletesek. Először is, jó néhány empirikus problémát figyelmen kívül hagynak. Például gyakran vita alakul ki akörül, hogy egy adott helyzetben mi is hangzott el valójában. A gázai támadások elleni párizsi tiltakozásokkal kapcsolatban például több egymással versengő beszámoló látott napvilágot.¹⁵ Elméleti síkon egy beszédaktus-

¹³ A gyűlöletbeszéd szabályozásának globális áttekintését I. Tanya K. HERNANDEZ: Hate Speech and the Language of Racism in Latin America: A Lens for Reconsidering Global Hate Speech Restrictions and Legislation Models. (2011) 32 *University of Pennsylvania Journal of International Law* 805.

¹⁴ Ezt a megközelítést természetesen szembeállíthatjuk egy nyitottabb, az anticionizmus és az antiszemitizmus közötti kapcsolatot vizsgáló kulturális elemzéssel, amely – a motivációk megértése érdekében – rámutathat az anticionista diskurzusban fellelhető antiszemita felhangokra. Ez hasonló lenne a Frankfurti Iskola irányvonalához, amely az 1930–1940-es években az antiszemitizmust mint a modernitásra adott választ értelmezte. L. Martin JAY: *The Dialectical Imagination: A History of the Frankfurt School, and the Institute for Social Research 1923–1950*. Oakland, University of California Press, 1973. 233.

¹⁵ 2014. július 13-án például összegyűlt egy tömeg a Rue de la Roquette-en. A felvonulási útvonal egy zsinagóga mellett haladt el. Míg az első médiabeszámoló az állították, hogy a tiltakozók petárdákat dobtak a zsinagógára, a későbbi beszámolók ezt vitatták. Az antiszemita rigmusok mennyisége is kérdéses („Halál a zsidókra!”), és a Jewish Defense League szerepét is viták övezik. Lásd SEYMOUR i. m. (7 lj.). Míg Sarcelles-ban, Párizs egyik külvárosában, ahol nagyszámú zsidó és muszlim lakosság él, voltak erőszakos cselekedetek, vita van a tekintetben, hogy a zavargások mennyire szorosan kapcsolódtak a gázai támadások elleni tiltakozásokhoz. Uo. Ahogy Seymour megjegyzi, a „szemtanúk beszámolóit rendszerint megbízhatatlannak”, különösen a gyorsan kialakuló tiltakozó megmozdulások esetében. Uo.

nak az üzenet különböző hallgatói számára más-más jelentéstartalma lehet: amit az egyik hallgató Izrael gázai politikájának dühös, de konkrét kritikájaként értelmez, az egy másik hallgató számára zsigeri antiszemitizmusnak tűnhet.

Az ilyen ökölszabályokkal kapcsolatos további aggályok közé tartozik a diskurzus képlekeny természete – a szavaknak nem csak egy jelentése van, és ezek a jelentések az idő előrehaladtával változhatnak. Ahogy Judith Butler megjegyezte, a „*queer*” (buzi) kezdetben a homoszexuálisokra használt becsmérlő kifejezés volt, amely az idők során új jelentést nyert.¹⁶ Ennek eredményeképpen egy potenciálisan antiszemita, a cionistákkal vagy Izraellel kapcsolatos beszédaktus 2014-ben egészen mást jelent, mint amit öt vagy tíz évvel később esetleg jelenteni fog.

Végezetül, hadd beszéljek az antiszemitizmus és az iszlamofóbia közötti kapcsolatáról. Izrael azon támogatóinak, akik a palesztin szolidaritási mozgalomban tapasztalható antiszemitizmusra panaszkodnak, ugyanúgy aggódniuk kellene az Izrael védelmezői által tett iszlamofób kijelentések miatt is. Először is, az iszlamofóbia mint felfogás hasznosságát tagadó érvelések (a muszlimok nem képeznek etnikai csoportot, az iszlamofóbia fogalma mindenfajta valláskritika tilalmához vezet stb.)¹⁷ kísértetiesen hasonlítanak ahhoz az érveléshez, miszerint az antiszemitizmus pusztán eszköz a palesztin szolidaritási mozgalom gyengítésére. Mindkét esetben egy sokkal tágabb területet érintő vitától való félelmet használnak arra, hogy bizonyos típusú beszédaktusok káros voltát tagadják.

Továbbá, mivel az európai antiszemitizmusnak van egy jelentős muszlim komponense, fel kell tennünk a kérdést: miről táplálkozik ez? A *Fatal Embrace: Jews and the State* című művében Benjamin Ginsberg amerikai politológus a következőképpen érvel: „Hagyományosan a zsidók felajánlják szolgálataikat az államnak a biztonság és a lehetőség állami garanciájáért cserébe.”¹⁸ Ez a kapcsolat azonban a zsidókat azon populista csoportok ellenséges megnyilvánulásainak teszi ki, amelyek marginalizált helyzetben érzik magukat, és ezért az államot okolják.¹⁹ Néha ezek a csoportok a jobboldalon találhatók (Ginsberg azzal fejezi be könyvét, hogy figyelmeztet a Ku-Klux-Klan újjáéledésének lehetőségére az Egyesült Államokban), néha pedig baloldaliak.²⁰

Korunk Európájában a legnagyobb marginalizált csoport a muszlim bevándorlók csoportja.²¹ Létszámuk meghaladja az európai zsidóság létszámát; Franciaországban a kettő aránya

¹⁶ Judith BUTLER: *Excitable Speech: A Politics of the Performative*. London, Routledge, 1997.

¹⁷ Ezek az érvek igen gyakran a muszlim többségű országok által a vallásgyalázásra vonatkozó globális norma kialakítását célzó javaslat vitájának kontextusában merülnek fel. L. Bennett GRAHAM: *Defamation of Religions: The End of Pluralism*. (2009) 21 *Emory International Law Review* 69. A kritikai választ l. Robert A. KAHN: *A Margin of Appreciation for Muslims? Viewing the Defamation of Religions Debate through Otto-Preminger-Institut v Austria*. (2011) 5 *Charleston Law Review* 401.

¹⁸ Benjamin GINSBERG: *The Fatal Embrace: Jews and the State*. Chicago, University of Chicago Press, 1993. 57.

¹⁹ Uo.

²⁰ Uo., 240.

²¹ Idetartozik az állandó gazdasági és társadalmi hátrányos megkülönböztetés, csakúgy, mint a muszlim vallási viselettel, vallási épületekkel és vallási gyakorlatokkal (a körülmételéssel és az állatok rituális leölésével) kapcsolatos új keletű kulturális aggályok. Áttekintését l. Amikam NACHMANI: *Europe and its Muslim minorities: Aspects of Conflict, Attempts at Accord*. Eastbourne, Sussex Academic Press, 2010; Yvonne Y. HADDAD (szerk.): *Muslims in the West: From Sojourners to Citizens*. Oxford, Oxford University Press, 2002.

10 : 1.²² Figyelembe véve a velük szemben tanúsított rossz bánásmódot egy olyan Európában, amely identitásának szerves része a holokauszt, csoda-e, ha az elidegenedett muszlimok dühe a zsidókon csapódik le? Ezekre a körülményekre tekintettel azok, akik aggódnak az európai zsidók mindennapjai miatt, abban érdekeltek, hogy ezt a marginalizációt csökkentsék – ennek egyik módja pedig az iszlamofóbia elleni küzdelem.²³

Ennek tükrében a jelen tanulmány az antiszemitizmusra összpontosít, amelynek egy része az európai muszlim közösségből ered, más része pedig egyéb forrásokból táplálkozik. A kérdés az, hogy meg lehet-e különböztetni az antiszemitizmust az anticionizmustól. Most erre a témára térünk rá.

2. „Mindent vagy semmit” álláspontok az antiszemitizmussal és anticionizmussal kapcsolatban

2.1. Az anticionizmus mindig antiszemita

Csábító lehetőség egyetlen „mindent vagy semmit” választ adni arra kérdésre, hogy mi a kapcsolat az antiszemitizmus és a zsidókra, valamint Izraelre vonatkozó negatív megjegyzések között. Egyrészt sokan (leginkább, de nem kizárólag, Izrael védelmezői) úgy tartják, hogy az anticionizmus mindig (vagy majdnem mindig) antiszemita.²⁴ Mások (gyakran Izrael kritikusai) ellenben azzal érvelnek, hogy „az anticionizmus nem antiszemitizmus”, hozzátéve, hogy a hatóságok nagyon gyakran az antiszemitizmus vádjával gyengítik a palesztin szolidaritási mozgalom hitelét.²⁵

Itt két álláspontot különíthetünk el. A kategorikus megközelítési mód azzal érvel, hogy az anticionizmusban van valami, ami eleve antiszemita, vagy hogy az antiszemitizmust mindig ürügyként használják a palesztin jogokért indított mozgalom diszkreditálására. Ezek a megkö-

²² Franciaországban megközelítőleg félmillió zsidó és ötmillió muszlim él. Dan BILEFSKY: Fear on Rise, Jews in France Weigh an Exit. *New York Times*, 2015. január 12.

²³ Erről l. Walden BELLO: How the Left Failed France's Muslims. *Foreign Policy in Focus*, 2015. február 6. Bello leírja, miként tűnt el a 2005-ös párizsi elővárosokban történt zavargásokat követően a többségi kultúrát jelentő francia baloldal, amely a korábbi években hídként működött közre a hátrányos helyzetű francia közösségek és a szélesebb társadalom közötti kapcsolat megteremtésében. Uo. E híd (valamint a munkahelyeket a szakszervezeti tevékenységen keresztül a kulturális integrációval közvetlenül összekötő gazdasági kapcsolat) hiánya segítette azt a folyamatot, amelynek során a külvárosok a terroristák toborzóhelyévé váltak. Uo.

²⁴ L. pl. Jonathan S. TOBIN: Anti-Zionism Always Equals Anti-Semitism. *Commentary*, 2014. augusztus 18; OTTOLENGHI i. m. (10. l.).

²⁵ A francia Új Antikapitalista Párt (*Nouveau Parti Anticapitaliste*) pl. a gázai demonstrációkat követő kijelentésben azzal vádolta a francia vezetőket, hogy „felháborító módon összekeverik a palesztinok jogaiért való küzdelmet és az antiszemitizmust”. Idézi Massoud HAYOUN: French Palestine Supporters Warn Paris Protest May Provoke „Intifada”. *Aljazeera America*, 2014. július 21.

zelítési módok ugyanúgy érvelnek, mint az Egyesült Államok Legfelső Bíróságának bírója, Clarence Thomas, aki azt mondta, hogy a Ku-Klux-Klan története miatt az Egyesült Államokban a keresztégetés minden esetben megfélemlítő cselekedet.²⁶

Az érvelés egy második, mennyiségi változata azt a szűkebb álláspontot hirdeti, hogy nagyon sok, a legtöbb, illetve majdnem minden anticionista a „bíráló/kritizáló” kategóriájába esik. Egy Izraelt kritizáló személy pl. elismerheti, hogy a gázai tiltakozások bizonyos antiszemita incidensekhez vezettek, de azt a következtetést vonja le, hogy ezek „ritkák” voltak.²⁷ Hasonlóképpen az „anticionizmus = antiszemitizmus” álláspont képviselője is elismerheti, hogy ez az egyenlőség mindössze egy nagyon jól használható, tömör formula, amely csak nagy vonalakban jellemzi a dolgok mögött meghúzódó (kicsit problematikusabb) valóságot.²⁸

Ha értékelni kívánjuk e „mindent vagy semmit” érvek érvényességét, egy szemantikai dilemmával találjuk szembe magunkat. „Bizonyíthatjuk” igazunkat oly módon, hogy elég tágan, vagy elég szűken definiáljuk az antiszemitizmust. Ha pl. az antiszemitizmust úgy definiáljuk, hogy abba beletartozik Izrael kritikája is, aligha van szükség további elemzésre. Hasonlóképpen, úgy is definiálhatjuk az antiszemitizmust, hogy a definícióból kizárunk minden olyan kijelentést, amelyet az izraeli–palesztin konfliktus motivál. Ez az egyik értelmezési lehetősége a német közigazgatási bíró által hozott ítéletnek, amely szerint a wuppertali zsinagóga ellen elkövetett 2014. júliusi merényletet nem az antiszemitizmus motiválta²⁹ – bár, ahogy majd látjuk, más szemszögből is nézhetjük ezt a dolgot.

Nem az a célom, hogy az antiszemitizmus egzakt definícióját megadjam – erre már számos kísérlet történt.³⁰ Bár a definíciók általában egymással ellentétesek, van bennük egy közös elem: az antiszemitizmus a zsidók iránt érzett gyűlölet. Ezért az a kérdés, hogy vajon az anticionista szóbeli megnyilvánulás mindig a zsidók elleni gyűlölet kifejezése-e. A „mindent vagy semmit” álláspontok nagy vonalakban elfogadják ezt a keretet. Például az anticionizmust minden esetben antiszemitának tartó álláspont képviselőinek egyik központi érve az, hogy Izrael maga a zsidó állam. És ez gyakran társul azzal a kijelentéssel, hogy az izraeli állampolgárok túlnyomó többsége zsidó (ez a megállapítás figyelmen kívül hagyja a megszállt területeken élő palesztin lakosokat). Ha minden (vagy a legtöbb) cionista zsidó, akkor a cionistákra (vagy Izraelre) irányuló beszédaktus *per definitionem* antiszemita: legalábbis akkor, amikor a kérdéses megnyilvánulás vagy viselkedés túlmegy „Izrael legitim kritikáján”.

²⁶ Thomas bíró ezeket a kijelentéseket a *Virginia v Black* eset kapcsán tette [538 US 343, 388 (2003) [Thomas bíró különvéleménye], amely megerősítette az államok jogát a keresztégetés betiltására olyan esetekben, amikor azt „megfélemlítési szándékkal” követik el. A további részleteket l. Robert A. KAHN: *Offensive Symbols and Hate Speech Law: Where to Draw the Line?* In KOLTAY András (szerk.): *Media Freedom and Regulation in the New Media World*. Budapest, Wolters Kluwer, 2014. 441, 446–48.

²⁷ L. Lindsey GERMAN: *Are the Demonstrations Against Israel’s Attack on Gaza Anti-Semitic? Stop the War Coalition*, 2014. július 29.

²⁸ Minél több kivétel van az általános szabály alól (az anticionizmus mindig – vagy soha nem – antiszemita), annál közelebb kerül az ember azoknak a szóbeli megnyilvánulásoknak az egyenkénti elemzéséhez, amelyekre később térek rá ebben a fejezetben. Itt azonban azokra az érvekre összpontosítok, amelyek (tisztelet a kivételnek) a „mindent vagy semmit” megközelítési módot alkalmazzák.

²⁹ Hana L. JULIAN: *Synagogue Arson in Germany „Not Anti-Semitism” Says Judge*. *The Jewish Press*, 2015. február 7.

³⁰ L. pl. GERSTENFELD i. m. (8. l.).

Jean Amery, egy osztrák holokauszt-túlélő némileg más perspektívából szemléli a dolgokat, amikor így ír: „az anticionizmusban mindig ott bújkál az antiszemitizmus, mint felhőben a vihar.”³¹ Ez a perspektíva azon a tényen alapul, hogy a legtöbb antiszemita egyben anticionista is, de azt sugallja, hogy ennek éppen az ellenkezője az igaz. Vegyünk egy példát: ha a magyarországi Jobbik, amely magát anticionistának tekinti, antiszemita elemeket is hordoz,³² lehetnek-e más anticionisták is egyben antiszemiták, legalábbis rejtetten? Megmagyarázhatja-e ez a látens antiszemitizmus, hogy a háborúk, rasszizmus és a világban zajló kegyetlenségek közül az Izraelt kritizálók miért éppen „a zsidó embereket, a zsidó vallást, a zsidó kultúrát vagy a zsidó népet választják megvetésük tárgyául”?³³

Ezzel az érveléssel kapcsolatban empirikus és politikai problémák is felmerülnek. Empirikus perspektívából nézve, figyelmen kívül hagyja azt a tényt, hogy a palesztin szolidaritási mozgalom bizonyos tagjai nyilvánosan kijelentették az antiszemitizmussal való szembenállásukat. Egy 2015. márciusi dokumentumban például Matt Carr, a Stop the War Coalition nevű brit palesztin szolidaritási csoport tagja teljesen elutasította az antiszemitizmust azzal az érveléssel, hogy „nem Izrael felelős minden vérfürdőért a Közel-Keleten”, és hozzátette, „Izraelt lehet kritizálni azért, hogy brutálisan bánik a palesztinokkal”, anélkül, hogy „Izraelt náci államnak neveznénk”.³⁴ Vitát lehet nyitni a számokkal kapcsolatban is: a gázai tiltakozók közül hányan értenek egyet Carr-ral? Mindenesetre igen nehéz lenne azt állítani, hogy az összes tiltakozó antiszemita.

Ez azt a tényt támasztja alá, hogy a zsidók, az izraeliek és a cionisták egymással nem azonos kategóriák. Különösen, hogy nem minden zsidó támogatja Izrael államot: valójában vannak olyan zsidók, akik vallási alapon anticionisták. A Neturei Karta például a cionizmust ellenző haszid zsidók nemzetközi csoportja, akik azon az alapon ellenzik a cionizmust, hogy a Tóra (a zsidó vallási törvény) szerint „tilos felemelkednünk és megszervezni magunkat, amíg a Mindenható maga meg nem vált bennünket mindenki más segítségével nélkül és saját hatalmunk nélkül.”³⁵ A világi zsidók közül is sokan kételyeket fejeztek ki Izraellel kapcsolatban, és részt vesznek a palesztin szolidaritási mozgalomban.³⁶

³¹ Ameryt idézi Benjamin WEINTHAL: *Why Anti-Zionism is Modern Anti-Semitism*. *National Review*, 2014. július 29.

³² Az áttekintést l. Aviva STAHL: *Hungary's Far-Right and „Jewish Ancestry” Slippage*. *Aljazeera*, 2014. április 27. A Jobbik magát anticionista pártként határozza meg. A Cionista Világkonferencia budapesti ülése alkalmával a párt tagjai párhuzamot vontak Palesztinának Izrael által történő gyarmatosítása és a Magyarországra irányuló gyarmatosító törekvések között (uo.). Ez egy olyan megfogalmazás, amely nem explicit módon antiszemita. 2012-ben azonban lehullt az álarc, amikor a párt egyik tagja felszólította a kormányt, hogy „írja össze a zsidó származású embereket”, mert azok „nemzetbiztonsági kockázatot” jelentenek (utóbbi kijelentésen a hangsúly).

³³ Alan DERSHOWITZ: *The Case for Israel*. New Jersey, John Wiley & Sons, 2004. 2. Ez az érv többek között Szíriával kapcsolatban merül fel. A Gázában történtek elleni tiltakozások csúcspontján Németországban Stephan Grigat, a Bécsi Egyetem Judaisztikai Tanulmányok Intézetének politológusa felvette a kérdést: „miért van az, hogy 200 palesztin halott elég ahhoz, hogy 10 ezer ember vonuljon utcára, de úgy tűnik, az senkit nem érdekel, amikor Szíriában 100 ezer embert ölnek meg.” L. *Growing Opposition to Israel in Germany*. *DW*, 2014. július 22.

³⁴ Matt CARR: *Why Antisemitism is a Blight that Palestinian Solidarity does not Need*. *Stop The War Coalition*, 2015. március 8.

³⁵ Neturei Karta, *Jews United Against Zionism: Response by Anti-Zionist Orthodox Rabbis to Recent Statements of Israel PM in France*. Sajtóközlemény, 2015. január 15. Másként fogalmazva, azt az álláspontot képviselik, hogy Izrael a Messiás visszatérését megelőzően nem létezhet.

³⁶ Stahl például magát Izraelt ellenző zsidóként jellemzi, vö. i. m. (32. l.).

E mögött egy nagyobb ívű érvelés húzódik meg. Izraelben 5,6 millió zsidó él, Európában pedig 1,4 millió.³⁷ Valójában a legtöbb zsidó még mindig a diaszpórában él. Ezért ők ki vannak téve az antiszemitizmus olyan formáinak, amelyek nem, vagy legalábbis nem közvetlenül kapcsolódnak az izraeli–palesztin konfliktushoz. Noha egyre többen választják az Izraelbe történő kivándorlást, a túlnyomó többség nem ezt teszi. Ez Franciaországra is vonatkozik, ahol 2014-ben 7 ezer zsidó döntött úgy, hogy Izraelbe emigrál. Ez kétszerese az előző évi számnak.³⁸ A Hyper Cacher élelmiszerbolt elleni támadás nyomán ez a szám tovább fog nőni, talán az 50 ezret is eléri.³⁹ De ez a szám még mindig azt mutatja, hogy a francia zsidók túlnyomó többsége (körülbelül 90%-a) az országban marad, és napi szinten kell szembesülnie az antiszemitizmussal.⁴⁰

Ha egyenlőségjelet teszünk az anticionizmus és az antiszemitizmus közé, azzal azon európai zsidóknak rontjuk a helyzetét, akik *kipát* akarnak viselni, zsinagógában szeretnének imádkozni, gyerekeiket zsidó iskolába szeretnék járatni, és mindezt úgy, hogy ne kelljen aggódniuk az erőszakos cselekedetek miatt.⁴¹ A palesztin szolidaritási mozgalom kinyilatkoztatott céljai közül semmi nem akadályozza meg a zsidókat abban, hogy ezt tegyék, de az anticionizmus antiszemitizmustól való megkülönböztetésének elutasítása idővel ehhez az eredményhez vezethet.

Az az érv sem meggyőzőbb, miszerint az anticionizmus azért eredendően antiszemita, mert „kipécézi” Izraelt. Bár az Izrael-ellenes tiltakozók valóban kipécézték maguknak Izraelt, ez nem jelenti azt, hogy ők mint egyének csak ennek az országnak a hibáira koncentrálnának.⁴² Kritizálhatjuk Izraelt hétfőn, szerdán és pénteken; Szíriát, Iránt, az Egyesült Államokat vagy Németországot pedig a hét többi napján. Egészen biztos, hogy adódhatnak olyan helyzetek is, amelyekben Izrael folyamatos kritizálása antiszemita jelleget ölthet (képzeld el egy tanárt, aki az ötödikes osztálya előtt, ahová egy-két zsidó tanuló is jár, állandóan kritizálja Izraelt).⁴³ Normális körülmények között azonban Izrael kipécézése, bármennyire tisztességtelen is, *eredendően* nem antiszemita.⁴⁴

³⁷ L. Michael LIPKA: The Continuing Decline of Europe's Jewish Population. *Pew Research Center*, 2015. február 9.

³⁸ BILEFSKY i. m. (22. lj.).

³⁹ Uo.

⁴⁰ Ráadásul a más országokból Izraelbe történő kivándorlás kisebb mértékű. Dániában például, ahol Jair Melchior főrabbi a gázai háborúval magyarázható antiszemita incidenseket „ártalmatlan antiszemitizmusként” írta le. 2014-ben az országban élő 7 ezer zsidóból 12-en emigráltak, ez a 2013-ban emigrált 17 főhöz képest csökkenést mutat. No to Netanyahu: Jews' Loyalty to Denmark Runs Deep. *Reuters*, 2015. február 17.

⁴¹ Ennek az érzelmnek a megnyilvánulására l. Jennifer HELGESON: Gaza Protests in Paris: Pro-Palestinian or Anti-Jewish? *Fair Observer*, 2014. augusztus 1. (Félt jiddis szavakat használni, miközben édesanyját hívta a parkból.)

⁴² Ennek fényében hasonlítsuk össze Izraelt és Szíriát. Igaza van-e a Grigathoz i. m. (33. lj.) hasonló kritikuskoknak, akik azt mondják, hogy a szíriai áldozatokat viszonylagos közönnyel szemléljük? Vagy kimutatható-e a tendencia, hogy alábecsüljük a szíriai polgárháború miatti aggodás mértékét, mert ez gyakran az izraeli–palesztin konfliktus látószögén kívül esik?

⁴³ Természetesen a korkülönbség alapján ezt egyszerű iskolai zaklatásnak is tekinthetjük.

⁴⁴ L. Brian KLUG: No, Anti-Zionism is not Anti-Semitism. *The Guardian*, 2003. december 2. Klug megkérdőjelezi a „legitim” Izrael-kritika és az antiszemitizmus közötti különbséget, rámutatva, hogy az emberek „mindkét oldalon (az izraeli–palesztin konfliktus mindkét oldalán) hajlamosak a részrehajlásra, elfogultságra”. Ahogy Izrael támogatói sem „szükségszerűen muszlimellenesek”, az Izraelt kritizálók sem szükségszerűen „zsidóellenesek”. Uo.

Az anticionizmust az antiszemitizmussal azonosító álláspont tarthatatlanságát bizonyító empirikus érveken kívül vannak még olyan észérvek is, amelyek szerint a növekvő európai antiszemitizmus elleni küzdelem miatt is fontos a nézet megkülönböztetése. Leegyszerűsítve, ha valaki a palesztin zászló kitűzését, az Izrael által elkövetett jogsértések túlzott előtérbe helyezését vagy a Palesztina melletti szimpátiatüntetésen való részvételt szándékos antiszemitizmusnak gondolja, hogyan tudja megkülönböztetni ezeket a tetteket a legtöbb ember által hagyományosan antiszemitának tekintett megnyilvánulási formáktól?

A wuppertali zsinagóga elleni támadás ügyében hozott ítéletet követően például, amelyben – ahogy fentebb arra már utaltunk – a bíró kijelentette, hogy a három palesztin támadót nem az antiszemitizmus motiválta, James Kirchick írt egy blogbejegyzést a *Daily Beast*-be, amelyben a zsinagóga felgyújtását egy olyan képzelet szülte példával állította párhuzamba, amelyben szkinhedek egy csoportja az Egyesült Államok egy déli államában felgyújt egy afroamerikaiak által látogatott templomot.⁴⁵ Kirchick példájában a támadók az afroamerikai templom elleni támadást a „Robert Mugabe, zimbabwei diktátor által elkövetett igazságtalanságokkal” indokolják.⁴⁶

Noha Kirchick helyesen teszi fel a kérdést, hogy „a Németországban élő zsidóknak miért kellene szenvedniük egy fél világgal odébb működő kormány által állítólagosan elkövetett bűnök miatt”,⁴⁷ a Mugabe-párhuzam, amely valószínűleg csekély visszhangra találna az Alabamában, Arkansasban vagy Mississippi államban élő amerikai fehérek között (ha egyáltalán lenne valamilyen visszhangja), nem veszi figyelembe, hogy a Gázai övezetben folyó háború mennyire fontos az Európában élő palesztinok számára. A párhuzam segítségével a szerző a „kipécézés” kérdését kívánja körüljárni: szerinte az izraeli probléma németországi felvetése éppen olyan furcsa, mint az, hogy az amerikai szkinhedek Mugabét emlegetik. Azonban itt Kirchick célt téveszt: egy zsinagóga megtámadása (az izraeli nagykövetség megtámadásával szemben)⁴⁸ morálisan elítélendő, és az adott körülmények között nagy valószínűséggel antiszemita cselekedet.

2.2. Az anticionizmus soha nem antiszemita

Ha elutasítjuk azt a véleményt, hogy az anticionizmus mindig antiszemita, mit mondunk az ezzel ellentétes állításról, miszerint az anticionizmus soha nem antiszemitizmus? Másképp fogalmazva arra, hogy az antiszemitizmus vádját tisztességtelenül használják a palesztin szolidaritási mozgalom lejáratására. Ennek a nézetnek vannak jóindulatú változatai is. Richard Seymour szerint az antiszemitizmus vádja különösen stigmatizáló.⁴⁹ A palesztin szolidaritás szemszögéből nézve Aviva Stahl álláspontja teljességgel védhető, amikor kijelenti, hogy: „semmilyen anti-

⁴⁵ James KIRCHICK: German Court Rules Synagogue Firebombing an „Act of Protest”. *The Daily Beast*, 2015. február 9.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Uo. Egyetértek Kirchickkel abban, hogy a célpontok kiválasztása antiszemita motivációt sejtet (l. lentebb).

⁴⁹ SEYMOUR i. m. (7. lj.).

szemita fenyegetés, legyen akár jelenlegi vagy múltbeli, vélt vagy valós, nem indokolja Palesztina folyamatos kolonizációját és az ott folyó etnikai tisztogatást.⁵⁰ Bár az ember akár egyet is érthet a „vélt vagy valós” fordulattal, állítása egy olyan cikkben jelent meg, amelyben a Jobbik magyar párt antiszemita tevékenységét taglalja.⁵¹

Csakhogy a palesztin szolidaritási mozgalomra különleges teher nehezedik. Bár Izrael nem a holokausztra való válaszképpen hozták létre, a zsidók tömeges meggyilkolása olyan dolog, amivel az anticionistáknak foglalkozniuk kell, tekintve, hogy Izrael magát a zsidók védelmezőjeként határozza meg.⁵² Ennek alapján a mozgalom támogatói időnként nem egyszerűen azt állítják, hogy a mozgalom javarészt mentes az antiszemitizmustól, de azt is, hogy ez a társadalomra is igaz. Európában ezt nagyon nehéz bizonyítani. A kontinensen az antiszemita megnyilvánulások megelőzték Izrael megalapítását, a közelmúlt erőszakos, antiszemita megmozdulásai pedig a közelmúltban zajló gázai háborút.⁵³ Mivel, ahogy már fent is megjegyeztük, az antiszemita gyakran Izraellel is szemben állnak, az európai antiszemitizmus vitalitása problémát jelent a mozgalom számára.

Vizsgáljuk meg mindennek fényében Dieudonné, a francia humoristát. Bizonyos szempontból egyszerű esetnek tűnik: Dieudonné antiszemita. Meghonosította a *quenelle*-t, egy kvázi náci üdvözlési formát,⁵⁴ továbbá kapcsolatban áll Alain Sorallal, aki korábban a szélsőjobboldali Nemzeti Front beszédírója volt.⁵⁵ Egy különös érdeklődésre számot tartó területe a zsidók szerepe a rabszolga-kereskedelemben.⁵⁶ Más szempontból viszont Dieudonné kifejezetten nehéz eset. Amellett, hogy antiszemita, anticionista is. Számos jelenetet adott elő a „náci” izraeli telepésekről és az „amerikai-cionista tengelyről”.⁵⁷ Míg Stahl, Carr és Bard Rosenberg helyesen különböztetik meg a palesztin szolidaritási mozgalom fő áramlatát Dieudonné antiszemitizmussal keveredett anticionizmusától, az ő példája bizonyítja annak az elméleti lehetőségét, hogy a két ideológia egy helyen egyszerre is jelen lehet.

⁵⁰ STAHL i. m. (32. lj.). Hasonlóképpen, Reuben Bard-Rosenberg kijelentése, miszerint „valótlan az az állítás, hogy az antiszemitizmus a palesztin szolidaritási mozgalom domináns vagy »általános« vonása”, nem antiszemita, még akkor sem, ha empirikus érvek alapján nem értünk vele egyet. Idézi CARR i. m. (34. lj.).

⁵¹ STAHL i. m. (32. lj.). Valóban, Stahl a Neturei Karta jelenlétét egy Jobbikot támogató londoni tüntetésen bizonyítéknak tekinti arra nézve, hogy „a zsidóknak is lehet antiszemita véleménye”.

⁵² CARR i. m. (34. lj.).

⁵³ Az Egyesült Királyságban például 1168 antiszemita incidens történt, ami több mint kétszerese az előző év adatainak. Noha az emelkedés részben a gázai tiltakozások alatt történt, a számadatok már a gázai háború megindulása előtt is azt mutatták, hogy a 2013-as adatokhoz képest jelentős növekedés várható. Robert BOOTH: Antisemitic Attacks in UK at Highest Level Ever Recorded. *The Guardian*, 2015. február 4.

⁵⁴ Scott SAYARE: Concern Over an Increasingly Seen Gesture Grows in France. *New York Times*, 2014. január 2.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ SEYMOUR i. m. (7. lj.).

⁵⁷ Uo.

3. Mikor mondhatjuk, hogy egy anticionista megnyilvánulás egyben antiszemita is?

A „mindent vagy semmit” megközelítési módok alkalmatlanok az anticionista beszédaktusok világának leírására, és megnehezítik, hogy politikai választ adjunk az antiszemitizmus növekedésére Európában. Eljött az idő, hogy elvi alapon azonosítsuk azokat a kijelentéseket és tetteket, amelyekben az anticionizmus mindössze az antiszemitizmus álruhája. Értekezésem további részében javaslatot teszek három módszerre, amelyek segítségével többé-kevésbé antiszemitanak lehet minősíteni egy adott beszédaktust vagy cselekedetet.

3.1. Helyszín

Bár leegyszerűsítőnek hangzik, egy anticionista megszólalás vagy cselekedet természetére vonatkozó egyik legjobb indikátor annak helyszíne. Amint a wuppertali ítélet bírálói rámutatnak, ha a vádlottak a cionizmus ellen akartak volna fellépni, akkor az izraeli nagykövetséget gyújtották volna fel.⁵⁸ Ugyanez a logika vonatkozik a zsidó közösségekben, kóser élelmiszerboltok előtt vagy zsinagógáknál (különösen ima idején) tartott anticionista felvonulásokra is. Noha a cselekedet helyszíne nem szükségszerűen teszi az anticionista tiltakozást, megszólalást vagy támadást antiszemitává, különösen, ha az olyan környéken történik, mint Sarcelles, ahol zsidók és muszlimok (vagy palesztinok) egymás mellett élnek, a helyszínt mégis érdemes figyelembe venni.

Ugyanakkor nagyon fontos tisztázni, hogy miért antiszemita a zsinagóga ellen irányuló támadás. Nem a támadók szándéka, hanem a zsidókra gyakorolt hatása miatt. Míg az Egyesült Államok jogában létezik egy alapelv, amely szerint azt kell feltételezni, hogy a vádlott eredeti szándéka nem volt más, mint ami a „cselekedeteinek szokásos következménye” volt,⁵⁹ különbséget kell tenni aközött, hogy egy társadalom mint szociális képződmény milyen szándékot tulajdonít a bűncselekmények vádlottjainak, és hogy mi volt a vádlott indítéka (vagy érve) arra, hogy a szóban forgó tettet szabad akaratából elkövette.

Az indíték jogi szempontból általában irreleváns. Ez logikus álláspont, tekintettel arra, hogy a társadalom a hangsúlyt a vádlott által elkövetett cselekedetek okozta kárra helyezi. Tehát, visszatérve a wuppertali zsinagóga felgyújtásának esetére, a vádlottakat gyújtogatás miatt állították bíróság elé (és ítélték el). Tekintettel arra, hogy a megtámadott épület egy zsinagóga, a mögöttes cselekedet nyilvánvalóan antiszemita. A Jörg Sturm elnöklő bíró által hozott ítélet, amely a támadást mint a gázai háború elleni tiltakozást kifejező cselekedetet aposztrofálta, egyben a cselekedet természetével kapcsolatos kijelentés is, és ebből a szempontból indokolt az ítélet kritikája.⁶⁰

⁵⁸ KIRCHICK i. m. (45. lj.).

⁵⁹ *Sandstrom v. Montana*, 442 US 510 (1979).

⁶⁰ A bírálókat közül némely igen élesen fogalmazott. Rabbi Avichai Appel, a Német Ortodox Rabbikus Konferencia elnöke például a következőket mondta az ítéletről: „a zsidók elleni támadások engedélyezése az anticionizmus nevében”. Cynthia BLANK: German Verdict Allows Attacks on Jews Based on Anti-Zionism. *Arutz Sheva*, 2015. március 5. A szóhasználat egy 1994-es esetre emlékeztet, amelyben egy mannheimi kerületi bíróság túlzottan együtt érzőn

A „tiltakozást kifejező cselekedet” megfogalmazást a három palesztin vádlott (akik a tárgyalás elején egyenként bocsánatot kértek a zsidó közösségtől) indítékát jelző megfogalmazásként is értelmezhetjük. Amennyiben ez így van, a német ítélkezési gyakorlat viszonylag általános esetével állunk szemben: a bíróság egy antiszemita támadást dühös fiatalok által elkövetett cselekedetnek tekint. Ez a megfogalmazás használatos évek óta abból a célból, hogy bagatellizálják a szkinhedek és neonácik által elkövetett erőszakos cselekedetek súlyosságát. Bár az antiszemita erőszakhoz való ilyen hozzáállás nem szerencsés, nem jelenti egyben azt is, hogy a bíró (vagy Németország egésze) tagadná magának a cselekedetnek az esetleges antiszemita jellegét.

Más megfogalmazásban: a zsinagógák, kóser boltok és zsidó iskolák elleni támadások *per se* antiszemita megnyilvánulások. És nagyon gyakran motiválhatja őket az antiszemitizmus. Néha azonban más tényezők motiválják őket, többek között az anticionizmus. A motiváció azonban nem változtatja meg a mögöttes cselekedet jellegét, még akkor sem, ha az gyakorlati értelemben szerepet játszik az eset bírósági megítélésében.

És bár maga a tett és a támadók indítéka közötti különbségtétel nem koherens, mégis, pragmatikus okokból szükséges. Egy olyan Európában, ahol a „látható” zsidók számára vannak „kerülő” övezetek,⁶¹ a zsidók ellen irányuló támadásokat egyértelműen antiszemitának kell tekinteni. Másrészt viszont, ha a wuppertali gyűjtogatás indítékaként egyértelműen és kizárólag az antiszemitizmust jelöljük meg, nem lesz lehetőség arra, hogy különbséget tegyünk három, a hazájukban folyó háború miatt dühöt érző fiatalember és a keményvonalas neonácik között, akiknek a zsidók ellen irányuló támadásai javarészt a zsidók elleni gyűlöletükből fakadnak.

3.2. Az antiszemita toposzok jelenléte

Az anticionizmus és az antiszemitizmus közötti különbségtételt segítheti az utóbbival társítható egyes témák jelenléte is. Manfred Gerstenfeld alapvető és visszatérő témaként sorolja fel például a zsidók bűnbakként, Isten gyilkosaként való ábrázolását, hatalomhétségüket és genetikai alsóbbrendűségüket.⁶² Hasonlóképpen, a Frankfurti Iskola egyik tudósa, Theodor Adorno ösz-

írta le Günter Deckert, egy jobboldali politikai vezetőt és egy holokauszttagadási eset vádlottját, aminek eredményeként hatalmas botrányt tört ki. Ennek összefoglalóját I. KAHN i. m. (11. lj.) 70–77.

⁶¹ A jelenlegi európai hangulat érzékeltetésére l. German Jewish Leader Warns Against Wearing Skullcaps. *Reuters*, 2015. február 26.

⁶² GERSTENFELD i. m. (8. lj.). Gerstenfeld egy lépéssel tovább megy, és az anticionizmus különböző analógiáit tárja elénk. Úgy látja például, hogy különleges hangsúly helyeződik Izrael bűneire és bűnbakként kezelésére. Uo. Ezt a megközelítést mint az anticionizmus egyik meghatározását érdemes alaposan kitérgyalni. De ahhoz, hogy egy anticionista szóbeli megnyilvánulás antiszemitának tűnjön, szükség van egy antiszemita toposz közvetlen vagy közvetett alkalmazására is (ellentétben azokkal a módosított antiszemita toposzokkal, amelyeket Izrael és a cionisták vonatkozásában alkalmaznak). Amikor például valaki a cionisták pénzsóvárságáról, az egész világra kiterjedő cionista összeküvésről beszél, vagy elhangzanak azok a vádak, miszerint az Amerikai Izraeli Politikai Akció Bizottság (American Israel Political Action Committee) tulajdonképpen a *Cion bölcséinek jegyzőkönyvei* című műben felvázolt nemzetközi zsidó összeküvés modernkori változata, akkor felmerül az antiszemitizmus gyanúja.

szeállított egy listát az antiszemitizmus lehetséges megjelenési formáiról, pl. a zsidó mint parazita, a zsidó mint alsóbbrendű faj, valamint a zsidó ügyvéd, aki a becsületes embert megfosztja kemény munkával szerzett vagyonától.⁶³

Az antiszemita toposzok azonosítása azért fontos, mert ezek visszhangra találnak mind a zsidók (akik egy bizonyos fajta viktimizációt tapasztalnak, miután „emlékeztetik őket” a zsidó kapzsiságra, hatalomvágyra stb.), mind a hagyományos antiszemiták körében, akik az ilyenfajta megnyilvánulást nagyon gyakran felhívásnak tekintik valamilyen tett elkövetésére. Ugyanakkor fontos megkülönböztetni a legalább részben a tényeken alapuló véleménynyilvánítást („az AIPAC az Egyesült Államok egyik befolyásos lobbicsoportja”) azoktól a kijelentésektől, amelyek az antiszemita mítoszokból erednek, mint pl. zsidó/cionista hatalmi dominancia („A világot a cionista összeesküvés mozgatja”).⁶⁴

A cselekedeteknek is lehet antiszemita felhangja. A Jobbik képviselőjének felhívása a „zsidó felmenőkkel rendelkező emberek” összeírására nem pusztán azért antiszemita, mert a képviselő nyelvbotlás miatt „zsidót” mondott „cionista” helyett. Ez a kijelentés azért antiszemita, mert felidézi azokat a listákat, amelyeket a holokauszt idején a zsidók összegyűjtésére használtak. Ugyanígy, a „Gázkamrába a cionistákkal!” vagy a „Meg akarok ölni minden cionistát!” kijelentéseknek mellett, hogy gyűlöletbeszédnek számítanak, antiszemita felhangjuk is van, a gázkamrák és a zsidómentes Európa (*Judenrein*) megteremtése céljának felidézése miatt.

Az az állítás, hogy Izrael egy „náci” állam, amely ugyanúgy bánik a palesztinokkal, mint ahogy Hitler bánt a zsidókkal, nehezebb kérdéseket vet fel. Amennyiben ez az összehasonlítás azt célozza, hogy explicit módon egyenlőségjelet tegyünk a zsidók ellen elkövetett náci tömeggyilkosság és a jelenlegi gázai események között, úgy a kijelentés trivializálja a holokausztot, és mint ilyen, antiszemitának tekinthető.⁶⁵

Ha azonban a „náci” itt a „totalitárius”, „kegyetlen” vagy „borzalmas” melléknév szinonimája, az antiszemitizmust nehezebb bizonyítani. Az a csalódott tinédzser például, aki arra panaszkodik, hogy a „náci” gimnáziumi könyvtárban nem lehet megtalálni a *Zabhegyezőt*,⁶⁶ valószínűleg nem a marhavagonokra, a haláltáborokra és a gázkamrákra utal ezzel. Noha érvelhetünk úgy, hogy a holokauszt fényében Izrael palesztin ellenzőinek óvatosan kellene használniuk a „náci” kifejezést, ennek a kifejezésnek a mindennapi használata Izrael gázai háború alatt tanúsított magatartásának jellemzésére nem inherens módon antiszemita.

Másrészt viszont a náci terminológia mögött meghúzódhat antiszemita szándék is. Egyetértek például Gerstenfelddel abban, hogy a cionistákra mint „patkányokra”, „csótányokra” vagy

⁶³ Theodor W. ADORNO: Research Project on Anti-Semitism. In Stephen CROOK (szerk.): *The Stars Down to Earth*. London, Routledge, 1994. 181, 205–10.

⁶⁴ Ide vehetjük még a Gerstenfeld által hivatkozott Jenny Tonge bárónő kijelentését, miszerint „[p]énzügyi szempontból az Izrael érdekeit védő lobbij uralja a nyugati világot.” GERSTENFELD i. m. (8. l.).

⁶⁵ Amennyiben viszont az állítás lényege az, hogy a palesztinok 1948-as kiűzése (*nakba*) a holokauszttal ekvivalens, az érvelés egy kicsit megbillen. Kritikai szempontból nagyon fontos kérdés, hogy ez az összehasonlítás milyen mértékben kívánja felhívni a figyelmet a *nakba* súlyosságára, illetve hogy a fő cél vajon a holokauszt trivializálása-e.

⁶⁶ Jerome D. Salinger *Zabhegyező* című könyvét (1951) nagyon gyakran tiltották ki az iskolai könyvtárakból vulgáris nyelvzete, szexuális utalásai és a lázadó viselkedésre való állítólagos bátorítása miatt. L. S. J. WHITFIELD: Cherished and Cursed: Toward a Social History of *The Catcher in the Rye*. (1997) 70 *New England Quarterly* 567.

„sáskákra” való hivatkozás egyértelműen gyűlöletből táplálkozik, és nagy valószínűséggel antiszemita.⁶⁷ Hasonlóképpen, a Hamász alapító okiratának utalása a *Cion bölcseinek jegyzőkönyveire* egyértelműen antiszemita⁶⁸ – bár ez nem teszi antiszemitává a Hamász minden egyes támogatóját vagy az Izrael gázai invázióját ellenzőket. Ahol lehetséges, magára a szóbeli megnyilvánulásra kell koncentrálni, nem pedig a beszélőre (vagy az általa képviselt csoportra).

3.3. Bojkott és diszkrimináció

Kérdéseink utolsó csoportja azzal a tiltakozó tevékenységgel foglalkozik, amelynek célja Izrael elszigetelése a globális közösségen belül – ami a Boycott, Divestment and Sanctions (BDS) elnevezésű mozgalom legfőbb célja. A BDS-mozgalom gazdasági intézkedésekkel kívánja előidézni a kívánt politikai változásokat, és ezzel az 1970-es és 1980-as évek apartheidellenes mozgalmának nyomdokain jár. Az apartheidellenes harc idején egyesek vitatták a szankciók létjogosultságát, helyette a „konstruktív elkötelezettség” (*constructive engagement*) megközelítést részesítették előnyben.⁶⁹ Hasonlóképpen, a BDS-mozgalom mai bírálói megkérdőjelezik annak helyességét, hogy az Izrael-ellenes bojkottot kiterjesztik a tudományos és kulturális területre is, különös tekintettel arra, hogy a művészeknek és tudósoknak igen korlátozott lehetőségük van az általuk ellenezett politika megváltoztatására.

Ezek a bírálatok azonban nem jelentik azt, hogy a bírálók a BDS-mozgalmat egyúttal antiszemitának is tekintik. Az Izrael elleni bojkott gondolata általában nem antiszemita, bár a náci az 1930-as években a zsidó tulajdonban lévő boltok bojkottjára szólítottak fel.⁷⁰ A legfontosabb kérdés a bojkott célja: Izrael a (látszólagos) célpont? Vagy a bojkott a zsidó közösség egésze ellen irányul?

Néhány példával illusztráljuk ezt a különbségtételt. Az izraeli termékek bojkottja az Izraelre történő nyomásgyakorlás legitim módja, amelynek célja az, hogy Izrael megváltoztassa a Ciszjordániában és a Gázai övezetben folytatott politikáját – a kóser termékek bojkottja nem az. Az utóbbi bojkott a zsidókat bünteti – talán még az anticionistákat is, mint amilyen a Neturei Karta –, akiknek vallási okok miatt kóser ételmszerre van szükségük.

Ez gondot okozott az Egyesült Királyságban, ahol az izraeli termékek elleni tiltakozássorozat után egy nagy ételmszer-áruház eltávolította polcairól a kóser termékeket.⁷¹ Itt az ok-okozat eldöntése jelenti a nehézséget: vajon az ételmszer-áruház azon döntéséért, hogy eltávolítja polcairól a kóser ételmszereket, a tiltakozókat lehet felelőssé tenni, akik látszólag az izraeli termé-

⁶⁷ GERSTENFELD i. m. (8. lj.).

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ Az érvelés kritikai leírását l. Nima SHIRAZI: *Constructive Engagement didn't Work in South Africa, so Why are Liberal Zionists Pushing it for Israel. Mondoweiss: The War of Ideas in the Middle East*, 2013. április 15.

⁷⁰ A náci párt 1933. április 1-jei hatalomátvétele után az egyik legelső zsidóellenes intézkedésként egynapos bojkottot szervezett Németországban a zsidó boltok ellen. L. Boycott of Jewish Businesses. *Holocaust Encyclopedia*, United States Holocaust Memorial Museum.

⁷¹ Sam RKAINA: *Sainsbury's Removes Kosher Food from Shelves – Because of Gaza Protest. Daily Mirror*, 2014. augusztus 18.

kekre koncentráltak? Valószínűleg nem – bár a helyzet változik némiképp, ha a tiltakozók a tiltakozást kiváltó termékek levétele helyett kiállnak a bolt elé, és megakadályozzák a vásárlókat abban, hogy meg tudják venni ezeket a termékeket.⁷²

Nemcsak az élelmiszereket, az embereket is lehet bojkottálni. Rachel Beydától, a UCLA egyik másodéves hallgatójától, aki az egyetem igazságügyi tanácsának egyik helyére pályázott, megkérdezték, hogy mint „a zsidó közösségben nagyon aktív zsidó hallgató, képes-e arra, hogy előítélet-mentesen ítélkezzen”?⁷³ Ez a kérdés 40 perces vitát váltott ki arról, vajon a hallgatót az egyetemi kampuszon működő Hillelben való aktív részvétele alkalmatlanná teszi-e arra, hogy a kampuszon igazságügyi pozíciót töltsön be. Bár a hallgatót először elutasították, egy kari tanácsadó javaslatára a döntést visszavonták. A tanácsadó elmagyarázta, hogy egy zsidó szervezetben való tagság nem diszkvalifikálhat egy hallgatót attól, hogy a hallgatói önkormányzatban részt vegyen.⁷⁴ Azok a hallgatók, akik az említett kérdést feltették, később bocsánatot kértek.⁷⁵

A UCLA esete több szempontból is érdekes. Először is, rámutat arra, hogy az Egyesült Államok nem teljesen immúnis az Európán végigsöprő antiszemitizmussal szemben. Másodszor, a kérdésfeltevés és a vita azért is figyelemre méltó, mert sem Izraelről, sem a cionizmusról nem volt szó, bár az eset előtt nem sokkal a kampuszon vita folyt a tőke kivonásról, de a jelölt hallgató megkérdezése teljes mértékben a zsidóságra irányult.⁷⁶ Mint ilyen, tanúbizonyságot tesz az antiszemitizmus továbbra is létező erejéről, különösen annak a gondolatnak a létezéséről, hogy egy zsidó nem lehet előítélet-mentes vagy lojális.

Végso soron az incidens rámutat a zsidók és cionisták közötti különbségtétel hiányának veszélyeire. Ez a veszély pedig csak tovább növekszik, ha Izrael védelmezői nem hajlandók különbséget tenni az antiszemitizmus és az anticionizmus között. Egyértelmű, hogy Rachel Beyda zsidó származásával indokolható „vizsgáztatása” antiszemita cselekedet volt, és ahogy a *New York Times*-ban megjelent cikk is utal rá, az eset nem is olyan régi emlékeket idéz, amikor az amerikai valósághoz hozzátartozott, hogy a felsőoktatási kampuszokon kvótával, korlátozó kikötésekkel és szóbeli megállapodásokkal limitálták a zsidó hallgatók számát.⁷⁷

⁷² Ez történt Oldhamban, egy Tesco Express bolt előtt. A helyi lakosok panaszkodtak a tömegtiltakozások megfélemlítő jellege miatt, különösen az idősebb vásárlók fejezték ki tiltakozásukat. Bár potenciálisan ez kontraproduktív, mégis nagyon kevésbé nevezhető az antiszemitizmus explicit kifejeződésének. Tesco Boycott Demo Over Gaza—Clarksfield, Oldham, UK. <http://boycott.israel.org>

⁷³ Adam NAGOURNEY: In UCLA Debate Over Jewish Student, Echoes on Campus of Old Biases. *New York Times*, 2015. március 5.

⁷⁴ Uo.

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ Uo.

⁷⁷ Az amerikai orvosi egyetemi kvótákról I. Leon SOKOLOFF: The Rise and Decline of the Jewish Quota in Medical School Admissions. (1992) 68 *Bulletin of the New York Academy of Medicine* 497–518. A szóbeli megállapodás (*gentlemen's agreement*) kifejezés informális megállapodásokra utal, amelyek célja a zsidók (és más kisebbségek) hátrányos megkülönböztetése volt a lakáspiacon, utazások során és üdülőhelyeken. Ezek a megállapodások, mivel ritkán vetették őket papírra, a törvények hatályán kívül estek. L. Garrett POWER: The Residential Segregation of Baltimore's Jews: Restrictive Covenants or Gentlemen's Agreements? (1996) 5 *Generations* 1–7. Az *Úri becsületszó* című, 1947-ben Gregory Peck főszereplésével készült film szintén ezt a kérdést boncolgatja.

Ha Beyda nem igazságügyi pozíciót szeretett volna, hanem olyat, amelynek sorsa választások útján dől el, és ha nyíltan állást foglalt volna a BDS-mozgalommal kapcsolatban, akkor a jelöltek vitája során joggal kérdezhették volna őt a témával kapcsolatos álláspontjáról, különös tekintettel a szankciókról a korábban a kampuszon folytatott vitára. De itt nem ez volt a helyzet: a zsidók Izraellel kapcsolatos álláspontjainak sokfélesége ellenére Beyda kérdezői egyszerűen csak feltételezték, hogy keményvonalas cionista álláspontot képvisel. Ez tisztességtelen és antiszemita volt.

4. Következtetés: az antiszemitizmus és anticionizmus megkülönböztetésének korlátai és fontossága

Általánosságban elmondhatjuk, hogy az anticionista megnyilvánulást meglehetősen könnyű megkülönböztetni az antiszemita megnyilvánulástól. Amennyiben a szóbeli megnyilvánulás egy zsinagóga, zsidó iskola vagy kóser étterem előtt történik, valószínűleg antiszemita. Ugyanígy, egy olyan megnyilvánulás, amely az összeesküvés-elméletekre, a kapzsisággal kapcsolatos topozsokra alapul, vagy a faji alsóbbrendűség retorikáját alkalmazza, valószínűleg antiszemita ihletű, még akkor is, ha a kifejezések szintjén a „cionista” jelenik meg, nem pedig a „zsidó”. Végezetül, míg az izraeli ételek vagy a kampuszon élők közül az Izrael politikai támogatói ellen irányuló bojkott akár tekinthető szűken értelmezett anticionizmusnak is, az a feltételezés, hogy az összes zsidó támogatója Izraelt, antiszemita.

4.1. Ki kicsoda?

Másrésről viszont vannak nehéz esetek. Előfordulhat, hogy egy adott cselekedet ugyan antiszemita jellegű, de mögötte más indíték áll – fiatalos düh, elidegenedés, az izraeli–palesztin konfliktusban megnyilvánuló erőszak elítélése vagy ezen tényezők kombinációja. Egyrészt fontos, hogy ne feledkezzünk meg arról, hogy – tekintettel a holokausztra – mit jelenthet egy Párizsban, Amszterdamban vagy Wuppertalban élő zsidó család számára egy égő zsinagóga, másrészt ugyanaz a család joggal tűnődhet el azon, hogy a keményvonalas antiszemiták és a dühös tiltakozók csoportjainak összemosása nem éppen a legjobb módja Európában az antiszemitizmus terjedése és elmélyülése megakadályozásának.

Van még egy hasonlóan súlyos, a tényekkel kapcsolatos probléma. A tiltakozó demonstrációk megszabású, nagy tömegeket mozgósító események. Előfordul, hogy még a résztvevők sem tudják megmondani, hogy a tömegnek mekkora része, hány százaléka skandalta a „Gázkamrába a zsidókkal!” rigmust, vagy hogy egy látszólag békés tömeg miért vadult meg. És legtöbbször nem is vagyunk ott a helyszínen. A közvetlen megfigyelés előnyeitől megfosztva csak másod- vagy harmadkézből származó információkra támaszkodhatunk az ilyen eseményekkel kapcsolatban. Itt pedig felmerül a hamis elvárások problémája. Ha egy Palesztina melletti szimpatiatüntetésről szóló első beszámolókról szólunk, hogy a tüntetők kövekkel dobáltak meg egy zsinagógát, ez a továbbiakban az esemény értelmezésének keretétül szolgál majd, még akkor is, ha erről az információról később kiderül, hogy nem állja meg a helyét.

Néha a bizonyítékok gondos áttanulmányozása (ha pl. valaki videóra vette a tiltakozást) megbízható információt nyújt arról, hogy valószínűleg mi történhetett. Gyakrabban fordul elő azonban, hogy számos „ha-akkor” kijelentést kell tennünk. Ha a tiltakozók a kóser árucikkeket vették le a polcokról, akkor az antiszemita tett volt, ha csak az izraeli árukat, akkor nem.

A választóvonal meghúzása szempontjából a harmadik probléma a gyűlöletbeszéddel kapcsolatos. Az értekezés eddig azzal a le nem írt feltételezéssel élt, hogy nagyobb a valószínűsége annak, hogy az antiszemitizmus gyűlöletbeszéd, mint annak, hogy anticionizmus. De ez nem szükségszerűen igaz. Elméletileg egy durva anticionista sértés az izraeliek elleni gyűlöletbeszéd formáját is öltheti, pontosan úgy, ahogyan egy durva szerbellenes gyűlöletbeszéd a szerbeket támadja.⁷⁸ Fordított esetben el lehet képzelni egy olyan antiszemita kijelentést („a zsidóknak túl sok hatalom van a kezében”), amely mentes azoktól a sértő retorikai fordulatoktól, amelyeket hagyományosan a gyűlöletbeszéd velejárójának tekintünk. Noha az antiszemitizmus és az anticionizmus megkülönböztetése fontos, nem igaz, hogy minden antiszemitizmus gyűlöletbeszéd is egyben, és csak az antiszemitizmus lehet gyűlöletbeszéd.

Végezetül, amennyiben választóvonalakat alkalmazunk, és az érintettek ismerik ezeket a választóvonalakat, a büntetés elkerülése érdekében kódolhatják üzeneteiket.⁷⁹ A tiltakozók ahelyett, hogy azt skandálnák: „Gázkamrába a zsidókkal!”, ordíthatják azt is: „Megölni az utolsó cionistát is!” Azonban a jelen tanulmányban felvázolt iránymutatások némelyikét, pl. a helyszín alapján történő értékelést ezzel a módszerrel sem lehet kijátszani. Egy zsinagóga elleni támadás nem más, mint egy zsinagóga elleni támadás – nehéz lenne ezt úgy álcázni, ahogy egy antiszemita skandalást anticionistának lehet feltüntetni.

4.2. Az antiszemitizmus kipécézésének előnyei

A választóvonal meghúzásának van azonban néhány nyilvánvaló előnye. Zsidó perspektívából az antiszemitizmus és az anticionizmus elkülönítésére irányuló erőfeszítés arra bátorítja Izrael ellenzőit, hogy tegyenek meg minden tőlük telhetőt a környezetükben lévő antiszemitékkel való szembehelyezkedés érdekében.

Amikor a Stop the War koalíció egyik képviselője azt mondja, hogy az antiszemitizmust minden megjelenésekor „el kell ítélni”,⁸⁰ én is közre szeretnék működni ebben az erőfeszítésben azzal, hogy azonosítom (vagy legalábbis fontossági sorrendbe teszem), hogy mit kell elítélni; ez hasznosabb, mint Alan Dershowitz megközelítése, aki úgy gondolja, hogy a meglehetősen enyhe kijelentések is perelhető antiszemitizmusnak minősülnek, mert Izraelt szemelik ki a gyalázkodás céljával.⁸¹

⁷⁸ A bosnyák és koszovói háborúk idején az 1990-es években a szerb-amerikaiak nagyon gyakran szenvedtek hátrányos megkülönböztetést amiatt, hogy a „rossz” oldalon állnak. L. Nancy POLK: For some Serbs Here, Sting of Discrimination. *The New York Times*, 1999. július 25.

⁷⁹ Ezzel a hatással járt a holokauszt tagadásának betiltása, különösen Franciaországban. L. KAHN i. m. (11. lj.) 115–17.

⁸⁰ CARR i. m. (34. lj.).

⁸¹ DERSHOWITZ i. m. (33. lj.).

Ráadásul az anticionizmus és az antiszemitizmus összemosása a jelenlegi európai helyzettel kapcsolatos számtalan fontos trendet figyelmen kívül hagy, így pl. az antiszemitizmus továbbélését az „öshonos” európaiak között, az Európában élő muszlimokkal és bevándorlókkal kapcsolatos rossz bánásmódot és azt a szerepet, amelyet az antiszemitizmus játszik az elidegenedett muszlimok európai társadalomba való „integrációja” szempontjából.⁸²

Mára divatossá vált, hogy korunk Európáját az 1930-as évek Európájához hasonlítsuk.⁸³ A wuppertali zsinagóga felgyújtását a kristályéjszakához, a nácik által szervezett, zsidó üzleteket és zsinagógákat megcélzó 1938. november 9-i támadáshoz hasonlítják. De Európában nem egyedül a zsidók vannak ilyen párhuzamot: az elidegenedett európai muszlimok szintén úgy érzik, hogy ugyanabban a helyzetben vannak, mint a zsidók voltak az 1930-as években.⁸⁴ Ezeket a kijelentéseket gyakran az állatok rituális leölését, a férfiak körülmetélését és a vallási öltözékek nyilvános viselését tiltó törvények kontextusában teszik.

Talán van rá lehetőség, hogy az európai zsidók és muszlimok együtt oldják meg ezt a kérdést. Ugyanakkor az izraeli–palesztin konfliktus tovább folytatódik, és amíg létezik, meghíúsítja a muszlim–zsidó megértést Európában. És bár az antiszemitizmus jobb megértése önmagában nem oldja meg a problémákat, előrevisz a megoldás felé.

FORDÍTOTTA: IPSO JURE FORDÍTÓIRODA

A FORDÍTÁST LEKTORÁLTA: KOLTAY ANDRÁS

⁸² Ebből a szempontból vitatnunk kell a tolerancia-törvény tervezetében lévő lábjegyzetben foglaltakat: „tekintettel a bűnözés elleni küzdelem szükségességére, senki nem takarhatja el arcát nyilvános helyen.” Európai Érvényű Nemzeti Törvény a Tolerancia Előmozdítására, 4(b)(iii) pont. Lehet érvet találni emellett – véleményem szerint gyenge érvet –, hogy a *burkát* vagy a *nikábot* a nemek közötti egyenlőség nevében betiltsák, azonban a közbiztonsággal kapcsolatos érvelés számomra nagyon gyenge álcája annak a háttérben meghúzódó aggálynak, amely az iszlám öltözködéshez kapcsolódik, és amely teljesen kakukktójásnak tűnik a tolerancia előmozdítását célul kitűző okmányban.

⁸³ GOLDBERG i. m. (6. lj.).

⁸⁴ L. Robert A. KAHN: Who's the Fascist? Uses of the Nazi Past at the Geert Wilders Trial. (2012) 14 *Oregon International Law Review* 279.

#Jesuisccharlie

A véleménynyilvánítás szabadsága a globális média korában

JOANNA KULESZA*

1. A véleménynyilvánítás szabadságát fenyegető veszélyek

2015. január 7-én az egész világot megdöbbenettette az a brutális párizsi terrortámadás, amelyben egy népszerű francia folyóirat szerkesztőségi irodájának ajtaját két fegyveres támadó törte be. Tüzet nyitottak, a lövöldözésben tizenketten életüket veszítették, és tizenegyen megsebesültek.¹ Menekülés közben további áldozatokat szedtek, a támadást követő napokban Franciaországban számos hasonló incidens történt. Kétség sem fért ahhoz, hogy a *Charlie Hebdo* megtámadása a szatirikus folyóirat elleni véres bosszú annak nyílt, őszinte, kendőzetlen szerkesztőségi politikája miatt, amely minden esetben érvényesült, függetlenül attól, hogy ki volt a szatíra kiválasztott célpontja: politikusok, nemzetek, közösségek vagy vallások. Nem sokkal a támadást követően a fegyveresek elismerték az al-Káidával való kapcsolatukat, és azt állították, hogy a támadások ideológiai indíttatásúak voltak. A *Charlie Hebdo* kétes gúnyrajzok közzétételével vált hírhedtté – először sokat vitatott 2010-es „különkiadása” miatt került terrorfenyegetések célpontjába, amelynek főszerkesztőjeként Mohamedet tüntették fel, majd 2012-ben egy Mohamedet ábrázoló karikatúrasorozat után, amelyben néhányon a prófétát mezítelenül ábrázolták, amit a muszlimok magukra nézve sértőnek találtak. A vallási szélsőségesek szempontjából utoljára 2013-ban exponálta magát, amikor megjelentetett egy képregényt a próféta életéről.²

Természetesen nem a *Charlie Hebdo* az egyetlen szatirikus magazin, amely vallási karikatúrákat publikál. Az al-Káida által 2013-ban közzétett halállistán – amelyen olyan karikatúristák

* A lodzi egyetem jog- és közgazgatástudományi karának professzora. A cikk az MTA BTK Médiatudományi Kutatócsoport keretében zajló, „Az európai médiajogi gondolkodás” című kutatási program eredményeként született meg. Eredeti, angol nyelvű címe és megjelenési helye: #JeSuisCharlie: free expression in the age of global media. In András KOLTAY (ed.): *Comparative Perspectives on the Fundamental Freedom of Expression*. Budapest, Wolters Kluwer, 2015 (megjelenés alatt). A fordítást a szerző engedélyével közöljük.

¹ A támadás részletes leírását l. Revivez l'attaque de *Charlie Hebdo* minute après minute. *Le Figaro*, 2015. január 7., <<http://www.lefigaro.fr/actualite-france/2015/01/07/01016-20150107LIVWWW00152-en-direct-Charlie-Hebdo-Paris-fusillade.php>>.

² Kritikai megjegyzés a véleménynyilvánítás szabadsága korlátainak feszegetéséről, l. az egyesült királyságbeli *The Independent* tervezett publikációjában: Jerome TAYLOR: It's *Charlie Hebdo's* Right to Draw Muhammad, but They Missed the Opportunity to do Something Profound. *The Independent*, 2013. január 2., <<http://www.independent.co.uk/voices/comment/its-charlie-hebdos-right-to-draw-muhammad-but-they-missed-the-opportunity-to-do-something-profound-8435693.html>>.

és újságírók neve szerepelt, akik megsértették az iszlámot – a 2015-ös lövöldözés áldozatai mellett más újságírók is voltak, így a hasonló jellegű dán folyóirat, a *Jyllands-Posten*éi. Ez a magazin állt a 2005-ös, nagy vitát kiváltó Mohamed- és iszlámábrázolások mögött. A listán továbbá voltak politikusok és írók is.³ Tény, hogy mindkettő – a vitatott és esetleg sértő karikatúrák, valamint az azoknak a személyeknek a megölésére buzdító halállista, akik az interneten is hozzáférhető médiában a véleménynyilvánítás szabadságát gyakorolták – felveti azt az alapvető kérdést, hogy hol húzódnak a médiaszabadság határai az információs társadalomban. Vajon az internet szűrésétől való társadalmi vonakodás és az azzal kapcsolatos technikai hiányosságok együttesen azt jelentik, hogy az online kommunikáció világában a szólásszabadság bármilyen korlátozása csak illúzió? Vagy éppen ellenkezőleg: egy globális médiapiacon szűkségünk van-e egyáltalán egységes szabályokra olyan egyetemes értékek védelme érdekében, mint amilyen az erkölcsi érzék vagy a vallási meggyőződés? Mit jelent valójában a népszerű #JeSuisCharlie (Charlie vagyok) a média és a véleménynyilvánítás szabadsága szempontjából 2015-ben és azon túl?⁴ Azt, hogy a véleménynyilvánítás szabadságának nincsenek korlátai, vagy azt, hogy ezeket inkább egyének, semmint állami törvényhozók, bírúk vagy rendőrök szabják meg? Vajon a bloggerek és merénylők egymás ellen vívott küzdelmével állunk szemben, vagy lehet békés közélet is találni az internetes térben történő véleménynyilvánítás szabadságának globális keresése közben? Ez a fejezet a maga szerény eszközeivel megkísérel választ adni ezekre a kérdésekre.

2. A jogi keret: a véleménynyilvánítás szabadsága és annak korlátai

Amikor megpróbáljuk azonosítani a véleménynyilvánítás szabadsága szempontjából lehetséges kompromisszumot, számos korábbi tapasztalatra támaszkodhatunk. Még annak feltételezéséig is elmehetünk, hogy a véleménynyilvánítás szabadságának korlátairól minden elhangzott már, mivel a nemzeti jogszabályok, törvények mellett léteznek nemzetközi szerződések, bíróságok, és igen gazdag az ítélkezési gyakorlat is. A médiaszakemberek és jogászok generációi kutatták és alkalmazták már ezt a nehézkes konszenzust. A véleménynyilvánítás szabadsága széles körben elismert és alaposan megvitatott emberi jog. Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának (EJENY) egyik alapeleme, annak 19. cikke hivatkozik rá.⁵ Megállapítja, hogy a véleménynyilvánítás szabadsága három, egymást kiegészítő jogból tevődik össze: a véleményformálás jogából, az információkeresés és -fogadás jogából, és – ami érvelésünk szempontjából a legfontosabb –

³ Dashiell BENNETT: Look Who's on Al Qaeda's Most-Wanted List. *The Wire*, 2013. március 1, <<http://www.thewire.com/global/2013/03/al-qaeda-most-wanted-list/62673/>>. A „Körözött: az iszlám ellen elkövetett bűncselekményekért élve vagy halva” listán szerepelt: Geert Wilders (vitatott holland politikus), Ayaan Hirsi Ali (szomáliai születésű holland politikus), Morris Sadek [a vitatott „Innocence of Muslims” (Muszlimok ártatlansága) című iszlámellenes videó kiadója], Carsten Juste és Flemming Rose (a *Jyllands-Posten* szerkesztői), Kurt Westergaard és Lars Vilks (holland karikaturisták), Molly Norris (amerikai karikaturista), Stéphane Charbonnier (a *Charlie Hebdo* szerkesztője), Terry Jones (amerikai prédikátor) és Salman Rushdie (a *Sátáni versek* szerzője). A dán eset részletes leírását és clemzését lásd pl. Marion G. MÜLLER – Esra ÖZCAN: The Political Iconography of Muhammad Cartoons: Understanding Cultural Conflict and Political Action. () *PS: Political Science & Politics*, 2007, 2. 287–291.

⁴ A #JeSuisCharlie szlogen részletesebb kifejtését l. lentebb.

⁵ Egyesült Nemzetek Szervezete: Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, 1948.

a gondolatok másokkal való megosztásának szabadságából. Az EJENY hivatalosan nem bír jogi kötőerővel – nem nemzetközi szerződés, így nem képezte ratifikáció tárgyát –, ennek ellenére az emberi jogok területén jogi kötőerővel bíró nemzetközi szokásjog megtestesítőjeként gondolunk rá. Meghatározza ennek a kulcsfontosságú egyéni szabadságjognak a lényegi vonásait, és mint ilyen, szavatolja a szabad véleménynyilvánítás gyakorlását „bármilyen kifejezési módon, országhatárokon való tekintet nélkül”.⁶ Az 1948-as általános nyilatkozatot – amely dokumentálta a véleménynyilvánítás szabadsága garantálásának szükségletét minden egyén számára – részletesebben is kifejti az 1966-ban létrejött Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, amelyet a világ országainak többsége már ratifikált.⁷ Vonatkozó 19. cikkében megerősíti, hogy „nézetei miatt senki sem zaklatható” (1. bekezdés), és ez a jog magában foglalja mindenfajta adat és gondolat határokon való tekintet nélküli keresésének, megismerésének és terjesztésének szabadságát is (2. bekezdés). Ezt a jogot bármely formában lehet gyakorolni: szóban, írásban, nyomtatásban vagy a kifejezés bármely más eszközével.⁸ Ezeket a rendelkezéseket általában a médiajog alapjainak tekintik – ezt az egyéni jogot lehet kollektív vállalkozás részeként is gyakorolni, ami lehetővé teszi akár nyomtatott, akár audiovizuális médiaorgánumok működtetését.⁹ Az emberi tevékenység e területe szempontjából igen jelentősek azok a korlátok, amelyeket az Egyezségokmány 19. cikkének 3. bekezdése állít fel ezzel a szabadsággal kapcsolatban, kimondva, hogy a véleménynyilvánítás szabadságához való jog nem abszolút érvényű:¹⁰ mások jogai, szabadsága vagy a közrend védelme érdekében korlátozza a szólásszabadságot. Az Egyezségokmánnyal kapcsolatos nemzetközi konszenzus megköveteli, hogy ezekről a korlátozásokról jogszabályok rendelkezzenek, és azokat csak szükség esetén, a mások jogainak tiszteletben tartása érdekében vezessék be. Így jelentek meg ezek a biztosítékok a személyek jogaival foglalkozó nemzeti jogszabályokban, a magánélet, a jó hírnév, az erkölcs vagy a hit védelme céljából. Akkor is szükség van ilyen jogszabályok bevezetésére, amikor ezt a nemzetbiztonság, a közrend, a közegészség vagy a közérkölc indokolja. Továbbá minden korlátozásnak arányosnak kell lennie: minden megszorítást az adott eset által megkívánt beavatkozás mértékéhez kell igazítani. Ez a mérték akkor becsülhető fel, ha a tervezett korlátozást összevetik a korlátozás céljának fontosságával.¹¹

Ahogy világosan bemutattuk, a véleménynyilvánítás szabadsága nemcsak alapvető fontosságú az emberi méltóság szempontjából, hanem korlátozásokkal is igen jól körülbástyázott,

⁶ Uo., 19. cikk.

⁷ Egyesült Nemzetek Szervezete: Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, 1966.

⁸ Uo., 19. cikk 2. bek.

⁹ L. pl. András KOLTAY: *Freedom of Speech: The Unreachable Mirage*. Budapest, CompLex, 2013. 37–40.

¹⁰ Az EJENY 29. cikkének 2. bekezdése szerint, jogainak gyakorlása és szabadságának élvezete során mindenkinek be kell tartania a jogszabály által előírt korlátozásokat. Ilyen korlátozások kizárólag azzal a céllal kerülhetnek bevezetésre, hogy biztosítsák „mások jogainak és szabadságának megfelelő elismerését és tiszteletben tartását” vagy „a demokratikus társadalom erkölce, közrendje és általános jóléte jogos követelményeinek kielégítését”.

¹¹ L. pl. Ron DEIBERT (szerk.): *Access Denied: The Practice and Policy of Global Internet Filtering*. Cambridge (MA), MIT, 2008. 81. Az Egyezségokmány rendszerében az arányosság elvét a 19. cikk 3. bekezdésében a korlátozó rendelkezések megvitatásakor használt „szükségesek” kifejezésből vezetjük le. L. pl. Yutaka ARAI – Yutaka ARAI-TAKAHASHI: *The Margin of Appreciation Doctrine and the Principle of Proportionality in the Jurisprudence of the ECHR*. Cambridge, Intersentia, 2002. 186.

amelyek éppoly részletesek a leírt szabályozásban, mint amilyen bizonytalanok a gyakorlati alkalmazásukban.¹² Globális szinten az ENSZ Emberi Jogi Tanácsa az a testület, amely számos dokumentumot készített a 19. cikk 3. bekezdésében foglalt általános korlátozó záradék gyakorlati jelentésének és alkalmazásának magyarázatára. Az egyik, viszonylag új kísérlet erre a 2009. évi 12/16-os számú határozat a véleménynyilvánítás szabadságáról és a szólásszabadságról.¹³ Ez az igen rövid (5 bekezdésből álló) dokumentum inkább nyilatkozat, amely az összes emberi joggal kapcsolatos kötelezettség alkalmazásának szükségességét hangsúlyozza az offline és az online kommunikáció területén, mintsem részletes iránymutatás arra vonatkozóan, hogy ezeket a jogokat miként kellene gyakorolni a virtuális környezetben. A nemzetközi puha jog (*soft law*) gazdag tárháza és a bőséges ítélkezési gyakorlat ellenére azonban a véleménynyilvánítás szabadságának gyakorlati alkalmazására vonatkozó iránymutatások követése továbbra is kihívást jelent. A jelenlegi helyzetnek legalább két fő oka van: 1. a véleménynyilvánítás szabadságának és jelentésének kulturális töltete; 2. a tömegkommunikáció és a média globalizációja. Az előbbi jól ismert és nagyon sokat vitatott téma, aminek eredményeképpen még mindig hiányzik az „erkölcs” vagy „közrend” univerzális definíciója arra a kontextusra vonatkozóan, amelyben a véleménynyilvánítás szabadságát korlátozni lehet, az utóbbi pedig – a valós idejű globális kommunikáció megjelenése – jelentősen súlyosbította az előbbi által okozott problémát. Amíg a publikációk kizárólag nyomtatásban, papíron jelentek meg, terjesztésüket szükségszerűen korlátozták a kiadók és terjesztők fizikai lehetőségei, akik lovakat, biciklit, gőzmozdonyokat, autókat vagy repülőgépeket vettek igénybe e célból. A digitális média és annak közösségi válfaja elterjedésével a véleménynyilvánítás szabadsága széles körben üdvözölt globális érték lett, amelyet sokkal lelkesebben gyakorlunk, mint korábban bármikor. Regionális határainak megállapítása – hogy a globálisakat ne is említsük – rendkívül bonyolultnak bizonyult még a magasan fejlett, regionális szintű jogrendszerek számára is, mint amilyen az európai, amely az Európai Unió belüli gazdasági kötelezettségekre vagy az Európa Tanács tagállamainak közös társadalmi kötődéseire épül. Noha az európai véleménynyilvánítási szabadság bármilyen mélyreható elemzése messze túlmutat e fejezet keretein, bemutatjuk, hogy a jelenlegi törvényalkotási mechanizmusok és a jogszabályok alkalmazása területén milyen hiányosságok tapasztalhatók. Ahogy az értekezés elején jeleztük, mindezt a legutóbbi és eddig legmegrázóbb esemény, a *Charlie Hebdo*val történtek kapcsán tesszük, amely felveti a médiaszabadság és az egyéni értékek, így a vallásszabadság védelmének kérdését is. Az esetet a sajtószabadság, a művészi kifejezés, a karikatúra és egyéb komikus tartalmak korlátaira vonatkozó nemzeti jogszabályokkal és európai ítélkezési gyakorlattal összefüggésben vizsgáljuk, szemben a vallási értékek védelmével. Célunk, hogy rámutassunk a véleménynyilvánítás szabadsága és az alapvető értékek információs társadalombeli védelmének lényegét és technikai aspektusait illető, nemzetek feletti konszenzus kialakításának égető szükségére.

¹² Ezt az elnagyoltságot leginkább Koltay egy monográfiájának címe ragadja meg i. m. (9. lj.), amelyet a szólásszabadság jogi és politikai elemzésének szentelt, különösen 77–95.

¹³ ENSZ 2009. Az Emberi Jogi Tanács által elfogadott határozat, „Freedom of Opinion and Expression”, UN Doc A/HRC/RES/12/16.

3. A véleménynyilvánítás szabadságának korlátai Európában

Az 1950-ben kelt emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló egyezményt (EJEE) eddig 47 ország, az Európa Tanács tagjai ratifikálták.¹⁴ A szólásszabadsághoz való jogot a 10. cikk biztosítja, amelyhez az Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB) gazdag ítélkezési gyakorlata társul. A fentebb említett Egyezségokmány alapjául szolgáló EJEE minden egyén számára biztosítja az aláíró államok joghatóságán belül a „véleménynyilvánítás szabadságához való jogot”, amely magában foglalja az információk és eszmék birtoklásának, megismerésének és közlésének szabadságát „országhatárookra tekintet nélkül, és anélkül, hogy ebbe hatósági szerv beavatkozhasson”.¹⁵ Az Egyezmény 10. cikk 2. bekezdése felsorolja azokat a köteleéseket és felelősségeket, amelyek e szabadság szerves részét képezik, alávétve azt olyan „törvényben meghatározott alakszerűségeknek, feltételeknek, korlátozásoknak vagy szankcióknak, amelyek szükséges intézkedéseknek minősülnek egy demokratikus társadalomban”.¹⁶ A 10. cikkben szereplő jogok gyakorlása szempontjából az EJEB ítélkezési gyakorlatának kiemelkedően fontos eleme a mérlegelési jogkör doktrínája (*margin of appreciation*), amely az egyes államoknak nagyfokú szabadságot biztosít a véleménynyilvánítás szabadságával kapcsolatos EJEE-kritériumok értelmezésére.¹⁷ Ezt a fogalmat az EJEB azért alkotta, hogy elegendő szabadságot adjon a részes államoknak arra, hogy az egyezményt a helyi történelmi és kulturális igényekhez igazíthassák.¹⁸ Következésképpen a véleménynyilvánítás szabadsága minden korlátozásának a részes államokban a következő kritériumoknak kell megfelelnie az EJEB általi értékelés során: szükségesség (szükségesnek kell lennie egy demokratikus társadalomban), jogszerűség (összhangban kell állnia a jogszabályokkal, illetve jogszabályban előírtnak kell lennie) és arányosság (ami a sürgető társadalmi igénnyel való összevetéssel értékelhető); ezt a három kritériumot a helyi kultúrára és értékrendre figyelemmel kell értelmezni. A terminus és a doktrína alkalmazása által kiváltott heves viták nemrégiben a 15. sz. EJEE Jegyzőkönyv elfogadását eredményezték, amely az Egyezmény preambulumaiba közvetlen hivatkozást vezet be erre a mérlegelési jogkörre.¹⁹ A doktrína alkalmazása nyilvánvaló paradoxont eredményez: az egyik országban hozott bírósági ítéletet az EJEB az Egyezmény megsértésének tekintheti, míg egy másik nemzeti bíróság hasonló ítéletét azzal összhangban állónak tarthatja.²⁰ Valójában a 10. cikkel kapcsolatos nemzeti gyakorlatok eseté-

¹⁴ 2015 áprilisától.

¹⁵ EJEE, 10. cikk 1. bek.

¹⁶ Uo., 10. cikk 2. bek. Ezeket a korlátozásokat be lehet vezetni „a nemzetbiztonság, a területi sértetlenség, a közbiztonság, a zavargás vagy bűnözés megelőzése, a közegészség vagy az erkölcsök védelme, mások jó hírneve vagy jogai védelme, a bizalmas értesülés közlésének megakadályozása vagy a bíróságok tekintélyének és pártatlanságának fenntartása céljából.”

¹⁷ A kérdés részletes megvitatását l. pl. Steven GREER: *The Margin of Appreciation: Interpretation and Discretion Under the European Convention on Human Rights*. Strasbourg, Council of Europe, 2000.

¹⁸ A kifejezés eredetéről és történetéről l. uo., 5.

¹⁹ Az Emberi Jogok és Alapvető Szabadságok Védelméről szóló Egyezményt módosító 15. sz. Jegyzőkönyv, ETS 213, Strasbourg, 2013.

²⁰ Ez volt a helyzet a mérlegelési jogkör kritériumait a strasbourgi bírósági gyakorlatba bevezető alapvető határozattal: a *Handyside v. United Kingdom* (no. 5493/72, 1976. december 7-i ítélet, A 24) ügyben az EJEB elismerte, hogy az Egyesült Királyságnak jogában áll betiltani valamely, a kiskorúakra nézve károsnak tekintett, vitatott kiadványt annak ellenére, hogy a kiadvány az Egyezmény más részes államaiban szabadon hozzáférhető.

ben aligha beszélhetünk egységességről, ugyanez vonatkozik a kritériumok értelmezésére is. Megalapozottan állíthatjuk, hogy a tagállamokban a véleménynyilvánítás szabadsága korlátaiknak kialakításakor a nemzetközi konszenzus helyett inkább a nemzeti jogszabályok élveznek elsőbbséget, azzal, hogy az EJEB, felülvizsgálati jogköréből fakadóan, figyelemmel kíséri az egyes államokban hozott intézkedéseket. Az EJEB egyáltalán nem él azzal a lehetőséggel, hogy értékelje azokat az intézkedéseket, amelyek mások jogainak védelme érdekében – elsősorban a hitre és a vallásgyakorlásra való hivatkozással – korlátozzák a véleménynyilvánítás szabadságát. Ezzel nagy mozgásteret hagy az államoknak arra, hogy garantálhassák az általuk képviselt közösség tagjai számára fontos közös értékeket. Ez volt a helyzet pl. az 1994-es *Otto-Preminger-Institut v. Austria* ítélet esetében is.²¹ Az EJEB támogatta az Ausztria által bevezetett korlátozást annak a katolikus vallást bíráló filmnek a terjesztése ügyében, amelyet a helyi hatóságok blaszfémiaának minősítettek. Az EJEB szerint a film terjesztését megtiltó bírósági határozat „végrelegesen lehetlenné tette a film ausztriai bemutatását”, mégis úgy találta, hogy „az alkalmazott eszközök a kitűzött és legitim cél szempontjából nem voltak aránytalanok, ezért a nemzeti hatóságok tekintetben nem lépték túl mérlegelési jogkörüket”. Ezzel az EJEB elismerte az osztrák hatóságok hatáskörét az ország katolikus többsége és annak hite védelmére, mivel az állam felségterületén kizárólag azok felelősek az egyének jogainak védelméért. Hasonlóan értékelt a *Wingrove v. Egyesült Királyság*²² ügyet 1996-ban, jogosnak ismerve el a *Visions of Ecstasy* című, nagy vitákat kiváltó és potenciálisan istenkáromló rövidfilm terjesztésére vonatkozó engedély megtagadását. A döntést az Egyesült Királyság médiafelügyeleti hatósága hozta „mások jogainak” védelme és „a keresztények által szentnek tekintett dolgok ellen irányuló, súlyosan sértő támadásokkal szembeni védelem biztosítása” érdekében. Ebben az esetben az EJEB egyértelműen állást foglalt a blaszfémiaára vonatkozó törvényekkel kapcsolatban, hangsúlyozva, hogy azok önmagukban nem ellentétesek az Egyezményvel, mégis indokolhatják az egyének véleménynyilvánítási szabadságának korlátozását, ahogyan a *Wingrove*-ügyben is. A bíróság a következőket jegyezte meg:

e jogszabályok alkalmazása egyre ritkább, és [...] számos állam nemrégiben hatályon kívül is helyezte azokat. [...] Mindazonáltal továbbra is tény, hogy az Európa Tanács tagállamainak jogi és társadalmi rendszereiben egyelőre nincs meg az a közös alap, amelyre hivatkozással kimondhatjuk, hogy egy demokratikus társadalomban önmagában véve szükségtelen, így nem egyeztethető össze az Egyezményvel sem egy olyan rendszer, amelyben egy állam bizonyos tartalmak terjesztését korlátozhatja azon az alapon, hogy azok istenkáromlók.²³

A blaszfémiaával kapcsolatos törvények ezért a véleménynyilvánítás szabadságát mások vallási meggyőződésének védelme érdekében korlátozó jogszabályok érdekes esetét jelentik.²⁴

²¹ *Otto-Preminger-Institut v. Austria*, no. 13470/87.

²² *Wingrove v. United Kingdom*, no. 17419/90.

²³ 2012-ben, 23 évvel elkészítését követően az Egyesült Királyságban engedélyezték a *Visions of Ecstasy* című film terjesztését.

²⁴ A „blaszfémiaival” és a vallási szempontból más módon sértő kifejezéseket (pl. vallási meggyőződéseket vagy doktrínákat érő inzultusok, a vallásgyakorlás és/vagy a vallásszabadságba való beavatkozás, a vallási áhítat tárgya ellen

Mivel a *Charlie Hebdo* esete pontosan ebbe a forgatókönyvbe illeszkedik, az alábbiakban rövid áttekintést nyújtunk a blaszfémiaiával kapcsolatos jogszabályokról és az ezeket kísérő ítélkezési gyakorlatról.

4. Blaszfémiaiával kapcsolatos törvények Franciaországban

Látszólag a *Charlie Hebdo* esete egy blaszfémiaiával kapcsolatos ügy. A támadók kétségtelenül a folyóirat által számos alkalommal megjelentetett Mohamed-karikatúrákat jelölték meg a támadás indokaként. Az állításuk szerint az általuk képviselt muszlim közösség határozott meggyőződése volt, hogy a karikatúristák prófétaábrázolása és maga az a tény, hogy neveltségessé tették őt, a vallást és a vezetőit, blaszfémianak tekinthető, ezért azt halállal kell büntetni. Úgy döntöttek, hogy a büntetést bírósági ítélet nélkül kell végrehajtani. Egyértelmű, hogy nem voltak elégedettek azzal a jogi védelemmel, amelyet Franciaország a lelkiismereti szabadság számára biztosít – annak ellenére, hogy az határozott álláspontot képvisel mind a vallási vagy filozófiai meggyőződés miatt elszenvedett hátrányos megkülönböztetés tilalmával, mind a szólásszabadsággal kapcsolatban. E két érték kényes egyensúlya igen gyakran osztotta meg a francia társadalmat, mégis, eddig minden vita rendezésekor a végső szót a szembenálló felek nézeteinek mérlegelése alapján hozott bírósági ítéletek mondták ki.²⁵

Bár a francia alkotmány nem tartalmaz a blaszfémiaira vonatkozó nemzeti szabályokat,²⁶ illetve a gyűlöletbeszédre és a hátrányos megkülönböztetésre vonatkozó közvetlen hivatkozást,

irányuló támadás, a hátrányos megkülönböztetésre vagy vallási gyűlöletre uszítás és hasonló) övező terminológiai dilemmák jóval túlmutatnak ennek az értekezésnek a keretein. A blaszfémia és hasonló vétségek definíciójával kapcsolatos részletes vitát – mint pl. „Recommendation of the CoE General Assembly no 1805 »Blasphemy, Religious Insults and Hate Speech Against Persons on Grounds of Their Religion«” (Az Európa Tanács Közgyűlésének 1805. sz. ajánlása: „Bizonyos személyekkel szemben vallásukkal összefüggésben megnyilvánuló blaszfémia, vallási inzultusok és gyűlöletbeszéd”) 2007, Doc 11296 <http://assembly.coe.int/ASP/Doc/XrefATDetails_E.asp?FileID=17569>; l. továbbá az Európai Bizottság mellett működő Velencei Bizottság „Report on the relationship between Freedom of Expression and Freedom of Religion: the issue of regulation and prosecution of Blasphemy, Religious Insult and Incitement to Religious Hatred” c. tanulmányát (406/2006, CDL-AD(2008)026, Európa Tanács, 2008. 10. 23., <<http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-STD%282010%29047-e>>.

²⁵ A média által legalaposabban bemutatott ügyek közé tartozik pl. a Salman Rushdie *Sátáni verseivel* kapcsolatban hozott 1989-es ítélet, amely azokat Franciaországban szabadon terjeszthetőnek nyilvánította, Michel Houellebecq 2002-ben történt felmentése, miután az iszlámot egy sajtóban megjelent interjúban „a legostobább valásnak” minősítette, a *Libération* 2005-ös felmentése azon vád alól, hogy Krisztust sértő módon, óvszert viselve ábrázolta; a Dieudonné, francia humorista ellen 2007-ben amiatt hozott elmarasztaló ítélet, hogy a zsidókat „szektának” és „csalásnak” nevezte, valamint a híres színésznő, Brigitte Bardot 2008-as, sorozatban ötödik elmarasztaló ítélete a Franciaországban élő muszlimokra történő sértő utalásért. A felsorolt ügyekkel kapcsolatos részleteket l. Esther JANSSEN: Limits to Expression on Religion in France. *Agama & Religiusitas di Eropa Journal of European Studies*, 2009, 1(5). 22–45; Houellebecq acquitted of insulting Islam. *The Guardian*, 2002. október 22., <<http://www.theguardian.com/books/2002/oct/22/islam.religion>>.

²⁶ Az Isten (de nem egy próféta) ellen irányuló nyilvános blaszfémia csak Elzász-Moselle régióban büntetendő, a helyi Büntető törvénykönyv 166. és 167. cikke alapján, amely szabályozás az 1871. évi eredeti német Büntető törvénykönyvből maradt fenn. A helyi jogszabályokban a 20. század elejétől fogva elismerték ezt (La loi du 17 Octobre 1919 and le Décret du 25 Novembre 1919), de a bűncselekménnyel kapcsolatban nem hoztak elmarasztaló ítéletet.

mindkettő létezik Franciaországban: számos jogi aktus biztosít polgári és büntetőjogi védelmet a vallási nézetek számára. A becsületsértéssel és gyalázkodással kapcsolatos büntetőjogi szabály megtiltja bármely személynek vagy csoportnak egy bizonyos valláshoz való tartozása miatti, bármely nem nyilvános sértegetését vagy gyalázását.²⁷ Ugyanez a rendelkezés tiltja bármely személy vagy csoport ellen egy bizonyos valláshoz való tartozása miatt a nem nyilvános „hátrányos megkülönböztetésre, gyűlöletre vagy erőszakra *usztítást*”.²⁸

A gyűlöletbeszéd tényállása miatti büntetőjogi felelősség szintén szerepel a szólásszabadságra és médiaszabadságra vonatkozó jogszabályban, a sajtó szabadságáról szóló 1881. július 29-i törvényben.²⁹ Noha a 24. cikk védelmezi a sajtószabadságot, egyértelműen leszögezi annak korlátait is. Rendelkezései alapján tilos nyilvánosan bárkit arra uszítani, hogy hátrányos megkülönböztetést alkalmazzon, gyűlölettel forduljon egy másik személy felé, vagy kárt okozzon neki vallási meggyőződése miatt. A büntetési tétel egy év szabadságvesztés és/vagy maximum 45 ezer eurós pénzbírság, és esetleg a közügyek gyakorlásától való eltiltás. A sajtótörvény, a Büntető törvénykönyvben lefektetett szabályozást tükrözve, szintén tiltja a nyilvános becsületsértést és gyalázkodást.³⁰ Bármely személy vagy csoport nyilvánosság előtti sértegetése annak vallásos meggyőződése miatt maximum egy év szabadságelvonással járó büntetéssel és/vagy maximum 45 ezer eurós pénzbírsággal büntethető. Bármilyen hasonló jellegű gyalázkodás esetén a büntetési tétel hathónapos szabadságvesztés és/vagy maximum 22 500 eurós pénzbírság lehet. A jogszabály az ügyészek számára lehetővé teszi, hogy a közrend védelme érdekében jogszabálysértés esetén eljárjanak még akkor is, amikor nem nyújtanak be egyéni panaszt. A büntetőeljárások mellett polgári kereset is benyújtható, ha valaki úgy érzi, hogy egy konkrét tevékenység vagy műsor megsértette a lelkiismereti szabadságát. Az ilyen szabálysértések esetén civil szervezetek is nyújthatnak be keresetet, és követelhetnek kártérítést.

A *Charlie Hebdo* támadói nyilvánvalóan elégedetlenek voltak ezekkel a jogi garanciákkal, és feltételezték, hogy egy bírósági eljárás nem vetett volna véget azoknak a publikációknak, amelyekről úgy érezték, hogy szabadságjogaikat sértik. Lehet, hogy ez utóbbi kijelentésük igaznak bizonyult volna, mivel a *Charlie Hebdo* szerkesztői már jó néhány esetben álltak alperesként a párizsi bíróságok előtt, amelyek a Mohamedet ábrázoló karikatúráikat úgy ítélték meg, hogy azok a humoros kifejezés megengedett keretein belül maradnak, és nem valószínű, hogy

Ily módon korszerűtlen és idejétmúlt jogszabálynak kellene tekinteni, amely az alkalmazás tartós hiánya miatt a továbbiakban nem végrehajtható (desuetude). L. Velencei Bizottság: II. melléklet, CDL(2008)090add2, 37–38; JANSSEN i. m. (25. lj.) 31.

²⁷ L. a francia büntető törvénykönyv R 624-3 cikkét a becsületsértésről és az R 624-4 cikkét a gyalázkodásról; Code pénal, Version consolidée au 28 mars 2015: „La diffamation non publique commise envers une personne ou un groupe de personnes à raison de leur origine ou de leur appartenance ou de leur non-appartenance, vraie ou supposée, à une ethnie, une nation, une race ou une religion déterminée est punie de l’amende prévue pour les contraventions de la 4e classe. Est punie de la même peine la diffamation non publique commise envers une personne ou un groupe de personnes à raison de leur sexe, de leur orientation sexuelle ou de leur handicap.”

²⁸ A francia Büntető törvénykönyv R 625-7. cikke.

²⁹ Loi du 29 juillet 1881 sur la liberté de la presse, Version consolidée au 05 avril 2015 (2015. április 5-én egyetemes szerkezetbe foglalt 1881. július 29-i törvény a sajtószabadságról).

³⁰ A francia sajtótörvény 32. és 33. cikke.

gyűlöletre vagy hátrányos megkülönböztetésre uszítás tényállását.³¹ A francia bíróságok nem osztották a támadók véleményét a blaszfémia vádját, vagy pontosabban a *Charlie Hebdo* karikatúrának diszkriminatív mivoltát illetően. Hadd említsük meg a 2006-os különkiadást: ebben az esetben a satirikus magazin átvette a dán *Jyllands-Posten* vitatott karikatúrának némelyikét, és ezeket kiegészítette néhány, ugyanilyen témájú saját karikatúrával. A felperesek – a párizsi Nagy Mecset és a Francia Iszlám Szervezetek Uniója (UOIF) – azt állították, hogy a karikatúrák az összes muszlimot gyalázzák hitük miatt azzal, hogy mindannyiukat terroristaként ábrázolják.³² A satirikus folyóirat szerkesztői azzal az állítással védekeztek, hogy a karikatúra csak a muszlimok által elkövetett erőszakos cselekményeket, a muszlim fundamentalistákat és terroristákat vette célba, nem pedig a közösséget vagy annak hitét. A per három karikatúra miatt zajlott, amelyek közül kettő egyértelműen a terrorcselekményeket figurázta ki, a harmadik pedig Mohamed prófétát ábrázolta, fején egy bomba alakú turbánnal.³³ Az elsőfokú bíróság megállapította, hogy az első két karikatúra nem sértette az összes muszlim jogait, mivel egyértelmű, hogy nem ellenük, hanem a terrorcselekmények elkövetői ellen irányult. Az utolsó a muszlim hitre utalt, a bíróság azonban úgy találta, hogy a karikatúra jócskán a szólásszabadság határain belül marad, mivel a dán folyóiratban való megjelenése nyilvános vitát generált, amelynek bármely médiaorgánium, így a *Charlie Hebdo* is részese. Ezért a vitatott ábrázolás újbóli megjelenetése a nyilvános vita érdekében történt.³⁴ A másodfokú bíróság egyetértett ezzel a véleménnyel, és a *Charlie Hebdót* minden büntetőjogi felelősség alól felmentette.

Noha a szólásszabadság határainak megállapítása mindig minden közösség – különösen a bíróságok – számára nehézkes volt, vitathatatlan, hogy a béke megőrzése érdekében a társadalomnak bíznia kell igazságszolgáltatási rendszerében, és arra kell hagyatkoznia. Ezzel a nézettel a felperes, az UOIF elnöke is egyetértett, közvetlenül a 2007-es *Charlie Hebdo* ítélet kihirdetését követően, kijelentve, hogy „állampolgárként tiszteletben tartom az ítéletet, de állampolgárként ugyanakkor a törvény szerint megillet a fellebbezés joga is”.³⁵ Úgy tűnik tehát, hogy a *Charlie Hebdo* publikálta Mohamed-karikatúrák a szólásszabadság azon határain belül maradnak, amelyeket a francia közösség nemzeti törvényeiben kitűzött, és amelyeket a nemzeti igazságszolgáltatási rendszer végrehajt. A probléma abban gyökerezik, hogy e jogszabályok és az ítélkezési gyakorlat ellentétes az iszlám tanításaival, amelynek nagyszámú követője él Franciaországban is.

³¹ Lásd Louis-Léon CHRISTIANS: Expert Workshop on the Prohibition of Incitement to National, Racial or Religious Hatred, melléklet. European Legislations, France, 2011. 4–5 <<http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Expression/ICCPR/Vienna/Annexes/France.pdf>>.

³² Gregory VISCUSI: French Magazine is Cleared Over Muhammad Cartoons (Update2). Bloomberg, 2007. március 22. <<http://www.bloomberg.com/apps/news?pid=newsarchive&sid=a2D6ohiV5mbA&refer=europe>>.

³³ Uo.

³⁴ Uo.

³⁵ Uo. A fellebbviteli bíróság megerősítette az elsőfokú bíróság ítéletét.

5. Szólásszabadság, blaszfémia és az iszlám

Noha a *Korán* egyértelműen elítéli az Istennel, a Prófétaival vagy bármilyen titkos irattal kapcsolatos sértő megnyilvánulásokat, nem szól arról, hogy ezekért milyen büntetés jár.³⁶ Ennek ellenére a *saría* – amely tanításait a Próféta életéről szóló írásokból (a *hadíszok*ból) eredezteti – felmenti a büntetés alól azokat, akik a prófétát megsértőket megfosztják életüktől.³⁷ Azt is érdemes megemlíteni, hogy az iszlám nem ikonikus vallás, a katolikus hittel szemben például nem engedélyezi a szentek ábrázolását.³⁸ Ezért a különböző iszlám országokban már a Mohamed-ábrázolás megalkotása vagy terjesztése is blaszfémianak számít. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy körülbelül 40 évvel az EJENY megjelenését követően az iszlám államok már határozottan követték annak emberi jogi előírásait. Az Iszlám Emberi Jogok Kairói Nyilatkozata (CDHRI), amelyet az Iszlám Konferencia Szervezetének tagjai 1990-ben fogadtak el, elismeri az emberi jogokat, de azok forrásaként teljes mértékben az iszlám *sariát* jelöli meg.³⁹ Bár néhány muszlim ország részt vett az EJENY 1948-as megszövegezésében, sokan bírálják az egyezményt, mondván: nem tükrözi az iszlám hit kulturális és vallási elveit. A CDHRI nagyrészt tükrözi az EJENY mögött álló eszméket, mégis, az általa létrehozott jogok megfogalmazásának és tartalmának van vallásos vetülete is. A CDHRI 22. cikke kimondja, hogy „mindenkinek jogában áll szabadon kifejezni véleményét,” ugyanakkor ugyanebben a sorban hozzáteszi azt is, hogy ezt a jogot csak oly módon lehet gyakorolni, „amely nem ellentétes a *saría* elveivel”.⁴⁰ A dokumentum továbbá tartalmaz egy szerény, gyűlöletbeszéddel kapcsolatos rendelkezést is, amely nem engedi meg a „nacionalista vagy ideológiai gyűlöletre uszítást, vagy bármely olyan cselekedetet, amely a faji megkülönböztetés bármely formájára uszít.”⁴¹ Meg kell jegyeznünk azonban, hogy míg az 1. cikk közvetlenül hivatkozik arra, hogy minden ember egyenlő „a hitre, [...] vallásra, [...] vagy más szempontokra alapozott hátrányos megkülönböztetés nélkül”, a 22. cikkben nem szerepel közvetlen hivatkozás a vallásra vagy hitre.

Noha a CDHRI mindenki számára garantálja az információ megosztásának szabadságát – ami „a társadalom alapvető szükséglete” –, egyértelműen kimondja, hogy az információval „nem lehet visszaélni, vagy azt oly módon felhasználni, amely megsérti a szentségeket és a Próféta méltóságát, alássa az erkölcsi és etikai értékeket, vagy szétzilálja, lerontja, károsítja a társadalmat, vagy annak hitét gyengíti.”⁴² Továbbá a véleménynyilvánítás szabadságát egyértelműen arra a tartalomra korlátozza, amely „megfelelően” biztosítja az egyéneknek azt a jogát, hogy „terjesszék, ami jó, és visszatartsanak a rossztól és gonosztól, az iszlám *saría* normáival

³⁶ Lutz WIEDERHOLD: Blasphemy Against the Prophet Muhammad and his Companions (*sabb al-rasul, sabb al-sahabah*): The Introduction of the Topic into shafi'i Legal Literature and its Relevance for Legal Practice under Mamluk Rule. (1997) 42(1) *Journal of Semitic Studies* 39–70.

³⁷ Uo.

³⁸ Uo.

³⁹ Iszlám Emberi Jogok Kairói Nyilatkozata, 1990. augusztus 5., UN Doc A/CONF 157/PC/62/Add 18 (1993).

⁴⁰ CDHRI, 22(a) cikk.

⁴¹ CDHRI, 22(d) cikk.

⁴² CDHRI, 22(c) cikk.

összhangban.⁴³ Ez a garancia határozottan különbözik az EJENY-ben vagy EJEE-ben megfogalmazottaktól, amelyek minden információ védelmét szavatolják, annak „jó” vagy „gonosz” jellegétől függetlenül. Az EJEB ítélkezési gyakorlata alapján különös védelemben részesül az a tartalom, amelyet vitatottnak vagy kritikusként lehet tekinteni, mivel jól szolgálja a nyilvános vita és a társadalom demokratikus értékeinek előmozdítását.⁴⁴

Megjegyzendő, hogy a CDHRI éles bírálatokat kapott nyugati jogászok, civil szervezetek és kormányzati képviselők részéről egyaránt.⁴⁵ A bírálatnak két kulcsfontosságú eleme van: az egyik az, hogy a Nyilatkozat önmaga is diszkriminatív (a nők számára például csak bizonyos jogokat biztosít, az ateisták esetében pedig a Nyilatkozat nem ismeri el a vallási meggyőződés megváltoztatásához való jogot), a másik kulcsfontosságú gondolat pedig az, hogy a dokumentumban foglaltakat az emberi jogok védelme szempontjából gyengén teljesítő államok hajtják végre azzal a céllal, hogy „elhallgattassák a saját emberi jogi problémáik miatt őket érő nemzetközi kritikákat.”⁴⁶ Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy a Nyilatkozatot olyan kijelentésnek is tekinthetjük, amely az emberi jogok egy bizonyos kultúrában való megjelenési formáját tartalmazza, és mint ilyet, komolyan figyelembe kell venni, ha az emberi jogokkal kapcsolatban a 21. században általánosan elfogadott, egyetemes kompromisszumokat kívánunk kialakítani.

6. #JeSuisCharlie, vagy #JeNeSuisPasCharlie?

azaz

#Charlie vagyok, vagy #Én nem vagyok Charlie?

Franciaországban a 2006-os *Charlie Hebdo* ügy és az azt követő, fentebb tárgyalt per felizzította a vallási gyűlöletre uszítás kontextusában a szólásszabadság korlátozásáról zajló nyilvános vitát. Az akkori elnök Jacques Chirac az ügyet „nyílt provokációnak” minősítette, amelynek célja a hivatalában őt követő elleni érzelmek szítása. A publikáció idején Franciaország belügyminisztere, Nicolas Sarkozy odáig ment, hogy levelet írt a bíróságnak a folyóirat támogatására, hangsúlyozva, hogy a szólásszabadság az egyik legértékesebb emberi jog, amelyet meg kell védeni. François Bayrou és a jelenlegi elnök, François Hollande szintén a folyóirat mellett foglalt állást.

⁴³ CDHRI, 22(a)1 cikk.

⁴⁴ A fentebb tárgyalt 1976-os *Handyside v. United Kingdom* (20. lj.) ítéletben az EJEB hangsúlyozta, hogy különösen a vitás véleményeket illeti meg fokozott védelem: „A véleménynyilvánítás szabadsága [...] nemcsak az olyan »információra« vagy »gondolatokra« vonatkozik, amelyek kedvező fogadtatásban részesülnek, vagy amelyek nem minősülnek sértőnek, vagy közömbösek, hanem azokra is, amelyek sértik, sokkolják, vagy zavarják az államot vagy a lakosság bármely részét. Ezt kívánja meg a pluralizmus, a tolerancia és a széles látókörűség, amelyek nélkül nem létezik »demokratikus társadalom.«” 49. bek.

⁴⁵ A bírálatok lényegét l. pl. Marie-Luisa FRICK – Andreas T. MUELLER (szerk.): *Islam and International Law: Engaging Self-Centrism from a Plurality of Perspectives*. Leiden, Martinus Nijhoff, 2013. 210, akik megjegyzik, hogy az emberi jogok nem függhetnek egy bizonyos vallástól; vagy Eva BREMS: *Human Rights: Universality and Diversity*. Leiden, Martinus Nijhoff, 2001. 259, aki részletes hivatkozásokat jelöl meg a CDHRI-t bíráló újságok vonatkozásában.

⁴⁶ Eva BREMS: *Islamic Declarations of Human Rights*. In BREMS i. m. (45. lj.) 241–84.

A vezető francia politikusok által tett kijelentéseket az Iszlám Hit Francia Tanácsa (CFCM) a vallási előítélet megnyilvánulásainak tekintette.⁴⁷

A 2015-ös támadások után nem csak a francia politikusok álltak ki egyöntetűen a terrortámadás áldozatai mellett, és nem csak a #JeSuisCharlie Twitter hashtag terjedt futótűzként az interneten, és vált a médiaszabadság támogatásának szinonimájává. Ez volt a témája számos európai és Európán kívüli város utcáira szervezett felvonulásnak is, amelyek közül a legjelentősebb az volt, amelyen a rendőröktől hemzsegő Párizs utcáin néhány nappal a támadást követően híres politikusok és a világ vezetői vonultak fel szabad médiát követelve mindenütt.⁴⁸

A szimpátiatüntetések és a karikaturistákat támogató, hirtelen jött szolidaritási láz, az aránytalanul nagy érdeklődés nem pusztán a támadás túlélőiből, hanem mindenekelőtt a világ muszlim népségéből is az eredeti szándékokkal ellentétes érzelmeket váltottak ki.⁴⁹ Az utóbbiak a *Charlie Hebdo* támadás után megjelenő száma ellen tiltakoztak, amelynek címlapján ismét egy Mohamed-ábrázolás volt látható.⁵⁰ Az addig helyi francia provokátor és annak tevékenysége hirtelen nemzetközi mércévé vált, amellyel mérni lehet a különböző közösségekben a véleménynyilvánítás és/vagy vallásszabadság támogatottságát. A francia karikaturisták szerkesztési politikájával kapcsolatos vélemények sokféleségét igen jól jelzi az a tény, hogy 2015-ben a folyóirat két brit díjat is elnyert, mindkettőt civil szervezetek adományozták: a nemzetközi Az Év Iszlámofób Szervezete díj, amelyet az Iszlám Emberi Jogi Bizottság⁵¹ adományoz, a másik pedig az Év Szekuláris Szervezete elnevezésű díj, amelyet a Nemzeti Szekuláris Társaság ítél oda „a terrortámadásra adott bátor válaszáért.”⁵²

A *Charlie Hebdo* támogatóinak tevékenységére reagálva azok ellenfelei is létrehoztak egy hashataget, a #JeNeSuisPasCharlie-t, amely azokat képviseli, akik – ha nem is tisztán jogi, mint inkább etikai okok miatt – úgy érezték, hogy a folyóirat túlságosan messzire ment a szólássza-

⁴⁷ Caricatures: Le soutien de Sarkozy à Charlie Hebdo fâche le CFCM. *TFI News*, 2011. december 15., <<http://lci.tf1.fr/france/societe/2007-02/soutien-sarkozy-charlie-hebdo-fache-cfcm-4889140.html>>.

⁴⁸ Néhány nappal a támadások után, 2015. január 11-én, több mint egymillió ember, köztük 44 vezető politikus vonult fel Párizs utcáin, továbbá megközelítőleg 3,7 millió ember vonult az utcákra más városokban is, hogy kifejezzék együttérzésüket az áldozatokkal, és támogassák a szabad médiát. L. pl. Marche républicaine à Paris: une ampleur « sans précédent. *Libération*, 2015. január 11., http://www.liberation.fr/societe/2015/01/11/en-direct-la-place-de-la-republique-noire-de-monde_1178277>.

⁴⁹ L. pl. Willem: Nous vomissons sur ceux qui, subitement, disent être nos amis. *Le Point*, 2015. január 10., <http://www.lepoint.fr/societe/willem-vomit-sur-ceux-qui-subitement-disent-etre-nos-amis-10-01-2015-1895408_23.php>.

⁵⁰ L. pl. Emma GRAHAM-HARRISON: Niger Rioters Torch Churches and Attack French Firms in *Charlie Hebdo* Protest. *The Guardian*, 2015. január 17., <<http://www.theguardian.com/world/2015/jan/17/niger-protesters-burn-churches-charlie-hebdo-protest>>; „Love to Prophet Mohammed”: Crowds Protest *Charlie Hebdo* Cartoons in Chechnya. *Russia Today*, 2015. január 19., <<http://rt.com/news/224051-russia-chechen-rally-1mln/>>; „Death to blasphemers”: Muslims Protest New *Charlie Hebdo* Cartoons Across the Globe. *Russia Today*, 2015. január 16., <<http://rt.com/news/223255-muslims-protest-charlie-hebdo/>>.

⁵¹ Victoria RICHARDS: *Charlie Hebdo*: Murdered Staff Given „Islamophobe of the Year” Award. *The Independent*, 2015. március 11., <<http://www.independent.co.uk/news/world/europe/charlie-hebdo-murdered-staff-given-islamophobe-of-the-year-award-10100317.html>>.

⁵² National Secular Society: *Charlie Hebdo* Staff Awarded Secularist of the Year Prize for Their Response to Paris Attacks. 2015. március 28., <<http://www.secularism.org.uk/news/2015/03/charlie-hebdo-staff-awarded-secularist-of-the-year-prize-for-their-response-to-paris-attacks>>.

badság jogának gyakorlásában, ezzel vallási idegenkedésre uszítottak, és népszerűsítették a káros kulturális sztereotípiákat.⁵³ Noha lehetetlen megbecsülni az egymással szembenálló nézetek támogatóinak pontos számát, mind a két fél érvelését figyelembe kell venni. A globális információs társadalom megosztott abban a tekintetben, hogy az általa formált globális multikulturális közösségben milyen típusú gúny megengedett.

7. A véleménynyilvánítás szabadságának Szent Grálja után kutatva: a globális kommunikáció internetes kihívása

Noha a véleménynyilvánítás szabadságának egyetemes normájával kapcsolatos kérdés továbbra is nyitott, sürgősen gyakorlati megoldást kell találni a problémára. Ha a *Charlie Hebdo* csak helyben és nyomtatásban lehetne hozzáférhető, nyilvánvalóan nem keltett volna akkora vitát, mint amekkorát az egyetemes, valósidejű kommunikáció korában szított, amikor a folyóirat az interneten az egész világon bárhol hozzáférhető. Az al-Káida fent említett halállistájának („Körözött személyek: élve vagy halva iszlámellenes bűncselekményekért”) online megjelentetése bizonyítékkul szolgálhatna arra, hogy a megengedhető gúny korlátairól szóló ideológiai vita új, nemzetközi szintre emelkedett. A véleménynyilvánítás szabadsága már nem olyan ügy, amellyel a multikulturális közösségeknek egymástól elkülönülten kell foglalkozniuk – az egyetemes értékekről és azok hatékony védelmének megfelelő módjáról folytatott vita már kilépett a nemzeti parlamentek és a helyi média keretei közül. Ez nem kérdőjelezi meg, hogy a helyi hatóságok legitim módon szabályozzák az egyéni szabadságokat a joghatóságuk alá eső területen, inkább hatáskörük gyakorlati korlátait hangsúlyozza. Annak érdekében, hogy hatáskörükben megvédjék az embereket a helyi szokások és jogszabályok által károsnak ítélt tartalmaktól, egyre több kormány nyúl a modern technikai eszközökhöz, és vezeti be az internetszűrést – olyan technikai intézkedéseket, amelyek célja az, hogy egy állam területén korlátozzák, vagy optimális esetben ellehetetlenítsék a bizonyos tartalmakhoz való hozzáférést. Ennek megfelelően az iszlám államokban károsnak ítélt tartalmakat az állami hatóságok blokkolják annak érdekében, hogy a joghatóságuk alá tartozó muszlimokat megvédjék az ellenük irányuló sértésektől. Ezt a gyakorlatot – amelyet a civil szervezetek helytelenítenek, és amely mind a demokratikus, mind a nem demokratikus rendszerekben egyre népszerűbb az állam képviselői körében – jogi szempontból is értékelni kell oly módon, hogy megvizsgáljuk az emberi jogok korlátozását, különös tekintettel a véleménynyilvánítás szabadságához való jog korlátozására.

⁵³ L. pl. Julian VIGO: #JeNeSuisPasCharlie: Why I Can't Support the Original Hashtag. *The Huffington Post*, 2015. március 15., <http://www.huffingtonpost.ca/julian-vigo/jesuischarlie-racism_b_6435038.html>.

8. Internetszűrés – érvek és ellenérvek

Annak ellenére, hogy nehéz megtalálni a véleménynyilvánítás szabadságával kapcsolatos, mindeki számára elfogadható közéletet, aligha kétséges, hogy az összes internetes tartalomhoz való hozzáférés blokkolását eredményező internetszűrés egyértelműen sérti a véleménynyilvánítás szabadságához való jogot, pontosabban az információhoz való hozzájutás kiegészítő jogát. A szabad véleménynyilvánítás jogába való ilyen széles körű beavatkozás aligha igazolható, még akkor sem, ha azt megfelelően legitim indokok és adott esetben az irányadó jog alapján teszik, mivel nem tekinthető arányosnak, bármennyire jelentős is az a cél, amelyet a helyi kormányzat védelemre érdemesnek ítél.⁵⁴ Az EJEE szerint még „háború vagy a nemzet létét fenyegető más rendkívüli állapot esetén” sem engedhető meg a szólásszabadság teljes betiltása, mivel a szólásszabadságot még ekkor is minden tekintetben garantálni kell a külföldiek számára politikai tevékenységük során.⁵⁵

Ugyanez nem mondható el a kevésbé széles körű szűrési gyakorlatokról, mivel a véleménynyilvánítás szabadságához való jog nem korlátlan és abszolút. Akár az EJENY 29. cikk 2. bekezdését, akár az Egyezségokmány 19. cikke 3. bekezdését vizsgáljuk, mindkettő tartalmaz olyan korlátozásokat, amelyek e szabadság tekintetében alkalmazhatók. Ezeket csak egy-egy esetben és kizárólag a fent említett okokból lehet bevezetni az adott körülmények között alkalmazandó konkrét jogszabály alapján, ahogyan azt e fejezet elején részletesen kifejtettük. Az ENSZ különleges előadója részletes elemzést készített a véleménynyilvánításhoz és véleményszabadsághoz való jog előmozdításáról és védelméről, amelyben tárgyalja a szólásszabadság internetes térben történő korlátozásának konkrét körülményeit is. Az általa készített számos értékes jelentés közül e fejezet szempontjából a 2011-es „Promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression” („A véleményszabadság és a véleménynyilvánítás szabadságához való jog előmozdítása és védelme”) a leglényegesebb, amelyben különös hangsúlyt fektet az online közleményekre mint a véleménynyilvánítás szabadságának korunk globális társadalmi szempontjából leglényegesebb területére.⁵⁶ Bár Frank La Rue hangsúlyozza, hogy minden online kommunikáció alapvető értéke a szabadság, részletes iránymutatást ad arra nézve, hogy ez a szabadság mikor korlátozható. Az Egyezségokmányban és egyéb emberi jogokkal kapcsolatos regionális szerződésekben meglévő korlátozó rendelkezésre való általános hivatkozás mellett a beszédaktusok további négy kategóriáját jelöli meg, mint amelyekről meg kellene vonni a védelmet.⁵⁷ Ezek a következők: 1. gyermekpornográfia; 2. népirtásra való közvetlen és nyilvános

⁵⁴ Eddig Egyiptom volt az egyetlen ország, amely az internethez való hozzáférést teljes mértékben blokkolta 2011-ben, amikor az országban belpolitikai zavargások törtek ki. L. pl. Catharine SMITH: Graph Visualizes Egypt's Internet Blackout. *The Huffington Post*, 2011. január 28., <http://www.huffingtonpost.com/2011/01/28/this-is-what-egypts-cutoff-from-the-net-looks-like_n_815335.html>. Az egyiptomi eset részletes jogi elemzését l. Joanna KULESZA: Social Media Censorship vs State Responsibility for Human Rights Violations. In Bogdan PĂTRUȚ – Monica PĂTRUȚ (szerk.): *Social Media in Politics: Case Studies on the Political Power of Social Media*. Berlin, Springer 2014. 259–80.

⁵⁵ L. EJEE, 15–16. cikk.

⁵⁶ Frank William LA RUE: Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression exercised through the Internet. ENSZ Doc A/66/290.

⁵⁷ Uo., 6–7.

uszítás; 3. nemzetiségi, faji, vagy vallási gyűlölet hangsúlyozása, amely hátrányos megkülönböztetésre, ellenséges, vagy erőszakos cselekmények elkövetésére uszít, és 4. terrorizmusra való uszítás.⁵⁸ Ezzel egyértelművé teszi, hogy nem minden online kommunikáció érdemel védelmet. A tartalmak három kategóriáját azonosítja, amelyek közül kettő úgy tekinthető, hogy jogi védelem nem illeti meg:

- a) a nemzetközi jog alapján bűncselekménynek számító megnyilvánulás, amely büntetőjogi eszközökkel büntetendő;
- b) olyan megnyilvánulás, amely büntetőjogi szempontból nem büntethető, de korlátozást és polgári pert vonhat maga után, és
- c) olyan megnyilvánulás, amely nem vezet büntetőjogi vagy polgári jogi szankciókhoz, mégis aggályos a tolerancia, a polgári értékek és mások tisztelete szempontjából.⁵⁹

Ahogy helyesen megjegyzi, e kategóriák mindegyike más-más választ igényel a hatóságok részéről és más-más jogi kihívásokkal jár.⁶⁰ Az első két kategória esetében az államok jogi és technikai korlátozásokat alkalmazhatnak, de azoknak is meg kell felelniük az emberi jogokkal kapcsolatos normák általános minimumának, azaz „egy három részből álló tesztnek, amelynek elemei az egyértelmű jogszabály, a legitim cél megvalósítása, valamint a szükségesség és arányosság elveinek való megfelelés.”⁶¹ La Rue szerint az illegálisnak tekintett tartalomhoz való hozzáférés megakadályozásának leggyakrabban alkalmazott módszere a blokkolás. Hangsúlyozza, hogy a blokkolni kívánt tartalom kijelöléséről, a hozzáférés lehetetlenné tételének szükségességéről szóló döntés, és azok indokolása „egy illetékes igazságügyi hatóság vagy bármely politikai, kereskedelmi vagy egyéb jogtalan befolyástól független testület” hatáskörébe tartozik, amivel garantálható, hogy a blokkolás igazi célja ne a cenzúrázás legyen.⁶² Ez a megjegyzés különösen figyelemre méltó, ugyanis a kereskedelmi szereplőknek a tartalmak hozzáférhetősége szempontjából egyre növekvő szerepére utal, ami valódi döntéshozóvá teszi őket abban a tekintetben, hogy egy állam joghatóságában milyen tartalmak legyenek hozzáférhetőek (egy különleges Cerberus-modell). Ezeket a döntéseket kizárólag vállalati politikai megfontolások alapján, gyakran az állami szervekkel folytatott egyeztetés nélkül hozzák, legyen szó akár a törvényhozó, akár az igazságügyi szervekről.⁶³ Az Egyesült Nemzetek Emberi Jogi Bizottságának ajánlásait hangoztatva La Rue arra hivatkozik, hogy a szólásszabadság korlátozása tekintetében az Egyezségokmány 19. cikk 3. bekezdésében foglaltak szempontjából lennie kell egy referenciaszintnek. Mint az emberi jogi normák területén történő bármely korlátozásnak, ennek is tartalom-specifikusnak kell lennie, ezzel együtt egy bizonyos tartalom blokkolásáról hozott döntés nem

⁵⁸ Uo., 8–13.

⁵⁹ Uo., 7.

⁶⁰ Uo.

⁶¹ Uo., 13.

⁶² Uo.

⁶³ Ahogyan a sokat vitatott 2010-es, egy Amerikában élő személy által a YouTube-ra feltöltött video, az „Innocence of Muslims” (A muszlimok ártatlansága) esetében az eredmény az lett, hogy Pakisztánban az egész weboldalt blokkolták és széles körű politikai vita alakult ki a legmagasabb szinten annak lehetőségéről, hogy a videót eltávolítsák az eredeti kiszolgáló szerverről. Az esetről szóló részletes leírást l. pl. Sean A. PAGER – Adam CANDEUB: *Transnational Culture in the Internet Age*. Northampton, Edward Elgar, 2012. 83.

indokolható pusztán azzal, hogy az „bírálja a kormányt vagy a kormány által kialakított politikai és társadalmi rendszert.”⁶⁴ Továbbá, amennyiben egy tartalom nem tartozik a különleges előadó által megnevezett első két kategória egyikébe sem, nem korlátozható, mert az rejtett dermesztő hatással (*chilling effect*) járna.⁶⁵ Ezt szem előtt tartva, La Rue közvetett módon azokat az egyéneket szólítja meg, akik vitatható, de nem illegális tartalmakat jelentetnek meg online, és hangsúlyozza, hogy kellő gondossággal a nemzetközi és a kultúrák közötti párbeszéd szempontjából fontos ügyekre kell fektetni a hangsúlyt ahelyett, hogy az intolerancia talaján konfliktusokat szítanánk. Az utóbbi – bár nem mindig szankcionálható büntetőjogi eszközökkel, és nem mindig eredményez polgári felelősséget – szükségessé teszi a megelőzést, az oktatást, valamint „a béke kultúrájának” terjesztését az internethasználók körében.⁶⁶ Ezt a jog területén kívüli és etikai eszközök növekvő szerepére való hivatkozásként is lehet értelmezni az online környezetben előforduló értékkonfliktusok megoldására.⁶⁷ La Rue a cenzúrázó politikákra adott válaszként egyértelműen a szólásszabadság előmozdítását, a kisebbségek és a helyi lakosság érdekérvényesítő képességének erősítését jelöli meg. Úgy érvel, hogy „a minél több szólás az egyének elérésének legjobb stratégiája, mert ezzel nemcsak gondolataikat, hanem tetteiket is meg lehet változtatni.”⁶⁸

La Rue a továbbiakban azonosítja a tartalmak azon kategóriáit, amelyeket semmilyen körülmények között nem lehet blokkolni. A cenzúrával szemben különös védelmet élvező információk között található a nemzeti vagy a helyi politikáról folyó viták, ideértve a kormányzati intézkedésekkel, és különösen a helyi korrupcióval foglalkozó jelentéseket. Az emberi jogi vonatkozású jelentéseket, békés demonstrációkat vagy egyéb politikai kezdeményezéseket, csakúgy, mint a választásokról szóló jelentéseket, a potenciális korlátozások szempontjából különös gonddal kell kezelni. A vitatható szóbeli megnyilvánulás által élvezett különleges védelem nagy múltra visszatekintő normájáról szólva La Rue megemlíti a „bármely vélemény és egyet nem értés, vallás vagy meggyőződés kifejezését” is, hangsúlyozva, hogy a kisebbségi vélemények nagy gondosságot igényelnek, ha be kell vezetni valamiféle korlátozást. La Rue burkoltan reagál az Emberi Jog Bizottság véleményére, amely szerint a demokrácia és az emberi jogok előmozdítását célzó tartalmak indokolatlan korlátozásával szemben védelmet kell biztosítani. Továbbá a fizikai elnyomás semmilyen formája nem indokolható azzal, hogy az valamely személy véleménynyilvánítási szabadságának gyakorlása eredményeként jött létre.⁶⁹ Végezetül hangsúlyozza az államok pozitív kötelességét az emberi jogok területén felvállalt kötelezettségeik tekintetében, amelyek részeként aktív intézkedéseket hoznak, hogy joghatóságuk területén biztosítsák az egyének számára a véleménynyilvánítás szabadságához való jog gyakorlását.⁷⁰ Ezt a pozitív kötelességet szem előtt tartva az internetkormányzás többszereplős modelljének nagyon nagy

⁶⁴ ENSZ Doc A/66/290, 13.

⁶⁵ Uo., 14.

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ A hatékony online kormányzás etikai normáinak jelentőségével kapcsolatos részletes vitát l. Joanna KULESZA – Roy BALLESTE: Signs and Portents in Cyberspace: The Rise of Jus Internet as a New Order in International Law. (2013) 23 *Fordham Intellectual Property, Media & Entertainment Law Journal* 1311–54.

⁶⁸ ENSZ Doc A/66/290, 14.

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ Uo., 15.

jelentősége van. Az internet decentralizált hálózat, ily módon az állampolgárokat nem védhetik meg kizárólag az adott államok hatóságai. Az emberi jogok területén hatékony online védelmet biztosítani, vagy a bűnügyi tartalmakhoz a hozzáférést megtagadni csak akkor lehetséges, ha a nemzeti végrehajtó hatóságokat azok a vállalatok is támogatják, amelyek felségterületükön online szolgáltatásokat nyújtanak. Mivel az online szolgáltatások globális természetűek, ehhez mindenekelőtt jogkövető magatartás szükséges a transznacionális vállalatok részéről, amelyek központja igen gyakran az adott állam területén kívül esik. Ahhoz, hogy ez az együttműködés hatékonyan védje a szabad véleménynyilvánítást és ugyanakkor mások jogait is, az együttműködés új modelljére van szükség. A továbbiakban megpróbálunk röviden kísérletet tenni egy ilyen együttműködés felvázolására.

9. Következtetés – a kooperatív szuverenitás felé

Az internet többszereplős jellege erőteljesen megkérdőjelezte a nemzeti szuverenitás jól megalapozott, mégis mindig vitatott felfogását. Egy ország függetlenségének fogalmát már hosszú ideje a nemzetközi gyakorlattól való eltérés legitimációjaként határozzák meg, amely eltérés történhet úgy, hogy egy adott ország kitaróan és következetesen szembe megy a szokásjoggal, vagy úgy, hogy egy multilaterális szerződés elfogadásával szemben foglal állást. Bár a legtöbb emberi jogi normát *ius cogens* elvként ismerik el, ami megkívánja az államoktól azok végrehajtását annak ellenére is, hogy nem támogatnak egy konkrét szerződést, vagy egyénileg nem adják hozzájárulásukat, a szólásszabadság a természetéből fakadó meghatározhatatlan jellemzői miatt nem kényszeríthető ki azokban az államokban, amelyek nem hajlandók teljes mértékben elismerni azt az ENSZ Emberi Jogi Tanácsa vagy az ENSZ különleges előadói által ajánlott formában. Mégis, amint fentebb kijelentettük, egy többszereplős környezetben – amilyen az internet is – az államok már nem kizárólagos szereplők, akik eredményesen kényszeríthetik ki jogi kötelezettségek végrehajtását. E különleges vonás miatt bizonyos szakírók megfontolásra érdemes elképzelésként felvetik a kooperatív szuverenitás koncepcióját,⁷¹ amely felválthatja a különböző szereplők jogaiból és kötelezettségeiből álló jelenlegi mátrixot. Az elképzelést a szerződésen alapuló, megosztott szuverenitás, azaz az Európai Unió inspirálta, és a globális politikában jelenleg is megtalálható fundamentalista vesztfáliai rendszerrel szembeni alternatívának szánták.⁷² Úgy tűnik, a megosztott szuverenitás megfelelően tükrözi az internetkormányzásban adott többszereplős modellt, amelynek⁷³ eredményeképpen az internet kormányzása egy közösen végzett tevékenység, bár a szereplők három csoportjának megvan a „saját szerepe”, és minden tényleges konszenzushoz szükség van az együttműködésükre.⁷⁴ Az államok mellett a további csoportok

⁷¹ L. pl. Rolf H. WEBER: New Sovereignty Concepts in the Age of Internet. (2010) 14(8) *Journal of Internet Law* 19; Franz X. PERREZ: *Cooperative Sovereignty*. Hága, Kluwer Law International, 2000. 264 skk., aki a nemzetközi jog egyik alapelveként az együttműködés általános kötelezettségét javasolja bevezetni.

⁷² L. Stephen D. KRASNER: The Hole in the Whole: Sovereignty, Shared Sovereignty, and International Law. (2004) 25(4) *Michigan Journal of International Law* 1092 skk.

⁷³ WEBER i. m. (71. lj.) 14.

⁷⁴ ENSZ: Az internetkormányzással foglalkozó munkacsoport jelentése 2005, <www.wgig.org/docs/WGIGREPORT.pdf>

az üzleti élet és a civil társadalom szereplői, ideértve a civil szervezeteket, a tudományos közösséget és az egyéneket. Valójában az online tartalmakhoz való hozzáférést szabályozó döntéseket ugyanúgy, mint az internetkormányzás egyéb ügyeivel kapcsolatos döntéseket, a három érintett csoport képviselőinek konszenzusával kellene meghozni.

Noha jelenleg nem létezik olyan hivatalos fórum, amelynek egy ilyen széles körű konszenzus keresése a célja, a kibetér határokon átnyúló jellege közvetlen fenyegetést jelent a nemzeti jogállamiságra és az államok polgárainak jogbiztonságára nézve, így a szuverenitás fogalmának újraértelmezését teszi szükségessé. A kooperatív szuverenitás elképzelése abban a feltevésben gyökerezik, hogy lehetséges azokat a közös értékeket azonosítani, amelyek kizárják a szuverenitás különböző értelmezéseit, ez pedig lehetővé teszi egyetemesen elfogadott alapértékek meghatározását. A kooperatív szuverenitás ezt követően tovább serkentheti a vitákat az állam hatásköreinek megosztásával kapcsolatos lehetséges kompromisszumról.⁷⁵ Egy ilyen kompromisszum szükségessé tenné, hogy a szuverenitáson alapuló állami előjogokat és kötelezettségeket a nemzetközi jog, különösen az emberi jogi szabályozás írja elő az államok számára. Weber azt javasolja, hogy az államok vállaljanak közös nemzetközi kötelezettséget az emberi jogok védelmére irányuló politikák létrehozására és végrehajtására.⁷⁶ Perrez a kooperatív szuverenitást az együttműködés nemzetközi kötelezettségével azonosítja, ami a nemzetközi jog egyik alapelve.⁷⁷ Az online térben megvalósuló szólásszabadság védelmének egyetemes normáját ebben a kontextusban kell kialakítani és végrehajtani. Egy ilyen kompromisszum kialakítása nem csak az elmúlt 60 évben az emberi jogok területén végbement gyors fejlődés tükrében tűnik lehetségesnek, hanem az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága által megalkotott, az internetes szólásszabadságról szóló első határozat is lehetővé teszi, amely egy puha jogi (*soft law*) dokumentum, és ékes bizonyítéka annak, hogy az ENSZ egyre nagyobb érdeklődéssel követi a nemzetközi internetes szabályozással kapcsolatos kérdéseket.⁷⁸ Az állami szuverenitás merev, már elavult koncepciójának újratárgyalása, valamint a „béke kultúrájának” hirdetése a La Rue által kiemelt, az összes internet felhasználó részére biztosított oktatás segítségével együtt vezet az internetes véleménynyilvánítási szabadság korlátait érintő konszenzus kialakítása felé.

FORDÍTOTTA: IPSO JURE FORDÍTÓIRODA

A FORDÍTÁST LEKTORÁLTA: REMÉNYI ÉDUA VÉNUSZ

⁷⁵ WEBER i. m. (71. lj.) 14.

⁷⁶ Uo., 16.

⁷⁷ PERREZ i. m. (71. lj.) 264 skk.

⁷⁸ Emberi Jogi Tanács: Az emberi jogok elmozdítása, védelme és gyakorlása az interneten, [2012] UN Doc A/HRC/20/L.13.

Ha a médiaszabadság és a médiapluralizmus az Európai Unió alapvető értékei közé tartoznak, az miért nem tesz semmit gyakorlati megvalósításuk biztosításáért?

Az Európai Unióról szóló szerződés 7. cikke alkalmazásának mellőzése

STEFANIE PUKALLUS – JACKIE HARRISON*

1. A véleménynyilvánítás szabadsága, a médiaszabadság és a médiapluralizmus

Spinoza és John Milton óta Európában a véleménynyilvánítás, a gondolat és a meggyőződés szabadsága elválaszthatatlanul összeforrott a sajtószabadsággal és a nyomtatás (a nyomtatott kiadványok megjelentetésének) szabadságával.¹ Spinoza szerint „csak úgy biztosíthatják legjobban az állam fennmaradását, ha mindenkinek megengedik, hogy azt gondolja, amit akar, és kimondja azt, amit gondol”.² Ugyanakkor Milton úgy vélte, hogy a véleménynyilvánítás szabadsága révén születtek meg olyan, mindenki által elismert igazságok, amelyek az embereket oly módon kötötték össze, ahogy a politikai hatalom és a vallási dogmák soha nem voltak képesek. Ahogyan Christopher Hill fogalmaz, Milton „már meg sem próbálja elképzelni, hogy egy közösségben mindenki ugyanúgy gondolkodik (vagy legalábbis úgy tesz)”,³ ehelyett úgy hiszi,

* Jackie Harrison a Centre for Freedom of the Media (CFOM) elnöke, valamint a University of Sheffield újságírás tanszékének professzora. Stefanie Pukallus a CFOM kutatója. A cikk az MTA BTK Médiatudományi Kutatócsoport keretében zajló, „Az európai médiajogi gondolkodás” című kutatási program eredményeként született meg. Eredeti, angol nyelvű címe és megjelenési helye: If media freedom is a fundamental value in the EU why doesn't the EU do anything to ensure its application? The non-use of Art. 7 TEU. In András KOLTAY (ed.): *Comparative Perspectives on the Fundamental Freedom of Expression*. Budapest, Wolters Kluwer, 2015 (megjelenés alatt). A fordítást a szerzők engedélyével közöljük.

¹ Érdemes megjegyezni, nem állítjuk, hogy ugyanebben az időben más gondolkodók – például John Locke és Pierre Bayle – nem vallottak ugyanilyen fontos nézeteket a véleménynyilvánítás szabadságáról és a toleranciáról. Ez a megjegyzés inkább szimbolikus jelentőségű, amivel arra az európai gondolatra és hosszú történelmi múltra visszatekintő hagyományra utalunk, amely a véleménynyilvánítás szabadságáról folyó vitákat összekapcsolja a sajtószabadsággal és a nyomtatás szabadságával.

² SPINOZA: *Teológiai-politikai tanulmány*. Budapest, Akadémiai, [1670] 1984. 17–18. Szemere Samu fordítása. L. még Jonathan ISRAEL: *Radical Enlightenment: Philosophy and the Making of Modernity 1650–1750*. Oxford, Oxford University Press, 2001. 266–67; Jonathan ISRAEL: *Enlightenment Contested: Philosophy, Modernity, and the Emancipation of Man 1670–1752*. Oxford, Oxford University Press, 2006. 155–61.

³ Christopher HILL: *Milton and the English Revolution*. London, Faber and Faber, 1997. 153.

hogy a véleménynyilvánítás szabadsága és a tolerancia bizonyos mértékig együtt alakítja ki a politikai és polgári harmóniát. Végző soron Miltonnak a toleranciával és a véleménynyilvánítás szabadságával kapcsolatos felfogása a nyomtatásban való megjelentetés szabadságába vetett hitével függ össze. Ebben a tanulmányban összefoglaljuk és aktualizáljuk a véleménynyilvánítás és a nyomtatásban való megjelentetés (manapság a gondolatok számos médiaplatformon történő terjesztése) szabadságának jelenlegi európai helyzetét. A tényszerű tájékoztatást szolgáló tömegkommunikációs eszközökben megjelenő diskurzus megnyilvánulásnak tekinthető, így „vonatkoznak rá a szólásszabadság alkotmányos garanciái”.⁴ Ennek megfelelően, valamint Spinoza és Milton megállapításaival közvetlen összefüggésben, amikor a „véleménynyilvánítás szabadsága” kifejezést használjuk, abba a médiaszabadságot is beleértjük.⁵

Valószínűleg John Stuart Mill volt a mindenfajta korlátozástól mentes véleménynyilvánítási és sajtószabadság legodaadóbb híve és védelmezője. A társadalmi haladásról, az expresszív individualizmusról, az emberi kiteljesedésről, a nyilvános viták értékéről (a „vélemények antagónizmusáról”), a közszolgálatról, a képviseleti kormányról vallott nézetei, valamint a tömegtársadalommal, a csöcselék uralmával, a nyomasztó erkölcsi becsületességgel, az unalmas konformizmussal és a túlzottan bürokratikus kormányzattal kapcsolatos félelmei kiegészítették a szabad sajtóhoz való ragaszkodását, ami véleménye szerint alapvető fontosságú a demokratikus életerő szempontjából, és a társadalmi, szellemi behódolás kiigazításaként. Megállapíthatjuk, hogy bár Mill nem mondta ki egyértelműen, utalt rá, hogy számára a médiapluralizmus különösen az egymástól eltérő, összebékíthetetlen nézetek és vélemények pluralizmusát jelentette, a különböző forrásokból származó „gondolatok szabad kereskedelmét” és „szellemi versengését”.⁶ A szabad sajtó iránti Mill-féle szenvedélyes elkötelezettség⁷ egyik eleme a sajtóra háruló civil kötelesség, nevezetesen a Mill számára rendkívül gyanús intézmény, a kormány szemmel tartása.

Mill és az általa leginkább csodált férfiak egyike, Alexis de Tocqueville is felismerte, hogy a sajtónak teljes szabadságra van szüksége ahhoz, hogy képes legyen támogatni egy élénk civil társadalmat. Pontosabban Tocqueville a sajtó társadalmi szerepét hasonlónak látta ahhoz, ami később „negyedik hatalmi ág” néven vált ismertté (Thomas Carlyle szerint a kifejezés Edmund Burke-től származik).⁸ Következésképp – és Tocqueville szerint is – a népfeliséget és a sajtószabadságot „szorosan összefüggő intézményekként” kell értelmezni, igen hasonló módon ahhoz, ahogy a „sajtócenzúra és az általános választójog” egymással „kibékíthetetlen ellentétben” álló fogalmakként értelmezendő.⁹ Tocqueville továbbá némiképp fellengzősen kijelentette, hogy a civil szervezetek és a polgári lét kialakulása szempontjából az újságok abszolút elsődleges fon-

⁴ Eric BARENDT: *Freedom of Speech*. Oxford, Oxford University Press, 2005. 2nd ed. 417.

⁵ Tanulmányunkban nem kívánjuk megvitatni, miként vélekedett Spinoza és Milton a véleménynyilvánítás és a sajtó szabadságának korlátozásáról, de leszögezzük, hogy mindketten elismerték a korlátozások szükségességét, és egyértelmű álláspontot képviseltek e tekintetben.

⁶ BARENDT i. m. (4. l.).

⁷ L. pl. Geraint L. WILLIAMS: *John Stuart Mill on Politics and Society*. Glasgow, Fontana–Collins, 1976. 2. rész, a „Law of Libel and Liberty of the Press” c. esszé.

⁸ Alexis de TOCQUEVILLE: *Az amerikai demokrácia*. Szabolcs Katalin fordítása. [1835] Budapest, Európa, 1993. 263.

⁹ Uo.

tosságot élveznek, és „[a]lábecsülnék az újságokat, ha azt hinnénk, csupán a szabadságot szavatolják; fenntartják a civilizációt”.¹⁰ Jackie Harrison megfogalmazásában a sajtónak egyfajta civil ereje van:

„ahol a hírujságírás független a befolyásos érdekek ellenőrzésétől, ott az újságírás – ideális esetben – egy élénk civil társadalom javát szolgálja, hozzájárul a polgárosodáshoz, a polgári létezés és a polgári identitáshoz, és az emberek véleménye szerint igazmondó és megbízható, objektív és független, és úgy értékeli, hogy betölti szerepét bármely civil társadalom közösen elfogadott polgári értékeinek védelmében, előmozdításában és terjesztésében. Röviden, ideális civil formájukban a hírek a polgárokat szólítják meg, az őket foglalkoztató kérdéseket járják körül és civilizáló hatást fejtenek ki.”¹¹

Ugyan Tocqueville túlzásának átvétele nélkül, de az Európai Unió is megingathatatlanul hisz a médiapluralizmus értékében, amelynek része a médiaszabadság iránti elkötelezettség és ennek egyenes következménye: a gondolatok és vélemények kinyilvánításának szabadsága. Ennek pontos tartalmát a következő két szakaszban tárgyaljuk.

2. Az Európai Unió és a médiaszabadság

Az Európai Unió jogilag a Szerződés rendelkezései által, retorikai szempontból pedig politikai diskurzusában kötelezi el magát a médiaszabadság és a médiapluralizmus mellett. Míg az Európai Parlamentben számos jelentés született az Európai Unión belül a médiaszabadság és a médiapluralizmus helyzetéről – (többek között) például a Mikko-,¹² a Weber-¹³ és a Migalski-jelentés¹⁴ –, az Európai Bizottság két tanácsadó testületet hozott létre: 2011-ben a médiaszabadságot és médiapluralizmust vizsgáló magas szintű szakértői csoportot (High-Level Group on Media Freedom and Pluralism), valamint a Médiapluralizmus és Médiaszabadság Központot (Centre for Media Pluralism and Media Freedom – CMPF). Az utóbbi létrehozta a Media Pluralism Monitor (MPM), amely indikátorokat publikál és kockázatértékelést végez a médiapluralizmus európai uniós helyzetével kapcsolatban. Mind az Európai Parlament, mind az Európai Bizottság független szervezeteket kért fel különböző tanulmányok elkészítésére. A hatáskörökről szólva, az EU az Európai Unióról szóló szerződés (EUSZ) 7. cikkére való hivatkozással közbeavatkozhat olyan esetekben, amikor komoly veszélye áll fenn annak, hogy csorbul a médiaszabadság vagy a médiapluralizmus. Ennek ellenére az EU sorozatosan figyelmen kívül hagyta ezt a lehetőséget, és általában inaktívnak mutatkozik, amit az alábbiakban részletesen bemutatunk.

¹⁰ Uo., 727.

¹¹ Jackie HARRISON: *The Civil Power of the News* (megjelenés előtt).

¹² Európai Parlament: Concentration and Pluralism in the Media in the European Union, Mikko-jelentés, 2007/2253(INI), A6-0303/2008, 2008.

¹³ Európai Parlament: Draft Report on the EU Charter: Standard Settings for Media Freedom across the EU, Weber Report, 2011/2246(INI), 2012.

¹⁴ Európai Parlament: Opinion on the EU Charter: Standard Settings for Media Freedom across the EU, Migalski Report, 2011/2246(INI), 2012.

Az EU képviseleti demokráciaként határozza meg saját magát. Az EUSZ 10. cikke ki mondja: „Az Unió működése a képviseleti demokrácián alapul.” Az EU-nak van saját emberi jogi nyilatkozata is: az Európai Unió Alapjogi Chartája, amelyet előbb a Nizzai Szerződéshez csatoltak (2000), majd 2009-ben a Lisszaboni Szerződés ratifikációjával nyert jogi kötőerőt. Más megfogalmazásban: az EU Charta az elsődleges uniós joganyag részévé vált, vagy ahogy az EUSZ 6. cikkében áll: „ugyanolyan jogi kötőerővel bír, mint a szerződések”. Az Alapjogi Charta 11. cikke jogilag kodifikálja a véleménynyilvánítás szabadságához való jogot és az EU média-pluralizmus iránti elkötelezettségét. A szöveg így fogalmaz:

1. Mindenkinnek joga van a véleménynyilvánítás szabadságához. Ez a jog magában foglalja a véleményalkotás szabadságát, valamint az információk és eszmék megismerésének és közlésének szabadságát anélkül, hogy ebbe hatósági szerv beavatkozhatna, továbbá országhatárookra való tekintet nélkül.
2. A tömegtájékoztatás szabadságát és sokszínűségét tiszteletben kell tartani.¹⁵

Bár a Lisszaboni Szerződés az EU Alapjogi Chartáját és ezzel a véleménynyilvánítás szabadsága és a médiapluralizmus garanciáját jogi kötelezettséggént írja elő az EU számára, nem ruházza fel eleve az EU-t azokkal a kiterjesztett hatáskörökkel, amelyek szükségesek lennének az Alapjogi Charta 11. cikkének eredményes végrehajtásához. Ehelyett a Charta 51. cikk (2) bekezdése megfogalmazza, hogy „[e]z a Charta az uniós jog alkalmazási körét nem terjeszti ki az Unió hatáskörein túl, továbbá nem hoz létre új hatásköröket vagy feladatokat az Unió számára, és nem módosítja a szerződésekben meghatározott hatásköröket és feladatokat”. Ez azt jelenti, hogy az EU a továbbiakban is csak akkor rendelkezik hatáskörrel, ha európai uniós jogszabály végrehajtásáról van szó [51. cikk (1) bekezdés], mint az audiovizuális médiaszolgáltató-sokról szóló irányelv esetében, amely „az összes audiovizuális médiáról szóló nemzeti szabályozás európai szintű koordinációjára vonatkozik, a hagyományos televíziós műsorszolgáltatásra és a lekérhető szolgáltatásokra egyaránt”, és amely szabályokat fogalmaz meg a technológiai fejlesztések alakítása, a kialakuló audiovizuális média számára egyenlő feltételek biztosítása, a kulturális sokszínűség megőrzése, a gyermekek és fogyasztók védelme, a médiapluralizmus védelme, a faji és vallási gyűlölet elleni küzdelem és a nemzeti médiaszabályozók függetlenségének garantálása céljából.¹⁶

¹⁵ Az Európai Unió kísérletet tett arra, hogy csatlakozzon az Emberi Jogok Európai Egyezményéhez. A csatlakozási szerződés tervezetét azonban az Európai Bíróság 2014. december 18-án annak az európai uniós joggal való összeegyeztethetlensége miatt elutasította. Bár ennek az elutasításnak a megtárgyalása túlmutat e fejezet keretein, érdemes megjegyezni, hogy *a*) az Egyezményhez történő csatlakozásra tett kísérlet tanúsítja azt a tényt, hogy az EU értékeli az alapvető jogokat, ideértve a véleménynyilvánítás és a média szabadságát is, és *b*) az Egyezményhez történő csatlakozás azt jelentette volna, hogy az Európai Bíróság közvetlenül alkalmazhatta volna az Európai Emberi Jogi Bíróság ítélkezési gyakorlatát; l. Mike HARRIS: Time to Step-Up: The EU and Freedom of Expression (Index on Censorship, 2013).

¹⁶ Az Európai Bizottság és Tanács irányelve az audiovizuális médiaszolgáltatókról (2010/13/EU).

A magas szintű szakértői csoport azonban rámutatott arra,¹⁷ hogy az Európai Unió tagállamain belül lehetőség van a véleménynyilvánítás szabadsága és a médiapluralizmus védelmére, amikor az új európai uniós jogszabályokat nem hajtják végre, mégpedig az EUSZ 7. cikkére való hivatkozással:

„A Tanács a tagállamok egyharmada, az Európai Parlament vagy az Európai Bizottság indokolással ellátott javaslata alapján tagjainak négyötödös többségével és az Európai Parlament egyetértésének elnyerését követően megállapíthatja, hogy fennáll az egyértelmű veszélye annak, hogy egy tagállam súlyosan megsérti a 2. cikkben említett értékeket.”

A 7. cikk „végső megoldásként” alkalmazható eszköz, „ha egy tagállam tevékenysége nem felel meg az EUSZ 2. cikkében felsorolt alapvető értékeinek”.¹⁸

Következésképpen, ha az Európai Unió be akar avatkozni, amikor „súlyos jogsértés egyértelmű kockázata” áll fenn, vagy – a magas szintű szakértői csoport szavaival élve – a véleménynyilvánításhoz való jog, valamint a médiaszabadság és a médiapluralizmus területén „súlyos és folyamatos jogsértések” tapasztalhatók,¹⁹ az EUSZ 2. cikkének implicit vagy explicit módon utalnia kell erre a jogra. A szöveg így fogalmaz:

„Az Unió az emberi méltóság tiszteletben tartása, a szabadság, a demokrácia, az egyenlőség, a jogállamiság, valamint az emberi jogok – ideértve a kisebbségekhez tartozó személyek jogait – tiszteletben tartásának értékein alapul. Ezek az értékek közösek a tagállamokban, a pluralizmus, a megkülönböztetés tilalma, a tolerancia, az igazságosság, a szolidaritás, valamint a nők és a férfiak közötti egyenlőség társadalmában.”

Noha a véleménynyilvánítás szabadsága és a médiaszabadság/médiapluralizmus explicit módon nem kerül említésre, ezek értelmezhetők e cikk részeként, ha megfelelő érveket találunk amellet, hogy az EU a média szabadságát alapvető jognak tekinti, a véleménynyilvánítás szabadságához való jogot – csakúgy, mint a médiapluralizmust – a demokrácia veleszületett és szerves részének tartja (ahogyan Mill és Tocqueville), és/vagy ha az EU felfogásában a véleménynyilvánítás szabadsága és a szabad tömegtájékoztatás, a pluralizmus, a diszkriminációmen-

¹⁷ High-Level Group on Media Freedom and Pluralism: A Free and Pluralistic Media to Sustain European Democracy, Report, January 2013. Neelie Kroes 2011-ben hozta létre a magas szintű csoportot. Elnöke a korábbi lett elnök, Vaira Vīķe-Freiberga volt. A csoport jelentése 2013-ban jelent meg. A csoport mandátumával és az általa megvizsgálendő ügyekkel kapcsolatos további információk tekintetében l. Európai Bizottság: High-Level Group on Media Freedom and Pluralism (2015) <http://ec.europa.eu/digital-agenda/en/high-level-group-media-freedom-and-pluralism>.

¹⁸ Uo., 18.

¹⁹ A magas szintű szakértői csoport feltételezi, de nem bizonyítja, hogy a 2. cikk magában foglalja a médiaszabadságot és médiapluralizmust. Egyszerűen csak kimondja, hogy „olyan esetekben, amikor egyértelműen beavatkoznak a média demokratikus működésébe, az Európai Uniónak kötelessége közvetlenül az érintett országban közbelépni. *Rendkívüli esetben* az Európai Unió alkalmazhatja az Európai Unióról szóló szerződés (EUSZ) 7. cikkét, amely lehetővé teszi a Tanács számára, hogy minősített többséggel felfüggeszse azon tagállam bizonyos jogait, amely súlyosan és folyamatosan megsérti az Európai Unió szerződésben foglalt értékeit.” Magas szintű szakértői csoport i. m. (17. lj.) 18.

tesség, a tolerancia, az igazságosság és a (polgári) szolidaritás előmozdítása útján hozzájárul a civil társadalomhoz (Tocqueville, Harrison és Alexander érvelése szerint). Az, hogy az EU pontosan ezt gondolja, számos felszólalással támasztható alá, amelyek az Európai Parlamentben, és különösen az Európai Bizottság részéről hangzottak el, és amelyekben a demokráciában és a civil társadalomban a véleménynyilvánítás szabadságának értékét hangsúlyozták.

Valóban, Neelie Kroes, a digitális médiáért akkoriban (2010–2014) felelős biztos, akinek tárcája a mediaszabadság és médiapluralizmus területét is lefedte, úgy érvel, hogy Európa „a demokrácia bölcsője, az alapvető jogok globális őre”, és ha „Európa több akar lenni egy gazdasági uniónál, akkor ezen értékek védelmében jó példával kell elől járnia”.²⁰ Ennek megfelelően „a szólásszabadság alapvető uniós érték; az Európai Uniónak kötelessége biztosítani ennek védelmét [...] az európai értékek, az alapvető szabadságjogok és demokráciánk szerkezetének ép-sége érdekében”.²¹ Az Európai Parlament által vallott nézet szerint

„a véleménynyilvánítás szabadságához való jog egyetemes emberi jog, amely a demokrácia egyik alappillére, és elengedhetetlen az egyéb olyan jogok érvényesülése szempontjából, amelyekért az emberek az egész világon küzdenek, mint például a fejlődés, a méltóság és minden emberi lény önmegvalósításhoz való joga”²²

és hozzáteszi, hogy „ez szorosan kapcsolódik a sajtó, a média szabadságához és pluralizmusához”.²³ Ezzel összhangban az Európai Bizottság azt állítja, hogy

„noha a véleménynyilvánítás és a tömegtájékoztatás szabadsága alapvető emberi jog, nagyon gyakran egyben előfeltételei is egyéb jogok és szabadságok megvalósulásának. A szabad tömegtájékoztatás hiánya megfosztja a polgárokat a kiegyensúlyozott, tényszerű és megbízható, előítélet- és propagandamentes tájékoztatáshoz való joguktól, ami viszont aláássa a demokráciát és az intézmények hatékonyságát.”²⁴

Más megfogalmazásban, „a médiaplatformok elengedhetetlen előfeltételei a véleménynyilvánítás szabadságához való jog gyakorlásának”, és „a független sajtó – a szabad véleménynyilvánítás kollektív kifejeződéséeként – a média területének egyik kulcsszereplője, amely a demokrácia őreként funkcionál”.²⁵ Valójában, „ha több tízmillió hang, érték, nézet és érték (*sic*) várja, hogy meghallgassák, a kormánynak az a feladata, hogy odafigyeljen ezekre, tisztelje és képviselje, nem pedig az, hogy elhallgattassa ezeket.”²⁶

²⁰ Neelie KROES: Safeguarding media freedom and pluralism (2013. március 22., SPEECH/13/252).

²¹ Uo.

²² Európai Parlament: Freedom of press and media in the world (2013. június 13. 2011/2081(INI)) A.

²³ Uo., B.

²⁴ Bővítési Főigazgatóság: Guidelines for EU Support to Media Freedom and Media Integrity in Enlargement Countries, 2014–2020 (Európai Bizottság, 2014) http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/press_corner/ enlargement-guidelines-for-media-freedom-and-integrity_210214.pdf.

²⁵ Európai Parlament i. m. (22. lj.) C.

²⁶ Neelie KROES: Freedom of Expression is no Laughing Matter (2014. szeptember 2., SPEECH/14/575).

Annak érdekében, hogy a média betölthesse ideális demokratikus szerepét, éppen úgy meg kell védeni az európai polgároknak a véleménynyilvánítás és gondolat szabadságához való jogát, mint a médiának azon jogát, hogy tájékoztassa a polgárokat arról, miként döntenek róluk, és képessé tegye őket arra, hogy tájékozottan dönthessenek.²⁷ Csak ekkor képes a média arra, hogy a politikai folyamatok civil ellenőrzését javítsa, követelje ezen folyamatok átláthatóságát, és biztosítsa, hogy a kormányok a civil társadalom érdekét képviseljék kormányzati munkájuk során, ne pedig bizonyos érdekcsoportok szűk érkei vezéreljék tevékenységüket.²⁸ A médiapluralizmus viszont segít a médiának abban, hogy betöltse civil szerepét, ami nem más, mint „a társadalom sokszínűségének bemutatása”, „a párbeszéd és a tolerancia”, a polgárok egymás iránti figyelem és a „kölsönös kulturális megértés” aktív előmozdítása.²⁹

Röviden, az Európai Bizottság összefoglalásában: „A véleménynyilvánítás szabadsága alapvető jog, [...] és azon értékek sorába tartozik, amelyekre az Európai Unió épül (1. az Európai Unióról szóló szerződés 2. cikkét).” Érvelésünk szempontjából ez azt jelenti, hogy a média szabadságának és pluralizmusának egy európai uniós tagállamban történő megsértése potenciálisan indokolhatja az EUSZ 7. cikkének alkalmazását. Következésképpen nem osztjuk Ewa Komorek véleményét, aki azt állítja, hogy az európai uniós médiaszabadság nem élvez védelmet az európai uniós jogszabályokban – még közvetett módon sem.³⁰

3. Médiaszabadság és médiapluralizmus az Európai Unióban

Definíció szempontjából a médiaszabadság két szinten értelmezhető: először is a véleménynyilvánítási szabadsághoz kapcsolódik. A véleménynyilvánítás szabadsága nem abszolút, ezért nem létezhet korlátozás nélkül. Egyszerűen azt mondanánk, hogy a véleménynyilvánítás szabadságának lényegét akkor ragadjuk meg a legjobban, ha negatív megközelítéssel úgy fogalmazunk, hogy minden olyan megnyilvánulás szabad, amely nem sértő egyénekre vagy csoportokra nézve, vagy nem uszít ellenünk gyűlöletre vagy egyéb módon történő károkozásra.³¹ Másodszor, médiaszabadság alatt a Jeffrey Alexander által nem civilnek nevezett szféráktól való szerkesztői függetlenséget értjük, különösen a kormányzati vagy gazdasági hatalomtól, befolyástól és beavatkozástól való szerkesztői függetlenséget. Ha így definiáljuk, a médiaszabadság „a plurális

²⁷ Uo.

²⁸ Bővítési Főigazgatóság i. m. (24. lj.).

²⁹ Uo.

³⁰ Ewa KOMOREK: *The Problem which Refuses to Go Away: Recent Developments in the EU Approach to Media Pluralism*. 19(2) *Communications Law* (2014) 40–46.

³¹ Lásd Jeremy WALDRON: *The Harm in Hate Speech*. Cambridge (MA), Harvard University Press, 2012. Whitten-Woodring és Van Belle megjegyezték, hogy „a médiaszabadságot következetesen inkább az azt korlátozó tényezők segítségével definiálják, semmint valódi tartalmával” (Jenifer WHITTEN-WOODRING – Douglas A. VAN BELLE: *Historical Guide to World Media Freedom: A Country-by-Country Analysis*. Thousand Oakes, Sage, 2014. 7). Következésképpen, Van Belle korábbiakban meghatározott definícióját követve megkísérelték a médiaszabadságot úgy definiálni, mint „lehetőséget a kormány biztonságos kritikájára” (uo., 18). Mi azonban úgy véljük, hogy a médiaszabadságot negatívan definiálni valóban lehetséges és kívánatos, mivel véleményünk szerint a médiaszabadságnak politikai-demokratikus és civil funkciója is van; az utóbbit Whitten-Woodring és Van Belle figyelmen kívül hagyják, ezért a médiaszabadság általuk megalkotott definíciója szűk és nem meggyőző.

médiarendszer megfelelő működésének szükséges előfeltétele”.³² Egyik sem létezhet a másik nélkül. A médiapluralizmust tehát Edwin Baker nyomán úgy lehet definiálni, mint ami „a kommunikációs hatalom *demokratikus megosztásának elve* – egy, a demokráciában szervesen benne rejlő igény, a gyakorlatban a hatalom megosztása a közbeszédben, minél szélesebb körben”.³³ Más szóval, ez nem más, mint egy „alapvető demokratikus sztenderd” normatív alkalmazása.³⁴ A médiapluralizmusról általánosságban elmondható, hogy két alaptulajdonsága van: először is, kapcsolódik a média tulajdonviszonyainak megosztásához és sokféleségéhez. Egyszerűen: minél koncentráltabb a tulajdonosi szerkezet, annál kisebb mértékű a média pluralizmusa. Másodszor, a hordozó formátum, tartalom, nézőpont és forrás pluralizmusára utal, és ezzel együtt „a preferenciák, nézetek, látásmódok megjelenítésére szolgáló lehetőségek tárházára”.³⁵ Ahogy Andrea Calderaro és Alina Dobрева is megjegyzik, a médiapluralizmusnak figyelembe kell vennie a nyelvi és kulturális sajátosságokat is. A fenti érvelésnek megfelelően az EUSZ 2. cikke mindkét érték védelmét célul tűzi ki, és sérül, ha a médiaszabadságot és a médiapluralizmust korlátozzák.

Szeretnénk bemutatni, hogy jelenleg az EU-ban nem tartják tiszteletben a média szabadságát és pluralizmusát, ezért azok veszélyben vannak. Vizsgálatunk során két EU-tagállamra összpontosítunk, Bulgáriára és Görögországra, és bebizonyítjuk, hogy valóban a médiaszabadság és médiapluralizmus megsértéséről van szó (sokkal inkább, mint egyszerűen csak annak veszélyeztetettségéről). Azt is bemutatjuk, hogy az EU nem emelte fel szavát, rétlen maradt és nem élt hatáskörével (azaz az EU-szerződés 7. cikkében adott lehetőséggel), hogy beavatkozzon ebben a két országban a médiaszabadság és médiapluralizmus állapotának javítása érdekében.

3.1. Esettanulmány: a média helyzete Bulgáriában³⁶

Bulgáriában a média legsúlyosabb, a kommunista rendszer bukása óta megjelent problémái a tömegtájékoztató eszközök tisztázatlan tulajdonosi szerkezetéből és finanszírozásából adódnak, továbbá annak tudhatók be, hogy a tulajdonosi szerkezet erősen koncentrált, a média befolyásos, helyi médiabárók kezében van, és nagyon szoros az állami, a politikai, az üzleti, a média- és bűnözői szférák összefonódása. 2013-ban a szófiai német és francia nagykövet egy addig példa nélküli közös nyilatkozatot adott ki, amelyben kijelentették, hogy a kormányzás Bulgáriára jellemző oligarchikus modellje összeegyeztethetetlen az ország európai uniós tagságával. Erős aggályuknak adtak hangot amiatt, hogy az országban nincs médiapluralizmus, és hangsúlyozták, hogy sürgősen fel kell lépni a közigazgatás egészét átható korrupció ellen.³⁷ Ráadásul a leg-

³² Andrea CALDERARO – Alina DOBREVA: Framing and Measuring Media Pluralism and Media Freedom Across Social and Political Contexts. In CMPF (szerk.): *European Union Competencies in Respect of Media Pluralism and Media Freedom*. EUI, 2013. 20.

³³ C. Edwin BAKER: *Media Concentration and Democracy: Why Ownership Matters*. Cambridge, Cambridge University Press, 2007. 7.

³⁴ Uo.

³⁵ Uo.

³⁶ A szerzők köszönetet mondanak Dr. Lada Trifonova Price-nak a bolgár médiahelyzet elemzéséhez nyújtott segítségért.

³⁷ Lada Trifonova PRICE: Media Freedom Under Threat in Bulgaria. 25(3) *British Journalism Review* (2014) 50–55.

több tömegtájékoztatói eszköz indokolatlan politikai és gazdasági nyomásnak van kitéve, különösen azok, amelyek nem tekinthetők a regnáló kormányhoz közel állónak, és erőteljes az újságírók munkájába való beavatkozás, ami széles körű öncenzúrához vezet. Mindent összevéve – és ahogy a CMPF³⁸ is rámutat –, Bulgáriában „a gyakorlatban nem tartják tiszteletben” a médiaszabadságot és a médiapluralizmust. Az AEJ Bulgaria 2014-ben felmérést készített, amelyben több mint száz újságíró és tizenöt médiatulajdonos vett részt. A felmérésből kiderült, hogy „Bulgáriában az újságírók több mint fele (52%-a) nyilatkozta azt, hogy munkaadó médiájukra állandó politikai nyomás nehezedik. Több mint 30%-uk válaszolta azt, hogy rájuk magukra is nyomást gyakoroltak a politikusok”,³⁹ és „a válaszadók 86,98%-a egyetért azzal, hogy a sajtóanyagok tartalmának befolyásolása a bolgár médiaszektorban bevett gyakorlat” – a „nyomás” definíciója a felmérés szempontjából a következő elemeket tartalmazta: „szabályozatlan” és „az újságíró és a médiaszervezet fizikai, pénzügyi és morális integritását érő fenyegetés”.

A tulajdonosi szerkezet koncentrációját a CMPF médiapluralizmus monitora (MPM) súlyos kockázatnak tekinti. Pontosabban – a CMPF legújabb, Bulgáriáról készült jelentése szerint⁴⁰ –, a négy legfontosabb médiatulajdonos tartja kezében a televíziós műsorszolgáltatási ágazat 93,35%-át, a napilapok piacán pedig 79,7%-os részesedéssel rendelkezik. A média tulajdonosi szerkezete nem átlátható, és semmilyen jogszabályi rendelkezés nem írja elő a tulajdonosi szerkezettel kapcsolatos információk nyilvánosságágra hozatalát.

Bulgária néhány független médiaszervezetére sokszor gyakorolnak nyomást, és többször kísérlik meg kiadványaikat ellenőrizni pénzügyi helyzetük fenyegetésével: 2015 januárjában a bolgár pénzügyi felügyeleti bizottság (Financial Supervision Commission – FSC)⁴¹ – amit a Reporters Without Borders (Riporterek Határok Nélkül – RWB) csak „médiaszaruként” emleget⁴² – rekordösszegű büntetést rótt ki a kisszámú független médiacsoport egyikére, az Economediára, az online *Dnevnik* és a *Capital* című hetilap kiadójára. A csaknem 80 ezer euró összegű büntetést azokkal a kiadványokkal indokolták, amelyeket a Bizottság „piaci manipulációnak” minősített. A kiadványok a bolgár pénzügyi és bankrendszer szabálytalanságait tárták fel, egészen pontosan az ország legvitatottabb politikusainak egyike, a hatalmas vagyont felhalmozó, kétes hírű vállalkozó, Delyan Peevski által vezetett két építőipari vállalatról írtak. Édesanyjával, Irena Krastevával, a Bolgár Állami Lottó korábbi elnökével együtt Peevski tartja ellenőrzése alatt a New Bulgarian Media Group (NBMG) elnevezésű legnagyobb bolgár médiacsoportot. Az NBMG monopóliumhelyzetben van a médiapiacra, számos nyomtatott sajtótermék és tévécsatorna széles hálózatát működteti az országban. Állítások szerint szoros kapcsolatokat ápol a maffiával, és jó néhány vitatott esetben is felmerült a neve – így korrupciós botrányokban és egy sikertelenül záruló pályázatban, amelynek során a nemzetbiztonsági ügynökség (DANS) vezető pozícióját akarta megszerezni 2013 júniusában.⁴³ Ez az eset azt illusztr-

³⁸ CMPF: Country Report: Bulgaria (CMPF/EUI 2014) <http://monitor.cmpf.eu.eu/results-2014/bulgaria/>.

³⁹ Kosara BELNIKOVA: More than Half of the Bulgarian Journalists are Subjected to Political Pressure (AEJ Bulgaria, 2014. december 8.) <http://www.aej-bulgaria.org/eng/p.php?post=1993&c=5>.

⁴⁰ CMPF i. m. (38. lj.).

⁴¹ Más néven Financial Oversight Commission.

⁴² RWB: European Model's Erosion (2015) <http://index.rsf.org/#!/themes/european-union-model-erosion>.

⁴³ Matthew BRUNWASSER: After Political Appointment in Bulgaria, Rage Boils Over. *New York Times*, 2013. június 28. http://www.nytimes.com/2013/06/29/world/europe/after-political-appointment-in-bulgaria-rage-boils-over.html?_r=1.

rálja, hogy a „befolyásos médiabárók” miként próbálják megfélemlíteni, és hogyan szankcionálják sikerrel azokat a független médiaszervezeteket, amelyek kísérletet tesznek demokratikus szerepük betöltésére, azaz a hatalom birtokosainak ellenőrzésére és elszámoltatására a bolgár civil társadalom nevében. Az FSC további 5 ezer eurós büntetést szabott ki az Economediára azzal az indokkal, hogy nem volt hajlandó megnevezni információforrásait, és 50 ezer eurót egy gyógyszeripari vállalattal kapcsolatos eset miatt. Az Economedia által kiadott közlemény szerint a büntetés összege megegyezik a *Capital* című hetilapnál dolgozó összes újságíró háromhavi bérének összegével, és meghaladja az FSC által 2013-ban kiszabott pénzbírság együttes összegét.⁴⁴

Az FSC a pénzügyi stabilitásuk kikezdésével próbálja megakadályozni, hogy a híriügynökségek betöltsék a hatalommal való visszaélés és korrupció vizsgálatával kapcsolatos szerepüket. Ebben a szerepben az újságírónak képeseknek kell lenniük arra, hogy védelmet biztosítsanak információforrásaik számára, akik alapvető és kényes információval látták el őket.⁴⁵ Az a tény, hogy nem tudnak ilyen garanciát nyújtani, azt jelenti, hogy a potenciális informátorok esetleg nem jelentkeznek, hiszen semmilyen garanciát nem kapnak a védelemre, ami komolyan gátolja az újságírókat abban, hogy betöltsék a „demokrácia őrzőjének” szerepét. Valójában, ahogyan arra az AEJ Bulgaria is rámutat, „[e]gy ilyen támadás [...] azzal fenyeget, hogy lerombolja (Bulgária) utolsó nyomozati eszközeit is, amelyekkel az újságírók leleplezhetik a korrupciós gyakorlatokat és visszaéléseket”, és mint ilyen, az FSC által kiszabott bírságok „példa nélküli bürokratikus cenzúrát jelentenek a bolgár média számára”.⁴⁶

Bulgáriában a korrupció a gazdasági, a média és a politikai szféra szerves része, ennek megfelelően tapasztaltuk a „szívesség-kultúrát”, amelyben a hatalmon lévők megpróbálnak magukról pozitív képet kialakíttatni a médiában. Az AEJ Bulgaria rámutat, hogy „»[k]ülönböző vállalatok és PR-ügynökségek gyakran keresik meg az újságírókat kisebb összegek és olyan apróságok felajánlásával, mint divatos ruhák, mobiltelefonok, amelyek segítségével arra próbálják őket rávenni, hogy a nyilvános hirdetéseket független információkként tüntessék fel. A főszerkesztőköt, sőt néha hat számjegyű összeget kapnak azért, hogy ‘jóindulattal’ viseltesenek bizonyos emberek vagy intézmények iránt. A tulajdonosok még nagyobb összegű készpénzfelajánlásban részesülnek azért, hogy egy adott politikai erő irányába pozitív legyen az ‘általános hozzáállás’. Az abszolút rekord 5 millió leva« – mondja Krum Blagov, a »Reporter« Alapítvány elnöke.”⁴⁷

⁴⁴ В опит за цензура КФН наложи рекордна глоба на “Капитал”. 2015. január 14. http://www.dnevnik.bg/biznes/2015/01/14/2453432_v_opit_za_cenzura_kfn_nalozh_rekordna_globa_na_kapital/.

⁴⁵ Az információforrások védelmének hiányáról Bulgáriában I. még AEJ: The Bulgarian Legal System does not Provide Enough Safeguards for Protection of Sources of Information (AEJ, 2015. február 23.) <http://www.aej-bulgaria.org/eng/p.php?post=2077&cc=5>.

⁴⁶ L. AEJ: Unprecedented Bureaucratic Censorship Applied on Bulgarian Media (AEJ, 2015. január 16.) <http://www.aej-bulgaria.org/eng/p.php?post=2050>. Érdekes módon az általunk gyűjtött bizonyítékokon alapuló értékelésünk ellentmond Whitten-Woodring és Van Belle érdekes megállapításának, miszerint „úgy tűnik, aligha van okunk feltételezni, hogy Bulgáriában a média szabadsága sebezhető vagy fenyegetésnek van kitéve”. Véleményük szerint valójában „az elemzők egyetértenek abban, hogy a bolgár tömegtájékoztatási eszközök szabadon és hatékonyan működnek a politikai vita fórumaként”. WHITTEN-WOODRING – VAN BELLE i. m. (31. l.) 98.

⁴⁷ BELNIKOVA i. m. (39. l.).

Ez a néhány példa egy olyan kultúra létezésére enged következtetni, amelyben a médiaszabadság és a médiapluralizmus vagy sérül, vagy súlyos fenyegetésnek van kitéve, és mint ilyen, kimeríti az EUSZ 2. cikkében foglalt értékek megsértését. Az EU pontosan tudja, hogy Bulgáriában ez a helyzet. 2012-ben, amikor Bulgária a Riporterek Határok Nélkül sajtószabadság-mutatójában (Press Freedom Index) a 80. helyen szerepelt, Kroes megjegyzést fűzött a bolgár médiahelyzethez, és megígérte a helyi újságíróknak, hogy a maga számára a legfontosabbnak tekinti azt a feladatot, hogy segítséget nyújtson Bulgáriának a média állapotának javításában. Annak ellenére azonban, hogy az AEJ, a Riporterek Határok Nélkül, az Index on Censorship és más szervezetek is erős kritikával illették a bolgár médiahelyzetet, az EU nem emelt szót az ügyben, és Kroes 2012-es ígérete beváltatlan maradt. Most, három évvel később Bulgária a 106. helyet foglalja el a 2015-ös sajtószabadság-indexben, messze lemaradva az összes többi európai uniós tagállam mögött.⁴⁸

3.2. Esettanulmány: a média helyzete Görögországban

Görögországban a médiaszabadság és a médiapluralizmus területén milliányi kihívás jelentkezik. A CMPF MPM Görögországgal kapcsolatos jelentése (2014) megállapítja, hogy a legnagyobb kihívásokat a médiaszabadság és pluralizmus szempontjából a média tulajdonviszonyai, a médiakoncentráció, a szerkesztői szabadságba való kormányzati beavatkozás, a típusok és műfajok pluralizmusának hiánya, a helyi és regionális közösségek képviselőinek hiánya, a nem megfelelő, elégtelen és rendszertelenül rendelkezésre álló erőforrások jelentik Görögország közszolgálati médiája számára. Anna Famellou⁴⁹ rámutat arra, hogy „jelenleg a görög média területén a legsúlyosabb aggályok a politikai opportunizmussal, a gazdasági érdekekkel, a kliensrendszerrel, a médiakoncentrációval és a cenzúrával kapcsolatosak”.⁵⁰

2009 óta Görögország a sajtószabadság-index rangsorban egyre hátrébb került, jelenleg a 91. helyen áll. Marilena Katsimi újságíró és az athéni napilapok újságíró-szövetségének főtitkára (ESIEA) szerint a gazdasági válság, a megszorító intézkedések és a fiskális megállapodások rombolták Görögországban a média szabadságát. Ezt a hanyatlást újságíróként maga is megtapasztalta, amikor az állami tulajdonú közszolgálati műsorszolgáltatónál, az Elliniki Radiofónia Tileórasinél (ERT) dolgozott, ahol korábban viszonylagos véleménynyilvánítási szabadságot élvezett, kritikusan nyilatkozhatott a kormányzati erőviszonyokról és politikákról, majd az adásidő csökkentése következett, azután felfüggesztették a kormánytisztviselőkre irányuló kritikája miatt, végül pedig megszűnt az ERT, amit stratégiai lépésnek tekint „a közvélemény manipulálásához és minden ellenzéki hang elhallgattatásához”.⁵¹ Az ERT megszüntetése valóban gyanús volt. A Freedom House szerint az ERT-t egy egyszerű „minisztériumi határozattal szün-

⁴⁸ RWB i. m. (42. l.).

⁴⁹ Anna Famellou az észak-görög újságíró-szövetség, az ESIEMTH, továbbá az Európai Újságírók Szövetségének tagja.

⁵⁰ Személyes közlés, 2015. március 10.

⁵¹ Lásd Chrysto SYLLAS: Greece: A Tougher Climate for Press Freedom (Index on Censorship, 2014. szeptember 24.) <http://www.indexoncensorship.org/2014/09/greece-press-freedom-christos-syllas-marilena-katsimis/>.

tették meg, parlamenti vita nélkül”. Famellou szerint a megszüntetés „megkérdőjelezte a görög alkotmány számos rendelkezését, továbbá az Amszterdami Szerződést is, amely az európai közszolgálati műsorszolgáltatást szabályozza”.⁵² Pontosabban, és a Freedom House magyarázata szerint is:

„[a]z Alkotmány 44. cikke azt mondja ki, hogy rendkívüli helyzetekben minisztériumi határozatok kell alkalmazni, és a Parlamentnek ezeket 40 napon belül jóvá kell hagynia. Mivel az ERT megszüntetésére vonatkozó határozatot nem hagyták jóvá a megadott határidőn belül, bizonyos megfigyelők megkérdőjelezték annak jogszerűségét.”⁵³

A görög kormány azzal indokolta az ERT megszüntetésére vonatkozó döntését, hogy „alacsony volt a nézettsége, magas költségekkel üzemelt, és nem volt vonzó a hirdetők számára”.⁵⁴ Famellou azonban azt mondja, hogy „a kormány »hulladéklerakatnak« nevezte, annak ellenére, hogy a közszolgálati műsorszolgáltató költségvetési többlettel működött, jövedelmét az előfizetői díjakból, állami alapokon kívüli forrásokból szerezte”.⁵⁵

Az új HELLÉN Rádió, Televízió és Internet (NERIT), amely az eredeti célkitűzés szerint a kormánytól függetlenebb módon működik, és munkatársait átlátható folyamat során szerződteti, 2014 májusában indult. Kételyek merültek fel azonban ennek az új közszolgálati műsorszolgáltatónak a függetlenségével kapcsolatban, amikor a NERIT igazgatótanácsa megingatta a szervezet függetlenségét a pénzügyminisztérium korábbi alkalmazottjainak szerződtetésével, és azzal, hogy a NERIT-en belül bizonyos pozíciókat betöltő személyeket nem a törvény által előírt nyilvános toborzási eljárás során választotta ki.⁵⁶ Annak ellenére, hogy a NERIT hivatalosan „PSM”, azaz közszolgálati média (*public service media*), ezért törvény kötelezi arra, hogy „a pluralizmus demokratikus, társadalmi és kulturális igényeit” szolgálja,⁵⁷ legalább két okból a NERIT nem tölti be ezt a szerepét: először is, nem kell saját regionális tudósítókkal vagy olyan újságírókkal rendelkeznie, akik Görögország különböző földrajzi területeiről származnak; másodsorban, nem kell a kisebbségi csoportok és közösségek igényeit figyelembe vennie, mivel a médiaszabályozás erről nem rendelkezik. Harmadsorban, a NERIT-et jogszabály kötelezi arra, hogy 100%-os földrajzi lefedettséget biztosítson, de ezt nem sikerült elérnie. A CFMP MPM mindezeket a tényeket a médiapluralizmus szempontjából súlyos kockázatnak minősítette.

A politikai nyomás és cenzúra szempontjából számos észrevételt kell tennünk. Először is, a kormány aktívan beavatkozik a médiaszervezetek szerkesztőségi elveibe a kritikai hangvételű újságírás akadályozása céljából. Például – és Marilena Katsimi szerint – a magánkézben lévő

⁵² FAMELLOU i. m. (50. lj.).

⁵³ Freedom House: Greece <https://freedomhouse.org/report/freedom-press/2014/greece#.VRXSnEvqvwI>. Ezekkel az alkotmányos kérdésekkel kapcsolatban l. még Petros IOSIFIDIS – Irini KATSIREA: Public Service Broadcasting in Greece in the Era of Austerity (CMPF/EUI 2014).

⁵⁴ Methodi GERASIMOV: „Avrianism”: The Definition of the Greek Media Oligarchy (AEJ, 2015. január 5.) <http://www.cej-bulgaria.org/eng/p.php?post=2011&c=288>.

⁵⁵ Ez ellentmond IOSIFIDIS–KATSIREA i. m. (53. lj.) megállapításainak, akik egyetértenek azzal, hogy az ERT gazdálkodása nem volt sem hatékony, sem ésszerű.

⁵⁶ FAMELLOU i. m. (50. lj.). Jelenleg a Syriza-kormány kísérleteket tesz az ERT újraindítására.

⁵⁷ CMPF: Country Report: Greece (CMPF/EUI 2014) <http://monitor.cmpf.eu.eu/results-2014/greece/>.

médiaszervezeteknél dolgozó újságírók a 2014 májusi európai választásokról szóló tudósítások során instrukciókat kaptak arra vonatkozóan, hogy „miként »számoljanak be« a hírekről és »formálják« ezeket a történeteket” – a munkája elvesztésétől való félelem miatt azonban hivatalos panaszt senki nem nyújtott be. Másodszor, azok az újságírók, akik olyan információval rendelkeznek, amely a hatalom birtokosainak elszámoltatásához vezethet, különböző bírságok, büntetés, sőt börtönbüntetés kiszabását is kockáztatják. Egy, a közelmúltból származó példa Kostas Vaxevanis újságíró esete, aki nyilvánosságra hozta az úgynevezett Lagarde-listát, amely 2000, svájci bankszámlával rendelkező görög nevét tartalmazta. A listán szereplő személyek között megtalálhatók voltak a korábbi miniszterelnök, Jeórijosz Papandreu rokonai is. Amikor 2012-ben Vaxevanis megjelentette ezt a listát, a befektetők személyes adataira vonatkozó jogszabályok megsértésének vádjával, vagyis az adatvédelmi törvények megsértéséért letartóztaták. Felmentések az ügyész fellebbezett, és Vaxevanisnak ismételt bíróság elé kellett állnia, ez az eljárás is felmentéssel végződött. Az EU-t több kritika érte azért, hogy ebben az esetben nem nyilvánított véleményt, és a Nemzetközi Sajtóintézet (International Press Institute) és a Délkelet-Európai Médiaszervezet (South East Europe Media Organisation) többek között azt hangsúlyozta, hogy az EU csak akkor lehet a médiaszabadság szempontjából hiteles szereplő, ha azt az EU-n belül is sikerül megvédenie.⁵⁸ Ugyanígy, a Hriszi Avji (Arany Hajnal) nevű jobboldali párt a Freedom House szerint

„különösen aktívan használta a rendelkezésre álló jogi eszközöket az újságírókra és a médiára való nyomásgyakorlás érdekében. A párt tagjai számos újságíróat pereltek be becsületsértés vádjával – többek között azt is, aki »neonácinak« nevezett egy párttagot –, továbbá beperelték azt a rádióállomást is, amely a csoportot bíráló véleményeknek adott teret.”⁵⁹

Harmadszor, a Görög Nemzeti Műsorszolgáltatási Tanácsnak hatáskörében áll „drákói szigorral bírságot kiszabni arra a médiaorgánumra, amely bírálja a kormányzati politikát, hogy ezzel kísérelje meg cenzúrázni azt”⁶⁰ – ezek mind olyan példák, amelyek azt illusztrálják, hogy a cenzúra és a politikai befolyásgyakorlás Görögországban intézményesült formákat öltött. Negyedszer, Görögországban virágzik a kliensrendszer kultúrája. Daniel Hallin és Stylianos Papathanassopoulos szerint „a kliensrendszer a társadalmi szerveződési mintázatok közül arra utal, amelyben a társadalmi erőforrásokhoz való hozzáférést patrónusok ellenőrzik és osztják klienseiknek hódolatukért és különböző támogatásokért cserébe.”⁶¹ Ami az újságírást illeti, „az újságírás logikáját egyéb társadalmi logikákkal – a pártpolitika, a családi privilégiumok logikájával – kényszeríti egymás mellé,” amihez Hallin és Papathanassopoulos hozzáteszi, hogy „lebontja az újságírók horizontális szolidaritását”, aminek az az eredménye, hogy az újságírókat

⁵⁸ International Press Institute: Groups Criticize EU’s Silence on Case against Greek Journalist; Call for Union to Defend Free Speech, Condemn “Unwarranted Harassment and Prosecution” (IPI 2012. november 26.) <http://www.freemedia.at/newssview/article/groups-criticize-eus-silence-on-case-against-greek-journalist.html>.

⁵⁹ Freedom House i. m. (53. l.).

⁶⁰ Európai Parlament: Parliamentary Questions: Freedom of the Press in Greece (2014. szeptember 25.) <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=WQ&reference=E-2014-007149&format=XML&language=EN>.

⁶¹ Daniel C. HALLIN – Stylianos PAPATHANASSOPOULOS: Political Clientelism and the Media: Southern Europe and Latin America in Comparative Perspective. 24(2) *Media, Culture and Society* (2002) 175–195, 184. l.

akadályozzák szerepük betöltésében, azaz abban, hogy autonómok és függetlenek maradjanak a politikai hatalomtól, és „a közérdeket szolgálják, ami felette áll az egyes politikai pártok, tulajdonosok és társadalmi csoportok érdekeinek”.⁶² A kliensrendszer a görög médiában már régóta jelenlévő probléma.⁶³ Famellou szerint „a nyomtatott média szektorában hagyományosan néhány kiválasztott médiamogul uralkodott”, és

„amikor Görögországban elfogadták a 3592/2007 törvényt, amely hivatalosan engedélyezte egyszerre több televízió- és rádióállomás tulajdonlását, a műsorszolgáltatás területén minden akadály elhárult a tulajdonosi koncentráció útjából, néhány médiatulajdonos körében igen gyors vásárlási roham indult meg, amelynek eredményeképpen a média koncentrációja fokozódott.”⁶⁴

Ez kihívást jelent, és a mediaszabadság, -függetlenség és -pluralizmus elveinek komoly fenyegetését és megsértését.

Az EU meglehetősen csendben figyelte ezeket az eseményeket, különösen az Európai Bizottságot érték kemény bírálatok. Az ERT megszüntetése esetében Jean-Paul Philippot, az Európai Műsorszórók Szövetségének (EBU) igazgatója hangsúlyozta, hogy az EU „nem maradhat közömbös” a legújabb görög politikai dráma ügyében, amely az egység mellett állók szerint „puccsszerű lépés [...] az előítélet-mentes tájékoztatás elhallgattatása érdekében”.⁶⁵ Az Európai Bizottság azonban kijelentette, hogy „támogatja a televízió és a közszolgálati rádió szerepét mint az európai demokrácia szerves része”, és „nem kérdőjelezi meg a görög kormányt az állami szektor irányítására vonatkozó hatáskörét”.⁶⁶ Egyértelművé tették, hogy „[a] közszolgálati műsorszolgáltatás kormányzása és az ehhez kapcsolódó stratégiai döntések a tagállamok kompetenciájába tartoznak. Így az a döntés is, hogy legyen-e közszolgálati műsorszolgáltató, vagy sem.”⁶⁷

Vaxevanis nyílt levelet írt a Bizottság akkori elnökének, José Manuel Barrosónak. Hughes azt írta Vaxevanisról, hogy

„ügyére Brüsszelben nem figyelnek oda. Amikor az Index és nemzetközi partnerei írtak Barroso elnöknek, az a válasz megírására egy alacsonyabb pozícióban lévő tisztségviselőt kért fel, aki ez év ja-

⁶² Uo., 189.

⁶³ IOSIFIDIS–KATSIREA i. m. (53. lj.)

⁶⁴ FAMELLOU i. m. (50. lj.)

⁶⁵ Lisa O'CARROLL: ERT Shutdown: EBU Urges EU Leader to Overturn Greek Government Decision (*The Guardian*, 2013. június 13.) <http://www.theguardian.com/media/2013/jun/13/ert-shutdown-ebu-urges-eu-overturn>. L. még EBU: EBU Demands European Commission Take a Stand for ERT (2013. június 13.) <http://www3.ebu.ch/contents/news/2013/06/ebu-demands-european-commission.html>.

⁶⁶ Idézi Nathalie VANDYSTADT: ERT Shutdown: Commission's Perplexing Reaction (Europolitics, 2013. június 13.) <http://europolitics.eis-vt-prod-web01.cyberadm.net/ert-shutdown-commission-s-perplexing-reaction-art-352409.html>.

⁶⁷ Uo.

nuárjában írt levelet az Indexnek, miszerint az ügy pozitív megoldással zárult, de az Európai Bizottság továbbra is gondosan figyelemmel követi a fejleményeket. Ez az elutasító közöny akár nevetséges is lehetne, ha a helyzet nem lenne ennyire súlyos.”⁶⁸

Az eset azt jelzi, hogy az EU (nyilvánvalóan) tudott az ERT megszüntetéséről, csakúgy, mint Vaxevanis újságíró bebörtönzéséről, de úgy döntött, hogy nem hallatja hangját, és ezt a beavatkozási hatáskör hiányával indokolta.

Ez a két közeli pillanatkép Bulgária és Görögország médiahelyzetéről rámutat arra, hogy az EU tagállamaiban ténylegesen megsértik a médiaszabadság és médiapluralizmus értékeit. Ezek nem „egyszeri” jogsértések, hanem hosszú ideje húzóódó problémák folyamánainak tekinthetők. Az efféle jogsértések további előfordulásának valószínűségét a CMPF MPM mérte fel kockázatelemzése során. A 2014-es eredmények Bulgáriát 32%-ban magas kockázatúnak (és 53%-ban közepes kockázatúnak), Görögországot 44%-ban magas kockázatúnak (38%-ban közepes kockázatúnak) tekintik a médiapluralizmusra vonatkozó mutatók alapján. Ezért megalapozottan kijelenthető, hogy mindkét ország megsérti és nem tartja tiszteletben az EUSZ 2. cikkében lefektetett értékeket. Ez viszont lehetőséget ad az EU-nak arra, hogy a 7. cikket alkalmazza, az említett cikkben megfogalmazott jogi követelmények alapján. Mind ez idáig azonban az EU tartózkodott attól, hogy az EUSZ 7. cikkével ráruházott hatáskörrel a gyakorlatban is éljen, és az a kérdés, hogy ez mit jelent az EU-nak a médiaszabadság és médiapluralizmus melletti elkötelezettsége szempontjából. Ahogy fentebb láttuk, a retorika szintjén az EU hangsúlyozza a médiaszabadság és médiapluralizmus szükségességét egy demokráciában, és kiemeli ezen értékek fontosságát a civil társadalom szempontjából. Mégis úgy dönt, hogy tartózkodik a fellépéstől.

Elvárható lenne az EU-tól azonban, hogy hangsúlyozza a médiaszabadság és -pluralizmus fontosságát azokban az országokban, amelyek az EU-hoz kívánnak csatlakozni, továbbá hogy hangsúlyt fektessen arra, hogy a csatlakozni kívánó országok a gyakorlatban is betartsák az EU elsődleges jogát, és kövessék az Európai Bizottság politikai retorikáját. Egészen pontosan, a Lisszaboni Szerződés 49. cikke kimondja: „Bármely olyan európai állam kérheti felvételét az Unióba, amely tiszteletben tartja a 2. cikkben említett értékeket, és elkötelezett azok érvényesítése mellett.”

Úgy tűnik, a cikknek történő megfelelés fontosnak számít, valóban, a Bizottság kijelenti, hogy

„A véleménynyilvánítás szabadsága kulcsfontosságú jelzése annak, hogy egy ország készen áll-e az Európai Unió részévé válni. Megmutatja a demokrácia, a jó kormányzás és a politikai elszámoltathatóság melletti elkötelezettséget. Ennek megfelelően egyetlen ország sem csatlakozhat az EU-hoz anélkül, hogy garantálna a véleménynyilvánítás szabadságát mint alapvető emberi jogot (a Lisszaboni Szerződés 49. cikke).”⁶⁹

⁶⁸ Kirsty HUGHES: World Press Freedom Day: Is the European Union Faltering on Media Freedom? (Index on Censorship, 2013. május 2.) <http://www.indexoncensorship.org/2013/05/world-press-freedom-day-the-european-union-faltering-on-media-freedom/>.

⁶⁹ Európai Bizottság: European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations. Freedom of Expression and Media (2014. március 21.) http://ec.europa.eu/enlargement/policy/policy-highlights/media-freedom/index_en.htm.

Továbbá, ahogy Kroes rámutat, az EU „továbbra is ragaszkodik a véleménynyilvánítás szabadságához az Európai Unióhoz csatlakozni kívánó országokban”.⁷⁰ Ha azonban megvizsgáljuk a horvátországi média szabadságát és pluralizmusát, úgy tűnik, hogy a valóságban az EU nem követeli meg olyan szigorúan a véleménynyilvánítás szabadságát a csatlakozó országokban, mint amennyire azt hangoztatni szereti.

3.3. Esettanulmány: a média helyzete Horvátországban

Horvátország 2013. július 1-jén csatlakozott az EU-hoz, amelynek 28. tagállama lett. Az 1990-es évek eleje óta igen súlyos jogsértések tapasztalhatók a médiával és az újságírókkal szemben, a cenzúra számos formában jelen van, különösen a korrupcióról szóló beszámolókkal kapcsolatosan.⁷¹ A cenzúra többféle formát öltött, a levélben megnyilvánuló fenyegetésektől kezdve a fenyegető telefonhívásokon és a nyilvános inzultusokon keresztül egészen az újságírókkal szemben elkövetett fizikai erőszakig, a gyilkosságot is beleértve. Ezenkívül számos alkalommal előfordult, hogy az újságírókat nem engedték be sajtókonferenciákra és különböző eseményekre, eltávolították őket állásukból, miután vitatható cikkeket közöltek; a hírügynökségeket lehallgatták, a szerkesztőket az állami hatóságok utasítására elbocsátották, majd helyükbe az állami hatóság új szerkesztőket nevezett ki; 2010-ben az Autohton Horvát Jogok Pártja (A–HSP) nyilvánosan elégette a *Novosti* című szerb független újság egy példányát, egy héttel később pedig a jugoszláv zászlót, azt demonstrálандó, hogy nem tartja tiszteletben a szerb médiát. Az újság szerkesztősége több mint egy héten át rendőri védelmet igényelt. Újságírókat tartóztattak le és hallgattak ki, bizalmas információk nyilvánosságra hozatalával vádolták őket anélkül, hogy bármikor tudomásukra hozták volna, mely dokumentumokra épül a vád, és a rendőrség milyen információk alapján végzi a nyomozást. Franjo Tuđman halála óta számos „képződmény” jött létre. Ezek közé tartozik az úgynevezett szellemi alvilág számos csoportja, amelyek

„a kormányzó párt különböző frakcióival állnak kapcsolatban, [...] helyi és regionális hatalmasságok, elítélt és el nem ítélt háborús bűnösök, rendőrminiszterek, [...] a jogszabályok határán vagy azon túl létező újjazdagok, közönséges bűnözők [...] Ezek általában viszonylag függetlenül tevékenykednek.”⁷²

Az újságírás nem biztonságos hivatás, a cenzúra és öncenzúra, valamint a politikai befolyásgyakorlás azt jelenti, hogy a média szabadsága, függetlensége és pluralizmusa súlyosan sérül. Az EU tudott ezekről az ügyekről Horvátország európai uniós csatlakozása előtt, valójában a Bizottság 2005 és 2013 között készült értékelő jelentései folyamatosan hangsúlyozzák a média-

⁷⁰ Neelie KROES: Defending Media Freedom (2012. május 8. SPEECH/12/335).

⁷¹ Ezt alátámasztja Milana KNEZEVIĆ is: Croatia Has More Work to Do on Free Expression (Index on Censorship, 2013. július 1.) <http://www.indexoncensorship.org/2013/07/croatia-has-more-work-to-do-on-free-expression/>.

⁷² Az ACIJ, a Horvát Oknyomozó Újságírók Szövetsége példái, White Paper: A Chronicle of Threats and assaults on Journalists in Croatia 1990–2011 (ACIJ, 2011. március).

szabadság és médiapluralizmus három legfontosabb kihívását: az első a rágalmazásról szóló horvát törvény; a második a horvát közszolgálati műsorszolgáltatóra, a Hrvatska Radio Televizijára (HRT) nehezedő indokolatlan politikai nyomás; a harmadik pedig az újságírók ellen elkövetett bűncselekmények.

Az első problémáról a 2005-ös⁷³ és 2006-os értékelő jelentés tesz említést.⁷⁴ A 2005-ös jelentés⁷⁵ például bírálja a horvát rágalmazási jogszabályt, amely nem dekriminalizálja teljes mértékben ezt a cselekményt: „2004 októbere óta négy újságíró kapott felfüggesztett szabadságvesztéssel járó büntetést rágalmazásért. A felülvizsgált rágalmazási jogszabályok, úgy tűnik, továbbra is bizonyos fokú öncenzúrát eredményeznek az újságírók körében, és van még mit javítani rajtuk.” 2006 júniusában a horvát „Parlament elfogadta a Büntető törvénykönyv módosításait, amelyek eltörlik a rágalmazási esetekben szabadságvesztéssel járó büntetések kiszabását”. 2013-ban azonban az EU felügyeletével tovább módosították a horvát büntetőjogot, ennek eredményeképpen a sértések – a becsületsértés és a jó hírnév megsértése – bűncselekmény minősítést kaptak. Ha egy újságíró e bűncselekmények valamelyikének elkövetésével vádolnak, az újságírónak kell bizonyítania, hogy nem állt szándékában megsérteni a másik fél jó hírét. Ez azt jelenti, hogy a bizonyítás terhe a vádlottra hárul. Az EU nem kommentálta ezeket a jogszabályi változásokat.

A második problémával kapcsolatban a 2005., a 2006., a 2007.,⁷⁶ a 2008.,⁷⁷ a 2010.⁷⁸ és a 2011.⁷⁹ évi értékelő jelentés említi a közszolgálati műsorszolgáltató HRT-re nehezedő indokolatlan politikai nyomást és a tevékenységébe való beavatkozást, és rámutat arra, hogy ezek a médiaszabadság szempontjából aggályosak. A 2006-os jelentés például megállapítja, hogy

„továbbra is megalapozottak a helyi szinten történő politikai befolyásolás lehetőségeire vonatkozó aggályok, amelyek a 2005-ös jelentésben szerepeltek. Különösen az »Otvoreno« és »Latinica« című politikai televíziós show-műsorok esete helyezte éles megvilágításba a közszolgálati HRT-re nehezedő politikai nyomást, amely fenyegeti függetlenségét, és aggályokat vet fel a véleménynyilvánítás szabadságával kapcsolatban Horvátországban.”⁸⁰

Ez egy folyamatosan fennálló probléma, ahogyan a 2007-es jelentés megjegyzi: „A közszolgálati HRT időnként továbbra is ki van téve politikai nyomásnak, kérdésessé téve a véleménynyilvánítás szabadságának érvényesülését.”⁸¹ A 2010-es és a 2011-es értékelő jelentések egyaránt hangsúlyozzák, hogy a HRT „továbbra is súlyos (vezetési) nehézségekkel küzd”, ami hatással volt a működésére is. A 2012-es monitoring jelentés megemlíti a 2012 júliusában elfogadott, állami műsorszolgáltatóval kapcsolatos új jogszabályt, amelyet annak érdekében foga-

73 Európai Bizottság: Croatia, Progress Report SEC(2005) 1424.

74 Európai Bizottság: Croatia, Progress Report SEC(2006) 1385.

75 Európai Bizottság i. m. (73. lj.) 18.

76 Európai Bizottság: Croatia, Progress Report, SEC(2007) 1431.

77 Európai Bizottság: Croatia, Progress Report, SEC(2008) 2694.

78 Európai Bizottság: Croatia, Progress Report, SEC(2010) 1326.

79 Európai Bizottság: Croatia, Progress Report, SEC(2011) 1200.

80 Európai Bizottság i. m. (74. lj.) 9.

81 Európai Bizottság i. m. (76. lj.) 11.

dott el a parlament, hogy nagyobb szerkesztői szabadságot biztosítson, különös tekintettel a politikai hatóságoktól való függetlenségre. Ez a törvény azonban nem hozott azonnali sikert, emiatt a Bizottság hangsúlyozza, hogy „további erőfeszítésekre van szükség a közszolgálati műsorszolgáltató függetlenségének biztosítása és átláthatóságának növelése érdekében”.⁸²

Ami a harmadik kihívást illeti, a 2008-as, 2009-es⁸³ és 2010-es értékelő jelentés foglalkozik az újságírók sérelmére elkövetett bűncselekményekkel. Az EU aggályait két horvát újságíró 2008-as meggyilkolása váltotta ki, ez az esemény arra készítette az EU-t, hogy elismerje:

„az újságírók elleni fizikai támadások és halálos fenyegetések egyre gyakoribbá váltak, és alaposabb kivizsgálást tesznek szükségessé. Ezek a támadások egyre nagyobb mértékben irányulnak a korrupciós esetekkel vagy a szervezett bűnözéssel foglalkozó újságírók ellen. Az elkövetők azonosítása és felelősségre vonása korlátozott mértékben mondható sikeresnek.”⁸⁴

2010-ben a Bizottság hangsúlyozza, hogy „az érintett országoknak (a Nyugat-Balkán államai, ideértve Horvátországot is) sürgősen foglalkozniuk kell”⁸⁵ az összes fent említett témával, és hozzáteszi, hogy

„a Bizottság folyamatosan figyelemmel kíséri az előrehaladást [...] olyan területeken, mint például a jogszabályi keretek és azok európai normáknak való megfelelése, különös tekintettel a becsületsértésre; az újságírók ellen irányuló támadások minden esetben megfelelő szankcionálása a hatóságok részéről, az önszabályozó testületek megalakulása és azok tevékenysége a professzionalizmus előmozdítása érdekében; a közszolgálati műsorszolgáltatók szerepe a plurális demokráciákban.”⁸⁶

Érdekes módon, míg e kérdések mindegyike hangsúlyosan jelen van 2005 és 2010 között, 2010 után eltűnnek a horizontról. Míg a 2011-es⁸⁷ jelentés *mellékesen* megjegyzi az újságírók elleni fenyegetések ügyében történő nyomozások mérsékelt javulását, egy 2012-es Bizottsági jelentés⁸⁸ egyáltalán nem tesz említést a véleménynyilvánítás szabadságának kérdéséről, és 2013-ban a Bizottság pusztán megjegyzi, hogy „tovább folytatódott a nyomozás és az elkövetők felelősségre vonása az újságírókat ért megfélemlítés és erőszak eseteiben”.⁸⁹ Az Európai Bizottságnál a horvátországi médiaszabadság és véleménynyilvánítás szabadságához való jog állapotáról való érdeklődésre azt a választ adták, hogy „Horvátország teljesíti a csatlakozási tárgyalásokból fakadó kötelezettségeket, és készen áll arra, hogy a csatlakozás pillanatától alkalmazza a közönségi jogszabályokat a munkavállalók szabad mozgása, a társasági jog, a szellemi tulajdon joga,

⁸² Európai Bizottság: Commission Staff Working Document. Comprehensive Monitoring Report on Croatia, SWD(2012) 338 final, 2012, 7.

⁸³ Európai Bizottság: Croatia, Progress Report, SEC(2009) 1333.

⁸⁴ Európai Bizottság i. m. (77. lj.) 11.

⁸⁵ Európai Bizottság: Enlargement Strategy and Main Challenges 2010–2011, COM(2010)660, 2010, 8.

⁸⁶ Uo., 9.

⁸⁷ Európai Bizottság i. m. (79. lj.).

⁸⁸ Európai Bizottság: Communication on the Main Findings of the Comprehensive Monitoring Report on Croatia's state of preparedness for EU membership, COM(2012) 601, 2012.

⁸⁹ Európai Bizottság: Monitoring Report on Croatia's Accession Preparations, COM(2013) 171, 2013, 10.

a pénzügyi szolgáltatások, az információs társadalom és a média területén”.⁹⁰ Ennek ellenére 2013 októberében az Európai Parlament az Európai Bizottságtól részletesebb tájékoztatást kért arról, hogy milyen tervei vannak a horvátországi média szabadságának és pluralizmusának előmozdítása érdekében, különös tekintettel a közszolgálati műsorszolgáltató HRT-re és annak főigazgatója kinevezésére, amit a horvát parlament többsége jóváhagyott – ez a felvetés is mutatja, hogy továbbra sem oldódtak meg a médiaszabadsággal és médiapluralizmussal kapcsolatos, régóta tartó jogsértések.⁹¹

Horvátország példája azt mutatja, hogy az Európai Bizottság tudatában volt az ország médiaszabadsággal és médiapluralizmussal kapcsolatos problémáinak. 2011-től kezdődően – ebben az évben írták alá a csatlakozási szerződést – a Bizottság feltűnően szótlan volt annak ellenére, hogy az azonosított problémák nem oldódtak meg. Ennek alapján megalapozottan állíthatjuk, hogy az EU még olyan helyzetekben is passzív maradhat, amikor hatáskörrel rendelkezik egy állam csatlakozásának késleltetésére, amíg az nyilvánvalóan be nem tartja a médiaszabadságra és médiapluralizmusra vonatkozó szabályokat. Természetesen lehet azzal érvelni, hogy jogi szempontból Horvátország megfelel a csatlakozási követelményeknek. A horvát alkotmány kimondja, hogy Horvátország demokrácia, és biztosítja a média szabadságát és pluralizmusát. A cenzúrát is tiltja.⁹² Mégis, ez az ideális alkotmányosság annak jelenlegi állapotában nem elégséges, mivel – ahogyan bemutattuk – nem képes megakadályozni az újságírók ellen irányuló, napi szinten előforduló támadásokat, ahogy nem képes arra sem, hogy a médiaszabadság és médiapluralizmus tiszteletben tartásának hiányát megszüntesse. Kérdéses, hogy az Európai Unió milyen értékelési kritériumokat alkalmaz: alkotmányos idealizmust vagy a mindennapi konfliktusokba való belebonyolódást.

4. Következtetés: mit jelent mindez?

Bemutattuk, hogy az EU a médiaszabadságot és a médiapluralizmust alapvető fontosságúnak tekinti egy virágzó demokrácia, és lényegesnek a civil társadalom fejlődése szempontjából. Azt is megmutattuk, hogy korunk Európájában a médiaszabadság és médiapluralizmus számos különböző módon csorbul, az EUSZ 2. cikkében foglalt értékeket nem övezi általános tisztelet, és vannak olyan tagállamok, amelyek kormányai nem törődnek ezek védelmével.

Nyilvánvalóan a görög, bolgár és horvát média állapotának bemutatása történelmi szempontból specifikus, és hamarosan változások várhatók, mégis, ezek a példák egy fontos cél meg-

⁹⁰ Személyes közlés, 2013. május.

⁹¹ Európai Parlament: Parliamentary Questions. Problem of Media Objectivity: Croatian Radio Television (HRT) (2013. október 18.) <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=WQ&reference=E-2013-011929&format=XML&language=EN>. Lina RUSCH: „Media Freedom in Croatia, Balkanmedia” (Konrad-Adenauer-Stiftung 2014) <http://www.kas.de/wf/en/71.13596/>.

⁹² Úgy tűnik, hogy a zágrábi Média és Kommunikációs Kutatások Központja (Centar za istraživanje medija i komunikacije – CIM) ezt az ideális alkotmányosságot támogatja. A horvát média fejlődéséről szóló értékelő jelentés (2011), amelyet a szervezet az UNESCO számára készített, nagyon optimista a médiaszabadság és a médiapluralizmus állapotával kapcsolatban. Hiányzik a mindennapok realitásával való kapcsolat. L. Zrinjka PERUŠKO: „Media Development in Croatia” (UNESCO/CIM 2011).

valósítását mozdítják elő: rámutatnak arra, hogy az EU miként huny szemet az egyre romló körülmények felett (Görögország és Bulgária), és hogy a médiaszabadság és a médiapluralizmus súlyos hiányosságai nem hiúsították meg az EU-hoz való sikeres csatlakozást (Horvátország). Amikor egy tagállam vagy egy tagjelölt nem teljesíti azokat a követelményeket, és nem tartja tiszteletben azokat az értékeket, amelyeket az EUSZ 2. cikke rögzít (és ezzel megsérti az EU Alapjogi Chartájának 11. cikkét), két kérdés újra és újra napirendre kerül. Az első az, hogy vajon az EU miért nem alkalmazza az EUSZ 7. cikkét, miért dönt úgy, hogy nem tesz semmit az EUSZ 2. cikkének megsértése ügyében a rendelkezésre álló bizonyítékok alapján, hanem ehelyett pusztán egy „puha megközelítést” (*soft approach*) választ, amelynek része a folyamatos figyelemmel kísérés, monitoring, kockázatértékelések készíttetése, ajánlások megfogalmazása és annak kinyilatkoztatása, hogy az Európai Unióban a demokrácia szempontjából elengedhetetlen fontosságú a médiaszabadság és a médiapluralizmus garantálása. A második kérdés az, hogy miért válhat egy tagjelölt országból teljes jogú EU-tagállam annak ellenére, hogy nyilvánvalóan nem biztosítja a médiaszabadság és médiapluralizmus elfogadható európai normáit. Az első kérdés megválaszolásakor csupán találgatásokba bocsátkozhatunk. Három lehetséges válasz adódik.

Az első jogi természetű, és itt visszatérünk a hatáskörök régi kérdéséhez. Képzelnünk el azt, hogy az EU úgy dönt, hogy alkalmazza a 7. cikket, mivel elismeri, hogy egy tagállam súlyosan megsértette a médiaszabadságot és médiapluralizmust; ekkor felmerül a kérdés: mit tehet az EU? Természetesen kötelezettségzegési eljárást indíthat (amennyiben a 7. cikk a megfelelő jogalap), ennek keretében „strukturált párbeszédet”⁹³ kell kezdenie az adott tagállammal a probléma megoldására. Ez a folyamat hosszú ideig eltarthat, és nagy valószínűséggel tart is, de ami ennél is problémásabb: nem vezet szükségszerűen kívánatos eredményre – az eljárás végén az érintett tagállam bírságot fizethet anélkül, hogy magát a jogsértést valóban ténylegesen megszüntetné.

Egy második lehetséges válasz lehet a következő: képzelnünk el, hogy az EU megtalálja azt a jogalapot, amelyre építve hatékony jogi lépést tehet (talán felfedeznek egy joghézagot a szerződésekben), ami képessé teszi az EU-t arra, hogy megfogalmazzon egy irányelvet, vagy jogalkotási javaslattal éljen⁹⁴ (mivel az Európai Parlament már jó néhány éve sürgette a Bizottság fellépését ezen a területen, egy jogalkotási javaslat valószínűleg elfogadásra kerülne a Parlamentben): ekkor tovább kell találgatnunk, hogy vajon miből állhat a médiaszabadság előmozdítására tett intézkedés. Ez az a pont, ahol a hatásköri kérdésekről továbblépünk a probléma megoldására való képesség kérdésére. Thomas Gibbons abszolút jogosan teszi fel a kérdést, hogy vajon mit jelent valójában az „elégséges pluralizmus”. Mi az „elégségség küszöbe”? Minden indokot félretéve, ez „a pluralizmus politikájának legérzékenyebb része”.⁹⁵ További kihívás annak eldöntése is, hogy mennyi szabályozásra és beavatkozásra van szükség. Kroes hangsúlyozza, hogy ő nem

⁹³ Európai Bizottság: Infringement Procedure (2014. december 9.) http://ec.europa.eu/atwork/applying-eu-law/infringements-proceedings/index_en.htm.

⁹⁴ Azt is el kell képzelnünk, hogy az EUSZ 7. cikke alkalmazásának ellenőrzése céljából megfelelő struktúrák és hivatal jön létre.

⁹⁵ THOMAS GIBBONS: What is “Sufficient” Plurality”? In STEVEN BARNETT – JUDITH TOWNEND (szerk.): *Media Power and Plurality: From Hyperlocal to High-Level Policy*. London, Palgrave Macmillan, 2015. 29.

akar „egyből szabályozáshoz folyamodni. Bizonyos esetekben a szabályozás támogathatja a szabadságot. De ha az a célunk, hogy elválasszuk a médiát a kormányoktól vagy parlamentektől, akkor fennáll annak veszélye, hogy szabályozással ennek éppen az ellenkezője történik.”⁹⁶ Sőt mi több, minden egyes tagállam másképp értelmezi a médiaszabadságot és médiapluralizmust, értelmezésük sajátos politikai kultúrájukban, politikai rendszerükben, tömegtájékoztatási rendszerükben, a gazdasági fejlettségükben, erejükben és az állami támogatások különböző rendszereiben gyökerezik.⁹⁷ Ahogy a Bizottság maga is elismeri, ez nehézség a médiaszabadság és a médiapluralizmus szintjének javítása szempontjából: „elkerülhetetlenül túlmutat az uniós szabályok egyszerű átvételén: viselkedésbeli és kulturális változásokra van szükség a politikában, az igazságszolgáltatásban és a médiában.”⁹⁸ Másként megfogalmazva és Kroes szavaival élve:

„a médiaszabadság és -függetlenség védelme érdekében ismerni kell azt a környezetet, amelyben az iparág működik, mert nincs olyan rendszer, amely a gazdasági realitástól függetlenül, objektíven tökéletesnek tekinthető. Ahogy az ökoszisztéma is változik, ugyanúgy változnak azok a feltételek is, amelyek közepette a médiaszabadság és -pluralizmus kiteljesedik vagy elsorvad.”⁹⁹

Azt mondhatjuk, hogy „nem vehetünk mindenkit egy kalap alá”,¹⁰⁰ akár van rá hatáskörünk, akár nincs.

Egy harmadik válasz a politikai akaratra és a politikai indítékkal kapcsolatos találgatásra épül. Hihető az az elképzelés, hogy Európában a politikai *Zeitgeist* kulcsfontosságú eleme a szuverenitással kapcsolatos érzékenység. Teljesen természetesen ésszerű azt feltételeznünk, hogy egy tagállam médiarendszerével való foglalatosság néhány (ha nem az összes) tagállam részéről felveti azt a vádat, hogy az EU túllép önmagán. E vád körülményei adottak. Végül is a

⁹⁶ KROES i. m. (20. lj.). A 2011–2012-es Leveson-vizsgálatot (a sajtó kultúrájának, gyakorlatának és etikájának vizsgálata az Egyesült Királyságban) követő viták középpontjában az állt, hogy miként lehet megvédeni a sajtót a túlzott szabályozástól. A Leveson-jelentés (2012. november) egy újfajta önszabályozási rendszer mellett száll síkra, többek között kísérletet tesz arra, hogy hatékonyabb védelmet biztosítson a sajtó számára a politikai beavatkozással szemben. Leveson azt javasolta, hogy jöjjön létre egy elismeréssel foglalkozó bizottság (*recognition panel*), amelynek feladata, hogy bizonyos kritériumok alapján auditálja a sajtó önszabályozóit, és a szabályozói tagságra vonatkozó ösztönzőket jogszabály fogalmazza meg. Az elhúzódozó vitákat és tárgyalásokat követően, amelyek az elismeréssel foglalkozó bizottság létrehozásának legjobb módjáról szóltak, királyi charta alkalmazása merült fel kompromisszumként Leveson és a Konzervatív Párt vezetőjének álláspontja között; nevezetesen Leveson az új önszabályozó törvényi szabályozását javasolta, míg az utóbbi aggályosnak tartotta egy kötelező törvényben előírt elismerési rendszer (*recognition scheme*) létrehozását. A charta lett az az eszköz, amely egyének egy csoportját jogi személyiséggel ruházta fel az elismeréssel foglalkozó bizottság létrehozása céljából. Amint a sajtó létrehozta az önszabályozót, az önszabályozó a bizottsághoz fordul, és a bejegyzett elismerési bizottság (Chartered Recognition Panel) a saját elismerési kritériumait alkalmazza. Ezek a kritériumok a Leveson-jelentésben szereplő ajánlásokon alapulnak. Az elért kompromisszumok ellenére a bejegyzett elismerési bizottság létrehozása a sajtószabadsággal foglalkozó csoportok bírálatát váltotta ki, mivel azt a törvényes beavatkozás egy formájának tartották, és „túlzott szabályozásként” tekintenek rá.

⁹⁷ Peter HUMPHREYS: Transferable Media Pluralism Policies from Europe. In BARNETT–TOWNEND i. m. (95. lj.).

⁹⁸ Európai Bizottság i. m. (69. lj.).

⁹⁹ KROES i. m. (70. lj.).

¹⁰⁰ HUMPHREYS i. m. (97. lj.) egyfajta szakpolitikai transfert javasol megoldásként a médiaszabadság és pluralizmus hiányának problémájára.

Tanács hangsúlyozta, hogy bár üdvözlőné az Európai Bizottság fellépéseit a médiaszabadság és -pluralizmus biztosítása érdekében (ideértve az újságírók védelmét és biztonságát is), semmilyen jogalkotási javaslatot nem támogat. Ilyen módon az Európai Bizottságot – magyarul – megintették, hogy ne avatkozzon bele a tagállamok hatáskörébe saját hatáskörének kiterjesztésével. Ennél a pontnál érdemes megemlíteni, hogy történelmi perspektívából nézve a közvélemény tájékoztatása és a média egyaránt olyan terület, amellyel kapcsolatban a tagállamoknak mindig is erős aggályaik voltak bármilyen hatáskör átengedése vagy az Európai Unió szintjére történő áthelyezése miatt – olyannyira, hogy az Európai Bizottság megtapasztalta, hogy a közvélemény tájékoztatása területén a tagállami hatáskörökbe való beavatkozás jelentős hatással lehet az egész európai integrációs projektre. A leghíresebb példa erre az 1960-as évek közepének „üres szék válsága”, amikor Franciaország nem volt hajlandó egyetlen közösségi ülésen sem részt venni. Ennek egyik oka az volt, hogy a francia elnököt, Charles de Gaulle-t felbízta az Európai Bizottság akkori elnöke, Walter Hallstein „szövetségi politikája” (Bundesstaatspolitik),¹⁰¹ amelyhez hozzátartozott egy, a tagállamoktól függetlenül kidolgozott közvélemény-tájékoztatási stratégia is. A Luxemburgi Kompromisszum (1966) – amely megoldotta az üres szék válságot – tartalmazott bizonyos kikötéseket a tekintetben, hogy az Európai Közösség miként alakíthatja közvélemény-tájékoztatási politikáját. A Hallstein-bizottságot azzal vádolták, hogy „belepiszkál” a tagállamok ügyeibe, és megbénítja az európai integrációs projektet is. Röviden, indokolt feltételezni, hogy a jelenlegi politikai akaratot vagy annak hiányát a történelmi tapasztalat indokolja, és a beavatkozás vádja túlságosan komoly kockázat ahhoz, hogy ezt a Bizottság felvállalja.

A fentebb felvetett második kérdésre rátérve – miért csatlakozhatnak a tagjelölt országok az EU-hoz annak ellenére, hogy nem biztosítják a médiaszabadságot és médiapluralizmust – első ránézésre ezt a kérdést a legnehezebb megérteni, ha komolyan és szó szerint vesszük azt, amit az EU a médiaszabadság és médiapluralizmus értékeinek fontosságáról mond. Mindent egybevetve, az olyan csatlakozó országok példája, mint Horvátország, rávilágít arra, hogy az EU nem hiteles a médiaszabadság és -pluralizmus szükségességével kapcsolatban. Ehhez hozzátehetjük azt is, hogy ez a kudarc rámutat a következetesség hiányára is azzal összefüggésben, hogy mi elfogadható a csatlakozás szempontjából, és mi nem az. Erre a vádra a pragmatikusok és a realisták egyaránt azonnal rávágthatják, hogy a csatlakozást a médiaszabadságnál és a médiapluralizmusnál sokkal nyomósabb indokok mozgatják. Ez azonban olyan válasz, amely kитеheti az EU-t a hiteltelenség és a következetlenség vádjainak. Az előbbinek azért, mert ez azt jelenti, hogy a médiaszabadságot és a médiapluralizmust más kritériumok vezérlik, nem pedig az EUSZ 2. cikkében foglaltak, az utóbbinak azért, mert aláássa a kötelező erejű megállapodások intézményét (pl. egy alkotmányét), amely által az összes európai uniós tagállam legálisan és alkotmányosan garantálja a média szabadságát, és azt eredményezi, hogy egy „alkotmányos vagy jogi ígérvényt” gyakorlatilag egy „puszta fikció” szintjére lehet redukálni.¹⁰² A hiteltelenség és következetlenség vádjai együttesen súlyos problémát jelentenek az EU számára: az első a hiteltelenség okozta bizalomvesztés, a második pedig a tisztességbe vetett hit csökkenése, ami a tör-

¹⁰¹ Ez azt jelenti, hogy Hallsteint úgy tekintették, mint aki egy állam elnökeként jár el.

¹⁰² WHITTEN-WOODRING – VAN BELLE i. m. (31. l.) 8.

vénycikkek és általában az európai jog normatív alkalmazását illeti¹⁰³ – mindkettő felmérhetetlen politikai költséggel járó kár, ezért egy széles körben hirdetett meggyőződés figyelmen kívül hagyása és annak szőnyeg alá seprése nem megfelelő politika.

Végezetül, az EUSZ 7. cikk alkalmazásának mellőzése talán a fent tárgyalt spekulatív válszok összességével magyarázható. A kész megoldások hiánya azonban nem jelenti azt, hogy az EU-nak szükségszerűen le kellene mondania a fellépésről vagy tartózkodnia kellene attól, és kizárólag a puha hatalom (*soft power*) eszközeire támaszkodhat. Inkább azt javasolnánk, hogy innovatív és kreatív módon keresse meg az EUSZ 2. cikkében lefektetett értékek előmozdításának, biztosításának és védelmének módját. A CMPF, Komorek szerint,¹⁰⁴ megállapította, hogy „a hatáskör hiánya már nem vezérelheti az Európai Bizottság versenygyakorlatát a média területén”, és az invenciózus megoldásokra is volt már történelmi példa. A Főhatóság (az Európai Bizottság elődje) tisztviselői nagyon értettek a Főhatóság hatásköreinek tág értelmezéséhez, és ahogyan máshol már kifejtettük,¹⁰⁵ a Párizsi Szerződés (1951) 5. cikke alkalmazási körének nem hivatalos kiterjesztése indokolta azt, hogy a Közösség közvélemény-tájékoztatási politikája a tágabb európai nyilvánosságot, nem pusztán a gazdasági ágazatok szűk körét célozta meg. A hatáskörök kreatív értelmezésének hiányában egyre riasztóbb helyzet alakul ki az európai uniós tagállamokban és a tagjelölt országokban egyaránt. Valójában az Európai Unió tolerálja a véleménynyilvánítás szabadsága, a médiaszabadság és a médiapluralizmus megsértésének büntetlenségét. Ennek az a jelentősége, hogy a tagállamok és a tagjelölt országok nem tekintik politikai prioritásnak a médiaszabadság és a médiapluralizmus fejlődését, amelyet az EU a civil társadalom elengedhetetlen részének tart, és akként védelmez. A médiaszabadság és a médiapluralizmus szabadon (büntetlenül) figyelmen kívül hagyható, ennek eredményeképpen a jelenlegi „európai mechanizmusok nem tudják megállítani a pluralizmus erózióját”.¹⁰⁶

FORDÍTOTTA: IPSO JURE FORDÍTÓIRODA

A FORDÍTÁST LEKTORÁLTA: KOLTAY ANDRÁS

¹⁰³ Elismerjük, hogy a normatív alkalmazás problémája nem új, és más területeken is tapasztalható.

¹⁰⁴ KOMOREK i. m. (30. lj.) 6.

¹⁰⁵ Jackie HARRISON – Stefanie PUKALLUS: The European Community's Public Communication Policy 1951–1967. 24(2) *Contemporary European History* (2015) 233–51. Stefanie PUKALLUS: *I Am a Citizen of Europe: Representations of European Citizenship Since 1951*. London, Palgrave Macmillan, 2015.

¹⁰⁶ RWB i. m. (42. lj.).

FÓRUM

Bécsi sajtópolitika a forradalom után (1849–1852)

MANHERCZ ORSOLYA*

Az 1848–1849-es események megrázkódtatást okoztak a Habsburg Birodalomnak, és mély nyomokat hagytak a birodalom társadalmi és politikai rendszerén. Igaz ez a sajtószabadságra is, amely a '48-as követelések középpontjában állt. A szabad sajtó kivívása és megvalósulása alaposan felbolygatta a korábbi, sajtóhoz kötődő intézményeket, illetve a sajtópiacot is. A helyzetet stabilizáló Habsburg-hatalom egyik fontos célja volt a folyamat megállítás, sőt visszafordítása, amilyen mértékben és amilyen gyorsan csak lehetséges.

A kutatás látókörébe került császári hivatalok közül mindenképpen ki kell emelnünk a külügy- és a belügyminisztériumot, illetve ezek vezetőit: Felix Schwarzenberg herceget, aki a külügyi tárca mellett a miniszterelnöki pozíciót is betöltötte 1852 tavaszán bekövetkezett haláláig, a külügyminiszteri poszton utódját, Karl Ferdinand Buol-Schauensteint, valamint Franz Stadion belügyminisztert, akit 1849-ben Alexander Bach, addigi igazságügy-miniszter váltott a tisztségben.

Jelen tanulmány elsősorban a levéltári forrásokra támaszkodva kívánja bemutatni a sajtóügy terén felmerült problémákat, illetve a megoldásukra kidolgozott terveket és azok megvalósulását. A források főként a fent említett hivatalok anyagából kerültek ki, kiegészítve Alexander Bach hagyatékával.¹

1. A sajtó helyzete a Habsburg Birodalomban 1849-ben

Az 1848. októberi bécsi forradalom leverése után, a Habsburg-restauráció során a császári kormányzat megpróbálta rendezni a sajtóügy szabályozását, a sajtószabadság korlátozását, a lapok irányának ellenőrzését, majd befolyásolását. Az elsődleges problémák közé tartozott a sajtószabadság és a lapok radikális hangvételének visszaszorítása, illetve minél több lap megnyerése

* Történész, az ELTE BTK Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszékének oktatója. E-mail: manhercz.orsolya@btk.elte.hu. A cikk megírásának alapjául szolgáló kutatást az MTA BTK Média tudományi Kutatócsoportja támogatta.

¹ A tanulmány alapját képező bécsi levéltári kutatások a Collegium Hungaricum (2013, 2014) és az Osztrák–Magyar Akcióalapítvány (2014) támogatásával valósultak meg. A kutatások eredményességéhez nagyban hozzájárult Fazekas István levéltári delegátus segítsége.

a kormányzati céloknak. Erre fokozatosan került sor, ahogyan a forradalmi megmozdulások leverésével párhuzamosan a császári katonák és hivatalnokok egyre több területet tudtak (ismét) uralmuk alá vonni.

1.1. A bécsi viszonyok

Mivel Bécsben 1848 őszén sikerült leverni a harmadik forradalmat, majd 1849 folyamán stabilizálni Ferenc József, illetve a dinasztia és a Schwarzenberg-kormány helyzetét, a sajtóügy rendezése itt kezdődött meg a leggyorsabban.

Ludwig Welden tábornagy, aki az ostromállapot idején vezette Bécs igazgatását, érdekes véleményt fogalmazott meg a sajtószabadsággal kapcsolatban 1848 decemberében, amikor Olmützbe küldött jelentésében beszámolt Stadion grófnak a bécsi helyzetről. A tábornagy úgy vélte, az ostromállapot nem akadályozza a szabad véleménynyilvánítást, sőt a korábbi anarchia után előkészíti a rendezett jogállapot kialakítását. Ehhez pedig szükséges a különböző álláspontok nyugodt és szabad közzététele – a sajtóban is. Sajtóvétségek esetén a kormányzat intézkedései biztosítják a bíraskodást, és a kormányzat másképp is megoldhatja saját érdekeinek képviselését, ehhez nincs szüksége a napisajtóra.²

Welden tájékoztatta a belügyminisztert az Olmützből javasolt intézkedések bécsi bevezetéséről, mivel egyetértett a Stadion által kidolgozott elvekkel, nem esett nehezére azok betartása, illetve a kijelölt lapok ellenőrző vizsgálata. A tábornagy korábban is utasította az egyes lapok szerkesztőségét, hogy a radikális hang helyett mérsékeltre váltsanak, és amennyiben szükséges volt, be is tiltott lapokat, esetenként csak ideiglenesen.³

Stadion belügyminiszter egyfelől azt szeretne elérni, hogy a szabad sajtó joga megmaradjon, de annak – a kormány és az udvar szempontjából hátrányos – kihasználása ne legyen hatással a közvélemény jobbik – vagyis kormány- és udvarpárti – felére. Hatásos megoldást egyedül az alkotmányos úton kibocsátott törvény jelenthetett, mivel – Stadion szerint – az elégedetlenséget a minisztertanács által 1848. május 18-án kiadott ideiglenes határozatok okozták. A belügyminiszter az új törvény megszületéséig szükségesnek látta, hogy néhány sürgős intézkedés bevezetésével legalább a legnagyobb kihágásokat megszüntessék, és biztosítsák a lehetőséget a hivataloknak, hogy alkalmazhassák a korábban meglévő, ideiglenes határozatokat.⁴

A sürgős intézkedések betiltották plakátok és röpiratok nyilvános kiragasztását, ezek osztogatását, kikiáltását és eladását nyilvános helyeken és az utcán, akárcsak az ezekkel való házalást. Kivételt csupán a színházi előadások, nyilvános szórakozási, valamint bérleti és vásárlási lehetőségek hirdetése képezett.⁵

² Welden Stadionnak, Bécs, 1848. dec. 12. ÖStA [Österreichisches Staatsarchiv], AVA [Allgemeines Verwaltungsarchiv], Inneres, MI [Ministerium des Innern], Präsidium, Akten, Teil I. (1848–1899), Kt. [Karton] 596, 1848:320.

³ Uo.

⁴ Stadion Weldennek, Bécs, 1848. dec. 20. Uo. 1848:362.

⁵ Uo.

A sajtószabadság kihirdetésével megszűnt cenzúra visszavezetése felé is tettek egy lépést, amikor előírták, hogy a politikai tartalmú újságok vagy ideiglenes írások kiadója és szerkesztője köteles minden lapból és füzetből még a terjesztés vagy kiküldés előtt egy példányt ellátni a szerkesztő saját kezű aláírásával, a kiadás napjával és órájával, és azt a hatóságoknak ellenőrzésre benyújtani. A hatóságnak ugyanakkor figyelemmel kellett lennie arra, hogy az ellenőrzés miatt ne történjék késedelem a terjesztésben. Ennek az előírásnak a megsértése a kiadó és a szerkesztő elleni, 100 forintig terjedő pénzbüntetést vont maga után.⁶

Mindez nemcsak Bécs városára vonatkozott, hanem minden koronatarományra, az utasítás betartatása azonban a helyi katonai és politikai viszonyoktól, a császári kormányzat hivatalának helyzetétől függött. A levéltári anyag alapján elsősorban nem az osztrák területeken jelentkeztek a problémák, néhány kivételtől eltekintve.⁷

1.2. Az 1849-es sajtótörvény

Az 1849. márciusi olmützi alkotmány kibocsátásáig, illetve az azt néhány nappal követő sajtótörvény megjelenéséig a polgári és a katonai hatóságok lehetséges korlátozott volt a sajtó elleni fellépések terén. Az 1849. március 13-án kiadott császári pátens komoly változást hozott ilyen tekintetben. A pátens (*Preßgesetz/PreßG 1849*) az olmützi alkotmány alapján garantálta az 1848-as sajtószabadságot, ugyanakkor fellépett a sajtó „helytelen használata” ellen. Pontjai nemcsak a nyomtatott kiadványokra voltak érvényesek, hanem azokra a szellemi és képzőművészeti termékekre is, amelyek kő-, fém- és falenyomatok használatával, pénzveréssel, mechanikai vagy vegyi eszközök útján készültek (*PreßG 1849 §3*).⁸

A lapindítást, újságkiadást szigorú feltételekhez kötötték, és újra bevezették a kötelező kauciót. Az 1848. decemberi rendeletről átvették a letétbe helyezési kötelezettséget, illetve a kolportázs tilalmát. A törvény követte az 1848. májusi elveket, de új esküdtbíróóságok kinevezéséről nem rendelkezett, így az 1848 májusától egy évig érvényes mandátumok hamarosan lejártak.⁹

A sajtótörvény az itáliai területeken és Magyarországon kívül a birodalom minden további részére érvényes volt, ugyanakkor a Prágában és Bécsben érvényben lévő ostromállapot korlátozta. Hatálya az 1852-es sajtórendelet megjelenésével megszűnt.

⁶ Uo.

⁷ A grazi *Volkszeitung*gal, illetve a *Grätzer Zeitung*gal kapcsolatban merültek fel problémák. Bach Stadionnak, Kremsier, 1849. jan. 9. Uo. Kt. 605. 1849:647. Schwarzenberg Stadionnak, Bécs, 1849. febr. 21. (fogalmazvány, alapja Windisch-Grätz 1849. február 13-i jelentése), ÖStA, HHStA, MÄ [Ministerium des Äußern], IB [Informationsbüro], PA [Politisches Archiv] XL Interna, Korr. mit inneren Behörden, Kt. 62 (1848XII–1849), MI (Gf. Stadion – Bach), 1849. fol. 17–18.

⁸ Sajtópátens, 1849. március 13. www.univie.ac.at/medienrechtsgeschichte/Pressgesetz1849.pdf (Utolsó megtekintés: 2015. április 19.)

⁹ OLECHOWSKI Thomas: Das Preßrecht in der Habsburgermonarchie. In Helmut RUMPLER – Peter URBANITSCH (Hrsg.): *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Bd. VIII. Politische Öffentlichkeit und Zivilgesellschaft. 2. Teilbd. Die Presse als Faktor der politischen Mobilisierung.* Wien, VÖAW, 2006. 1493–1533. Itt hivatkozott rész: 1502–1503.

1.3 A tartományok, ahol életbe lépett az 1849-es sajtótörvény

1.3.1 Cseh- és Morvaország

Prágában 1848 nyarán Windisch-Grätz hercegnek sikerült levernie a kiprovokált forradalmat, majd fokozatosan sor került a terület konszolidálására, ezzel párhuzamosan a sajtóügy rendezésére. A levéltári források alapján azonban ez nem ment egyik napról a másikra. A prágai napisajtó szemtelensége már 1849 februárjában foglalkoztatta a kormányzatot. Windisch-Grätz erőtlennek találta a kormányzósági elnökhelyettes, Johann Mecsery báró fellépését, ami a sajtó területén is megmutatkozott.¹⁰

A későbbiekben a cseh lapok feltehetőleg óvatosabbak lettek, legalábbis a sajtó valamifajta érdektelenségéről számol be egy prágai jelentés 1849 márciusában.¹¹ Az 1849-es sajtótörvény igen negatív hatást gyakorolt a cseh és a morva politikai sajtóra, minek következtében 1851-ben Prágában csupán két cseh nyelvű politikai újság jelent meg.¹²

Ezzel párhuzamosan ezen a területen is megmutatkozott a tendencia, hogy bizonyos lapok a kormányzathoz fordultak támogatásért, 1850 nyarán már biztosan történt ilyen kísérlet.¹³

1.3.2 Horvátország

Josip Jelačić bán 1849 novemberében intézkedett a sajtótörvény közzétételéről és az ahhoz kapcsolódó előírások teljesítéséről Horvát-Szlavónországban, azonban ez nem történt meg maradéktalanul. Ezen a területen nem volt érvényben ostromállapot, és nem is lehetett bevezetni, azonban korábban a bán diktatórikus hatalma lehetővé tette, hogy lapokat betiltson. Az alkotmányos átalakulás után ez megszűnt.¹⁴

A sajtóval kapcsolatos problémákon nem sikerült úrrá lenni, ahogyan azt Jelačić 1850 nyarán Bachnak címzett levele is mutatja. A bán jelentése szerint a zágrábi lapok továbbra sem tartják magukat ahhoz, hogy a valóságot mérsékelt hangnemben és okosan közvetítsék, hanem alaptalanul gyanúsítgatnak, elferdítik a tényeket, valótlanságokat állítanak, ezáltal a közvéleményt a kormány és hivatalai ellen izgatják. A Horvátországban ideiglenesen életben lévő sajtó-

¹⁰ Schwarzenberg Stadionnak, Bécs, 1849. febr. 21. (fogalmazvány, alapja Windisch-Grätz 1849. február 13-i jelentése) ÖStA, HHStA, MÄ, IB, PA XL Interna, Korr. mit inneren Behörden, Kt. 62 (1848XII–1849), MI (Gf. Stadion – Bach), 1849. fol. 17–18.

¹¹ Hummelauer Schwarzenbergnek, Prága, 1849. márc. 7. ÖStA, HHStA, MÄ, IB, PA I Kab. d. Min., Varia Generalia (1848–1850) Kt. 679, Korrespondenz mit dem Herrn Hofrath von Hummelauer in Prag, 1848 u. 1849. fol. 30–31.

¹² Martin SEKERA: Das tschechische Pressewesen. In RUMPLER – URBANITSCH i. m. (9. J.) 1977–2036. Irt hivatkozott rész: 1986., 1990.

¹³ A *Volkszeitung* szerkesztői Bachnak, Brünn, 1850. jún. 6. ÖStA, AVA, Nachlässe, Alte Nachlässe, Nachlass Bach, Kt. 28 (1847–1852), 28.6 Volkszeitung.

¹⁴ Jelačić Bachnak, Bécs, 1850. jún. 10. ÖStA, AVA, Inneres, MI, Präsidium, Akten, Teil I (1848–1899), Kt. 596, 1850:3261.

törvény tehát elégtelennek bizonyult, főként a végrehajtás során. A bán sürgette egy hatékony törvény megalkotását a tapasztalatok alapján, hogy az érintett hatóságok élhessenek a megfelelő rendelkezésekkel.¹⁵

1.3.3 *Galícia*

1849 januárjában Krakkóból is megérkeztek a hírek és a kérés, hogy a helyi sajtó támadásai ellen a szükséges intézkedéseket bevezethessék.¹⁶ Ez hamarosan meg is történt. Az 1849-es sajtótörvény a lengyel területen szinte „megfojtotta” a sajtót, az 1848-ban létrejött lapok eltűntek, szerkesztőiket, újságírókat internálták vagy politikailag ellehetetlenítették.¹⁷

1.4. A „rebellis tartományok”

Mivel a Habsburg-uralom alá tartozó Lombard–Velencei Királyságban 1849 tavaszáig, sőt Velencében nyárig sem fejeződött be a harc az osztrák hatalom ellen, ezeken a területeken késve érvényesülhettek a bécsi intézkedések. Magyarországon a szabadságharc 1849. augusztusi levereése, illetve Komárom október eleji átadása után kezdődhetett meg igazán az új rendszer kialakítása.

1.4.1. *Az itáliai területek*

A bécsi kormányzat számára különösen sok gondot okoztak az itáliai lapok, hiszen a szabad sajtó – a kormányzati restaurációt hátráltató – hatása az itáliai tartományokban is erőteljes volt. A témáról 1848 decemberében készült egy részletes jelentés a Radetzky tábornagy mellett Milánóban tartózkodó Franz Metzburg tollából. Eszerint a polgári társadalomra a legnagyobb veszélyt a szabaddá vált sajtó szégyentelen tevékenysége jelenti, amely a forradalmat támogató, vagyis a fennálló rendet és intézményeket aláásó csoport szolgálója lett. A jelentés megemlíti, hogy a Ticinón és Pón innen egyetlen olyan lap sincsen, amely a tényeket a maguk egyszerű valóságában közölné, és amelyet a „jó szelleműek” saját orgánumuknak tekinthetnének. A sajtó helytelen „használata” korábban Tessinre és Livornóra korlátozódott, az utóbbi időben azonban kiterjedt a teljes félszigetre.¹⁸

¹⁵ Uo.

¹⁶ Schwarzenberg Bachnak, Olmütz, 1849. jan. 1. ÖStA, HHSStA, MÄ, IB, PA XL Interna, Korr. mit inneren Behörden, Kt. 67 (1850), MI (Bach), 1850. fol. 1.

¹⁷ Harald BINDER: Das polnische Pressewesen. In RUMPLER – URBANITSCH i. m. (9. lj.) 2037–2090. Itt hivatkozott rész: 2047.

¹⁸ Metzburg Schwarzenbergnek, Milánó, 1848. dec. 8. ÖStA, HHSStA, MÄ, IB, PA XL Interna, Korr. mit inneren Behörden, Kt. 62 (1848XII–1849), XXXX/62 Korresp. mit Grafen Radetzky und Metzburg, 1848–1849. fol. 7–24.

Az itáliai tartományok, illetve az itáliai államok sajtóját Bécsben folyamatosan figyelték. Ez nemcsak a sajtóellenőrzés szempontjából volt fontos, hanem az információszerzést is szolgálta. 1849 decemberében például a trieszti kormányzó táviratban hívta fel a bécsi kormányzat figyelmét a *Risorgimento* és a *Mailänder Zeitung* tudósításaira, amelyek a piemonti választási eredményekről szóltak.¹⁹

Az itáliai osztrák tartományok sajtóját erőteljesen befolyásolta a többi itáliai állam sajtója, amelyek ellen az osztrák kormányzat legfeljebb közvetett úton tudott beavatkozni. A lombard–velencei újságok tekintetében azonban a bécsi és a tartományi politikusoknak bőven volt mozgásteret, hogy megfékezék a szerkesztőségek káros tevékenységét.

Az aggasztó hangnem nemcsak a bécsi kormányzattal kapcsolatos esetleges válótlanságok publikálását jelentette, hanem például a kommunizmus eszméjének megjelenését is a lapok hasábjain. Fontos volt a szigorú felügyelet, nehogy külföldön úgy gondolják, a bécsi kormány helyesli ezeket a tendenciákat.²⁰

A milánói sajtó szabályozására különösen oda kellett figyelni. 1850 utolsó hónapjaiban Schwarzenberg hívta fel Bach figyelmét a lombard–velencei lapok féktelen hangvételére, illetve arra, hogy mindez milyen hatást vált ki a Béccsel szövetséges itáliai államokban. A nápolyi és a toszkán kormányzat ugyanis tudni kívánta, hogy a bécsi vezetők osztják-e azokat a nézeteket, amelyeket ezek a lapok közölnek. Ráadásul ezek a lapok olyan területen jelentek meg, amelyeken továbbra is érvényben volt az ostromállapot, így még inkább kérdésessé vált, hogy hogyan tűrheti mindezt a bécsi kormányzat, hacsak nem ért egyet a megjelent írásokkal.²¹

1.4.2. Magyarország és Erdély

A magyarországi és erdélyi helyzet speciális volt, hiszen ezeken a területeken 1849 nyaráig folytak a harcok, a területek a hadi eseményeknek megfelelően hol a császári, hol a magyar kormányzat kezében voltak, vagyis az igazgatás ideiglenes jelleggel és korlátozottan működött, így a sajtóügy rendbetétele is elhúzódott. Ez azonban nem jelentette azt, hogy az olmtüzi, majd bécsi kormány nem foglalkozott a magyar sajtó tevékenységével, bár a magyarországi sajtó helyzetét, a számos magyar nyelvű lap tartalmát az osztrák kormány nehezebben tudta felmérni.²²

¹⁹ A trieszti kormányzó távirata, beérkezett 1849. dec. 14-én. ÖStA, HHStA, MÄ, IB, PA I Kab. d. Min., Varia Generalia (1848–1850) Kt. 679. Telegraphische Depeschen, Tagesberichte und andere Papiere minderer Bedeutung, 1849. fol. 6. – Köszönöm Fazekas Istvánnak, hogy felhívta a figyelmemet a doboz tartalmára.

²⁰ Felix Schwarzenberg Karl Schwarzenbergnek, Bécs, 1850. márc. 23. ÖStA, HHStA, MÄ, IB, PA XL Interna, Korr. mit inneren Behörden, Kt. 67 (1850), Fürst Carl Schwarzenberg, Civil- und Militär-Gouverneur in Mailand, 1850. s. n.

²¹ Schwarzenberg Bachnak, Bécs, 1850. okt. 21. Uo. MI (Bach), 1850. fol. 156–157.

²² Ezért különösen értékesek lehetnek Rohonczy Ignác cs. k. biztos jelentései, amelyeket a magyar felkelés idején Bécsbe küldött, ráadásul a jelentések mellé egyes újságok példányait is csatolva. ÖStA, HHStA, MÄ, IB, PA I Kab. d. Min., Varia Generalia (1848–1850) Kt. 679. Berichte des k. k. Kommissärs Ignatz von Rohonczy aus der Zeit des ungarischen Insurrectionskrieges, 1849. s. n., s. fol.

Windisch-Grätz 1848 végi, 1849 eleji magyarországi előrenyomulásával egyidejűleg az elfoglalt területeken megkezdődött a német nyelvű sajtó újjászervezése, amelyet sürgős feladatként fogtak fel. Ennek első állomása volt 1848 decemberében a H. Joseph Tröschernek, a pozsonyi *Presburger Zeitung* leendő szerkesztőjének küldött előírás.²³

2. Az 1849-es sajtótörvény felülvizsgálata, az 1852-es sajtórendelet megszületése

Az 1849-es sajtópátens és gyakorlati megvalósítása a kezdetektől számos kérdést vetett fel, ezért nem sokkal a pátens megjelenése után elkezdődött a háttér munka annak módosításával, illetve egy új sajtórendelet kiadásával kapcsolatban. Utóbbira azért is szükség volt, mert az 1849-es pátens nem vonatkozott a birodalom itáliai területeire, illetve Magyarországra sem.

Az 1849-es pátens felülvizsgálata már 1850-ben elkezdődött, többek között felmerült, hogy meg kell szüntetni a nyomtatványokkal való házalást.²⁴ A házalás feltehetően komoly problémát jelentett, az ezzel kapcsolatos intézkedések kialakítása során elővették a *Polizeihofstelle* 1837-es, 1838-as és 1840-es rendeleteit, amelyekben arra is kitértek, hogy a belföldi és a külföldi könyvkereskedők a segédeiket kiküldik vidékre, hogy a kiadványaikat árúsítsák, vagyis azokkal házalanak.²⁵

A különböző tartományok császári hivatalnokaitól érkező jelzéseket, illetve a birodalom stabilizálásának eredményeit figyelembe véve az új rendelet kidolgozása legkésőbb 1851-ben elkezdődött. A kérdés 1851 nyarán már biztosan foglalkoztatta a belügyminisztériumot, ekkor került sor a minisztertanács által jóváhagyott sajtórendelet és az ugyancsak felülvizsgált büntetőtörvény összeegyeztetésére. A két törvénytervezet közötti diszharmóniát – ami elsősorban a büntetések mértékét érintette – mindenképpen fel kellett oldani.²⁶

Az 1852-es sajtórendelet megszületését tehát hosszú és alapos munkálatok előzték meg, amelyeket Alexander Bach belügyminiszter irányított,²⁷ hiszen a sajtóügy a belügyminisztériumhoz tartozott. Az 1852-es év folyamán azonban ezen a téren is változás történt – Ferenc József akaratának, illetve Metternich herceg és Kübeck báró befolyásának köszönhetően –, lét-

²³ Schwarzenberg Wrbna grófnak, illetve Zichy Ferenc grófnak Pozsonyba, Olmütz, 1848. dec. 28. ÖStA, HHStA, MÄ, IB, PA XL Interna, Korr. mit inneren Behörden, Kt. 62 (1848XII–1849). s. n., s. fol.

²⁴ Bach Emmingernek, Bécs, 1851. jan. 16. (fogalmazvány); mellékelve: Emminger Bachnak, Bécs, 1850. okt. 12. ÖStA, AVA, Inneres, MI, Präsidium, Akten, Teil I (1848–1899), Kt. 596. (1848–1851), 1850:5559.

²⁵ Az 1848-ban megváltozott sajtóviszonyok miatt a probléma ismét felmerült. 1850-ben ezzel kapcsolatban úgy tájékoztatták a császári missziókat, illetve követségeket, hogy azoknak az utazó kereskedőknek, akiknek könyvkereskedői és házalói engedélyük van, ne kapjanak vízumot a birodalomba. Bach Schwarzenbergnek, Bécs, 1850. dec. 26. (fogalmazvány); mellékelve: átirat a külügyminisztériumnak, Bécs, 1850. nov. 30. Uo. 1850:6426 (3795).

²⁶ Bach Kraußnak, Bécs, dátum nélkül. (fogalmazvány), mögötte: Krauß Bachnak, Bécs, 1851. jún. 4. Uo. 1851:3062.

²⁷ A sajtóügyek terén nagy segítséget jelentett Bach számára Eduard von Lackenbacher, aki már Stadion idején is a belügyminisztériumban dolgozott, és több, a sajtóval kapcsolatos dokumentumot készített. L. pl. Stadion Weldennek, Bécs, 1848. dec. 20. Uo. 1848:362.

rejtött a Legfelső Rendőrhatóság Johann Kempen vezetésével, és az új „minisztérium” hatáskörébe került a sajtó is. Ennek megfelelően az új sajtórendelet véglegesítésében már Kempen báró is részt vett.

A sajtórendelet 1852 tavaszára készült el, Ferenc József május 12-én vezette rá megjegyzéseit a javaslatra, ezek nagy része arra vonatkozott, hogy a császár több helyen a belügyminisztérium szót Legfelső Rendőrhatóságra javította. Egyben kérte Bachot, hogy a sajtótörvény bevezetése során működjön együtt a hatóság vezetőjével, Kempen báróval.²⁸

Ferenc József végül május 27-i keltezéssel és szeptember 1-jei hatálybalépéssel írta alá a sajtópátentst. A rendeletek összehangolt kivitelezése több minisztérium közreműködésével történt. A külügyminisztérium a következő problémákban volt érintett: a külföldi sajtó elleni intézkedések, különösen a külföldi nyomtatványok tilalmának közzététele; a felügyelet támogatása a külföldi követek által; külföldiekhez tartozó nyomtatványok lefoglalásával kapcsolatos intézkedések. A kereskedelmi minisztérium közreműködésére a postahivatalok eligazításához volt szükség. A nyilvános pénztárak, valamint a nyomtatványok vámügyi kezelése és a tilalmak intézése révén kapcsolódott be a pénzügyminisztérium. A pénztárak azért váltak érintetté, mert ezek intézték az újságaukciók pénzügyeit. A pénzügyminisztérium feladatává tették a pénztárak megnevezését és azok megfelelő utasítását.²⁹

A zökkenőmentes együttműködés érdekében létrehoztak egy bizottságot, amelynek tagjai a minisztériumokat képviselték.³⁰ 1852 augusztusában el is készült az instrukció, amelyet a sajtórendelet végrehajtó hivataloknak és hatóságoknak küldtek.³¹ Ezzel párhuzamosan fogalmazódott meg a kérdés, hogy a sajtórendelet a birodalom minden részére érvényes-e, hiszen több területen – többek között Magyarországon is – még ekkor is ostromállapot volt érvényben. A választ Ferenc József augusztus 11-én, magyarországi körútja során adta meg, amikor az érintett minisztériumok, illetve a Legfelső Rendőrhatóság előterjesztésére rávezette, hogy a katonai határőrvidék kivételével minden koronatarományban bevezetik a sajtórendeletet.³²

²⁸ Bach Kempennek, Bécs, 1852. máj. 15., csatolva Ferenc József levele (Ferenc József Bachnak, Bécs, 1852. máj. 12.). ÖStA, AVA, Inneres, MI, Präsidium, Akten, Teil I (1848–1899), Kt. 597. (1852–1853), 1852:3386.

²⁹ Bach Kraußnak, Kempennek, Baumgartennek, Buolnak, Bécs, dátum nélkül (fogalmazvány). Mellékelve Ferenc József utasítása Bachnak (Ferenc József Bachnak, Bécs, 1852. máj. 27.), illetve a pátens. Uo. Kt. 597. (1852–1853), 1852:3637. Bach Buolnak, Bécs, 1852. jún. 12. ÖStA, HHStA, MÄ, IB, PA XL Interna, Korr. mit inneren Behörden, Kt. 71 (1852), Minister des Innern, Dr. Bach, 1852:1977.

³⁰ Bach Baumgartennek, Bécs, 1852. júl. 14. Krauß Bachnak, Bécs, 1852. jún. 12., Kempen Bachnak, Bécs, 1852. jún. 13. Baumgarten Bachnak, Bécs, 1852. jún. 13. Buol Bachnak, Bécs, 1852. jún. 14., Baumgarten Bachnak, Bécs, 1852. júl. 15. Baumgarten Bachnak, Bécs, 1852. jún. 12. Végén körlevél a kijelölt hivatalnokoknak, Bécs, 1852. júl. 22. ÖStA, AVA, Inneres, MI, Präsidium, Akten Teil I (1848–1899), Kt. 597. (1852–1853), 1852:4008. Buol Bachnak, Bécs, 1852. jún. 14. (fogalmazvány) ÖStA, HHStA, MÄ, IB, PA XL Interna, Korr. mit inneren Behörden, Kt. 71 (1852), Minister des Innern, Dr. Bach, 1852:2039.

³¹ Bach Kraußnak, az Udvari és Állami Nyomdának, Albrecht főhercegnek, Radetzkynek, Bécs, 1852. aug. 18. Mellékelve: Krauß Bachnak, Bécs, 1852. aug. 12. Bach Kraußnak, Bécs, 1852. aug. 12. A belügyminiszter, az igazságügyi miniszter és a Legfelső Rendőrhatóság főnökének a rendelete, amivel a sajtórendelet végrehajtása miatti instrukciót kibocsátják, Bécs, 1852. aug. 18. Az instrukció fogalmazványa, Bécs, 1852. aug. 9. ÖStA, AVA, Inneres, MI, Präsidium, Akten Teil I (1848–1899), Kt. 597. (1852–1853), 1852:5008.

³² A belügyminisztérium átirata Albrecht főhercegnek, illetve a belügy- és az igazságügyi-minisztérium, valamint a Legfelső Rendőrhatóság rendelete Coronininek, Karl Schwarzenbergnek, Goluchovskinak, Mecserynek,

2.1. Az 1852-es sajtórendelet

Az 1852 májusában kiadott új sajtórendelet leglényegesebb intézkedései közé tartozott, hogy utólagos cenzúrát és a politikával foglalkozó lapok esetén kauciót írt elő. A cenzúra intézményének ismételt bevezetése a metternichi korszakot idézte fel, bár a Metternich által kialakított rendszerben az ellenőrzés előzetesen történt, és az azt végző cenzorok megfelelő tudással rendelkező hivatalnokok voltak.

Az utólagos cenzúra ezzel szemben azt jelentette, hogy a kész nyomtatványokat kellett benyújtani a rendőrségnek, amely ekkor döntötte el, hogy azok árusíthatók-e. Hírlapok esetében mindez a tervezett szétküldés előtt egy órával történt. Ez az eljárás felerősítette az öncenzúrát, hiszen a kiadók és a szerkesztők el akarták kerülni az anyagi kárt, ami a bezúzással járt volna. Előfordult, hogy ennek érdekében rendőrségi hivatalnokokat próbáltak megnyerni maguknak, akikkel előzetesen ellenőriztették a lap tartalmát, illetve olyan cikkeket tartottak készletben, amelyek semleges hangvételűek voltak, és szükség esetén a problémás írást ezekre cserélték. A rendelet előre bebiztosította az újságok elleni fellépések költségeit, a lapindításkor fizetendő kaució – politikával foglalkozó lapok esetén 10 000 Ft – a lap elleni esetleges vizsgálatokat volt hivatott fedezni. Cenzúravétség esetén büntethető volt mind a szerkesztő, mind a nyomdász, sőt a terjesztő is, ami tovább fokozta a büntetés elkerülésére való törekvést.³³

Amennyiben valamelyik időszaki kiadvány vétett a cenzúra ellen, az első két alkalommal megintés volt a büntetés, harmadszorra három hónapra szóló felfüggesztés. A rendelet 22. paragrafusa szerint: „ha valamely időszaki nyomtatványban folytonosan a trón, a birodalom egysége és épsége, a vallás, az erkölcsiség vagy általában az álladalmi társaság alapja elleni vagy a közcsend és rend fönntartásával egybe nem férő irány követtetik”.³⁴ Ez a meghatározás tág teret nyitott a hatóságoknak a megintési rendszer alkalmazására.

A rendelet – akárcsak a korábbi – nemcsak a nyomtatott sajtóra vonatkozott, hanem „az elmének és képzőművészetnek” bármely sokszorosított formájára.³⁵

A végrehajtással a korábban már említett három vezető volt megbízva, azonban közülük is Kempennek volt a legnagyobb hatásköre, hiszen ő döntött a lapengedélyek kiadásáról és megvonásáról, lapok betiltásáról. Ugyanakkor a katonai hatóságok és a haditörvényszékek ezután nem intézkedtek sajtóügyben.³⁶

Ettmayernek et al. Bécs, 1852. aug. 18. Utána: a belügy- és az igazságügy-minisztérium, valamint a Legfelső Rendőrhatalóság főnökének előterjesztése, Bécs, 1852. aug. 5. Rajta Ferenc József elhatározása, Szent Márton, 1852. aug. 11. Uo. 1852:5027.

³³ KÓKAY György – BUZINKAY Géza – MURÁNYI Gábor: *A magyar sajtó története*. Budapest, MÚOSZ – Bálint György Újságíró-iskola, 1994. 108.

³⁴ A megintési rendszert egyedül 1858-ban alkalmazták a *Pesti Napló*val szemben. KÓKAY – BUZINKAY – MURÁNYI i. m. (33. lj.) 109.

³⁵ KÓKAY – BUZINKAY – MURÁNYI i. m. (33. lj.) 108.

³⁶ ANGYAL Dávid: *A magyar hírlapirodalom 1849–1860*. In ANGYAL Dávid (szerk., bev., jegyz.): *Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése*. Budapest, Pesti Lloyd Társulat, 1925. 1–222. Itt hivatkozott rész: 85.

3. A központi sajtóirányítás kérdése

A sajtótörvény mellett szükség volt egy olyan hivatalra, amely más eszközökkel próbálta meg kézben tartani a sajtót. Ahogy a témában született javaslat érvelt: az elnyomás, a tilalom, a postai értékesítés megvonása stb. nem elegendő, a regresszív intézkedéseknek ráadásul nemzetgazdasági hátrányai is lehetnek, a postai nyereségek kiesésén kívül az érintett vállalkozások (újságok, nyomdák) tönkremenetele is reális veszélynek tűnt.³⁷

A rossz sajtó elleni védekezés tehát nem lehetett az államigazgatás egyedüli célja a sajtóügy terén. Olyan időszakban, amikor a sajtó közönsége a társadalom minden rétegét lefedi a legalsóbb csoportoktól a legfelsőbb rétegekig, és az olvasás a mindennapi szükségletek közé tartozik, amelyet az olcsó lapok könnyen kielégítenek, a kormányzat egyik feladata, hogy a számára fontos, a Habsburg Birodalom alapjait képező eszméknek teret biztosítson, és a társadalom minél szélesebb körei felé közvetítse – foglalta össze a javaslat.³⁸

A központi sajtóirányítás kiépítésének kérdése fokozatosan érlelődött, végül 1852 nyarán megkezdődött a központi sajtóirányítási iroda (*Presfleitungscomitée*) kialakítása annak érdekében, hogy az új hivatal ellenőrizze, irányítsa és befolyásolja a belföldi sajtót, és részben a bécsi kormányzat számára negatív külföldi lapok, röpiratok ellen is küzdjön.

A napisajtó befolyásolása különösen fontossá vált, és az erre fordítandó költségek – összehasonlítva a cél jelentőségével – csekélynek tűntek. Ezt bizonyítja a *Times* néhány hónappal korábban megjelent cikke, amely a londoni tőzsdén nagyobb veszteséget okozott az osztrák pénzügynek, mint a sajtótámogatásra szánt éves összeg.³⁹

Másfelől a kommunikáció a vasútnak és a táviratnak köszönhetően felgyorsult, a társadalmat többé nem lehetett kihagyni az információáramlásból, aminek nem csak negatív következményei lehettek. A sajtó eszközként szolgálhatott ahhoz, hogy a közvéleményt felkészítse az államigazgatás által tervezett lépésekre, és a lakosságot megnyerje a kormányzat intézkedéseinek, ezáltal pedig mentesítse a rossz befolyástól. A javaslat szerzője szerint nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy mennyire fontos lenne a kormányzatnak, hogy sajtóorgánumokat birtokoljon, amelyek korrekt hangvétellel gyors és megbízható híreket közölnek, egyúttal fellépnek a lényegtelen, valótlan és hazug cikkek ellen. Továbbá a kormánybarát lapok számára lehetővé kell tenni, hogy az ellenséges sajtónak formai, tartalmi és anyagi szempontból is konkurenciát jelentsenek.⁴⁰

A javaslat az addigi tapasztalatok összegzéséeként áttekintette a Felix Schwarzenberg miniszterelnök haláláig – 1852 áprilisáig – érvényben lévő rendszert, amelyben a sajtóra szánt összegek nagy részét a belügyminisztérium biztosította, csupán egy csekély részét fedezték a külügyminisztérium költségvetéséből.⁴¹

³⁷ A sajtóirodáról szóló javaslatot feltehetően a belügyminisztérium dolgozta ki, mivel annak fogalmazványa Alexander Bach belügyminiszter hagyatékában maradt fenn. *Organisierung der Presse*, s.l., s.d. (fogalmazvány), ÖStA, AVA, Nachlässe, Alte Nachlässe, Nachlass Bach, Kt. 28 (Pressewesen 1847–1852), 28.9 Organisierung.

³⁸ Uo.

³⁹ Uo.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Ez utóbbi rész főként a frankfurti és a lipcei követek munkáját támogatta, akik megpróbáltak minél erőteljesebb befolyást gyakorolni egyes német orgánumokra. Uo.

A két minisztérium precíz együttműködésének és azoknak az összejöveteleknek köszönhetően, amelyek a bel- és külpolitika sajtóban betartandó irányáról szóltak, sikerült eredményeket elérni. Az állandó szervezet kialakítása azonban az egyéb ügyek tömege miatt nem fejeződött be, a javaslat ezért arra tett kísérletet, hogy vázolja egy olyan központi hivatal tervét, amely kül- és belföldön egyaránt működne; egyúttal felmérje a szellemi és anyagi eszközöket, amelyek ahhoz szükségesek, hogy a hivatal el tudja látni a kijelölt feladatot.⁴²

3.1. A belföldi sajtó irányítása

A javaslat részletesen bemutatta a belföldi sajtó központi irányítása érdekében teendő lépéseket. Elsőként kijelölte azokat a hatóságokat, hivatalokat, amelyek ráláttak a sajtóügyre, és rendelkeztek a szükséges eszközökkel, illetve forrásokkal, amelyekből publicisztikára is jutna. A külügy- és a belügyminisztériumon kívül ebbe a körbe tartozott a Legfelső Rendőrhatóság is, tehát ez a három hatóság volt hivatott a sajtó irányítására. Ennek megfelelően a sajtót irányító bizottságot az érintett főhivatalok által kinevezett három hivatalnok közreműködésével kívánták létrehozni, akik folyamatos kapcsolatban maradtak volna vezetőikkel. Feladatkörként a következőket jelölték ki számukra: 1. összegyűjtik a közleményeket és a tájékoztatásokat, amelyek hivatali rezortjukhoz tartoznak, majd ezeket a bizottságban megtárgyalják; 2. ezután a bizottság önállóan vagy a felsőbb elhatározás alapján kiadja a megfelelő megbízásokat és utasításokat a rendelkezésére álló alkalmazottaknak és szerkesztőségeknek. A többi minisztérium közleményével ugyancsak a bizottsághoz fordulhatott volna.⁴³ Tehát a sajtóiroda juttatta volna el a válogatott híreket a kormányzati szervektől a sajtónak, és ezáltal a közvéleménynek.

A feladat teljesítéséhez a bizottság tagjainak tisztában kellett lenniük a zsurnalisztika területén bekövetkezett változásokkal, az aktuális tendenciákkal, és képesnek kellett lenniük arra, hogy a jelentősnek ítélt orgánumokat megnyerjék a kormányzat céljainak. Ennek következtében gyakran olyan döntéseket kellett volna meghozniuk, amelyek támogatások kiosztására és megvonására, sajtóvállalkozások létrehozására és megszüntetésére vonatkoztak.⁴⁴

A bizottság gyakorlati működésével kapcsolatban a javaslat úgy vélekedett, hogy amennyiben lehetséges, a tagoknak minden nap, de legalább hetente háromszor össze kell ülniük, hogy ne torlódjanak fel az ügyek. Az irodának a fontosabb kül- és belföldi újságokat is figyelnie kellett, ezek átnézését hivatali alkalmazásban álló, illetve időszakosan alkalmazott személyekkel tervezték biztosítani.⁴⁵ Végül pedig találni kellett egy jól megközelíthető helyiséget, ahol a megjelölt órákban a bizottság valamelyik tagja mindig jelen volt.⁴⁶

A következőkben a javaslat azokkal a személyekkel foglalkozott, akik korábban is a sajtóügy területén dolgoztak, és az új sajtóiroda számára is alkalmasnak tűntek. A kormányzat által támogatott lapok felhasználását és a külföldi lapok ellátását levelezőkkel addig a belügyminisz-

⁴² Uo.

⁴³ Uo.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Az újságokon kívül a politikai broszúrákat és jelentősebb publikációkat is figyelemmel kellett kísérni.

⁴⁶ Uo.

térium *Bureau de l'esprit public*-ja intézte, az itt bevált emberekre (Bernhard Meyer, Carl Weil, L. Weiss, Kecskeméthy Aurél) a továbbiakban a sajtóirodának is szüksége lehetett.⁴⁷ Bach láthatóan igyekezett a számára legmegfelelőbb módon kialakítani az új sajtóirodát, nyilvánvalóan ezért is ajánlotta a saját, jól bevált embereit.

3.1.1. A kormányzat által támogatott lapok

A sajtófigyelésen és a kormányzati tájékoztatáson túl a megszervezendő iroda feladata lett volna a korábban már bevált lapok anyagi támogatása. A felmerülő költségekkel kapcsolatban a javaslat tartalmazott egy áttekintést, valamint táblázatok is készültek az állami és tartományi lapokról, amelyek szubvenciót kaptak a bécsi kormánytól 1849-ben, 1850-ben és 1851-ben.⁴⁸

A nagyobb bécsi lapok közül a *Lloyd*, illetve a *Presse* kapott támogatást, és állt ennek megfelelően a kormányzat rendelkezésére. Itáliai területeken pedig ehhez hasonlóan a *Corriere Italiano*. Ugyancsak szubvenciót élvezett a *Volkszeitung* (L. 1. táblázat).⁴⁹

1. táblázat:

Lap	Állami támogatás
<i>Lloyd, Die Presse</i>	évente 40 000 Ft (1853-tól a fele lesz)
<i>Corriere Italiano</i>	évente 13 200 Ft
<i>Oesterreichische Volkszeitung</i>	évente 8800 Ft (beleértve a szerkesztő nyugdíját is)
<i>Oesterreichische Correspondenz</i>	évente 4280–4500 forint között

Az országos lapok esetében a javaslat az állami támogatás mellett is nyereséggel számolt, ezen a téren az eddigiek mellett egy magyar és egy lengyel néplap létrehozása látszott szükségesnek.⁵⁰

Az újságok mellett az új hivatalnak biztosítania kellett olyan irodalmi vállalkozások ösztönzését és támogatását is, amelyek a társadalom mélyebb rétegeiig is elérnek, mint pl. a népi kalendáriumok és az időről időre megjelenő, felvilágosító írások. Korábban ezt a szerepet töltötte be a magyar és az osztrák népi kalendárium, a népnevelést elősegítő nyomtatványok terjesztésére létrehozott egyesület, illetve Kecskeméthy Aurél egyes brosrúái.⁵¹

A belföldi lapok irányának megszabásában az 1849-ben alapított, magánkézben lévő, de a bécsi kormányzat szócsövének számító *Oesterreichische Correspondenz*nek volt a legnagyobb

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ L. ehhez: Legalázatosabb előterjesztés, Bécs, 1852. jún. 14. ÖStA, AVA, Nachlässe, Alte Nachlässe, Nachlass Bach, Kt. 28 (Pressewesen 1847–1852), 28.11 Regelung der Einflußnahme der Regierung auf die Presse.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Uo.

szerpe. A *Correspondenz* az egyik legalkalmasabb eszköznek bizonyult a sajtó befolyásolására, hiszen cikkeit bel- és külföldön egyaránt nagy figyelemmel kísérték és használták, olyannyira, hogy egy-egy írás – az utányomásoktól eltekintve – közvetlenül kb. 80 ezer lenyomatban jelent meg a különböző lapokban. Ennek alapján használták a minisztériumok a lapot félhivatalos közlések nyilvánosságra hozására, különösen jelentős politikai, alkotmányos és szervezeti kérdésekben. A lap tehát már bejárátódott, ráadásul a ráfordított költségek a hasznosuláshoz viszonyítva jelentéktelenek voltak, ezért értelemszerűen úgy tervezték, hogy a megalakuló sajtóbizottság számára is hasznos lehetett.⁵²

A bemutatott javaslat részletesen áttekintette a sajtóirányítással kapcsolatos tapasztalatokat, kérdéseket és megoldási lehetőségeket. A hosszas előkészítés után a bizottság végül 1852 októberében alakult meg.⁵³

3.1.2. A kormányzat hivatalos sajtója

A sajtó befolyásolásának egyik módja az újságok támogatása volt, ami jelenthette, hogy a kormány folyamatosan – több példányra is – előfizetett, vagy pedig hozzájárult a szerkesztők, újságírók honoráriumához.

A támogatott lapok ugyanakkor nem helyettesítették a hivatalos kormánylapokat, amelyekre minden koronatarományban szükség volt. Bécsben a *Wiener Zeitung*⁵⁴ maradt a kormányzat hivatalos lapja,⁵⁵ a törvények és rendelkezések közzétételére pedig megszületett a *Reichsgesetzblatt*, amely először Ferenc József 1848. december 2-i trónra lépését közölte.⁵⁶

A *Wiener Zeitung* hivatalos része teljes mértékben a kormánynak volt fenntartva, ezen túl azonban azt is biztosítani kellett, hogy a lap nem hivatalos részeibe ne kerüljenek a kormányzat szándékaival ellentétes értelmű írások.⁵⁷ Erre jó megoldás kínálkozott: szoros kapcsolatot kellett kiépíteni a lap és a minisztériumok között. 1850 nyarán a külügy- és a belügyminisztériumban is kijelöltek egy hivatalnokot, akiknek ellenőrizniük kellett a lapba kerülő cikkeket, anél-

⁵² A javaslatban itt ismét egy kihúzott rész következik, miszerint a szerkesztő tervei között szerepel, hogy a támogatást nullára csökkentse. Uo.

⁵³ A magyar lapok közül egyedül a Budapesti Hírlapot érintette mint hivatalosnak induló lapot, a többi újság a rendőrség felügyelete alá tartozott. KÓKAY–BUZINKAY–MURÁNYI i. m. (33. lj.) 109.

⁵⁴ A lap teljes címe: *Oesterreichisch-Kaiserliche Wiener Zeitung*.

⁵⁵ Az Österreichische Nationalbibliothek ANNO (*Historische österreichische Zeitungen und Zeitschriften*) nevű oldalán megtalálhatóak a *Wiener Zeitung* számai 1703-tól. anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=wrz (Utolsó megtekintés: 2015. április 22.)

⁵⁶ Az Österreichische Nationalbibliothek ALEX (*Historische Rechts- und Gesetztexte*) nevű oldalán megtalálhatóak a *Reichsgesetzblatt* (teljes címe: *Allgemeines Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Österreich*, 1853-tól: *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich*) számai. Az 1848. december 2-i szám linkje: alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rgb&datum=1849&page=123&size=45 (Utolsó megtekintés: 2015. április 22.)

⁵⁷ A külügyminisztérium (Schwarzenberg) átíratja a belügyminisztériumnak (Stadionnak), Bécs, 1849. jan. 3. (fogalmazvány), mellékelve: Stadion Schwarzenbergnek, Bécs, 1848. dec. 26. ÖStA, HHStA, MÄ, IB, PA XL Interna, Korrespondenz mit inneren Behörden, Kt. 62. (1848XII–1849) fol. 2–7.

kül, hogy lassították volna a szerkesztőségi munkát. Ezen kívül a minisztériumok maguk is ellátták írásokkal a lap egyes rovatait.⁵⁸ Természetesen a tervezett sajtóiroda ezt a feladatot is átvette volna – kiterjesztve az összes minisztériumra és főhatóságra.

Az irodáról szóló javaslatához csatoltak egy költségvetési áttekintést egy nagy politikai lap létrehozására – a *Lloyd* formai és tartalmi kivitelezéséhez igazítva.⁵⁹ A kormányzat tehát szeretne volna bővíteni a rendelkezésére álló politikai lapok palettáját, azonban erre – feltehetőleg anyagi okokból és megbízható szakemberek hiányában – nem került sor.

Magyarországon is történt kísérlet hivatalos lap létrehozására, azonban ez többszöri próbálkozás után sem járt sikerrel. Alexander Bach már 1850 novemberében tervezett egy szigorúan hivatalos magyar lapot. A *Magyar Hírlap*, illetve a *Pesti Napló* átalakítása hivatalos lappá sikertelenül járt, a belügyminisztérium 1852-ben erre tett újabb kísérletet Pest-Budán. Erről a törekvésről Kecskeméthy Aurél is tudomást szerzett, és memorandumot készített a *Wiener Zeitung*hoz hasonló, magyar nyelvű újság tervezetéről, majd később szerkesztőnek is ajánlkozott a laphoz. A félhivatalosnak számító *Magyar Hírlap*ot végül 1853. január 1-jétől váltotta fel a *Budapesti Hírlap* a Landerer és Heckenast kiadó tulajdonában, Szilágyi Ferenc szerkesztésében.⁶⁰

A *Budapesti Hírlap* külsőségeiben is hasonlított a *Wiener Zeitung*ra, címlapján ugyanolyan formában jelent meg a kétfejű sas, mint a bécsi lapon. Angyal Dávid szerint ez arra utalt, hogy az újság „nem az önálló Magyarország, hanem a birodalmi koronatartománynak hivatalos lapja”.⁶¹

1853-ban Szilágyi jól teljesített szerkesztőként, legalábbis Albrecht főherceg, Magyarország katonai és polgári kormányzója elismerte teljesítményét az év végén. A problémát az elkövetkező években a konkurens *Pesti Napló*, majd az 1854-ben megindult *Pester Lloyd* népszerűsége jelentette.⁶²

4. Kísérlet a birodalmon kívüli sajtó irányítására

A sajtóirányítással részletesen foglalkozó bécsi javaslat kitért arra is, hogy Ausztria nem egy sziget, ezért fontos az érintkezési pontok, a szellemi áramlás, a kereskedelmi forgalom biztosítása a többi közép-európai ország és a birodalom között. A felvetés háttérében felsejlik, hogy 1849 után a bécsi kormányzat elsődleges külpolitikai célja a nagy német egység megvalósítása volt a Habsburg-dinasztia vezetésével. Ehhez mindenképpen szükség volt megfelelő propagandára a német területeken. A bécsi kormánynak, illetve a külügyminisztériumnak voltak konzulátusai, főként a szövetséges dél-német államokban, a legjelentősebb központok közé tartozott Frank-

⁵⁸ Schwarzenberg néhány esti levelében utalt is arra, hogy aznap milyen híreket küldött a *Wiener Zeitung* szerkesztőségének hivatalos közlés céljából. Bach(?) Schwarzenbergnek, 1850. júl. 5. ÖStA, AVA, Nachlässe, Alte Nachlässe, Nachlass Bach, Kt. 10. Briefe: SA-SP, Schwarzenberg, Fürst Felix. fol. 95.

⁵⁹ *Organisierung der Presse*, s.l., s.d. (fogalmazvány), ÖStA, AVA, Nachlässe, Alte Nachlässe, Nachlass Bach, Kt. 28 (Pressewesen 1847–1852), 28.9 *Organisierung*.

⁶⁰ ANGYAL i. m. (36. lj.) 87–89.

⁶¹ Uo. 158.

⁶² Uo. 160., 163.

furt, Lipcse és Drezda. Azonban a bécsi kormányzat kísérlete az osztrákbarát sajtó kialakítására nem csak ezekre a területekre korlátozódott.⁶³

A bécsi propaganda birodalmon kívüli érvényesítése mellett nem lehetett elhanyagolni az Ausztrián kívüli sajtó Ausztriára gyakorolt hatását sem. E tekintetben a porosz törekvések voltak a legszembetűnőbbek, az Ausztria elleni fellépésben a poroszbarát lapok élen jártak. Ráadásul a Habsburg Birodalmon kívül megjelenő, német nyelvű újságok elterjedését jelentősen megkönnyítette a lapok olcsósága. Az ilyen akciók ellen csak ugyanazzal a fegyverrel, vagyis a sajtó által lehetett eredményesen felvenni a küzdelmet, ahogyan arra Friedrich Thun gróf, német szövetségi követ is utalt 1851. július 8-i jelentésében.⁶⁴

A birodalmon kívüli sajtóügyek terén az eszközök – a belföldi sajtóirányítás fegyvertárához hasonlóan – sokfélék lehettek. A külföldi lapok pénzbeli támogatása (szubvenció, előfizetés) bevett gyakorlat volt (L. 2. táblázat)⁶⁵ annak érdekében, hogy megnyerjék a lapokat az osztrákbarát iránynak. A saját emberek szerkesztői pozícióba helyezésén túl pedig új lapok alapítása vagy már meglévők átvétele is jó megoldásnak tűnhetett. 1849–1850 folyamán többször felmerült egy olyan újság ötlete, amely a bécsi érdekeket képviselte volna.⁶⁶

2. táblázat:

Lap	Állami támogatás Ausztriától
<i>Deutsches Volksblatt</i>	évente 4100 Ft
<i>Freimüthige Sachsenzeitung</i>	évente kb. 2000 Ft
<i>Norddeutsche Portfolio</i>	évente kb. 1000 Ft (előfizetés 10 példányra)
<i>Rhein- und Moselzeitung, Journal de Francfort</i>	évente 300 Ft (előfizetés 10-10 példányra)

4.1 A külföldi sajtóirodák

A tervezett bécsi sajtóiroda feladatai között szerepelt, hogy folyamatosan kapcsolatot tartson külföldi, többek között a frankfurti és lipcsei irodákkal, ami alatt elsősorban a közlemények kicserélését értették.⁶⁷ Ezek az irodák már 1852 előtt is működtek a külügyminisztérium égisze

⁶³ A német szövetségi politika mellett kiemelten fontosak voltak az osztrák gazdasági szempontok is, ezen belül az osztrák érdekek érvényesítése a német vám- és kereskedelmi egység kialakításában és fejlesztésében. *Organisierung der Presse*, s.l., s.d. (fogalmazvány), ÖStA, AVA, Nachlässe, Alte Nachlässe, Nachlass Bach, Kt. 28 (Pressewesen 1847–1852), 28.9 Organisierung.

⁶⁴ A jelentésről bővebben I. Schwarzenberg átirata Bachnak, Bécs, 1852. jan. 29. Mellékelve: kivonat Thun 51-es számú jelentéséből, Frankfurt, 1851. júl. 8. ÖStA, AVA, Inneres, MI, Präsidium, Akten Teil I (1848–1899), Kt. 597 (1848–1851), 1852:738.

⁶⁵ *Organisierung der Presse*, s.l., s.d. (fogalmazvány), ÖStA, AVA, Nachlässe, Alte Nachlässe, Nachlass Bach, Kt. 28 (Pressewesen 1847–1852), 28.9 Organisierung.

⁶⁶ F. J. Buß javaslat, Freiburg, 1850. jan. ?. ÖStA, HHStA, MÄ, IB, PA I Kab. d. Min., *Varia Generalia* (1848–1850) Kt. 679. *Varia Generalia* 1850, Diverses, fol. 269–270.

⁶⁷ *Organisierung der Presse*, s.l., s.d. (fogalmazvány), ÖStA, AVA, Nachlässe, Alte Nachlässe, Nachlass Bach, Kt. 28 (Pressewesen 1847–1852), 28.9 Organisierung.

alatt, ahonnan jelentéseik eljutottak a belügyminisztériumhoz, és egyes kérdésekben egyeztetésre is sor került Schwarzenberg és Bach között. A központi sajtóiroda felállítása nem érintette a német területeken működő szervezetet, sőt a kormányzat a külföldi sajtóirodák továbbfejlesztését tervezte. Ehhez jó kiindulópontként szolgáltak a frankfurti szövetségi követ, Thun gróf jelentései, amelyek az addigi tapasztalatokat és a továbblépés lehetőségét is tartalmazták.

4.1.1. Frankfurt

Frankfurt nyilvánvalóan az egyik legfontosabb helyszín volt, ahol az osztrák propagandának mindenképpen érvényesülnie kellett, hiszen itt ülésezett a Német Szövetség gyűlése, amely egyben a porosz–osztrák versengés színtere is volt. A Frankfurtban tevékenykedő porosz politikusok között már ekkor feltűnt Otto von Bismarck, és természetesen a bécsi vezetés is elküldte a maga embereit a szövetségi gyűlésre annak érdekében, hogy a készülő törvényjavaslatok minél inkább megfeleljenek az osztrák elgondolásoknak.

A gyűlésre küldött képviselőkön kívül azonban külön küldöttség is működött Frankfurtban és Stuttgartban is a bécsi kormányzat szolgálatában. Az innen érkező jelentések nemcsak információkkal látták el a bécsi kormányt, hanem egyben arra is felhasználhatóak voltak, hogy kivonatosan megjelenjenek a birodalmi lapokban, és így a lakosság a kormányzat szűrőjén keresztül értesüljön a hírekről.⁶⁸

Mindez 1849 elején különösen nagy jelentőséggel bírt, hiszen a Schwarzenberg-kormány és az udvar számára elengedhetetlen volt, hogy az 1848-as forradalmi események után, illetve a még zajló fegyveres küzdelmekkel párhuzamosan meg tudja nyugtatni a lakosságot, és minél előbb stabilizálni tudja a birodalmat.

A későbbiekben, a birodalom és a kormányzat helyzetének konszolidálása után Bécs már más perspektívában tekinthetett a német területek sajtójára. 1851 közepétől a frankfurti követ elkezdte körvonalazni azt a tervet, amely arról szólt, hogy milyen módon tud az osztrák vezetés Frankfurtból nagyobb hatást gyakorolni a német sajtóra. Meglátásait Thun pontokba szedve küldte meg Schwarzenbergnek:⁶⁹

1. a már meglévő baráti lapok további támogatása, felemelése és megerősítése;
2. a sajtóhelyzet általános javítása;
3. olyan cikkek közzététele, amelyek a válság idején is alkalmasak a nagyobb közönség meggyőzésére, az események megvilágítására, a hazugságokkal és torzításokkal való szembeszállásra, egyttal az ellenséges sajtóorgánumok gyengítésére.

⁶⁸ Schwarzenberg Stadionnak, Bécs, 1849. márc. 13. ÖStA, HHStA, MÄ, IB, PA XL Interna, Korr. mit inneren Behörden, Kt. 6 (1848XII–1849), MI (Gf. Stadion – Bach), 1849. fol. 19–20.; Stadion Schwarzenbergnek, Bécs, 1849. márc. 20. Uo. fol. 23–24.

⁶⁹ Schwarzenberg Bachnak, Bécs, 1852. jan. 29. A dokumentum melléklete: kivonat Thun 51-es számú jelentéséből (Frankfurt, 1851. júl. 8.). ÖStA, AVA, Inneres, MI, Präsidium, Akten Teil I (1848–1899), Kt. 597 (1848–1851), 1852:738.

A pontok részletezése során az is kiderül, hogy milyen lapokat sikerült korábban megnyerni az osztrák érdekek képviselőit: *Deutsche Volkshalle* (Köln), *Mainzer Journal*, *Kassler Zeitung*. Thun a három lap támogatására költötte az e célra rendelkezésére álló összeget, mivel ezek még akkor is a nagynémet egység elvét képviselték, amikor szinte a német sajtó egésze a gothai és az uniópárt kezében volt. Ráadásul ezek az újságok sikeresen gyökeret vertek, és remélhetőleg hosszú távon saját bevételeikből tudják majd fedezni költségeiket.⁷⁰

A második pont kapcsán Thun megjegyzi, hogy sokkal nehezebb feladat volt egyes lapokra befolyást gyakorolni annak érdekében, hogy javuljon a hangvételük. A gróf ilyen irányú tevékenységét természetesen csak Frankfurtba tudta korlátozni, ahol a *Frankfurter Journal* esetében úgy tapasztalta, hogy az egy tisztán üzleti vállalkozás meghatározott politikai irányvonal nélkül. Az újság kiadóinak legfőbb célja a minél nagyobb nyereség, és ennek érdekében nemcsak a városban terjesztik a lapot, hanem a környező kisállamokban (Nassau, Hessen, Baden, Württemberg) is. Éppen ezért Thun úgy vélte, hogy érdemes lenne megnyerni az újságot a bécsi vezetés céljainak, de eddig kísérletei meghiúsultak, mert hiányoznak az igazi meggyőződésből dolgozó újságírók. A gróf szerint a legtöbben csak a pénzért írnak, és így bármilyen ügy képviselőre megnyerhetőek.⁷¹

A követ mindezeket túl arról is részletesen beszámolt, milyen veszteségek érték a kiadások terén, amikor nem megfelelő egyéneknek adott honoráriumot, miközben azt az embert kereste, aki az ő „sajtóirodáját” vezethetné, vagyis akire sajtóügyekben hagyatkozhatna, mivel ő maga idegenül mozog ezen a területen.⁷²

A fentiekből következett, hogy bizonyos lényeges írásokat Thun nem tudott elhelyezni a sajtóban, ezért a leglényegesebbet brosúra formájában megjelenttette a rá bízott pénzüsszezből *Archiv für das öffentliche Recht des deutschen Bundes* címmel.⁷³

Összességében a gróf úgy vélte, hogy 1851 közepére a sajtó helyzete az előző évihez képest sokat javult, már nem találta szükségesnek az azonnali beavatkozást, mert úgy vélte, hogy a közönség amúgy is kevésbé foglalkozik a politikai sajtóval. Thun inkább a sajtórendszerben lévő hibákra kívánt koncentrálni:

- a) a sajtó azok fegyverévé vált, akik irányítják;
- b) a kormányok és a konzervatív csoportok ezen a téren hátrányba kerültek;
- c) az ellenfelek viszont túlsúlyba kerültek;
- d) megelőző és megtorló intézkedésekre egyaránt szükség van;
- e) az ellenfelek tapasztalataiból sokat lehet tanulni, azokat érdemes lenne hasznosítani.⁷⁴

A sajtó hatalom, és ezt a monarchikus-konzervatív oldalnak is be kell látnia, nem szabad elkövetniük azt a hibát, hogy nem próbálják meg minden eszközzel megszerezni ezt a hatalmat, vélte Thun. A követ arra is felhívta a figyelmet, hogy a porosz kormányzat helyesebben mérte fel a sajtó súlyát, és már évek óta figyelmet fordít arra, hogy kihasználja a benne rejlő lehetősé-

⁷⁰ Uo.

⁷¹ Uo.

⁷² Uo.

⁷³ Uo.

⁷⁴ Uo.

geket. Ugyanakkor a legrosszabb elemeket is beengedte erre a területre, ennek következtében az egész (német) sajtó az osztrák vezetés ellen fordult. A gróf szerint lassan megnyugodott a helyzet, ami alkalmat kínál arra, hogy a sajtót kiszakítsák az ellenség kezéből, egyúttal úgy irányítsák és alakítsák, hogy Bécs számára is hasznossá váljon. Thun jelezte, hogy ez a folyamat természetesen nem játszódik le egy év alatt, szükség van egy megalapozott tervre, amelynek mentén következetesen lehet előrelépni az ügyben.⁷⁵

A követ célként jelölte meg, hogy kiépüljön egy – egész Németországot átfogó – sajtóügyi rendszer, amelynek alapelveiben a kormányok megegyeznek, de egyébként a részleteket illetően maguk intézkednek. Az alapelveknek elsősorban a monarchizmust, a konzervativizmust, a valóságosságot és az erkölcsöt kellett képviselniük, így a nép a sajtóban egy olyan vezetőt találhatott, amely korábban félrevezette.⁷⁶

A legnagyobb problémát a terv megvalósításakor a megfelelő szerkesztők hiánya jelentette, akik meggyőződéssel képviselnék a fenti alapelveket, és rendelkeznek az ehhez szükséges képességekkel is. Jó példaként Thun az angol sajtót említette, ahol a vezető lapok szerkesztői posztját az ország legkiválóbb zszurnalisztái töltik be.⁷⁷

Ezzel a gondolattal Thun már egy új problémát körvonalazott: az újságírók és szerkesztők kinevelésének kérdését. A sajtó világában jártas, egyben a kormányzati elveket elismerő munkatársakra 1849 után nagy szükség volt, azonban ilyen személyek csak kis számban álltak rendelkezésre, akik viszont egy személyben nem láthatták el az összes, sajtóval kapcsolatos feladatot: a sajtóhelyzet felmérése a birodalomban és a birodalmon kívül, tervezetek készítése, törvény-előkészítés, a sajtó ellátása kormányzati hírekkel, személyes kapcsolatok kiépítése a szerkesztőségekkel, a kormányzatot ért sajtótámadások elleni fellépés, a sajtó felügyelete stb.

Pedig Thun gróf javaslata is azt szorgalmazta, hogy Bécs a német zszurnalisztika csomópontjaiba olyan személyeket helyezzen, akikre rábízta a sajtó teljes irányítását, és csak az irányadó gondolatokat osztja meg velük, majd folyamatosan tájékoztatja őket mindenről, ami a Habsburg Birodalomban történik vagy amire a kormányzat készül. Ezek a vezetők kapcsolatban állnának egymással, hatáskörük kiterjedne az osztrákbarát lapokra, illetve a kisebb jelentőségű újságírókra is. Befolyásukat folyamatosan növelnék, de a nem megfelelő személyekkel és lapokkal nem egyezkednének. Ausztriának Bécsen kívül Frankfurtban, Berlinben, Lipcsében és egy délnémet államban lenne szüksége ilyen irodára, és ezekből kiindulva lehetne kiépíteni a további kapcsolatokat. A végcél az lenne, hogy mindegyik német hatalom csatlakozzon a hálózathoz.⁷⁸

Thun a korábbi évek tapasztalata alapján úgy látta, hogy a kormányok közvetlen beavatkozása a sajtóügybe nem gyümölcsöző. A legnagyobb problémaként jelölte meg, hogy nincs együttműködés a kormányzat és a rendelkezésre álló erők között, például Frankfurtban nem tudják, hogy mit is kívánnak Bécsben, milyen értelemben kell egyik vagy másik kérdést tárgyalni, miközben az ellenséges táborban a legnagyobb fegyelem és szervezetség uralkodik.⁷⁹

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ A gróf szerint a népoktatás mellett a sajtó érhet el ezen a téren – hosszú távon – eredményeket. Uo.

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ Uo.

Thun úgy gondolta, hogy amennyiben osztrák részről is sikerül kiépíteni egy hatékony hálózatot, és így folyamatosan hiteles információkkal ellátni a németországi sajtót, akkor előbb-utóbb visszaszorítható az a tendencia, hogy egyes lapok alaptalan hazugságokat jelentenek meg. A frankfurti követ valamifajta megisztulási folyamatban bízott, amelyet az osztrák érdekek érvényesítésével lehet előidézni, hiszen ezek hiteles bemutatásával és képviselésével leleplezhetik a valótlan állításokat. A hazugságokat közlő lapok ennek következtében kénytelenek lennének belátni, hogy saját létezésüket veszélyeztetik, amennyiben továbbra is egyoldalú híreket közölnek.⁸⁰

Ennek eléréséhez a követ Bécsből közvetlen értesítéseket kért, valamint a Béccsel szimpatizáló szerkesztőségek között szétosztható példányokat a megbízható lapokból (*Oesterreichische Correspondenz*, *Lloyd*, *Reichsgesetzblatt*, *Wiener Zeitung*), illetve jelezte, hogy érdemes lenne népszerűsíteni az osztrák lapokat a német területeken, például eljuttatni azokat a nagyobb városok olvasóegyleteibe, klubjaiba, egyéb társaságaiba. A gróf arra is utalt, hogy az osztrák lapok terjesztése nehézkes, nemcsak azért, mert a német olvasók bizalmatlanok azokkal szemben, hanem azért is, mert drágák.⁸¹

Thun tapasztalatait és érveit összefoglalva: ahhoz, hogy Ausztria érdekei hatékonyan érvényesüljenek a német sajtóban, egyfelől megfelelő emberekre volt szükség, másfelől pénzre. Utóbbi eddig is rendelkezésre állt, a gróf nem kívánt változtatni a bevett gyakorlaton, és továbbra is támogatni kívánta a bécsi irányvonalat képviselő lapokat. Ugyanakkor jelezte, hogy amennyiben nem kap maga mellé egy tapasztalt és a sajtó területén jártas embert, akkor semmit sem tud tenni a németországi sajtóügy előmozdítása érdekében.⁸²

1852 januárjában Thun konkrét lépéseket is javasolt a birodalmon kívüli sajtóirodák felépítésére vonatkozóan, miszerint az irodákban két hivatal jött volna létre: a rendőri (*Centralpolizeistelle*), valamint a biztonsági (*Centralsicherheitsbehörde*). A két hivatal azonban csak akkor lehetett hatékony, ha rendszeres összeköttetésben áll Béccsel.⁸³

Tehát visszakanyarodtunk a központi sajtóirányítás kérdéséhez, a bécsi sajtóiroda felállításához, amely nélkül a német irodák sem működhetek hatásosan, bár a frankfurti már a bécsi iroda felállítása előtt megkezdte munkáját.⁸⁴ Fentebb utaltunk rá, hogy a *Presfleitungsmittels*-ről szóló javaslat hosszan idézett Thun gróf jelentéséből, főként a következőkkel kapcsolatban:

- a) hozzáértő emberek kezében a sajtó komoly súllyal bír, amit a kormányzatok és a konzervatív csoportok ez idáig elhanyagoltak, viszont az ellenfelek időben felismerték ennek jelentőségét, és ki is használták, ki is használják saját terveik érdekében, amiből a bécsi kormányzatnak tanulnia kell;

⁸⁰ Uo.

⁸¹ Uo.

⁸² Uo.

⁸³ Uo.

⁸⁴ Thun 9-es számú jelentése (Frankfurt, 1852. jan. 22.). ÖStA, AVA, Inneres, MI, Präsidium, Akten Teil I (1848–1899), Kt. 597 (1848–1851), 1852:738.

- b) a megelőző és az elnyomó intézkedések nem megfelelőek, inkább csak csillapító hatásuk van;
- c) a sajtó lebecsülése és az ellenséges lapok ellen egyedüli eszközként anyagi erő alkalmazása hibás gondolat, a monarchikus-konzervatív érdekeltségű csoportoknak minden eszközzel azon kell lenniük, hogy a sajtót a maguk oldalára állítsák.⁸⁵

4.1.2 Lipcse

Frankfurt mellett a bécsi kormányzat külön figyelmet fordított Lipcsére, mivel 1849-ben a város az osztrák menekültek egyik kedvelt célpontja volt, Otto Wigand helyi kiadója pedig Bécs szempontjából veszélyesnek tartott kiadványokat jelentetett meg, köztük a *Wiener Boten* című hetilapot.⁸⁶ Wigand szoros kapcsolatban állt a magyar felkelőkkel és az osztrák menekültekkel, és kiadóját ezen felforgató csoportok szolgálatába állította. *Neue Leipziger Zeitung* címmel egy új lapot is létrehozott, amely – a lipcsei konzulhelyettes, Joseph Sebastian Grüner⁸⁷ szerint – szinte csak hazugságokat közölt a magyarországi katonai helyzetről.⁸⁸

Az 1849 nyaráig kitaró magyar szabadságharc eseményei élénken foglalkoztatták a német közvéleményt, az újságcikkek mellett számos rölap jelent meg a témában. Az egyik például megpróbálta igazolni a magyarok által folytatott háború jogosságát, illetve Magyarországot a szabadság mentsváráként feltüntetni a rabszolgasággal szemben, ráadásul nem habozott a forradalomban a jelen- és az utókor számára is követendő, bátorító példát látni.⁸⁹

A Habsburg Birodalomban történő eseményekkel kapcsolatban az európai közvélemény többek között az érdekelte, hogy mi történik a bécsi menekültekkel. 1849 novemberében ezzel a témával foglalkozott például a *Leuchtturm* című hetilap, illetve annak melléklete, a *Deutsche Reichs-Bremse*. A forradalmi küzdelmek mellett a német nyelvű lapok olvasói számára kiemelt jelentőséggel bírt a német egység kérdése, a melléklet címlapján egy illusztráció azt ábrázolta, ahogy az egyik partról Ausztria, a másíkról pedig Poroszország húzza a német flottát.⁹⁰

1849 végén Grüner elküldött Bécsbe egy német katalógust, amely tartalmazta az 1850-es évre elfizethető lapokat. Ebből kiderült, hogy Poroszország, Szászország és Bajorország, akár-

⁸⁵ A javaslat a porosz példa mellett kitér arra, hogy az orosz cári kormányzat is folyamatosan támogat jelentősebb külföldi lapokat, mint pl. a *Journal de Francfort* vagy egyik-másik nagyobb párizsi újság. Uo.

⁸⁶ Schwarzenberg Stadionnak, Bécs, 1849. febr. 6. Uo. Kt. 62 (1848XII–1849), MI (Gf. Stadion – Bach), 1849. fol. 8–9.

⁸⁷ Grüner jelentései és tevékenysége azért is érdekes, mert ezekről a külügyminisztérium rendszeresen tájékoztatta a belügyminisztériumot, és a két hivatal között folyamatos levelezés folyt a jelentésekben felmerülő problémákról. Schwarzenberg Bachnak, Bécs, 1850. máj. 1. ÖStA, HHStA, MÄ, IB, PA XL Interna, Korr. mit inneren Behörden, Kt. 67 (1850), MI (Bach), 1850. fol. 65.

⁸⁸ Grüner Schwarzenbergnek, Lipcse, 1849. júl. 24. ÖStA, HHStA, MÄ, Actes de haute police, Kt. 4. Sachsen, Otto Wigand, fol. 1–2. Mellékelve az *Extrablatt zur Neuen Leipziger Zeitung* 1849. júl. 24-i száma.

⁸⁹ Grüner Schwarzenbergnek, Lipcse, 1849. aug. 23. Uo. fol. 113–115. Mellékelve a *Leipziger Tageblatt* 1849. aug. 23-i száma.

⁹⁰ Grüner Schwarzenbergnek, Lipcse, 1849. nov. 6. Uo. fol. 208–224. Az irathoz mellékelve a *Leuchtturm* c. hetilap 41. száma, illetve a *Deutsche Reichs-Bremse* c. melléklet 34. száma.

csak a többi német állam, túlsúlyban van Ausztriához képest a megjelenő lapok számát tekintve. Az okok kiderítéséhez Grüner az alábbi szempontok alapján javasolta felmérni a német sajtópiacot:

1. ország, város, ahol a lap megjelenik;
2. kiadó, szerkesztő/k;
3. példányszám és a terjesztés;
4. hatósági költségek mértéke;
5. a lapban megjelenő írások műfaja;
6. a lap felhasználható-e arra, hogy a külföldi közvéleményt a bécsi érdekeknek megfelelően befolyásolja (ez megállapítható a karaktere alapján, ami a címből is kiderül).⁹¹

Ugyancsak 1849 végén Grüner újabb jelentése azokat a radikális német lapokat vette sorra, amelyek még ekkor is léteztek.⁹² Az 1849-es év tehát a német sajtópiac feltérképezéséről szólt, 1850-ben Grüner a sajtófigyelés mellett már próbált lapokat és szerkesztőket megnyerni az osztrák érdekeknek. Schwarzenberg az ő jelentése alapján hívta fel Bach figyelmét azokra a lapokra, amelyek egyrészt olyan osztrákbarát hangú írásokat közölnének, amelyeket saját újságíróik készítenek; másrészt a Bécsből/Lipcseből küldött cikkeket is szívesen felvennék a lapba. A külügyminiszter ezt jó eszköznek találta arra, hogy a félrevezetett németországi közvéleményt felvilágosítsák.⁹³

Schwarzenberg következetesen és szigorúan törekedett Ausztria külpolitikáját a megfelelő megvilágításba helyezni a már megnyert sajtóorgánumokon keresztül, ugyanakkor hasonlóan fontosnak vélte, hogy a Habsburg Birodalom belpolitikájáról is alapos és hiteles tájékoztatást kapjon a német közönség, ezáltal egészségesebb szemlélet alakuljon ki erről a kérdésről, mint amilyen éppen akkor tapasztalható volt. A miniszterelnök elismerte, hogy a sajtó irányítása a belügyminisztérium ressortja, ezért csupán őszintén javasolta, hogy a belügyminiszter is használja ki a sajtóban rejlő lehetőségeket, értve ez alatt a lipcsei megbízott működését is. Schwarzenberg azzal érvelt, hogy Lipcse a német publicisztika központja, és Grüner jó közvetítő lehet az újságok szerkesztői felé.⁹⁴

Grüner aktivitását érzékelteti, hogy 1850 májusában már eggyel tovább is lépett a sajtóügy befolyásolásában, és arra tett javaslatot, hogy vásárolják meg a *Leipziger Handelszeitung*ot, és a lap legyen az osztrák kereskedelempolitikai érdekek képviselője. Az újság felvásárlására később még visszatértek, azonban komoly lépést nem tettek, a lap 1850 nyarán megszűnt, és így többé nem volt lehetőség megvalósítani Grüner tervét.⁹⁵

⁹¹ Grüner Schwarzenbergnek, Lipcse, 1849. nov. 15. Uo. fol. 235–238. Az irathoz mellékelve a német újságok katalógusa 1850-re.

⁹² Grüner Schwarzenbergnek, Lipcse, 1849. dec. 12. Uo. 4. fol. 249–251.

⁹³ Schwarzenberg Bachnak, Bécs, 1850. márc. 20. ÖStA, HHStA, MÄ, IB, PA XL Interna, Korr. mit inneren Behörden, Kt. 67 (1850), MI (Bach), 1850. fol. 28–30.

⁹⁴ Uo. Grüner 1850. március 13-i jelentésére hivatkozva.

⁹⁵ Schwarzenberg 1850. július 13-án Bachnak küldött átiratában utal arra, hogy kétszer is küldött ezzel kapcsolatban tájékoztatást a belügyminiszternek, aki – ezek szerint – nem reagált azokra. Schwarzenberg Bachnak, Bécs, 1850. máj. 21. ÖStA, HHStA, MÄ, IB, PA XL Interna, Korr. mit inneren Behörden, Kt. 67 (1850), MI (Bach), 1850. fol. 69–70. Schwarzenberg Bachnak, Bécs, 1850. jún. 30. Uo. fol. 75. Schwarzenberg Bachnak, Bécs, 1850. júl. 13. Uo. fol. 100–101.

Thun javaslatához hasonlóan Grüner is azon a véleményen volt, hogy a bécsi kormányzatnak szüksége lenne egy minél szélesebb körű kapcsolati háló kiépítésére, amelyen keresztül érvenyesíteni tudnák az osztrák érdekeket a német államokban – Poroszországgal szemben. Ehhez lehetett jó eszköz a konzervatív szerkesztők egyesülete, amelyet Dr. Eckert alapított, akinek már voltak kapcsolatai a császári kormányzattal. Grüner felfigyelt az egyesületre, és javasolta, hogy építsenek ki közvetlen összeköttetést Dr. Eckerttel.⁹⁶

A nagyobb vállalkozások mellett Grüner folyamatosan biztosította a cikkek áramlását Bécs és a német államok között, 1850 júniusában például észak-német lapokban megjelent írásokat közvetített az osztrák újságok számára, júliusban konkrétan a *Friedenszeitung*nak küldött anyagot.⁹⁷ 1850 szeptemberében sürgős kéréssel fordult a külügyminisztériumhoz, hogy küldjenek neki vezércikkeket és érdekes feljegyzéseket, amelyek megjelenhetnek a német napisajtóban. Egyben ő is küldött cikkeket, amelyek az előző hónapban az ő irányítása alatt készültek.⁹⁸

1850 végén már körvonalazódni látszott némi eredmény a lipcsei iroda működésének köszönhetően, Schwarzenberg arról számolt be Bachnak – Grüner jelentésére hivatkozva –, hogy sikerült befolyást szerezni az augsburgi *Allgemeine Zeitung* és a frankfurti *Ober-Post-Amts-Zeitung* felett. A lipcsei küldött egyben mellékelte a német napilapokban megjelent, Ausztriának kedvező újságcikkeket,⁹⁹ majd decemberben az észak-német sajtóra kifejtett hatást összegezte. Schwarzenberg Bachnak küldött átiratában pozitívan nyilatkozott Grüner működéséről, amelyet előnyösnek talált, és úgy vélte, hogy a közvéleményre összességében kedvezően hatott, ráadásul mindez kevés pénzt emésztett fel.¹⁰⁰

Grüner valószínűleg Schwarzenberg embere volt, Bach nem avatkozott bele a tevékenységébe, nem igazán használta fel a lipcsei megbízottat a maga céljaira, és előfordult, hogy nem is reagált a Grünertől érkező kérésekre.¹⁰¹

A lipcsei iroda 1851-es tevékenységéről az eddig átnézett levéltári anyagban nem találtunk adatokat, azonban 1852-re vonatkozóan igen. Grüner folytatta munkáját az osztrákbarát német sajtó kialakításában és formálásában. Schwarzenberg 1852-es halála után, illetve a Legfelső Rendőrhatalóság megalakításával azonban változott jelentéseinek útja. Grüner továbbra is a külügyminisztériumnak küldte az anyagokat, Buol külügyminiszter viszont nem Bachhal, hanem Kempennel, a Legfelső Rendőrhatalóság vezetőjével osztotta meg a lipcsei jelentéseket.¹⁰²

⁹⁶ Schwarzenberg Bachnak, Bécs, 1850. máj. 28. Uo. fol. 73–74.

⁹⁷ Schwarzenberg Bachnak, Bécs, 1850. jún. 30. Uo. fol. 90.; Schwarzenberg Bachnak, Bécs, 1850. júl. 13. Uo. fol. 100–101.

⁹⁸ Schwarzenberg Bachnak, Bécs, 1850. szept. 19. ÖStA, HHStA, MÄ, IB, PA XL Interna, Korr. mit inneren Behörden, Kt. 67 (1850), MI (Bach), 1850. fol. 137–138.

⁹⁹ Schwarzenberg Bachnak, Bécs, 1850. nov. 13. Uo. fol. 175–176.

¹⁰⁰ Schwarzenberg Bachnak, Bécs, 1850. dec. 27. Uo. fol. 224.

¹⁰¹ Schwarzenberg Bachnak, Bécs, 1850. okt. 2. Uo. fol. 143–144.

¹⁰² L. pl. Buol Kempennel, 1852. júl. 3. Uo. Kt. 71 (1852), Oberste Polizey-Behörde (Fml. Kempen), 1852. fol. 32.

Összegzés

Az 1849-cel kezdődő időszak politikusainak bonyolultabb helyzettel kellett szembenéznük, mint korábban Metternich kancellárnak, hiszen egyfelől a sajtó és a közvélemény komoly fejlődésen ment keresztül a 19. század első felében, másfelől 1848 liberalizmusa is mély nyomot hagyott maga után.

Áttekintve a bécsi kormányzat 1849 és 1852 közötti sajtóügyi intézkedéseit és terveit, láthatjuk, hogy az első és legfontosabb feladat ezen a téren az 1848-as sajtószabadság korlátozása és a cenzúra visszaállítása volt, ami azonban nem ment végbe néhány hónap alatt. A helyzetet bonyolította, hogy a birodalom tartományaiiban különböző volt a katonai helyzet, a forradalmi megmozdulások egy részét már sikerült leverni, azonban például Magyarországon egészen 1849 őszéig elhúzódott a fegyveres konfliktus. Az 1848-ban bevezetett ostromállapot következtében pedig a polgári hivataloknak együtt kellett működniük a katonai hatóságokkal. Mindez megnehezítette az ügyek – így a sajtóügy – egységes kezelését, az intézkedések egyidejű bevezetését és végrehajtását.

A sajtó 1848 végén kezdődő átalakítása során a legjelentősebb probléma az 1848-as sajtószabadság élménye volt, amely a közvéleményre és a sajtó munkatársaira is komoly hatást gyakorolt. Ennek a folyamatnak a megállítása és visszafordítása volt az első feladat, amelyet a Habsburg Birodalom vezetésének meg kellett oldania. A kormánynak szüksége volt lojális és a sajtóhoz értő emberekre, hiszen valójában a sajtó terjeszkedését és terjedését nem lehetett megakadályozni, ezért inkább meg kellett próbálni minél nagyobb mértékben a kormányzat oldalára állítani. A gyors fellépésnek azonban gátat szabott a megbízható újságírók és szakemberek hiánya.

A másik fontos körülmény a pénzügyi lehetőségek alakulása volt, hiszen anyagi támogatás nélkül nehéz volt befolyásra szert tenni az egyre növekvő és erősödő sajtópiacra.

A megvizsgált dokumentumok alapján 1848/49 fordulóján és 1849-ben az olmtützi/bécsi kormányra és a birodalom különböző pontjain található császári hivatalokra jellemző volt a kapkodás, a felmerülő problémák túlreagálása – a sajtóval kapcsolatban is. Mindez magyarázható a birodalom válságos helyzetével, ami érthetővé teszi, hogy a polgári és a katonai hatóságok minden eszközzel és azonnal próbáltak fellépni a forradalom szellemisége és az azt terjesztő sajtóorgánusok, illetve a sajtószabadság ellen. Az olmtützi alkotmány és a pár nappal későbbi sajtópátens kiadásáig azonban nem volt törvényi alapja ennek a fellépésnek.

1849 és 1850 folyamán a bécsi kormánynak és az új császárnak, Ferenc Józsefnek meg kellett nyugtatnia az 1848-as megrázkódtatások után végül egyben maradt birodalmat, egyúttal stabilizálnia kellett saját helyzetét. A külpolitikai cél, a nagynémet egység elérése, illetve az ennek alárendelt belpolitika elfogadtatása érdekében Bécsnek javítania kellett bel- és külföldi „imázsán”, azonban a Bach-rendszer konszolidálása a koronartartományokban, illetve párhuzamosan a német államok megnyerése az osztrák érdekeknek nehéz feladatot jelentett az osztrák politikai vezetők számára. Ahhoz, hogy a megfelelő üzenetek eljussanak a külföldi és a belföldi közvéleményhez, elengedhetetlen volt a sajtóban rejlő lehetőségek kiaknázása, a sajtó – lehetőség szerinti – szabályozása, ellenőrzése és irányítása.

1851–1852 folyamán¹⁰³ ezen a téren a tapasztalatok elemzése, a tanulságok levonása következett, és ekkor születtek azok az átfogó tervezetek, hosszú távú megoldási javaslatok, amelyeknek megvalósítására az elkövetkező időszakban tettek kísérletet.

A központi sajtóiroda kialakítása is ekkor, 1852 elején merült fel. A korábbi időszakot a sajtóügy terén a megosztottság jellemezte, a kérdésben a kül- és a belügyminisztérium játszott döntő szerepet. Schwarzenberg és Bach együtt(nem)működése különösen érdekes vetülete az 1849–1852 közötti osztrák sajtópolitikának, az iratok alapján érzékelhető, hogy sok kérdésben nem volt egyetértés a két vezető politikus között. A legfontosabb ügyek esetén sor került egyeztetésre, de valójában mindkettejüknek megvoltak a saját elképzeléseik és saját embereik a sajtóügyek terén, amelyek mentén és akik által elintézték a felmerülő problémákat.¹⁰⁴

A birodalmon belüli sajtóügyek (sajtótörvény, központi sajtóiroda kialakítása) inkább Bachhoz, a külföldi sajtóirodák tevékenysége pedig inkább Schwarzenberghez tartozott. Legalábbis 1852 tavaszáig, nyaráig, amikor ezen a téren is változás állt be. Schwarzenberg halálával Bach pozíciója erősödött, hiszen a herceg utódja, Buol-Schauenstein gróf csak a külügyminiszteri tisztséget örökölte, a miniszterelnöki posztot Ferenc József megtartotta magának. Ugyanakkor a Legfelső Rendőrhatalóság létrehozása Johann Kempen vezetésével korlátozta a belügyminiszter hatáskörét, mivel a sajtóügy nagy részének is a „rendőrminisztérium” lett a felelőse.

Az 1852-ben életbe lépett sajtórendeletet és a központi sajtóiroda tervét azonban még feltehetőleg a belügyminisztérium dolgozta ki, Kempen csak a folyamat végén kapcsolódott be a munkába.

Az átalakításoktól függetlenül megmaradt és tovább épült a német területeken működő információs hálózat, a jelentősebb német városokban dolgozó megbízottak tevékenységi köre folyamatosan bővült, a sajtó ellenőrzésén és szabályozásán kívül komoly teret kaptak a lapok megnyerésére és befolyásolására tett kísérletek.

A különböző német nagyvárosokba küldött megbízottak széles körű tevékenységet folytattak, számos újsággal, egyesülettel, szerkesztővel és más személlyel kerültek kapcsolatba.¹⁰⁵ Feladataik közé sorolhatjuk a sajtófigyelésen túl többek között a kapcsolatfelvételt a szerkesztőségekkel, újságírókkal; az osztrákbarát cikkek megjelentetése érdekében tett lépéseket (meggyőzés, támogatás ígérete és biztosítása); a lapvásárlási lehetőségek figyelemmel kísérését. Különö-

¹⁰³ Ez az időszak a birodalmi kormányzat jellegében, illetve a miniszterek személyében egyaránt sok változással járt.

¹⁰⁴ Ezt a kérdéskört vizsgálja meg Schwarzenberg 1850. júliusi átírtára, amelyben ismételtlen arra kéri Bachot, küldjön tájékoztatást a birodalom belpolitikai intézkedéseiről Grünernek, mert a megbízott túl kevés információt kap a császári kormányzat szándékairól, ezért sokszor nem tud élni a lehetőséggel, hogy a megfelelő időpontban befolyásolja a közvéleményt. A külügyminiszter-miniszterelnök hangsúlyozta, hogy ő maga gyakran küld feljegyzéseket Grünernek azokról az ügyekről, amelyeket a nyilvánosságnak szán. Egyúttal úgy vélte, jó lenne, ha a birodalom belügyeiről is jelennének meg hírek, mert például a kölni és a frankfurti német újságban jelennek meg olyan cikkek, amelyek rendszeresen az osztrák közigazgatás ellen szólnak. Schwarzenberg azzal zárja az érvelését, hogy több jelentős német akkor nyerhetők meg józan szemléletű cikkek közlésének, amennyiben ezért cserébe újdonságokat kapnak. Schwarzenberg Bachnak, Bécs, 1850. júl. 13. ÖStA, HHStA, MÄ, IB, PA XL Interna, Korr. mit inneren Behörden, Kt. 67 (1850), MI (Bach), 1850. Kt. 67 (1850), MI (Bach), 1850. fól. 102–105.

¹⁰⁵ Grünerhez hasonló feladatot végzett Kuefstein gróf Drezdában, illetve Handel báró Stuttgartban, tevékenységük részletes bemutatására terjedelmi okokból ebben a tanulmányban nem térünk ki.

sen érdekesek azok a jelentések, amelyek a németországi sajtó feltérképezésére tettek kísérletet különböző szempontok alapján, illetve azok a tervek, amelyek az osztrák befolyás kiterjesztésére vonatkoztak.

A külföldi sajtóirodák tevékenységének nagyobbik részét az osztrákbarát cikkek összegyűjtése és továbbítása tette ki, aminek köszönhetően létrejött egyfajta áramlás a birodalmon belüli, illetve az azon kívüli – főként német nyelvű – újságok között. A Nagyszebenből, Lisszabonból érkező hír bekerült a *Reichszeitung*ba, a Triesztben feladott távirat megjelent a *Wiener Zeitung*-ban, és fordítva: Bécsből küldtek anyagot az augsburgi *Allgemeine Zeitung* számára,¹⁰⁶ a külügyminisztérium pedig gyakran javasolta azoknak a cikkeknek az átvételét hazai újságokba, amelyeket a lipcsei konzul az észak-német államok lapjai számára írt.¹⁰⁷

A külföldi sajtóirodák működéséből levont tanulságok, a különböző módszerek hatékonyságának felmérése, az irodák vezetőinek jelentései és az azokban szereplő példák (Anglia, Poroszország, sőt Oroszország) jó kiindulási alapot jelentettek a bécsi sajtóirányítási központ létrehozásához, amelynek tervezetét részletesen ismertettük.

Az 1849 után kialakuló sajtóirányítás azonban nem volt előzmények nélküli, számos elemét megtaláljuk a korábban Metternich kancellár által kiépített rendszerben. A sajtószabadság elleni küzdelem (annak névleges fenntartása mellett), a cenzúra, a sajtóügyek rendőrségi felügyelete, a külföldi információs hálózat, a német lapok cikkekkel való ellátása Bécsből mind az 1848 előtti korszakot idézi.

¹⁰⁶ Telegraphische Depeschen minderwichtiger Inhaltes von verschiedenen Correspondenten (1850). ÖStA, HHStA, MÄ, IB, PA I. Kab. d. Min., Varia Generalia (1848–1850), Kt. 679, fol. 243–267.

¹⁰⁷ Schwarzenberg Bachnak, Bécs, 1850. jún. 30. ÖStA, HHStA, MÄ, IB, PA XL Interna, Korrespondenz mit inneren Behörden, Kt. 67 (1850), MI (Bach), fol. 90.

A gépek nem beszélnek

A keresőmotor-szolgáltatók találati listája mint szólás az Egyesült Államok jogfelfogása tükrében

NAVRATYIL ZOLTÁN*

1. Bevezetés: Az Európai Unió Bíróságának döntése

2014-ben az Európai Unió Bírósága mérföldkőnek tekinthető döntést hozott az internetes keresőmotor-szolgáltatók tevékenységének tárgyában,¹ amely azonban – legalábbis jelenleg úgy tűnik – gyökeresen ellentétes a szólás szabadságának egyesült államokbeli felfogásával.

Történt ugyanis, hogy egy spanyolországi napilap nyomtatott változata még 1998-ban egy társadalombiztosítási tartozásból eredő hatósági foglalással kapcsolatos ingatlanárveréssel összefüggésben két közleményt tett közzé. A közleményekben az érintett személy – bizonyos Mario Costeja González – tulajdonosként és név szerint megemlítve szerepelt. Később a kiadó a napilap elektronikus változatát is elérhetővé tette az interneten. 2009-ben González a napilap kiadójához fordult, sérelmezvén azt, hogy ha a Google keresőjébe beírja a teljes nevét, a találatok között a napilapnak az ingatlanárveréssel kapcsolatos közleményeket tartalmazó oldalai szerepelnek. Azt állította, hogy a társadalombiztosítási tartozásból eredő foglalás már évekkel ezelőtt rendeződött és megszűnt, így ennek az információnak már nincs relevanciája. A kiadó válaszában arra hivatkozott, hogy nem törölhetik González adatait, mivel azoknak a közzétételét a spanyol szociális és munkaügyi minisztérium rendelte el, tehát jogszerűen szerepelnek a napilap internetes kiadásában. Ezek után 2010-ben González azzal a kéréssel fordult a Spanyolországban működő Google-irodához, a Google Spainhez, hogy utó- és vezetéknevének a Google keresőjébe történő beírásakor a keresési találatok között ne jelenjenek meg a napilapra mutató linkek. A Google Spain megküldte a kérelmet az egyesült államokbeli székhelyű Google Inc. részére, mivel álláspontja szerint az anyavállalat az, amely az internetes keresőszolgáltatást nyújtja, így annak is kell a kérelmet elbírálnia. Az érintett panasszal fordult a spanyol adatvédelmi hatósághoz is, kérelme a kiadó és a Google ellen irányult. Egyrészt kérte, hogy kötelezzék a *kiadót* arra, hogy anonimizálja a közleményt, vagy alkalmazzon a keresőmotorok által biztosított eszközöket a személyes adatai védelme érdekében. Másrészt kérte, hogy

* Egyetemi adjunktus, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar. E-mail: navratyil.zoltan@jak.ppke.hu. A cikk megírásának alapjául szolgáló kutatást az MTA BTK Médiatudományi Kutatócsoportja támogatta.

¹ C-131/12. sz. a *Google Spain SL és Google Inc. kontra Agencia Española de Protección de Datos (AEPD) és Mario Costeja González* ügyben 2014. május 13-án hozott ítélet [EBHT-ban még nem tették közzé].

kötelezzék a *Google Spain* vagy a *Google Inc.*-t adatainak törlésére vagy elrejtésére, hogy ezen adatok ne legyenek láthatóak a keresési találatok között, és ne kapcsolódjanak a napilap link-jeihez.²

A spanyol adatvédelmi hatóság helyt adott az érintett által a *Google Spain* és a *Google Inc.* ellen benyújtott panasznak, s adatkezelésnek minősítette a keresőmotor-szolgáltatás során végzett tevékenységet a spanyol nemzeti jog alapján. A hatóság tehát megállapította a jogsértést, s kötelezte a Google-t az adatok törlésére, s el is tiltotta a szervezetet a jövőbeli esetleges jogsértésektől. A hatóság szerint minden személynek – aki nem közszereplő, vagy személye nem tart közérdeklődésre számot – joga van ahhoz, hogy a róla szóló információk és adatok eltávolítását kérje az internetről.³ A *kiadóval* szemben benyújtott panaszt azonban a hatóság elutasította. Ennek indoka az volt, hogy az adatoknak a napilapban történő közzététele jogilag megengedett volt, azt a hatályos jogszabályok alapján egy minisztérium rendelte el azért, hogy a lehető legnagyobb nyilvánosságot biztosítsák az árverésnek, s az árverési vevők minél nagyobb számban legyenek azon részt. Tehát a napilap és kiadója tekintetében a név megjelenítése jogszerű volt, így annak későbbi eltávolítása nem kérhető.

A Google Spain és a Google Inc. az adatvédelmi hatóság által hozott határozat megsemmisítése iránti keresetet nyújtott be a spanyol bírósághoz, amely végül előzetes döntéshozatal iránti kérelemmel fordult az Európai Unió Bírósága felé.⁴

A Bíróság döntésének lényege szerint a keresőmotor-szolgáltatót – így a Google-t – *adatkezelőnek* kell tekinteni a személyes adatok feldolgozása vonatkozásában az egyének védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról szóló 95/46/EK irányelv alapján.⁵ Összességében tehát elmondható, hogy a döntés értelmében a Google működtetője köteles arra, hogy egy személy nevére való keresés nyomán megjelenő találati listáról törölje a harmadik fél által közétett és e személlyel kapcsolatos információkat tartalmazó weboldalakra mutató linkeket. Azaz az érintett személynek joga van a feledésbe merüléshez (*right to be forgotten*), ahogy azt a Bíróság kifejezetten meg is fogalmazta. Ez a helyzet abban az esetben is, ha a nevet vagy az információt korábban nem törölték a forrásoldalakról, és adott esetben akkor is, ha önmagában a forrásoldalakon történő közzététel jogszerű volt.

Az uniós Google-ügy sajátosságai következtében a *kontinentális* és az *egyesült államokbeli* szólásszabadság-felfogás igencsak aktuális kérdéseket vethet fel, amely további összefüggésekre világíthat rá a keresőmotor-szolgáltatókkal kapcsolatban. Az Egyesült Államokban ugyanis – ahogy a későbbiekben látni lehet majd – mind elméleti, mind gyakorlati téren megerősített

² David LINDSAY: The 'Right to be Forgotten' by Search Engines under Data Privacy Law: A Legal Analysis of the Costeja Ruling. 6 *Journal of Media Law* (2014) 159., 160–161.; Jääskinen főtanácsnok indítványa a C-131/12. sz. ügyben (2013. június 25.), 20–21. pont.

³ Pere Simón CASTELLANO: A Test for Data Protection Rights Effectiveness: Charting the Future of the 'Right to Be Forgotten' under European Law. 19 *The Columbia Journal of European Law Online* (2012) 1., 3.

⁴ Jääskinen főtanácsnok indítványa a C-131/12. sz. ügyben (2013. június 25.), 23. pont.

⁵ A továbbiakban: Irányelv. Az Irányelv 2. cikk *d*) pontja szerint „adatkezelő” az a természetes vagy jogi személy, hatóság, intézmény vagy bármely más szerv, amely önállóan vagy másokkal együtt meghatározza a személyes adatok feldolgozásának céljait és módját; ha a célokat és módokat egy adott nemzeti vagy közösségi jogszabály határozza meg, az adatkezelőt vagy a kinevezésére vonatkozó külön szempontokat ez a nemzeti vagy közösségi jogszabály jelöli ki.

nyert, hogy egy keresőmotor-szolgáltató által a felhasználó kérése nyomán megjelenített *találati lista*, keresési eredmény szólásnak, közlésnek, véleménynek minősül, amely az Első Alkotmánykiegészítés hatálya alá tartozik.

2. Az internet és a keresőmotor-szolgáltatók tevékenysége

Talán érdemes röviden kitérni arra, hogy miben is áll egy keresőmotor-szolgáltató által végzett szolgáltatás lényege, mi vezethet odáig az Egyesült Államok jogfelfogásában, hogy egy automatizált módon megjelenített találati lista, keresési eredmény szólásnak minősüljön.

2.1. A szólásszabadság utópiája?

Elsőként megkockáztatható a kijelentés, hogy a keresőmotorok kulturális, gazdasági, politikai életünkre való befolyása eltörpíti a hagyományos nyomtatott és elektronikus sajtó hatását, hiszen vezető szerepet töltenek be az internetes információáramlásban.⁶ Korábban, az internet elterjedését megelőző időszakban ugyanis ilyen nem létezett, a média működése a 20. század végéig e téren két szereplőt tételezett fel, a nyomtatott vagy elektronikus sajtót és annak közönségét, s a sajtó feladata volt az, hogy információt juttasson el a közönséghez. Óriási médiabirodalmak születtek, amelyek a közönséget többé-kevésbé *passzív* fogyasztónak, befogadónak tekintették. Ugyanakkor e rendszerben nem feltétlenül jutott el a szólás, az információ a célközönséghez, illetve csak az jutott el, amelyiket az adott médiavállalkozás saját gazdasági és egyéb szempontjaira is tekintettel eljuttatta.⁷ S valóban, nehezen képzelhető el, hogy e struktúra a pezsgő „vélemények piacát” mozdította volna elő.

Mindez azonban a 20. század végén, az *internet* kialakulásával megváltozott, az információ áramlását ellenőrzésük alatt tartó központi entitások helyett – illetve mellett – az internet egy ténylegesen nyitott és decentralizált rendszert tett lehetővé.⁸ Sokan a *szólásszabadság utópiájának* eljöttét vélték felfedezni benne, s ennek megfelelően az állami be nem avatkozás eszméit hirdették.⁹

Hamar kiderült azonban, hogy az internet információs bőséghez vezet – információs „szmog”-hoz –, amely már nem segíti, hanem sokkal inkább gátolja a tájékozódást, a felhasználó számára releváns információ megszerzését. Másrészt pedig – ebből fakadóan – a véleményt nyilvánító legfontosabb célja, hogy minél inkább felhívja magára minél több felhasználó figyelmét. Ez utóbbi viszont jobbára megint csak a szervezett médiavállalatoknak kedvez, hiszen ők vannak abban a helyzetben, hogy különböző eszközökkel a felhasználók érdeklődését magukra

⁶ Oren BRACHA – Frank PASQUALE: Federal Search Commission? Access, Fairness, and Accountability in the Law of Search. 93 *Cornell Law Review* (2008) 1149., 1150.

⁷ Uo., 1153.

⁸ Uo., 1155.; Julie ADLER: The Public's Burden in a Digital Age: Pressures on Intermediaries and the Privatization of Internet Censorship. 20 *Journal of Law and Public Policy* (2011) 231., 234.

⁹ Andrew TUTT: The New Speech. 41 *Hastings Constitutional Law Quarterly* (2014) 235., 285.

és az általuk közvetített információkra irányítsák: reklámokkal, hirdetésekkel, jobb és látványosabb minőséget lehetővé tevő technikai fejlesztésekkel stb. Tehát formálisan ugyan mindenki egyenlő a véleménynyilvánítás képességét, lehetőségét illetően, de a szervezett médiavállalkozások domináns pozíciója mindenkinél erősebben fejtheti ki hatását az interneten is.¹⁰

Mégis, ha a véleménynyilvánítás szabadságának utópiája nem is valósult meg az internet kialakulása révén, de mindenképpen új dimenziókat és tereket nyitott a szólásszabadság területén azzal, hogy az internet a tömegkommunikáció eszköze lett.¹¹

2.2. Az internet ellenőrzésének technikai módja

Tényként kezelhető, hogy jogilag szinte lehetetlen az internetet egy mindenre kiterjedő ellenőrzés alá vonni, hiszen nem központosított rendszer szerint működik, s folyamatosan, viszonylag olcsón és anonim módon lehet követhetetlen mennyiségű információt közölni és továbbítani.

E tekintetben merülhet fel az ellenőrzésnek a technikai módja, amely az információ ún. *kimeneti pontjainak ellenőrzésén* alapul. Maga a technológia, amelyre az internet épül, különböző infrastruktúrák, hardverek és szoftverek alkotta csomópontok összessége, s mivel nincs központja – nincs például egy „központi” számítógép –, a *technikai alkotóelemeket ellenőrző szereplők* akadályokat, szűrőket, gátakat tudnak kialakítani, amelyek az információ kimeneti pontjainál – így a célközönségnél, a befogadó félnél – fejtik ki hatásukat. Ezzel pedig az információ-áramlás a decentralizált interneten is befolyás alatt tartható. Emellett persze az internet technikai struktúrája fejleszthető, alakítható, ami különböző szempontok szerint – akár jogi eszközök igénybevételével – szintén befolyásolhatja az információ áramlását.

Az információ kimeneti pontjainak ellenőrzése azonban ismét ráirányította a figyelmet arra a jelenségre, hogy a kimeneti pontokat ellenőrző szereplők a vélemények új *közvetítőivé* léptek elő, s hasonló szerepet töltenek be – akár együtt is működve velük –, mint korábban a centralizált erőterben működő médiavállalkozások, tehát számtalan lehetőségük van, hogy saját érdekeik és szempontjaik szerint, domináns pozícióból meghatározó erőfölényt érvényesítsenek. S – nem meglepő módon – ezek közé az új közvetítők közé sorolhatók a keresőmotor-szolgáltatók, amelyeknek döntő szerepük van az interneten fellelhető végtelen mennyiségű információ kezelésében és a felhasználó számára való megjelenítésében. Ebből fakadóan óriási hatalmat is jelent vagy jelenthet mindez,¹² ahogyan a korábbi, az internetkorszakot megelőző világban, most is a gazdasági, piaci érdekeké a főszerep, s a fogyasztói szemlélet ugyancsak a régi.

¹⁰ BRACHA-PASQUALE i. m. (6. lj.) 1158–1159.

¹¹ Christopher S. YOO: Free Speech and the Myth of the Internet as an Unintermediated Experience. 78 *The George Washington Law Review* (2010) 697., 701., 703.

¹² BRACHA-PASQUALE i. m. (6. lj.) 1161–1163.

2.3. A keresőmotor-szolgáltatók elfogultsága, részrehajlása

Mindezzel kapcsolatban mára már rendszeresen merülnek fel a keresőmotor-szolgáltatók – mint az internet bábeli bibliotékájának mindentudó könyvtárosai¹³ – *elfogultságával, részrehajlásával* (search engine bias) kapcsolatos kérdések.

Elvileg, általánosságban minden keresőmotor-szolgáltató elfogult és részrehajló, hiszen weboldalakat indexál, rangsorba rendezi őket, ami valakinek kedvez, valakinek nem. E műveleteket technikailag algoritmusok segítségével hajtja végre. Sokféle szempontot figyelembe lehet venni az algoritmusok megalkotása során is, de ennek eredménye is az lesz, hogy egyes weblapok – információk, vélemények – kiemelkednek a többi közül, mások pedig egyáltalán meg sem jelennek.¹⁴ Több esetkört lehet e téren elhatárolni egymástól, amelyek illusztrálására szolgálnak a későbbiekben bemutatott jogesetek is:

- a keresőmotor-szolgáltató a találati listában, a keresési eredmények között nem jelenít meg egy adott weboldalt;
- a keresőmotor-szolgáltató egy adott weboldalt a találati listában, a *rangsorban* (PageRank) hátra- vagy hátrébb sorol;¹⁵
- a keresőmotor-szolgáltató visszautasítja egy adott weboldal arra irányuló kérését, hogy kulcsszó szerinti hirdetést tegyen közzé.¹⁶

Viszont mindezen jelenségek ellenére egy keresőmotor-szolgáltatás igénybevétele nélkül elképzelhetetlen az interneten való tájékozódás.¹⁷

¹³ Viva R. MOFFAT: Regulating Search. 22 *Harvard Journal of Law & Technology* (2009) 475., 476.

¹⁴ BRACHA-PASQUALE i. m. (6. lj.) 1168.; James GRIMMELMANN: The Structure of Search Engine Law. 93 *Iowa Law Review* (2007) 1., 21.

¹⁵ A „PageRank” röviden azt jelenti, hogy egy adott weboldal annál értékesebb, minél több másik weboldal mutat rá, linkeli, s ezek közül is a már magas PageRank-értékkel rendelkező oldal linkelése ér többet. Ezáltal az adott weboldal egy keresőmotor-szolgáltató találati listájának a sorrendjében sokkal előrébb szerepelhet, mint egy alacsonyabb PageRankkel rendelkező weboldal. Ahhoz, hogy az online szférában is létezzon valaki, eleve elengedhetetlen, hogy keresőmotorok indexálják, megjelenítsék az adott weboldalt. BRACHA-PASQUALE i. m. (6. lj.) 1164.; Michael J. BALLANCO: Searching for the First Amendment: An Inquisitive Free Speech Approach to Search Engine Rankings. 24. *Civil Rights Law Journal* (2013) 89., 102.

¹⁶ Ennek lényege, hogy például a Google AdWords szolgáltatása alapján egy adott honlap üzemeltetője hirdetést helyezhet el a Google felületén, amely akkor jelenik meg, ha bizonyos – az adott hirdető szolgáltatásával összefüggő – kifejezéseket gépel a felhasználó a keresőmezőbe. A Google e szolgáltatásáért való fizetés többféle formában jelenhet meg, például hogy csak akkor kell fizessen a hirdető, ha a felhasználó rá is kattint a hirdetésre, vagy telefonon lép kapcsolatba a hirdetővel. Jennifer A. CHANDLER: A Right to Reach an Audience: An Approach to Intermediary Bias on the Internet. 35 *Hofstra Law Review* (2007) 101., 1109.; magának a szolgáltatásnak többféle változata lehetséges. GRIMMELMANN (2007) i. m. (14. lj.) 11–12.

¹⁷ MOFFAT i. m. (13. lj.) 479.

3. Szólás-e a találati lista, a keresési eredmény? – Az Egyesült Államok jogfelfogásának elméleti háttere

Az Egyesült Államokban a keresőmotor-szolgáltatók által végzett szolgáltatás szempontjából, valamint a szólásszabadság és az információáramlás az internet adta lehetőségeit tekintve egyrészt felmerül a kérdés, hogy egészen pontosan ki az, aki a közlést megfogalmazza. Hogyan lehet megítélni ebből a szempontból a keresőmotor-szolgáltatók által használt algoritmusokat, az – elvileg – automatikusan generált tartalmakat?¹⁸

A warholi mondás e helyen átértékelhető akként, hogy a jövőben mindenki híres lehet 15 mikromásodpercre, ha magas ranghelyet ér el a Google-on. Ami azt jelenti, hogy ha a keresőmotor-szolgáltató nem jelenít meg valakit a találati listájában, vagy jelentős mértékben hátrásorolja, akkor az adott személy, vállalkozás mások számára egyszerűen láthatatlanná válhat.¹⁹ Kérdés, hogy ezért felelőssé tehető-e a keresőmotor-szolgáltató?

3.1. A „közvetítőelmélet”

Egyrészt ki lehet indulni abból az elméletből – nevezzük „közvetítőelmélet”-nek –, hogy a keresőmotor-szolgáltató csupán közvetíti, megjeleníti a mások által megfogalmazott közléseket, tartalmakat – tehát itt mások, és nem a keresőmotor-szolgáltató a közlő fél. Az csupán mások közlését közvetíti a közönség felé, s mindezt mechanikusan és objektív módon teszi, legalábbis az elmélet szerint ez alapvető követelmény lenne.

A „közvetítőelmélet” talán abban hibázik, hogy ténynek tekinti az egyes weboldalak fontosságát, relevanciáját, amikor azok a találati lista rangsorában megjelennek. Továbbá ebből fakadóan teljesen figyelmen kívül hagyja a felhasználói oldalon megjelenő cselekvéseket, mint például a felhasználóknak a keresőmotor-szolgáltatás igénybevétele során az interneten való kereséssel elérendő céljait.²⁰

3.2. A „szerkesztéselmélet”

Másrészt adott az ún. „szerkesztéselmélet”, amely alapján maga a keresőmotor-szolgáltató a közlő fél, amikor – emberek által létrehozott algoritmusok segítségével – a felhasználó keresési kérelmére véleményt fogalmaz meg, hogy melyek lehetnek a felhasználó számára a releváns találatok, s hogy ezek milyen sorrendben jelenjenek meg a felhasználói felületen. Ez utóbbi tekintetében a szolgáltató fogadja a felhasználó kérését, kérdését – a felhasználó tulajdonképpeni célját –,

¹⁸ Josh BLACKMAN: What Happens if Data is Speech. 16 *Journal of Constitutional Law Heightened Scrutiny* (2014) 25., 27.

¹⁹ Uo., 30.

²⁰ James GRIMMELMANN: Speech Engines. 98 *Minnesota Law Review* (2014) 868., 931.

majd erre tekintettel a weblapok közötti rangsorolást végez, melyet lehet úgy tekinteni, hogy *javaslatot* tesz a felhasználónak, hogy mely weboldalakot látogasson meg mindenképpen célja eléréséhez, s melyeket hagyhat nyugodtan figyelmen kívül.²¹

Azaz az elmélet lényege, hogy a keresőmotor-szolgáltatók olyan médiavállalkozások, amelyekben belül „*szerkesztői döntések*” születnek arról, mi jelenjen meg a közönség számára. Igaz, hogy a szolgáltató technikai algoritmusokat használ tevékenysége során, de az algoritmusokat emberek alkotják meg különböző szempontok szerint. Így a szolgáltatók nem tekinthetők pusztán mechanikus közvetítőknél, hanem emberi és szubjektív kritériumok szerint járnak el a találati lista megjelenítése során.

A „*szerkesztésemélet*” támogatói nem a harmadik személyek, weboldalak közléseit veszik alapul, hanem a keresőmotor-szolgáltatók harmadik személyekre, weboldalakra vonatkozó és azok megjelenítéséről szóló saját közléseit, amelyek a találati listákban öltönek testet, s amelyek ezek alapján alkotmányosan védett szólásnak minősülnek.²²

3.3. Az állami beavatkozás lehetősége

Ezzel összefüggésben egyes egyesült államokbeli szerzők kiemelik, hogy a keresőmotor-szolgáltatók részrehajlásával, elfogultságával *demokratikus és gazdasági értékek, érdekek* sérülhetnek, külön kiemelve azoknak a pártatlansággal kapcsolatos kedvezőtlen hatásait.

A demokratikus értékek azért, mert a részrehajlás, a kimeneti pontok ellenőrzés alatt tartása a nyitottságot és a sokszínűséget sodorja veszélybe, azt, hogy mindenkinek relatíve egyenlő esélye legyen részt venni e szférában.²³ A gazdasági szempont alapján pedig ugyanez a gazdasági hatékonyságot veszélyeztetheti, a gazdasági szereplők tájékozott döntésének a lehetőségét vonja el, ezzel pedig a versenyt befolyásolja. Egy találati lista rangsorolása kedvező színben tüntethet fel olyan szereplőt, amely egyébként kevésbé lenne népszerű, s a fejlettebb és tőkeerősebb szereplők dominanciájának biztosíthat szilárdabb talajt.²⁴ Ebből fakad, hogy egyes szereplők ki is szorulhatnak a szólásszabadság e területéről. Továbbá a felhasználói autonómiát is sértheti, korlátozhatja mindez.

Egy egyszerű példával illusztrálva, mivel a keresőmotor-szolgáltatók piacára meglehetősen nehéz betörni, így az ott működő szolgáltatók komoly erőfölény birtokában vannak. A felhasználók pedig a keresőmotorok segítségével jutnak hozzá a számukra szükséges információhoz, s kétségtelen, hogy a találati lista első oldalán szereplő vagy a rangsorban előrébb álló weboldalakra mutató linket hamarabb megnyitják.²⁵ S ezzel nyilvánvaló, hogy a keresőmotor-szolgáltatók befolyásolják az információ szabad áramlását.

A fenti megfontolások abból a szempontból talán igazak is, hogy az algoritmusok használata, működése és az algoritmusok kialakításának folyamata meglehetősen homályos képet ad,

²¹ Uo., 873.

²² Uo., 885., 889–890.

²³ BRACHA–PASQUALE i. m. (6. lj.) 1171–1172.

²⁴ Uo., 1173–1174.

²⁵ GRIMMELMANN (2014) i. m. (20. lj.) 891.

egy felhasználó számára nyilvánvalóan rejtve marad az, hogy a keresőmotor-szolgáltató milyen döntések alapján alkotja meg a technikai hátterét a szolgáltatásának.²⁶ Ebből fakadóan felvetődött az is, hogy a keresőmotor-szolgáltatóknak az interneten betöltött vezető szerepe és monopóliumhoz hasonló helyzete miatt valamilyen állami-kormányzati ellenőrző szervet kellene létrehozni.²⁷

Ennek ellenére viszont sokszor hangoztatott ellenérv, hogy a keresőmotor-szolgáltatók *magánszemélyek, magántársaságok*, és nem állami-kormányzati szervek. Kifejezetten a szólásszabadság szempontjából különösen élesen jelenik meg a probléma, tekintettel arra, hogy állami-kormányzati beavatkozás az Első Alkotmánykiegészítés alapján magánszemélyek ügyeibe alkotmányos aggályokat vetne fel.²⁸ Persze el lehet azért mondani, hogy magánszemélyek esetében is például a monopóliumhelyzet s egyéb versenybefolyásoló eszközök, helyzetek kerülendők, s állami beavatkozásokkal akadályozandók meg,²⁹ itt azonban nem egyszerűen csak erről van szó, hanem a szólásszabadság egyik lehetséges gyakorlásának formájáról, amelyet nem lehet figyelmen kívül hagyni. A kérdés felvet továbbá *szerzői jogi*, illetve az *üzleti titok* körében személyhez fűződő jogi problémákat, tekintettel arra, hogy a keresőmotor-szolgáltató által alkalmazott algoritmusok szerzői műnek és üzleti titoknak is minősülhetnek.³⁰

A keresőmotor-szolgáltatók központi, állami-kormányzati szabályozása és felügyelete úgy tűnik, hogy technikailag sem lenne kivitelezhető. Mind a technológia, mind a felhasználói szokások, a keresések olyan gyorsan, folyamatosan és dinamikusan változnak, hogy egy felügyeleti rendszer képtelen lenne azt követni, s becsatornázni egy hatékony döntési mechanizmusba. Másrészt a felügyeleti szervnek a keresőmotor-szolgáltatót érintő ilyen vagy olyan döntése is elfogult és részrehajló lenne, ha nem értene egyet a keresőmotor-szolgáltató találati listájának rangsorával, s így az is valamiféle értékítéletet tükrözne ugyanúgy, ahogy a keresőmotor-szolgáltató találati listája. Nagyon nehéz, vagy inkább lehetetlen e téren – annak sajátosságaiából adódóan – objektív kritériumot találni.³¹

4. Az Egyesült Államok joggyakorlata

Ahogy eddig is látható volt, az Egyesült Államokban a kontinentális felfogáshoz képest – amely az adatvédelem szabályaiból indul ki – teljesen eltérően ítélik meg a keresőmotor-szolgáltatások mibenlétét a szólásszabadsággal összefüggésben.

Vannak álláspontok – s ezek közül kiemelendő a Google által megbízott Eugen Volokh és Donald Falk által készített tanulmány –, amelyek szerint a keresőmotor nem tesz mást, mint szelektálja és megválogatja a találatokat annak érdekében, hogy a felhasználó számára a legoptimálisabb, leghasznosabb segítséget nyújtsa.³² Igaz ugyan, hogy ehhez technikailag algoritmuso-

²⁶ BRACHA-PASQUALE i. m. (6. lj.) 1178.

²⁷ Uo., 1180–1182.

²⁸ YOO i. m. (11. lj.) 699.

²⁹ BRACHA-PASQUALE i. m. (6. lj.) 1176.

³⁰ GRIMMELMANN (2007) i. m. (14. lj.) 48.

³¹ MOFFAT i. m. (13. lj.) 492–493.

³² Benjamin EDELMAN: Bias in Search Results?: Diagnosis and Response. 7 *The Indian Journal of Law and Technology* (2011) 16., 17.

kat használ, de ezek az algoritmusok magukban foglalják a szolgáltatónál dolgozó emberek döntéseit is arról, hogy a felhasználók milyen információkat, találatokat preferálnak a szolgáltató keresőmezőjébe beírt kifejezésekre adott eredményként. S ez hasonló lehet a hagyományos nyomtatott vagy elektronikus sajtó szerkesztőségi döntéseihez arról, hogy milyen tárgyú cikkek, közlések jelenjenek meg, ki írja, szerkessze meg azokat, hol jelenjenek meg stb.³³ Ez utóbbi esetekben pedig fel sem merül, hogy nem szólásról van szó, amely védelmet élvez.

A különbség csak annyi, hogy a hagyományos nyomtatott vagy elektronikus sajtó a szerkesztők által válogatott és rendszerezett anyagot közli, míg a keresőmotor-szolgáltató válogatott és rendszerezett linkeket közöl a mások által már válogatott és rendszerezett, az internetre felkerült anyagokhoz. A szólas közege, módja, közlése eltérő, viszont sokkal könnyebben elérhető az információ a felhasználó számára, és sokkal inkább testre szabottan jelenik meg, ezáltal sokkal értékesebb is.³⁴

4.1. A kezdeti jogesetek egyöntetűsége

A keresőmotor-szolgáltató által megjelenített találati lista, keresési eredmény szólásként való felfogását több bírósági – szövetségi *alsóbírósági* – döntés is megerősíti, amelyek alapján a keresési eredmények a szólásszabadság alkotmányos – az Első Alkotmánykiegészítés hatálya alá tartozó – védelmét élvezik.

Többször támadták már például a Google-t, kifogásolva azt, hogy a felhasználó által végzett keresés bizonyos találatoknak sokkal inkább kedvez, mint más találatoknak, s ezért ez utóbbi vállalatok találatai leértékelődnek, és a versenytársakkal szemben hátrányos helyzetbe kerülnek ennek minden következményével együtt.

Az első ilyen ügyek között kell megemlíteni a 2003-as Oklahoma állambeli *Search King v. Google* ügyet.³⁵ Ebben weblapoknak a Google általi és a találati listában megjelenő rangsorolásáról volt szó. A tényállásból elegendő annyit megemlíteni, hogy a felperesi reklámügynökség kifogásolta, hogy oldalainak rangsorolását a Google megváltoztatta, így az neki jelentős keresetkiesést eredményezett. A bíróság azonban kimondta, hogy a weboldalak rangsorolása során a Google véleményt nyilvánít az adott oldalról, s teszi ezt a felhasználók keresési szokásai alapján. A keresőmotor-szolgáltató nem kötelezhető arra, hogy egyáltalán bármelyik weblap rangsorolását elvégezze, azonban ha megteszi, akkor az a saját döntése, hogy milyen elvek alapján jár el. Függetlenül attól, hogy a szolgáltató rangsorolása az adott oldalra nézve kedvező vagy kedvezőtlen, önmagában e tevékenység nem keletkeztet semmiféle kifogásolási jogot az adott oldal üzemeltetője számára. A rangsor tehát véleményt jelent, azt pedig megilleti az alkotmányos védelem.³⁶

³³ Eugene VOLOKH – Donald M. FALK: Google. First Amendment Protection for Search Engine Search Results. 8 *Journal Of Law, Economics & Policy* (2012) 883., 884.

³⁴ Uo., 885.

³⁵ *Search King, Inc. v. Google Technology, Inc.* Case No. Civ-02-1457-M (W.D. Okla., Jan. 13, 2003).

³⁶ Vö. *Kinderstart.com, LLC v. Google, Inc.* Case No. C 06-2057 JF (RS) (N.D. Ca., March 16, 2007).

A tényállástól függetlenül a szólásszabadság vonatkozásában szinte mindenben azonosan foglalt állást a bíróság a 2007-es Delaware állambeli *Langdon* esetben,³⁷ amely a Google, a Yahoo és a Microsoft keresőmotor-szolgáltatásai ellen irányult. Christopher Langdon több weblapot működtetett, amelyek egy tagállam kormányának, vezetőinek visszaéléseiről szóltak, valamint a kínai kormányzat által elkövetett jogsértésekről. A felperes saját weblapjait az alperesek keresőmotor-szolgáltatásainak felületén futó reklámszöveggel népszerűsítette volna, az alperesek azonban különböző indokokra hivatkozva a reklám közzétételének nem tettek eleget. Langdon – többek között – a szólásszabadság sérelmére hivatkozott, a bíróság azonban a kereseti kérelmének nem adott helyet, ugyan a szólásszabadságra visszavezethetően, de nem a felperes, hanem az alperesi keresőmotor-szolgáltatók javára értelmezve azt. A bíróság álláspontja szerint a keresőmotor-szolgáltató – szerződéses kapcsolat hiányában – nem kötelezhető olyan tartalom, reklám futtatására, amelyet nem akar közzétenni, éppen ez sértené a szólásszabadság Első Alkotmánykiegészítésben foglalt oltalmát, amely a szolgáltatót is megilleti. Ezzel összefüggésben az is rögzítésre került, hogy a szolgáltató egy magántársaság – nem állami-kormányzati szerv –, így neki semmilyen kötelezettsége nincs a tekintetben, hogy a szólásszabadság gyakorlásának teret engedjen, azt garantálja. Tehát ő szintén e jog jogosultja, nem pedig kötelezettje, mint amilyen az állam, amelynek feladata az, hogy biztosítsa a szólásszabadság gyakorlásának lehetőségét.

4.2. Napjaink joggyakorlata az Egyesült Államokban

A korábbi évekből származó eseteket napjaink bírósági – de szintén csak alsóbírósági – gyakorlata szintén megerősíti, a szólásszabadság kétséget kizáróan elsőbbséget élvez.

A 2014-es New York állambeli *Zhang v. Baidu* ügyben³⁸ a kínai demokráciáért küzdő aktivisták csoportja indított eljárást a Baidu keresőmotor-szolgáltatóval szemben. Utóbbi egy Kínában tevékenykedő, de a világ minden országából elérhető – a Google-hez hasonló – szolgáltató. A felperesek azt állították, hogy a Baidu az Egyesült Államok területén is blokkolja, cenzúrázza a Kínára vonatkozó politikai jellegű kereséseket, cikkeket, publikációkat, videókat, s minden olyan jellegű információt, amely Kínában a demokratikusabb államberendezkedés kialakítását sürgeti. A felperesek maguk is jelentettek meg számos cikket, publikációt e témában, amelyeket más keresőmotor-szolgáltatók megjelenítenek, de a Baidu nem. Ahogy azonban a korábbi ügyekben, a bíróság itt is a szolgáltató javára döntött, az érvelés is ugyanaz volt, hogy ti. a szolgáltató – emberi személyek által készített algoritmusokon keresztül – döntést hoz a megjelenítendő találatokról, s ez a döntés az övé, amely élvezi a szólásszabadság oltalmát akkor is, ha bizonyos személyek számára a döntése kifogásolható. Ráadásul a Baidu nem hallgathatja el ezeket a személyeket, az ő véleményük is megjelenik az interneten, s más keresőmotor-szolgáltató is megjeleníti azokat a találati listájában.

³⁷ *Christopher Langdon v. Google Inc., et al.* Case No. 2007 WL 530156, Civ. Act. No. 06-319-JJF (D. Del. February 20, 2007).

³⁸ *Jian Zhang et al. v. Baidu.com, Inc.* Case No. 11 Civ. 3388 (JMF) (NY, 3.27. 2014).

Visszatért a gazdasági-versenyjogi szempont is a szintén 2014-es Kalifornia állambeli *S. Louise Martin v. Google, Inc.* ügyben,³⁹ ahol a felperes szerint az általa működtetett weboldalt minden más keresőmotor-szolgáltató a rangsorban a legjobb helyeken jeleníti meg, ha a felhasználók az általa végzett szolgáltatásra keresnek rá, viszont a Google által végzett keresési eredmények között meg sem jelenik. A felperesi álláspont alapján a Google egyoldalúan kedvez bizonyos találatoknak – többek között saját cégei hirdetéseknek – a keresési eredmények között, s így jelentős versenyhátrányba kerül más vállalkozásokkal szemben, szinte láthatatlanná válik a potenciális ügyfelek számára. Ahogy korábban a *Search King* ügyben, úgy itt is leszögezésre került a bíróság által, hogy a találati lista a szolgáltató véleményét tükrözi, s függetlenül annak esetleges kedvezőtlen, hátrányos mivoltától, a szólásszabadság oltalmát élvezi.

4.3. Következtetések – A szólásszabadság elsőbbsége az Egyesült Államokban

Az Egyesült Államokban a szólásszabadság oltalma kétséget kizáróan kiterjed az internetre és a keresőmotor-szolgáltatók által végzett tevékenységre is. A hagyományos nyomtatott vagy elektronikus sajtó esetében kiterjed azokra a szerkesztőségi döntésekre, hogy a közlések mire vonatkozzanak, miről szóljanak, és miről ne szóljanak. Senki nem mondhatja meg számukra, hogy hogyan állítsák össze a hírfolyamot, hogyan osztályozzák, rangsorolják ezeket, még akkor sem, ha ez nem mindenkinek tetszik, vagy adott esetben valaki számára hátrányos.⁴⁰

A keresőmotor-szolgáltató esetében nem *közvetlenül* emberek, szerkesztők döntenek az információ megjelenéséről, hanem számítógépes algoritmusok, amelyeket viszont emberek fejlesztettek ki, s magukban foglalják már a megjelenítendő információkról szóló döntést. Ezáltal a felhasználó kényelmesen, gyorsan és szabadon hozzájut az információhoz, a szóláshoz. Egyrészt ahhoz a közléshez, amellyel a szolgáltató kifejezésre juttatja döntését arról, hogy hogyan rangsorolta és osztályozta a keresni kívánt tartalmakat, másrészt hozzájut azokhoz a közlésekhez is, amelyekre a keresőmotor szolgáltatója hivatkozik a saját közlésében.⁴¹

Ugyan nem a keresőmotor-szolgáltató hozza létre, *generálja* azokat a tartalmakat, amelyeknek a linkjeit a találati listájában megjeleníti, de maga a tartalom megjelenítése, osztályozása, rangsorolása, szelektálása már egyfajta döntést foglal magában, amely a szólásszabadság védelmét élvezi, mert a találati lista egy szerkesztett összeállítás a mások által kifejezésre juttatott közlésekről, információkról.⁴²

Megjegyzendő ugyanakkor, hogy az ún. Communication Decency Act vonatkozó szakasza⁴³ lényegét tekintve kimondja, hogy a harmadik személytől származó és újraközölt információ miatt az azt közlő, közzétevő fél nem tehető felelőssé. Tehát a tartalomszolgáltató, a weboldal üzemeltetője immunitást élvez a sérelmes információk megjelenítésével szemben, így a

³⁹ *S. Louise Martin v. Google Inc.*, Case No. CGC 14 539972, in the Superior Court of the State of California, County of San Francisco (2014).

⁴⁰ VOLOKH–FALK i. m. (33. lj.) 887.

⁴¹ Uo., 888.

⁴² Uo., 891.

⁴³ Communication Decency Act 47 U.S.C. § 230.

keresőmotor-szolgáltató szabadságot élvez abban, hogy mely – más weboldalakra mutató vagy azokról származó – keresési eredményeket jelenít meg. Egyes szerzők fel is róják a keresőmotor-szolgáltatóknak, hogy ilyen esetekben éppen azzal szoktak érvelni, hogy nem az ő szólásukról, hanem harmadik személytől származó szólásról van szó, azaz ők csupán passzív szereplői, mintegy csatornái az eseményeknek. Jelen esetekben viszont épp fordítva, a Google – álláspontja szerint – ilyenkor aktív véleménynyilvánító szereplő, s a találati lista ezért maga is szólásnak minősül.⁴⁴ Lehet azonban úgy is értelmezni a helyzetet, hogy ez utóbbi körben a szerkesztői döntés csak a találati lista összeállítására vonatkozik – hiszen másra nem is vonatkozhatna –, nem pedig a találati lista alapján fellelhető, s esetlegesen jogsértő tartalomra.

5. A gépek nem beszélnek

Az esetek alapján kialakult bírói gyakorlatot azonban rendre *kritikai hangok* is kísérték, kísérik.⁴⁵ Az Első Alkotmánykiegészítés tekintetében felvetődhet a kérdés, hogy egyfajta *funkcionalista felfogás* szerint a keresőmotor-szolgáltató alapvetően nem fejez ki jelentéstartalmat, hanem célja az, hogy weboldalakra irányítsa a felhasználót,⁴⁶ s ez utóbbi weboldalak tartalma tekintetében a szolgáltatók nem minősülnek közlőnek vagy szerkesztőnek stb. Ez igaz abból a szempontból, hogy a szolgáltató által megjelenített linkek rangsora önmagában alapvetően eltér egy napilapban foglalt tartalomtól.

S ebből fakadhat az esetekkel kapcsolatos bíráló jogirodalmi hangvétel, miszerint a keresőmotor-szolgáltató által kifejezett szólás, tartalom nem valósít meg olyan szociális interakciót, amely a szólásszabadság alkotmányos eszméjének értékeit magában foglalná.⁴⁷ Annak a szólásnak ugyanis nincs értéke, nem járul hozzá a közgondolkodáshoz, közéleti vitákhoz, nem továbbít ismeretet,⁴⁸ és funkcionális, nem pedig dialogikus, párbeszédese, nem a kommunikációra irányul.⁴⁹

Azaz, nem minden kell *védett* szólásnak minősüljön, ami szólás. Például egy terméken elhelyezett figyelmeztetés vagy termékinformáció alapvetően közlés, szólás, mégsem élvezi a szólásszabadság védelmét, ahogy egy szerződés is közlést fejez ki anélkül, hogy bármiféle köze lenne a szólásszabadsághoz, sőt, egy végrendelet nyilvánvalóan az örökhagyó valamiféle véleményét

⁴⁴ EDELMAN i. m. (32. lj.) 25.; BRACHA–PASQUALE i. m. (6. lj.) 1193.

⁴⁵ Megjegyzendő az is, hogy az ügyekben szövetségi kerületi bíróságok döntöttek, tehát csak korlátozott mértékben rendelkeznek a döntések a precedensek erejével. Továbbá e döntések rendre visszamatának a szövetségi Legfelső Bíróságnak a hagyományos írott vagy elektronikus sajtóval összefüggő döntéseire, s az azokban a hagyományos írott és elektronikus sajtóval, azok szerkesztői döntéseivel összefüggő érvelésre. Ezek közül kiemelendő például a *CBS, Inc. v. Democratic Nat'l Comm.* ügy (CBS v. DNC), 412 United States Supreme Court Reports (1973) 94.; a *Miami Herald Publ'g Co. v. Tornillo* ügy, 418 United States Supreme Court Reports (1974) 241.; a *Turner Broad. Sys., Inc. v. FCC* ügy, 512 United States Supreme Court Reports (1994) 622.; a *Milkovich v. Lorain Journal Co.* ügy, 497 United States Supreme Court Reports (1990) 1., s különösen a *Reno v. ACLU* ügy, 521 United States Supreme Court Reports (1997) 844.

⁴⁶ BRACHA–PASQUALE i. m. (6. lj.) 1193.

⁴⁷ Uo., 1194.

⁴⁸ Uo., 1196.

⁴⁹ Uo., 1198.

fejezi ki, amikor „rangsorolja” az örököseit. Vannak tehát olyan szóbeli és írásbeli kifejezések, amelyek esetében fel sem merül, hogy egyáltalán a szólásszabadság oltalma alá vonnánk őket, ugyanakkor vannak olyan cselekmények – például néma tüntetés, sztrájk –, amelyek szóbeli vagy írásbeli kifejezés nélkül is a szólásszabadság védelmét élvezik.⁵⁰ Tehát attól, hogy szólaról, közlésről beszélünk, még nem feltétlenül van létjogosultsága a szólásszabadság felhívásának.⁵¹

A hagyományos kiindulópont az, hogy vannak bizonyos szólások – mint amilyen az ún. politikai szólás, a közügyek vitájában szereplő szólás –, amelyek más szólásokhoz képest „értékesebbek”, így fokozottabban védettek. Ezekhez képest más jellegű közlés már lehet kevésbé védett, mint például üzleti célú szólás, reklám stb., s ez utóbbi kör folyamatosan bővül,⁵² ahogyan az ügyek alapján látható volt, az egyesült államokbeli alsóbíróságok elkezdtek ebbe bevonnai a keresőmotor-szolgáltatások által kifejezésre juttatott tartalmakat is.

Az *internet* elterjedésével a szólásszabadság *kiterjesztő értelmezést* vont maga után, a védelem körébe vonhatóak olyan jelenségek is, mint amilyen pusztán adatok és információk birtoklása és továbbítása, függetlenül azok formájától és céljától. Egyre kevésbé számít, hogy ezek az információk, közlések köthetőek-e meghatározott személyhez, a közlés kifejezőjéhez, vagy szólanak-e meghatározott közönséghez, befogadó személyhez.⁵³

S ebből a szempontból igazolható a keresőmotor-szolgáltatók találati listájával kapcsolatban a szólásszabadságot hangoztatók táborának fentebb vázolt elképzelése, miszerint a szolgáltató – és azon belül pedig emberek és *nem gépek* – implicit *döntését és értékítéletét* foglalja magában a találati lista, a keresési eredmény, a rangsor.⁵⁴ A rangsor éppen azért rangsor, mert egyfajta véleményt és értékítéletet tükröz, tehát korántsem biztos, hogy a csupán funkcionális szerepre korlátozódik,⁵⁵ s pont emiatt lehet a hagyományos – technológiától mentes – szóláshoz hasonlatosnak tekinteni. Az a tény, hogy algoritmusok használata történik, még távolról sem jelenti azt, hogy maga a gép beszélne vagy fejezné ki a közlést.⁵⁶

⁵⁰ KOLTAY András: *A szólásszabadság alapvonalai – magyar, angol, amerikai és európai összehasonlításban*. Budapest, Századvég, 2009. 121.; Tim Wu: *Machine Speech*. 161 *University of Pennsylvania Law Review* (2013) 1495., 1527.

⁵¹ Robert POST: *Encryption Source Code and the First Amendment*. 15 *Berkeley Technology Law Journal* (2000) 713., 715.

⁵² KOLTAY i. m. (50. lj.) 122, 125. Például az Egyesült Államok Legfelső Bíróságának gyakorlata szerint – s ez utóbbi hangsúlyozandó a témánk szempontjából ismertetett releváns ügyek miatt – az éjszakai bárókban zajló sztriptíz tánc a szólásszabadság védelmét élvezi. Uo., 129. De a Bíróság az erőszakos videojátékokra is kiterjesztette azt. *Brown v. Entertainment Merchants Ass'n*. 131 *Supreme Court Reporter* (2011) 2729.

⁵³ TUTT i. m. (9. lj.) 240.

⁵⁴ BALLANCO i. m. (15. lj.) 100.

⁵⁵ Uo., 105.

⁵⁶ Stuart Minor BENJAMIN: *Algorithms and Speech*. 161 *University of Pennsylvania Law Review* (2013) 1445., 1478.

A demokratikus közvélemény kialakulásának támogatása és korlátai a kelet-európai jogrendszerekben

SMUK PÉTER*

1. Bevezetés – médiavalóság és nyilvánosságtörvények a vizsgált államokban

Dolgozatom a véleménynyilvánítás szabadságának intézményvédelmi oldalán található, a demokratikus diskurzusokat biztosító alkotmányos garanciákat tekinti át, amelyeket az európai emberi jogi standardok nyomán konkretizálhatunk, a közvélemény számára elérhető kommunikációs mező „felületei” szerint rendezetten. Az európai standardok – az Európa Tanács, a Velencei Bizottság dokumentumai – fényében vizsgáljuk a kelet-európai és nyugat-balkáni szabályozásokat, alkotmányos, törvényi intézményeket.¹

A kelet-európai régió dolgozatom szempontjából több sajátossággal bír. A posztkommunista országok azon körébe tartoznak a vizsgált államok – Ukrajna, Fehéroroszország, Oroszország, Moldova, valamint Bosznia-Hercegovina, Szerbia, Montenegró, Albánia –, amelyek általában az európai emberi jogi kultúrkörhöz tartozónak vallják magukat, azonban történelmi és politikai okok miatt az emberi jogok érvényesülése „máshol tart”, mint akár a közép-európai, már EU-tagállam országokban. Alapvetően az a célom, hogy jól körülhatárolt funkcióval bírójogintézmények kelet-európai megoldásait bemutassam.

Kelet-Európa és a Nyugat-Balkán államainak nyilvánosság- vagy média-rendszerátvitelét két dimenzióban lehet nyomon követni. Az egyik a jogi szabályozási környezet változása, a másik a társadalmi alrendszerben végbemenő, személyi és tulajdonosi változásokkal is járó lényegi struktúraváltás. Ez utóbbi dimenzió vizsgálatára nem terjed ki vizsgálódásom, noha annak politikai jelentősége sokszor elhomályosította a jogi normák hibáit vagy éppen érdemeit. A következő áttekintés elsősorban az alkotmányos szinten megjelenő garanciákra, valamint a demokratikus nyilvánosságtörvények elfogadására koncentrálna. Ezek a jogforrások lesznek ugyanis nagyrészt a tanulmány további elemeinek vizsgálati tárgyai.

A közép- és kelet-európai államok a kommunista rezsimek bukását követően demokratikus tartalmú alkotmányokat, vagy alkotmánymódosításokat fogadtak el. Ezek rendre tartalmazták, legalább utalás szintjén a demokratikus jogállami létre és a szabad véleménynyilván-

* Tanszékvezető egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Alkotmányjogi és Politikatudományi Tanszék, smuk@sze.hu. A cikk megírásának alapjául szolgáló kutatást az MTA BTK Médiatudományi Kutatócsoportja támogatta.

¹ A kutatásom korábbi témájához és az itt is alkalmazott módszertanhoz l. bővebben SMUK Péter: *A politikai diskurzusok alkotmányjogi szerkezete. A demokratikus közvélemény kialakulásának alkotmányos garanciái – európai standardok és közép-európai kihívások*. Budapest, MTA BTK, 2014.

nításra vonatkozó szabályokat és garanciákat. Természetesen országonként korántsem volt mindegy, hogy az új alaptörvényi szabályok, majd az azokat kifejtő további törvényi szabályok mikor és milyen formában kerültek elfogadásra.²

*Ukrajna*³ – A függetlenné váló Ukrajna 1996-ban született alkotmányának 34. cikke biztosítja a véleménynyilvánítás szabadságát, valamint az információk megszerzésének, gyűjtésének és terjesztésének szabadságát. E jogokat az Emberi Jogok Európai Egyezménye által ismert érdekekre hivatkozással lehet korlátozni. Az információszabadság érdekes aspektusa került megemlítésre az Alkotmányban (50. cikk), nevezetesen a környezet állapotáról, az élelmiszerek és fogyasztási cikkek minőségéről szóló információk tekintetében. A függetlenséget követő évtizedben ellentmondásosan alakult az ukrán közvélemény és újságírás. A cenzúra megszűnt, de az újságírók elleni atrocitások maradtak. A médiapiacot meghatározó szempont az ukrán mint hivatalos nyelv számonkérése a frekvenciapályázatok során (a sajtó területén már szabadon megjelenhetnek az orosz nyelvű lapok). 1992-ből származnak a tájékoztatási és a sajtótörvények, a rádióról és televízióról szóló szabályozás 1993-as, de 2006-ban alaposan átdolgozták.⁴ 2003-ban törvényt alkottak a közérkölcsök védelméről, ez tiltja az államrend elleni és uszító propaganda mellett a pornográf, a szülők iránti tiszteletet romboló vagy vallásgyalázó termékek terjesztését is.⁵ A TV- és rádiócsatornák indítását engedélyező, a tartalom felett felügyeletet gyakorló szabályozó hatóság az Ukrán Nemzeti Televízió és Rádió Tanács (*Nacional'na rada Ukrayini z pitan' telebachennya i radiomovlennya*), a jogállását és hatásköreit szabályozó törvény 1997-es.⁶ A választási rendszer szintén 2011-ből való, a parlament (Verkhovna Rada) házaszálya 2010-es.

*Oroszország*⁷ – Az 1993-as orosz alkotmány 29. cikkében garantálja a véleménynyilvánítás, a meggyőződés, az információk – törvényes úton való – megszerzésének, terjesztésének, áramlásának, valamint a tömegkommunikációnak a szabadságát. A véleménynyilvánítás nem valósíthat meg sem gyűlöletre uszítást, sem pedig társadalmi, faji, nemzeti stb. felsőbbrendűség propagálását. Az ország demokratizálódása a mai napig kérdéses, az autoriter elnöki rendszerben az államilag nem befolyásolt média és újságírók helyzete több szempontból kritikus. A jogalkotás terén rögzíthetjük az 1991-ben megszületett tömegkommunikációról szóló törvényt, a 2003-as tájékoztatási törvényt, illetve a 2006-ban elfogadott törvényt az információtechnológiáról és

² Az egyes államok médiaszabályozása hátterének megismeréséhez, a többi, tételesen feltüntetett forrás mellett a *European Journalism Centre* (<http://ejc.net/>) „*Media Landscapes*” adatbázisát használtam. Áttekintő és összehasonlító forrásként szolgálhat: Alexander SCHEUER, et al.: *The Citizens' Right to Information. Law and Policy in the EU and its Member States*. Study requested by the European Parliament's Committee on Civil Liberties, Justice and Home Affairs, European Parliament, 2012. Elérhető:

<http://www.europarl.europa.eu/committees/fr/studiesdownload.html?languageDocument=EN&file=75131>
A primer forrásokat fordításban, angol nyelven használtam, az ebben rejlő kockázatok a dolgozat megállapításaiban is megmaradtak. A primer források 2014. október–december közötti letöltéssel összegyűjtve megtalálhatóak: http://www.sze.hu/~smuk/Nyilvanossag_torvenyek_east_south_eur/

³ Oleh ROZVADOVSKYY: *Media Landscapes. Ukraine*. http://ejc.net/media_landscapes/ukraine

⁴ <http://nrada.gov.ua/en/medialegislation/1289837604.html>

⁵ The Law of Ukraine „On Protection of Public Moral” (Summary), http://www.irf.in.ua/eng/index.php?option=com_content&view=article&id=273:1&catid=39:lu&Itemid=66

⁶ <http://nrada.gov.ua/en/medialegislation/1289837451.html>

⁷ Natalya KRASNOBOKA: *Media Landscapes. Russia*. http://ejc.net/media_landscapes/russia

adatvédelemről. A tömegkommunikációs törvény nemcsak az uszítást és államrend elleni propagandát, de a pornográfiát és újabban a trágár szavak⁸ használatát is tiltja. Jelzésértékké, hogy a tömegkommunikációs szférát csak komoly adminisztratív bázissal tudja a szövetségi kormányzat felügyelni. 2008-ban létrejött a Tájékoztatási és Tömegkommunikációs Minisztérium,⁹ amely a média, a tömegkommunikáció és IT-tevékenységek, továbbá a könyvkiadás, postaigazgatás stb. szabályozását és felügyeletét látja el, az alárendelt szövetségi hivatalok révén (Sajtó és Tömegkommunikáció Hivatala, IT Szövetségi Hivatal, Kommunikációs Szövetségi Hatóság és a Kommunikációs Szférát Felügyelő Szövetségi Szolgálat). A Duma házszabálya 1998-as, a parlamenti választási rendszert 2005-ben alakították ki. Külön törvények szólnak a választójog-sultságról (2002) és a parlamenti pártok számára egyenlő felület biztosításáról az állami médiának a tevékenységüket bemutató műsoraiban (2009).¹⁰

*Fehéroroszország*¹¹ – Az 1994-ben elfogadott belorusz alkotmány az országot egységes, demokratikus, szociális jogállamnak minősíti (1. cikk). Az alkotmány garantálja meggyőződés és véleménynyilvánítás szabadságát mindenki számára, s tiltja a média állam, egyesületek vagy magánszemélyek általi monopolizálását, valamint a cenzúrát (33. cikk). Az állampolgárok joga, hogy teljes, megbízható és időszerű tájékoztatást kapjanak és azt terjesszék az állami szervek működéséről, a közéletéről, a gazdasági, kulturális és nemzetközi eseményekről, valamint a környezet állapotáról. Az állami szervek és tisztségviselők kötelesek az állampolgárok számára az azok jogait és jogos érdekét érintő adatok megismerését biztosítani. Az információk felhasználását a törvényhozás a jó hírnév, a becsület, a polgárok személyes és családi élete érdekében korlátozhatja (34. cikk). Az alkotmány a pártok számára kifejezetten biztosítja az állami médiához való – törvényi szabályok szerinti – hozzáférést. [5. cikk (2) bek.] A politikai és médiapluralizmus alkotmányi szabályaihoz képest az állami kontroll és jogkorlátozás széles körű. Az ENSZ 2014-ben kelt emberi jogi helyzetjelentése¹² szerint különféle adminisztratív és megfélemlítő eszközök korlátozzák a független sajtót és újságírást. Az országos csatornák mind állami tulajdonban vannak, független televíziók közül megemlíthető a Lengyelországból sugárzott Belsat. Több internetes oldalt önkényesen blokkolnak, az információszabadság alkotmányos előírását nem hajtja végre semmilyen jogszabály. A választási rendszer nehezen nevezhető demokratikusnak, a pártok és jelöltek tevékenységét, valamint a választók információhoz jutását több jogszabályi megszorítás is ellehetetleníti. A hatályos fehérorosz telekommunikációs törvény 2005-ös, a médiatörvény¹³ 2008-as, a médiafelügyelet egyszerűen minisztériumi hatáskör (Tájékoztatási Minisztérium). A kampányszabályozást tartalmazó választási kódex¹⁴ 2000-ből származik, a 2013-as módosítását erős nemzetközi kritika fogadta. A képviselőház házszabálya¹⁵ 2008-ban született.

⁸ A 2014. július 1-jétől hatályos törvény komoly bírságokat helyez kilátásba: <http://rt.com/politics/law-media-bill-mass-479/>

⁹ A minisztérium nevének forditása problémás, l. <http://minsvyaz.ru/ru/>, illetve <http://government.ru/en/departament/55/>

¹⁰ L. http://minsvyaz.ru/ru/doc/index.php?id_4=126 és <http://www.cikrf.ru/eng/law/>

¹¹ Elena KONONOVA: *Belarus*. L.: http://ejc.net/media_landscapes/belarus

¹² Report of the Special Rapporteur on the situation of human rights in Belarus (A/HRC/26/44). Elérhető: http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/RegularSessions/Session26/Documents/A-HRC-26-44_en.doc

¹³ http://www.tamby.info/zakon/zakon-427_2008.htm

¹⁴ <http://law.by/main.aspx?guid=3871&p0=Hk0000370ec>

¹⁵ <http://house.gov.by/index.php/10255,,,2,,,0.html>

Fehéroroszország nem tagja az Európa Tanácsnak és az Emberi Jogok Európai Egyezményének.

*Moldova*¹⁶ – Az 1994-ben elfogadott alaptörvény szerint Moldova demokratikus jogállam, amelyben a legfőbb értékek az emberi méltóság és szabadságjogok, a személyiség szabad kibontakoztatása, az igazságosság és a politikai pluralizmus. [1. cikk (3) bek., külön az 5. cikk deklarálja továbbá a demokráciát és a politikai pluralizmust.] A politikai pártok alkotmányellenesnek minősíthetők, ha céljaik vagy tevékenységük ellentétes a politikai pluralizmus, a jogállam, a területi integritás, szuverenitás és függetlenség értékeivel. [41. cikk (4) bek.] Az Alkotmány 32. cikke „minden polgár” számára biztosítja a vélemények és a vélemények nyilvános kifejezésének szabadságát, bármilyen formában és eszközzel (szóban, képekkel stb.). A véleménynyilvánítás nem sértheti mások méltóságát, valamint az alkotmány tiltja és üldözni rendeli az állam vagy a nép rágalmazását, megsértését, hasonlóan a zendülésre, háborúra, agresszióra, gyűlöletre, továbbá a diszkriminációra, területi megosztásra való felbujtást, az alkotmányos rend elleni izgatást. A információhoz, tájékoztatáshoz való jogot a 34. cikk „mindenki jogának” nevezi, amelyet nem szabad korlátozni. Az alkotmány deklarálja a cenzúra tilalmát, továbbá az állami szervek kötelesek biztosítani, hogy a polgárok pontos tájékoztatást kapjanak a közügyekről, valamint az állami és a magán médiaszolgáltatók pedig, hogy a valóságnak megfelelő tájékoztatást kapjon a közvélemény. Moldova az elmúlt években viszonylag nagyot lépett előre a sajtószabadság megítélése terén. A törvényhozást nyilvánvalóan helyes irányba terelte az európai integrációs törekvés.¹⁷ Moldova médiatörvénye 2006-os, a sajtótörvény 1994-ben született. A médiatörvény intézményesíti a Műsorszolgáltatási Koordinációs Tanácsot (*Consiliul Coordonator al Audiovizualului, CCA*), amely a médiatörvény megvalósulása felett örökdió, műsorszolgáltatási engedélyeket ad ki stb. A választási kódex 1997-es, a házszabály 1996-os, a hatályos párttörvényt pedig 2007-ben fogadták el. A 2009 tavaszán országszerte lezajlott zavargásokat „Twitter-forradalomnak” is nevezték, a résztvevő fiatalok mobilizációja ugyanis jelentős részben ezen a felületen, az interneten történt.

*Szerbia*¹⁸ – A bőbeszédű (jugoszláv) tagállami szerb alkotmány 1990-ben a 45–46. és 48. cikkeiben biztosította a meggyőződés, gondolat és a vélemény nyilvános kinyilvánításának, valamint a sajtó és más médiumok szabadságát. Az állampolgároknak alkotmányos joga volt, hogy ezekben a médiumokban kinyilvánítsák és közvéleményük véleményüket. Az újságok kiadását nem lehetett engedélyhez kötni. A cenzúra tiltott volt, a sajtótermékek és információk terjesztésének senki sem állhat útjába – szövege az Alkotmány –, kivéve amennyiben bíróság megállapítja, hogy az az alkotmányos rend erőszakos megdöntésére, a területi integritás sérelmére, Szerbia függetlenségének megsértésére, az emberi jogok sérelmére vagy nemzeti, faji, vallási gyűlöletre uszításra irányult. A közpénzből támogatott média alkotmányos kötelezettsége volt, hogy időszerű és elfogulatlan tájékoztatást nyújtson. A 48. cikk kifejezetten biztosította a polgároknak, hogy nyilvánosan kritizálják az államot, a hatóságait és szervezeteit, s úgyszintén a magas rangú (sic!) tisztviselőket. A 2006. évi alkotmány lényegében tartalmazza ugyanezeket a rendelkezéseket a 46–51. cikkekben, immár mindenki számára. Az 51. cikk a közügyekről való pontos, teljes és

¹⁶ Diana LUNGU: *Moldova*. L.: http://ejc.net/media_landscapes/moldova#link_378

¹⁷ http://www.europarl.europa.eu/aboutparliament/hu/displayFtu.html?ftuId=FTU_6.5.5.html

¹⁸ Jovanka MATIC – Larisa RANKOVIC: *Szerbia*. http://ejc.net/media_landscapes/serbia

időszerű tájékoztatáshoz való jogot rögzíti, a média kötelessége, hogy ezt tiszteletben tartsa. Mindenkinek joga van a közhatalommal rendelkező szervek által birtokolt adatokhoz való hozzáféréshez, törvény keretei között. A 79. cikk a nemzetiségek számára garantálja a kommunikációs jogokat is (például médiaalapítást). Szerbiában a '90-es években még csak az első lépéseket tették meg a médiapluralizmus irányába, a nyilvánosság-szféra erősen autoriter maradt. A Milosevics-rezsimet követően a szabadabb légkör sem biztosíték az újságírói munka számára, 2008-ban 138 ellenük irányuló támadást regisztráltak. A 2002-ben született médiatörvény nagyrészt rendet tett a '90-es évek káoszában, de nem tudta felszámolni a százával működő illegális adókat. Bevezette a kereskedelmi műsorszolgáltatást (sőt, az állami csatornákon kívül minden más TV- és rádióállomást privatizálni rendelt 2006-ig), miközben a közmédia két csatornája országosan, egy pedig regionálisan, a Vajdaságban sugároz. A médiatanács (*Republička radiodifuzna agencija, RRA*) műsorszolgáltatási engedélyeket adhat ki, formálisan független testület. Az elektronikus kommunikációról szóló törvény 2010-ben született meg. 2010-ben fogadta el a Nemzetgyűlés a róla szóló törvényt, valamint az új hárszabályt, s még 2000-ben a választási törvényt.

*Bosznia-Hercegovina*¹⁹ – A daytoni békeszerződés és a hozzá kapcsolt alkotmány bonyolult államszervezetet hozott létre Bosznia és Hercegovina államban, amelynek alkotmánya csak szűkszavúan deklarálja a véleményszabadságot mint szabadságjogot (II. cikk 3. h.), valójában nemzetközi egyezményekre hivatkozás nyomán érvényesülnek a jogvédő szervek előtt a szabadságjogok (többnyire az Emberi Jogok Európai Egyezménye alapján). A rágalmazás és a becsületsértés tilalmáról, illetve ezek dekriminalizációjáról külön törvényt fogadtak el 2001-ben, ez kifejezetten tiltja, hogy állami hatóságok rágalmazásra hivatkozva pereljenek.²⁰ 2001-ben alkották meg az információszabadságról szóló törvényt is, ombudsmani védelmet biztosítva.²¹ 2002-es a kommunikációról szóló törvény, amely törvénybe foglalta a 2001-ben a korábbi telekommunikációs hatóság és a független médiabizottság összevonásával létrehozott Kommunikációs Szabályozó Hatóságot (horvátul *Regulatorna agencija za komunikacije*).²² Az audiovizuális szektor újraszabályozását 2011-ben végezték el.²³ A szövetségi parlament mindkét házának házszabálya 2006-ból való, az etnikai jellegű problémákkal terhelt választási szabályozás 2001-es. Az országos választási bizottság 2001-ben és 2005-ben szabályozást fogadott el a politikai szereplők választási időszakban való médiamegjelenéséről, amelyben előírta az egyenlőség és esélyegyenlőség elvén alapuló tájékoztatást és műsorszerkesztést.

¹⁹ L.: <http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/freedom-of-expression/professional-journalistic-standards-and-code-of-ethics/south-east-europe-and-turkey/bosnia-and-herzegovina/media-legislation/> valamint http://ejc.net/media_landscapes/bosnia-and-herzegovina (letöltés 2014.11.26.)

²⁰ 5. cikk (2) bek. Ld. <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/unpan/unpan017549.pdf>

²¹ http://www.ohr.int/ohr-dept/media-d/med-recon/freedom/default.asp?content_id=7269

²² <http://www.rak.ba/eng/>

²³ A médiaszabályozáshoz l. még Tarik JUSTIĆ – Nidžara AHMETAŠEVIĆ: Media Reforms through Intervention: International Media Assistance in Bosnia and Herzegovina. *Working Papers 3/2013*. (Sarajevo, *Analitika Center for Social Research*) Elérhető: http://www.rpp-westernbalkans.net/en/News/News-Archive/2014/Working-Papers-Series-on-Media-Assistance-in-the-Western-Balkans/mainColumnParagraphs/0/text_files/file0/Int%20Media%20Assistance%20BiH.pdf

*Montenegró*²⁴ – Európa új állama 2007-ben elfogadott alkotmánya deklarálja a véleményszabadságot (47. cikk), annak szóbeli, írásbeli, képekkel vagy bármilyen más módon való kifejeződését. Ez a jog csak mások méltósága és jó hírneve védelmében korlátozható, továbbá amennyiben veszélyezteti a közérdeket vagy Montenegró biztonságát. Az alkotmány 49. cikke biztosítja a sajtó és a tömegkommunikáció egyéb formáinak szabadságát, a lap- és médiaalapítás csak regisztrációhoz köthető. Az 50. cikk külön tiltja a cenzúrát, de lehetővé teszi információk terjesztésének bírói tilalmát, megelőzendő az alkotmányos rend erőszakos megdöntését, Montenegró területi integritásának sérelmét, háborúra, erőszakra vagy gyűlöletre uszítást. Az 51. cikk alapján mindenkinek joga van tájékoztatást kérni a hatóságoktól, amelyek az információkhoz való hozzáférést bizonyos közérdekű okokra hivatkozással tagadhatják meg. Az elektronikus médiáról szóló 2010-es törvény szabályozza a médiahatóság (*Agencija za elektronske medije Crne Gore*) jogállását és jogköreit.²⁵ A választási és kampányszabályozás²⁶ 1998-ból származik, ennek 2011-es módosítását alapvetően üdvözölte a Velencei Bizottság és az EBESZ.²⁷ A parlamenti házszabályát 2006-ban alkották meg.

*Albánia*²⁸ – Az albán Alkotmány 22. cikke tömör mondatokkal garantálja a véleménynyilvánítás, valamint a sajtó, a rádió és a televízió szabadságát, a cenzúra tilalmát, és lehetővé teszi, hogy törvényi engedélyhez kösse a televízió- és rádióállomások működését. A 23. cikk az információs szabadság biztosítása mellett mindenki jogává teszi, hogy választott testületi szervek gyűlésein részt vegyen. Az 1998-as médiaszabályozást sokévi késlekedés után 2013-ban váltották fel, immár az EU audiovizuális irányelvének szabályait átültetve a hazai jogrendbe,²⁹ létrehozva az Audiovizuális Médiahatóságot (*Autoriteti i Mediave Audiovizive – AMA*). Az AMA hatáskört kapott a digitális műsorszolgáltatási engedélyek kiadására, továbbá a tartalmi előírásokat megfogalmazó műsorszolgáltatási kódex kiadására is.³⁰ A közszolgálati csatornákat általában politikai elfogultsággal vádolják.³¹ A nyomtatott sajtót az 1993-as törvényt felváltó 1997-es törvény szabadnak és a törvény által védettnek nyilvánítja. (Ebben ki is merül a tartalma.) A hivatalos dokumentumokhoz való hozzáférést és az államtitkok körét az 1999-ben elfogadott tör-

²⁴ <http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/freedom-of-expression/professional-journalistic-standards-and-code-of-ethics/south-east-europe-and-turkey/montenegro/media-legislation/>

²⁵ <http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/freedom-of-expression/professional-journalistic-standards-and-code-of-ethics/south-east-europe-and-turkey/montenegro/regulatory-bodies/>

²⁶ Law on Election of Councillors and Representatives. A 2011-es módosításokkal egybefoglalt változata nem hivatalos fordításban elérhető: http://legislationline.org/download/action/download/id/4191/file/Montenegro_Law_on_elections_of_councillors_and_representatives_1998_am2011_en.pdf

²⁷ The Joint Opinion on the Draft Law on Amendments to the Election Law of Councilors and Members of Parliament of Montenegro (CDL-AD(2011)11), adopted on 17 June 2011. Elérhető: <http://www.osce.org/odihr/elections/93229>.

²⁸ <http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/freedom-of-expression/professional-journalistic-standards-and-code-of-ethics/south-east-europe-and-turkey/albania/media-legislation/>

²⁹ <http://merlin.obs.coe.int/iris/2013/8/article9.en.html>

³⁰ L. médiatörvény 46. cikk, illetve <http://merlin.obs.coe.int/iris/2014/3/article5.en.html>

³¹ Vö. <http://mediaobservatory.net/radar/flash-report-albania> és <http://mediaobservatory.net/radar/public-service-media-political-battlefield-south-east-europe-regional-summary>

vények rendezik. Az információszabadság védelmében „a nép ügyvédjének” nevezett ombudsman-típusú szerv jár el.³² Az albán egykamarás parlament házszabálya 2004-es, a választási szabályozás 2008-as.³³

A Reporters Without Borders *World Press Freedom Index*én 2014-ben vizsgált országaink inkább az alsó tartományban találhatók. Oroszország a 148. helyet foglalta el, míg Fehéroroszország a 157., Ukrajna a 127., Moldova az 56. A balkáni államok, Montenegró kivételével, több helyezést javítottak az elmúlt esztendőben. Szerbia az 54., Bosznia-Hercegovina a 66., Albánia a 85., Montenegró a 114. helyet foglalja el.³⁴

Az alkotmányos és jogszabályi normaszövegek tetszetős képet nyújthatnak egy ország újságírásának és közvéleményének állapotáról, a legtöbb esetben azonban a szólás- és sajtószabadságot érő kihívások a törvények végrehajtásának hiányosságaiból, a helytelen jogalkalmazásból vagy egyenesen a jogi előírások félreértelmezéséből vagy megsértéséből fakadnak (Sajó András szavaival, „a független gondolat extralegális üldözésének tudhatók be”).³⁵ Másrészt nem állíthatjuk azt sem, hogy az európai standardok, a nemzetközi jog belső jogba való behatolása egyértelmű sikertörténet.

2. A demokratikus közvélemény intézményi garanciái és korlátai a kelet-európai jogrendszerekben

2.1. A médiaszabályozás kérdőjelei

A médiaszabályozás szerteágazó problémaköréből az állami felügyelet és politikai befolyás kérdését emelem ki előljáróban. A média és a politika viszonya négy előfeltétel miatt válik alkotmányos jelentőségű kérdéssé.

1. Az állam szabályozó hatásköre révén adott a kísértés, hogy tartalomspecifikus előírásokkal beavatkozzon a sajtószabadságba, durvább eszközként *cenzárával* éljen.
2. Régióinkban a sajtó és média szférája az államtól nem függetlenül jött létre. Itt utalhatunk a frekvenciák tulajdonának monopóliumára, de a sajtószabadság diktatúrák utáni újraalapításának történelmi pillanatára is. Az újságok privatizációja, a kereskedelmi műsorszolgáltatás *engedélyezése* ismét az állam tevéleges helyzetét garantálta a rajtkőnél.
3. Alkotmányosan elfogadott, hogy a tömegkommunikáció egyes intézményei, az audiovizuális szolgáltatásokat nyújtók felett *hatósági felügyelet* működjön.

³² <http://www.avokatipopullit.gov.al/en>

³³ L. http://www.parlament.al/web/Rregullorja_e_Kuvendit_te_Republikes_se_Shqiperise_e_perditesuar_1154_1.php és <http://www.osce.org/albania/14464?download=true>

³⁴ <http://rsf.org/index2014/en-index2014.php>

³⁵ SAJÓ András: *A szólásszabadság kézikönyve*. Budapest, KJK–KERSZÖV, 2005. 121.

4. Az állami szerepet indokolja a demokratikus közvélemény kialakulásának támogatása. Az állami tájékoztatás könnyen fordul propagandába, de a „piaci” tömegkommunikáció kudarcától is sokan tartanak.³⁶ Ezért *közszolgálati* csatornák³⁷ fenntartásával, közszolgálati tartalmak előírásával stb. elfogadott az állam beavatkozása a média szabadságába.

Az európai alkotmányos kultúra³⁸ számára a kiindulási pont, hogy a média útján megvalósuló szólás- és információszabadság a demokrácia előfeltétele; elvárás, hogy a közvélemény tájékozott legyen és szabadon megvitathasson különböző véleményeket.³⁹

A közszolgálati média jogi szabályozásával kapcsolatban alkotmányos kérdések közé tartozik a rá vonatkozó sajátos szabályozási rezsim és az állami rádió és televízió intézményi önállóságát és a szerkesztői szabadságot garantáló szabályozás.⁴⁰ A kormányzat „túl közel” van hozzájuk, hiszen az állami tájékoztatási monopóliumok lebontása csak nemrég történt meg, ha egyáltalán megvalósult.⁴¹

A médiaszabályozás kényes kérdése még a médiaigazgatás hatásköreivel ellátott közigazgatási szerv jogállása (függetlensége), továbbá hatáskörei gyakorlásának pontos jogi szabályozása.⁴² Jelen dolgozat a médiafelügyelet és az állami szolgáltatók szabályozásának vázlatos ismertetésére tér ki.⁴³

Fehéroroszország médiatörvényében megtaláljuk a médiaalapítás szabályait, amelyek főszabályként megengedőnek tűnnek. Külföldiek csak fehérorosz állampolgárokkal közösen indíthatnak médiaszolgáltatást (10. cikk), továbbá a médiaszolgáltatók névtelen pénzügyi támogatást nem fogadhatnak el, külföldiektől pedig csak erős korlátozásokkal (8. cikk). A regisztrációt

³⁶ Ennek a folyamatnak a bemutatásához l. John KEANE: *Média és demokrácia*. Budapest, Helikon, 1999. 53–72.

³⁷ A közszolgálati média problémáinak áttekintéséhez l. BAJOMI-LÁZÁR Péter – Vaclav STETKA – SÜKÖSD Miklós: *Közszolgálati televíziózás az Európai Unióban. MédiaKutató*, 2010 tél. Elérhető: http://www.mediakutato.hu/cikk/2010_04_tel/01_kozszolgalmati_tvizizio_unio

³⁸ 1) CM/Rec(2007)3 of the Committee of Ministers to member states on the remit of public service media in the information society. 2) CM/Rec(2011)7 of the Committee of Ministers to member states on a new notion of media. 3) Res. 1636 (2008) indicators for media in democracy. 4) CM/Rec (2007) 2 on media pluralism and diversity of media content. Ezek a dokumentumok nem vonatkoznak a nyomtatott sajtóra és internetes újságokra.

³⁹ Res. 1636 (2008).

⁴⁰ Az európai standardok tekintetében l. az Európa Tanács részéről: *Declaration of the Committee of Ministers on Public Service Media Governance (2012)*, illetve a további források összefoglaló bemutatásához: NYAKAS Levente: *A közszolgálati média alkotmányos és nemzetközi jogi keretei*. In KOLTAY András – NYAKAS Levente (szerk.): *Magyar és európai médiajog*. Budapest, CompLex, 2012. 633–645.

⁴¹ Az állami műsorszórás mellett a kereskedelmi csatornák megjelenése egyébként nyugaton se sokkal régebbi, Európában bőven a 20. század második felére, utolsó harmadára esik. BAJOMI-LÁZÁR–STETKA–SÜKÖSD i. m. (42. lj.)

⁴² Ezek a szempontok állnak a középpontjában az Európa Tanács ajánlásának: *Recommendation Rec(2000)23 of the Committee of Ministers to member states on the independence and functions of regulatory authorities for the broadcasting sector*. L. még: *Declaration of the Committee of Ministers on the independence and functions of regulatory authorities for the broadcasting sector (2008)*

⁴³ A kiegyensúlyozott és pártatlan tájékoztatás követelményét elvi szinten mindegyik médiatörvény deklarálja, részletes áttekintésük meghaladja jelen dolgozat kereteit.

az állami adminisztráció végzi (a Tájékoztatási Minisztérium),⁴⁴ az interneten keresztül terjesztendő médiaszolgáltatások esetén maga a kormány dönt (11. cikk). Az engedélyezési procedúra oly hatékony, hogy a hat országos csatorna közül négy a „Belteleradiokampania” (Белтелерадыёкампания)⁴⁵ állami társaság kezében van, a maradék kettő közvetlenül az államé. Az ENSZ Emberi Jogi jelentése szerint közszolgálati csatornák nincsenek,⁴⁶ és a jelentés hangsúlyozza, hogy az adminisztratív feltételek és korlátok⁴⁷ alapvető akadályát jelentik a médiapiacra való belépésnek, és ezáltal az erős állami kontroll eszközének tekinthetőek.⁴⁸

Oroszország médiatörvényében⁴⁹ a médiumok alapításának szabályait és regisztrációjukat a 8–15. cikkek írják elő. Az „országosnak” mondható csatornák mindegyike hatalmas médiaholdingokhoz tartozik, melyek tulajdonosa például az állam vagy a Gazprom.⁵⁰ Az állami televízió-társaság, a VGTRK (*Всероссийская государственная телевизионная и радиовещательная компания*) tucatnyi országos TV- és rádiócsatornát, valamint 80 feletti regionális csatornát „gondoz”.

A médiaszolgáltatók regisztrációját a kormány által kijelölt szervek végzik, föderális szinten pedig a Hírközlési és Tömegkommunikációs Minisztérium⁵¹ alá tartozó Szövetségi Kommunikációs, Információtechnológiai és Tömegkommunikációs Felügyelet (Roskomnadzor). Ezen szerv ellátja az engedélyezési hatáskörök mellett a törvényeknek megfelelő működés, valamint a médiatartalmak feletti felügyeletet, a külföldi sajtótermékek terjesztésének engedélyezését, sőt ez a személyes adatok védelmének hatósága is. Elnökét a miniszter javaslatára a kormány nevezi ki és menti fel.⁵² A nem kielégítően precíz szabályozás miatt egyes közérdekekre (különösen az ifjúságvédelemre) hivatkozó törvényi szabályok a politikai cenzúra eszközévé váltak⁵³ a hatóság kezében, amely még közzé is tette a blokkolt internetes oldalak listáját.⁵⁴

Ukrajna médiatörvénye⁵⁵ biztosítja a médiaszolgáltatók bármilyen hatósági beavatkozástól, cenzúrától mentes működését, ám hosszasan sorolja a szabadsággal visszaélés eseteit is (5–6. cikkek). A törvény rendelkezik a médiapiac tekintetében a gazdasági verseny védelméről (8. cikk) és az ukrán hivatalos nyelv használatának kötelezettségéről (amely alól kivételt képez-

⁴⁴ <http://www.mininform.gov.by/ru/deyatelnost-ru/>

⁴⁵ <http://www.tvr.by/eng/about.asp>

⁴⁶ *Report of the Special Rapporteur on the situation of human rights in Belarus*, 13. A Belteleradiokampania mindenestre az EBU (Európai Műsorszolgáltatók Szövetségének) aktív tagja.

⁴⁷ L. ehhez a minisztertanács 2008 decemberében kiadott rendeleteit: <http://law.by/main.aspx?guid=3871&p0=C20802015e>

⁴⁸ *Report of the Special Rapporteur on the situation of human rights in Belarus*, 14.

⁴⁹ Angolul 2000-es szövegverzióval elérhető: http://www.policy.hu/myagmar/Russian_Mass_Media_Law_I.PDF, oroszul a hatályos verzió: http://minsvyaz.ru/ru/doc/index.php?id_4=127.

⁵⁰ <http://mavise.obs.coe.int/country?id=40>

⁵¹ <http://minsvyaz.ru/ru/directions/struct/> – az engedélyezési eljárás szabályaihoz l. a médiatörvény 10. cikkét és a kormány 1025/2011. számú határozatát, http://minsvyaz.ru/ru/doc/?id_4=648.

⁵² A Felügyelet statútumát a szövetségi kormány 2009-ben adta ki, l. http://eng.rkn.gov.ru/about/statute_of_roskomnadzor/

⁵³ *FIDH-ADC Memorial – Russia 2012-2013: Attack on Freedom*. 9. http://www.fidh.org/IMG/pdf/rapport_russie_2012-2013_uk-ld_1_.pdf

⁵⁴ <http://cais.rkn.gov.ru/en/#form>

⁵⁵ <http://nrada.gov.ua/en/medialegislation/1289837604.html>

hetnek „egyes” régiók, ahol a más anyanyelvet beszélő kisebbségek számottevő arányban élnek, 10. cikk). A törvény meghatározza az ukrán rádiós és televíziós műsorszolgáltatás plurális „szerkezetét” (11. cikk). Az állam által létrehozott médiaszolgáltatók kötelesek a közérdeknek megfelelő tájékoztatást nyújtani. Maga a törvény (14. cikk) hozza létre az Ukrán Nemzeti Rádió Társaságot (NRKU), valamint az Ukrán Nemzeti Televízió Társaságot (NTKU). Ezeket vezetések irányítják, amelyek tagjait a parlament választja. 9 főt a parlamenti frakciók, 4-4 főt az államfő és a médiaszektorban működő szervezetek jelölnek.

A műsorszolgáltatási engedélyeket az Ukrán Nemzeti Televízió és Rádió Tanács (*Nacional'na rada Ukrayini z pitan' telebachennya i radiomovlennya*) adja ki.⁵⁶ A testület 8 tagú, 4 tagot a parlament választ, 4 tagot pedig az államfő nevez ki, egyaránt 5 éves megbízási idővel és egyszeri újraválasztás lehetőségével (4. cikk). A tagokra személyi javaslatot a frakciók és egyesületek is tehetnek, a jelöltek legalább öt éves tapasztalattal bíró szakértők, médiaszakemberek, tudósok lehetnek (5–7. és 9. cikk).

Az ukrainai média- és emberi jogi állapotok nem vizsgálhatóak a keleti országrészekben dúló fegyveres konfliktusokra utalás nélkül. A politikai válság az ukrán és az orosz nemzetiségek közötti ellentétként írható le, ennek kézzelfogható példái az orosz nyelvű és oroszországi adók betiltása az ukrán Tanács által, az ukrán nyelvű csatornák blokkolása az oroszok részéről, valamint a tömegkommunikáció infrastruktúrája és a szerkesztőségek/újságírók elleni fegyveres támadások.⁵⁷

Moldova szintén formálisan elkülöníti a végrehajtó hatalomtól a médiatestületeit. A törvény⁵⁸ a műsorszolgáltatási engedélyek kiadását az Audiovizuális Koordinációs Tanács (*Consiliul Coordonator al Audiovizualului – CCA*)⁵⁹ hatáskörébe utalja. A Tanács 9 tagját a parlament választja háromötödös többséggel (42. cikk). A jelölés egy jelölőbizottságon keresztül társadalmi szervezetek joga, a legalább 5 éves szakmai tapasztalattal, Moldova hivatalos nyelvének ismeretével rendelkező és egyéb törvényi feltételeknek megfelelő személyek közül. A megbízási idő 6 évre szól, de az első tagok megválasztása lépcsőzetesen (időben eltolva) történt, így a tagság egyharmada két évente megújul (43. cikk).

A médiatörvény intézményi autonómiát biztosít a közszolgálati műsorszolgáltató vállalat, a „Teleradio-Moldova” számára (50. cikk), ennek vezetését a Felügyelő Tanács, a vállalat elnöke, valamint a rádió és a televízió igazgatói látják el. A Tanács 9 tagú, tagjai szakképzettséggel bíró szakemberek, akik utasítást nem fogadhatnak el. A tagokat a parlament választja meg, háromötödös többséggel. A jelölési eljárás során a Műsorszolgáltatási Koordinációs Tanács pályázatot ír ki a posztra, majd minden megüresedett felügyelő tanács helyre 2 jelöltet mutat be a parlamentnek. Érdekes kvótaszabály, hogy a Tanács tagjai között mindig kell lennie legalább két

⁵⁶ L. ezt a törvényt: <http://nrada.gov.ua/en/medialegislation/1289837451.html>

⁵⁷ *Report on the human rights situation in Ukraine*. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, 2014. augusztus 17., 14. Elérhető: <http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/UkraineReport28August2014.pdf> valamint *Human Rights Assessment Mission in Ukraine. Report on the Human Rights and Minority Rights Situation*. 2014. OSCE-ODIHR, 39-41. Elérhető: <http://www.osce.org/odihr/118476?download=true>

⁵⁸ http://www.apel.md/public/upload/en_audiovisual_code.pdf

⁵⁹ <http://cca.md/>

nőnek és két pénzügyi végzettséggel, tapasztalattal rendelkező tagnak. A Tanács megbízatása 4 évre szól, de a tagság harmada két évente megújul. A vállalat elnökét a Felügyelő Tanács pályázati úton választja, hasonlóan az igazgatókat (56., 60–61. cikk).

Moldova intézményi megoldásai pozitívan értékelhetők,⁶⁰ a vizsgált országok közül a legközelebb áll az európai standardokhoz.⁶¹ Megjegyezhetjük ugyanakkor, hogy az orosz–ukrán-konfliktus hatása Moldova médiapiacán is érzékelhető: 2014 nyarán a Rossiya 24 csatornát 2015. január 1-jéig betiltották.⁶²

A szerb médiahatóság (*Republička radiodifuzna agencija*) a médiatörvény 6. §-a értelmében független hatóság, ám a tagjaival kapcsolatban hosszú alkotmányos válságot okozott a 2003-as választási procedúra. A hatóság Tanácsát kezdetben 15 tagúnak tervezték, később 9-re csökkentették a létszámát. Tagjait a parlament választja 6 évre, a hatóság kompetenciájába tartozó ügyekben jártas személyek közül. A jelölés joga több szereplőt illet meg (a szerb parlament és kormány, Vajdaság parlamentje és végrehajtó tanácsa, egyetemek, a műsorszolgáltatók, civil szervezetek, egyházak), a kilencedik tagot a már megválasztott tagok jelölik. A szakértők véleménye szerint a hatóság alapvetően nem bír kellő erőforrásokkal, hogy hatásköreit ellássa.⁶³

Szerbia közszolgálati csatornáit a szokásos sajtó bevételeken túl – nehezen, vagy inkább sehogy sem behajtható – előfizetési díjakból rendeli finanszírozni a médiatörvény (80–81. §). A belgrádi székhelyű közszolgálati „műsorszolgáltató intézmény” vezetésének szervei az ügyvezető, a vezető testület és a programtanács (Médiatörvény 86–87. §). A vezetőség 9 tagú, tagjait a médiahatóság nevezi ki 5 évre. A tagokkal szemben elvárás, hogy szakértők legyenek; nem lehetnek tagjai parlamentnek és kormánynak, valamint politikai pártok vezető testületeinek.

Bosznia és Hercegovina médiatörvénye (2002) az alapelvek körében rögzíti, hogy a műsorszolgáltatóknak mentesnek kell lenniük a politikai kontrolltól és manipulációtól. (4. § 1.c.) A médiahatóság fő szerve a tanács, főigazgatóját a tanács jelölése alapján a kormány nevezi ki 4 évre, egyszer megújítható mandátummal. A tanács 7 tagú, akiket a parlament választ szintén 4 évre, és egyszer újraválaszthatóak. A parlament számára a kormány tesz javaslatot (kétszer anynyi jelöltet kell állítania, mint a megválasztandó személyek száma). A jelölhető személyek a médiaszektor szakértői, de nem lehet jelölni a törvényhozás vagy a kormányzat tagjait, sem pedig politikai pártok tagjait (39–40. §).

A Bosznia és Hercegovina területén működő közszolgálati csatornák vezetését az egyes csatornákat szabályozó jogszabály írja le.⁶⁴ A közszolgálati törvény a csatornák függetlenségét több dimenzióban is előírja (4. §), így a szerkesztői és a gazdasági önállóság területén.

⁶⁰ Article 19: Comment on the Audiovisual Code of the Republic of Moldova. 2007. 7–18. Elérhető: <http://www.article19.org/data/files/pdfs/analysis/moldova-bro-psb-07.pdf>

⁶¹ A 2006 előtti közszolgálati műsorszolgáltatás függetlenségének az európai standardokkal való összevetéséhez l. a *Manole and Others v. Moldova* (2009) ügyet a strasbourgi bíróság előtt.

⁶² <http://en.ria.ru/world/20140704/190809221/Moldova-Suspends-Russias-Rossiia-24-TV-Channel-Until-2015.html>

⁶³ A műsorszolgáltatás szabályozása terén a Telekommunikációs Hatóság is hatáskörökkel bír, alapvetően a frekvenciahasználat feltételeinek meghatározásával, a rádiófrekvenciák kiosztásával. http://ejc.net/media_landscapes/serbia#link_949

⁶⁴ *Analysis of the Laws pertaining to the Public Service Broadcasting System of Bosnia and Herzegovina*. Prepared by Boyko BOEV. OSCE, 2012. Elérhető: <http://www.osce.org/fom/94107?download=true>

A közszolgálati rendszerének vezetősége 12 tagú, amely úgy áll össze, hogy a közszolgálati műsorszolgáltatók 4-4 fős vezetősége hivatalból tagja ennek a testületnek (7. §). A vezetőség tagjait illetően a kinevezési eljárás csatornánként eltérő. A (szövetségi, illetve a tagállami) parlamentek választják a tagokat, ám a RTRS és a BHRT esetében a médiahatóság javaslatára, a RTV FBiH esetében viszont a szövetségi parlament két háza által felállított jelölőbizottság állítja a jelölteket.⁶⁵

Albánia 2013-ban elfogadott új médiatörvénye értelmében a médiahatóság (AMA) tanácsának 7 szakértőnek minősülő tagját a parlament választja 5 évre, egyszeri újraválaszthatósággal (8–9. §). A parlamenti választást annak tömegtájékoztató bizottsága készíti elő, bekérve a (civil) jelölő szervezetektől azok javaslatait. A bizottság minden egyes megválasztandó tag helyére 4 főt javasol, annak figyelembevételével, hogy a tanács tagjai között három kormányoldali és három ellenzéki tag legyen [8. § (1) bek., 9. §]. A tanács elnökét külön választja a parlament, az előbbinek megfelelő eljárás alapján, azzal, hogy a parlamenti ellenzék a jelöltek listájáról 2 fővel szemben vétót emelhet. Az elnök megválasztásához az összes parlamenti képviselő többségének szavazata szükséges (10. §).

Albánia közszolgálati intézményét (ART) az Irányító Tanács, a Főigazgató és a csak tanácsadói és előkészítő szereppel bíró igazgatóság vezeti (médiatörvény, 92. §). A Tanács elnökből és további 10 tagból áll, akik legalább 10 éves releváns tapasztalattal bíró szakértők közül kerülnek ki. A tagokat 5 évre a parlament választja, egyszer újraválaszthatóak; a jelölés joga a civil szervezeteket illeti meg (93–94. §). A Tanács elnökét a tagok megválasztása után választják, a parlament pályázatot ír ki, majd a bizottság választ a pályázók közül jelölteket a parlamenti választásra (95. §). A Főigazgatót a Tanács választja kétharmaddal, 5 évre [101. § (3) és 102. §].

A bemutatott szabályozások tétje a *média feletti hatalom megosztása*. A központi közigazgatásba betagozódó, társszabályozást nem ismerő keleties modellek ebből a szempontból komolyan kifogásolhatóak. A médiahatóságok tagjainak jogállását, választási eljárását tekintve a többes jelölés vagy többcsatornás delegálás, összeférhetetlenségi és szakmai szabályok működőképessége csak részben kínálnak megnyugtató konstrukciót. Az emberi jogi szervezetek monitoring vizsgálatai csak részben igazolják vissza ezek működőképességét, vagy sok esetben a törvényi szabályozások betartását. A kelet- és délkelet-európai médiatörvényeket ugyan az európai standardok alapján írják, de „a balkáni standardok alapján hajtják végre”.⁶⁶ Az intézményesített hatalommegosztás hiányosságaiából fakadó problémákat ilyen módon – az alább áttekintésre kerülő – tartalmi előírások csak részben tudják enyhíteni.

⁶⁵ Law on RTRS 46. § (1), Law on BHTV 26. §, Law on RTV FBiH 25. §. A választási eljárás nehézségeihez l. Dusan BABIC: Controversies about the Law on PBS of BiH Continue. IRIS 2008-9:4/3. Elérhető: <http://merlin.obs.coe.int/iris/2008/9/article3.en.html>

⁶⁶ Oxana GAMAN-GOLUTVINA: Conclusions. Media and Democracy in Transformation Design. In Marta DYCZOK – Oxana GAMAN-GOTUVINA (szerk.): *Media, Democracy and Freedom*. Bern, Peter Lang AG, 2009. 239.

2.2. Politikai diskurzusok támogatása és korlátozása a választási kampányokban

A választási kampányidőszak sajátos jogi szabályozási rezsimmal bír, amely a véleménynyilvánítás és a média szabadságának általános funkcióit némileg új oldaláról mutatja be. A kampányban a szereplők (jelöltek, választók, állam) és felületek mentén értékelhetjük a politikai diskurzusokat.

A kampányszabályozásnak több felületre van hatása, nemcsak a médiára és sajtóra, de a plakátolásra, személyes marketingre és választási gyűlésekre egyaránt. A kampányok felületeit tekintve, az alkotmányjogi kérdések a következők: a választók információhoz-tájékoztatáshoz való joga, a jelöltek-jelölőszervezetek információterjesztéshez való joga, a felületekhez való hozzáférés. Ezeket az elemeket átfogja továbbá az esélyegyenlőség általános értéke. Intézményvédelmi eszközként tekinthetünk azon szabályokra, amelyek révén

- ingyenes hirdetési időt biztosítanak a médiában;
- a jelöltek esélyegyenlőségének és a pluralizmus értékének támogatása érdekében állami finanszírozást nyújtanak, illetve biztosítják a részvétel jogát a kampányidőszak szervezett vitáiban;
- a választási gyűléseket megkülönböztetik az általános gyülekezési szabályoktól;
- plakátok közterületi elhelyezése legalábbis engedélyezett, továbbá a plakátok számára a hatóságok külön felületeket (hordozókat) tesznek elérhetővé.

A választási kampányok során a választók és a jelöltek jogait egyaránt szolgáló médiatevékenység vizsgálatok az Európa Tanács miniszteri bizottságának ajánlása⁶⁷ alapelveként a (közszolgálati) média információs társadalomban betöltött jelentőségét és függetlenségét, valamint a szabad és demokratikus választások szolgálatát fogalmazta meg.

Általánosságban, a törvényi szabályok alább kifejtett ismertetése előtt elmondható, hogy az EBESZ választási megfigyelési és jelentési alapján a demokratikus eljárások egyik legfontosabb sérelmét éppen a kampányidőszak törvénytelenégei okozzák. A médiafelületek biztosításának törvényi előírásait sok esetben egyszerűen nem tartják be, és a jogorvoslati út hatékonysága legalábbis kérdéses.

Az állam intézményvédelmi kötelezettségének tesz eleget, amikor felületeket biztosít a kampányüzenetek számára, a jelölteket és a választókat összekötő csatornák, médiumok szabad működését biztosítja, függetlenül attól, hogy a felületek ingyenesen vagy pénzért érhetőek el. Direkt korlátozással akkor találkozunk, amikor politikai reklámok, kampánytevékenység tilalmát írja elő a szabályozás. Fizikai korlátok a kampánycsend, a politikai hirdetésekre költhető összeg maximalása, a vásárolható reklámidő keretei, tartalmi korlátok mások jogainak és az alkotmányos rend stb. védelme. Indirekt lehet a korlátozás, ha olyan feltételeket teremt a jogszabály, amikor a médiumok ellenérdekeltek lesznek a kampányok, hirdetések közvetítésében (pl. ha kizárólag ingyenesen lehetne hirdetni, az a kereskedelmi csatornákat gazdaságilag tartaná távol a kampánytól).

⁶⁷ Recommendation CM/Rec(2007)15 of the Committee of Ministers to member states on measures concerning media coverage of election campaigns. L. még CDL-AD(2007)022; CDL-AD(2009)031. A választójoggal kapcsolatos Velencei Bizottsági állásfoglalásokat szerkesztett változatban lásd: CDL-EL(2013)006.

A politikai hirdetések szabályozásának áttekintése előtt előrebocsátható megjegyzés, hogy az elemző számára is zavarba ejtő a fehérorosz, orosz és ukrán kampányszabályozás részletessége. Míg Moldova rövidebben fogalmazza meg az alapvető és demokratikus kereteket, addig ezen országok hosszú oldalakon át részletezik a kampányeszközöket, a médiahasználatot és a választók tájékoztatáshoz való jogát. Ezek a szabályok így nehezen értelmezhető fordulatokkal terheltek, továbbá több esetben a demokratikus jogok biztosítása adminisztratív „garanciák” erdejében bolyong.

A fizetett politikai hirdetések lehetővé teszik a mindenkori ellenzéknek, hogy a kormányzati „sikerüzenetek” mellett megjelenhessen a médiában. Ez ugyan a médium típusától és gazdasági összefüggésektől függetlenül nem vizsgálható, a választási törvények szabályai mégis üzenetértékűek.

Fehéroroszországban ugyan megengedett a fizetett kampány, de az EBESZ megfigyelői szerint a 2012-es parlamenti választási kampányban nem voltak fizetett hirdetések.⁶⁸ Az orosz választási törvény kifejezetten előírja az állami országos és regionális TV- és rádiócsatornák számára, valamint az országos állami nyomtatott sajtótermékeknek, hogy kötelesek kampányfelületet biztosítani a kampányüzenetek számára. Fontos szabály, hogy a nem állami TV-k, rádiók és sajtótermékek szerkesztőségei akkor kínálhatnak fizetett felületet, ha már legalább egy éve regisztráltak az Orosz Föderáció területén (57. cikk). Ukrajnában a fizetett hirdetések lehetségesek, az esélyegyenlőség elvének tiszteletben tartásával, tisztességes árképzéssel és az átláthatóságot célzó kifizetési renddel (66–73. cikkek). Moldovában az állami és magán média-szolgáltatók egyaránt felkínálhatnak fizetett reklámidőt, egyenlő díjakkal és feltételekkel. A jelölőszervezetek naponta legfeljebb 2 perc terjedelmű műsoridőt vásárolhatnak [választási kódex 47. cikk (3) bekezdés].

Az ingyenes műsoridő biztosítása a kampányidőszakban kifejezetten a véleményszabadság objektív intézményvédelmét, a demokratikus közvélemény formálódásának garanciáját jelenti. Ezzel kapcsolatban azonban a véges lehetőségek és az egyenlő (tisztességes) hozzáférés szempontjait is figyelembe kell venni.

Fehéroroszországban a Központi Választási Bizottság közzéteszi azon médiaszolgáltatók (állami vagy helyhatósági médiumok) listáját, amelyek kötelesek legalább 20 nappal a választások előtt ingyen közzétenni a jelöltek programját. A törvény kissé régimódi szabállyal a programok közzétehető terjedelmét is korlátozza: elnökjelöltek esetén ez legfeljebb 5, képviselőjelölteknél legfeljebb 2 gépelt oldal [Választási tv. 46. cikk (4)–(5) bek.]. Az állami csatornák ingyenes műsoridejének struktúráját is szabályozza a törvény: a Választási Bizottság az ingyenes műsoridő egy részét vitaműsorokra jelöli ki [46. cikk (9) bekezdés]. Megjegyezhető, hogy a parlamenti választások történetében először 2012-ben adott le vitaműsört – igaz, felvételtől – az állami televízió.⁶⁹

Az orosz választási szabályozás értelmében a szövetségi listát állító pártok kampányeseményeiről köteles a TV, a rádió és a sajtó ingyenesen tudósítani [Választási tv. 51. cikk (4) bekezdés]. Az ingyenes reklámfelülethez azonban nem mindegyik párt jut hozzá: az a párt, amelyik az előző választáson nem ért el 3%-ot, nem kaphat ingyenes műsoridőt (57. cikk). Fontos,

⁶⁸ 2012. évi OSCE/ODIHR Final Report: <http://www.osce.org/odihr/98146?download=true>

⁶⁹ 2012. évi OSCE/ODIHR Final Report: <http://www.osce.org/odihr/98146?download=true>

a pluralizmus megvalósulását elősegítő szabály, hogy az ingyenes idő legalább felét választási vitaműsorokra kell felhasználni [58. cikk (4) bekezdés].⁷⁰

Az *ukrán* szabályok előírják, hogy a pártok az országos csatornákon 60 perc, a regionális csatornákon 20 perc műsoridőt kapnak, míg az egyéni jelöltek a választókerületben sugárzó csatornákon kapják ugyanezt a lehetőséget. Ez az időkeret a televízióban és rádióban külön-külön rendelkezésre áll. Az ingyenes műsoridőt két egyenlő részletben, a – legnézettebb – 19.00–22.00 óra közötti időszakban kell kiadni. (Választási tv. 72. cikk.)⁷¹

A *moldovai* szabályozás szerint a közmédiaokban vitaműsorokat kínálnak a kampányoló pártok részére, továbbá a teljes kampányidőszakra 2 óra ingyenes műsoridőt. Naponta 2 percnél többet azonban itt sem használhat egy párt. A vitaműsorok szervezését a központi választási bizottság hagyja jóvá, a magántulajdonban álló média esetében is [47. cikk (2)–(3) bekezdés].⁷²

Szerbia médiatörvénye értelmében a közszolgálati médiaszolgáltatók a választási időszakban ingyenesen és kiegyensúlyozottan közvetítik a pártok és jelöltek reklámjait, ugyanakkor a kereskedelmi csatornák közzétehetnek – diszkrimináció nélkül – fizetett hirdetéseket. A közszolgálati média számára tilos a fizetett hirdetések közzététele, továbbá belső szabályzatainak megfelelően vissza is utasíthat bizonyos programokat vagy „propagandaanyagokat”, amennyiben azok nem a választási kampányt szolgálják [78. cikk (6) bek., 106., 109. §].

Bosznia-Hercegovinában a közszolgálati műsorszolgáltatásról szóló törvény (32. §) szerint a szövetségi TV-rádió a pártok és jelöltek számára egyenlő feltételek mellett teszi lehetővé programjaik bemutatását, a kampányra szánt műsoridőt pedig ingyenesen teszi elérhetővé. A választási kódex⁷³ értelmében (1.11. cikk) bármely párt és jelölt szabadon folytathat kampánytevékenységet egész Bosznia területén, a hatóságoknak tilos bármiféle akadályt gördíteni a jelöltek, illetve a szavazók szabad mozgása (!) útjába. A fizetett hirdetések szabályai (16.12. cikk) szerint minden politikai szervezet számára egyenlő feltételekkel kell biztosítani a fizetett politikai hirdetések lehetőségét. A 16.13. cikk értelmében a kereskedelmi média is felajánlhat ingyenes felületet, egyenlő feltételekkel; a fizetett hirdetések időtartama hetente legfeljebb összesen 30 perc lehet.

Albánia választási kódexe (84. cikk) értelmében a kereskedelmi média csak a hírműsorokban foglalkozhat a kampánnyal, politikai hirdetéseket nem tehet közzé. A közmédia ingyenes műsoridőt biztosít a kampányban szereplők számára (80. cikk), amelyre vonatkozna az egyenlőség elve, azonban a választási kódex a pártok között differenciál az előző választási eredményeik alapján. A parlamenti mandátumok legalább 20%-át elnyert pártok számára legalább 30 perc műsoridőt osztanak el egyenlően, a TV-ben és a rádióban egyaránt, a többi parlamenti párt számára legalább 15 percet. A nem parlamenti, de jelöltet állító pártok számára 10-10 percet kell kiosztani a tévében és rádióban egyaránt.

⁷⁰ 2011. évi OSCE/ODIHR Final Report: <http://www.osce.org/odihr/86959?download=true>

⁷¹ 2012. évi OSCE/ODIHR Final Report: <http://www.osce.org/odihr/98578?download=true>

⁷² 2010. évi OSCE/ODIHR Final Report: <http://www.osce.org/odihr/75118?download=true>

⁷³ http://www.izbori.ba/Documents/documents/English/Laws/Election_Law_of_BiH-eng.pdf

A kampány során az esélyegyenlőséget különösen szolgálja, ha a médiamegjelenés tekintetében a jelöltek/pártok azonos, tisztességes elbírálás alá esnek. Azt fentebb láttuk, hogy a fizetett és ingyenes műsoridő rendelkezésre bocsátása során is érvényesül ez az elvárás.

A választási törvények által is alapelveként kezelt esélyegyenlőség megtalálható Fehéroroszország (46. cikk), Ukrajna (63., 66., 68. cikk), Oroszország (10. cikk (4) bek., 51. cikk (4) bek., 57. cikk (4) bek.),⁷⁴ Moldova (46. cikk), Szerbia (50–51. cikk), Bosznia és Hercegovina (16. cikk), Montenegró (64. cikk) és Albánia [78. cikk (2) bek., 80. cikk (2) bek., 81., 84. cikk] választási kódexében egyaránt.

2.3. A parlamenti viták nyilvánossága

A parlamentek funkciói között kiemelkedő szerepet játszik, szinte az összes hatáskört átfogja a politikai vita-funkció, a politikai küzdelmek számára intézményesített „aréna” biztosítása. Alább a parlamenti eljárások nyilvánosságát tekintem át, mert ez teremti meg a kapcsolatot a parlamenti viták (információk) és a közvélemény között. Az Európa Tanács 1997-ben elfogadott ajánlása⁷⁵ szerint a parlamentek úgy maradhatnak továbbra is a demokratikus intézményrendszer kulcsszereplői, ha az új információs technológiai eszközök széleskörűen használják és támogatják a minőségi újságírást.

A törvényhozó testületek nyilvános működése garancia arra, hogy a politikai vitákból a közvélemény informálódjon, segítséget kapjon a politikai állásfoglaláshoz, választási döntéséhez. A nyilvános működés megvalósulását az ülések nyilvánossága, az újságíróknak és más nézőknek az ülésteremhez való hozzáférése (karzaton való részvétel), valamint az ülések közvetítése jelenti.⁷⁶ Természetesen hozzájárul ehhez a parlament mint állami szerv, a működésére vonatkozó közérdekű információk (jegyzőkönyvek stb.) közzétételével is.

A nyilvános parlamenti ülésezést demokratikus, legitimációs és jogállami követelménye miatt az alkotmányok rendre deklarálják főszabályként. A zárt ülésezés ehhez képest – mivel alkotmányos elvről van szó – minősített többséggel lenne ésszerűen elrendelhető. Megjegyzem, hogy a bizottsági ülések nyilvánosságát is elvárják az európai alkotmányos standardok, ám ezek zárt ülésezése gyakoribb, egyszerűbb elrendelésük és a mögöttük álló szakmai-alkotmányos indokok is megalapozottabbak.

A *fehérorosz* alkotmány 103. cikke rögzíti a parlament mindkét házának nyilvános ülésezését, valamint azt, hogy államérdekből az összes képviselő többségének szavazatával zárt ülést rendelhessenek el. A képviselőház házszabálya⁷⁷ megismétli ezt a lehetőséget. A házszabály szerint a parlament munkájáról a polgárokat az állami rádió és televízió, valamint más médiumok

⁷⁴ Fel kell hívni a figyelmet arra a különös orosz szabályra, amely tiltja a negatív kampányt, pontosabban azt a törekvést, amely más pártok-jelöltek lejáratására, vagy irányukban negatív választói attitűd kiváltására irányul [62. cikk (5) bek. 2.].

⁷⁵ RES. 1142 (1997) on parliaments and the media.

⁷⁶ Az ezekkel kapcsolatos alkotmányos követelmények elvi kifejtéséhez l. SMUK Péter: A parlamenti nyilvánosság alkotmányos garanciái Közép-Európában. *Jog-Állam-Politika*, 2014/1. 69–87.

⁷⁷ <http://house.gov.by/index.php/,6114,,,0,,,0.html>

tájékoztatják. (Házaszabály, 77. cikk.) A médiatörvény (35. cikk) értelmében az újságíróknak joguk van az állami szervekhez történő akkreditációhoz, azt „indokolatlanul” nem lehet megtagadni.

Az orosz föderáció alkotmánya 100. cikkében szintén a törvényhozás mindkét házában ülésezését nyilvánosnak rendeli, egyben feljogosítja azokat, hogy házaszabályukban meghatározott esetekben zártan üljenek. Az Állami Duma házaszabálya⁷⁸ a működés alapelvének tekinti a szabad vitát és a nyilvánosságot, s egyben a média jelenlétét is megengedi (28. és 37. cikk). A 37. cikk részletezi a zárt üléssel kapcsolatos szabályokat (az ülés elrendelése többségi szavazással történik), azon a média képviselői nem vehetnek részt, kép és hang rögzítésére alkalmas eszköz, telefonszám nem lehet az ülésterembe vinni. A zárt ülés jegyzőkönyve titkosított dokumentum. Megjegyzendő, hogy a vizsgált parlamentek közül egyedül a Duma honlapján található élő (online) közvetítést elérhetővé tevő link.⁷⁹

Ukrajna alkotmánya (84. cikk) szerint a Verkhovna Rada ülései nyilvánosak, zárt ülést az összes képviselő többségének szavazatával lehet elrendelni. A médiatörvény értelmében a parlamenti ülések közvetítése szerződéses alapon és az államrend tiszteletben tartásával lehetséges [49. cikk (3) bek.].

Moldova alaptörvénye a 65. cikkben rendelkezik a nyilvános ülésekről, fenntartva a törvényhozásnak a zárt ülés elrendelésére vonatkozó jogát. Ez utóbbit a házaszabály⁸⁰ 99. cikke fejt ki, amely szerint a képviselők többségi szavazással döntenek, erre javaslatot a házelnök, a frakciók vagy legalább 5 képviselő tehet. Az állami rádió és televízió közvetíthet a nyilvános ülésekről, a médiatörvény szabályainak megfelelően. [A médiatörvény 51. cikk (3) bekezdése szerint az állami rádió- és televíziótársaság ingyen és élőben közvetítheti az üléseket.] A parlament jegyzőkönyveit a honlapon közzé kell tenni, továbbá a házaszabály szerint a törvényhozás működésével kapcsolatban tájékoztatást csak a sajtószolgálat adhat. A házaszabály 100. cikke szerint az üléseken a képviselőkön kívül részt vehetnek a diplomáciai képviselők, az ombudsman, a média képviselői, továbbá meghívás alapján mások is. A hivatalos állandó meghívókat állítja ki az újságírók részére. A parlamenti ülés nyugalmának megzavarásától a meghívottak/részvevők kötelesek tartózkodni, akár csak a tetszés vagy rosszallás kinyilvánításától – ellenkező esetben az üléstermet el kell hagyniuk.

Szerbia alkotmánya nem rendelkezik a nemzetgyűlés nyílt ülésezéséről, viszont a parlamentről szóló törvény a parlament munkáját nyilvánosnak írja elő (11. cikk). A nemzetgyűlésben külön üléshelyeket kell rendelkezésre bocsátani a sajtó és média képviselői, megfigyelők és az érdeklődő polgárok számára. A nemzetgyűlés munkájáról tudósító akkreditált újságírók jogosultak az üléseken személyesen részt venni; számukra ezen munkájukhoz minden szükséges feltételt meg kell teremteni. A nyilvánosság kizárható az ülésekről (255–256. cikk). A zárt ülésekről csak külön felhatalmazás alapján lehet a média képviselőit tájékoztatni. A parlament egyes munkaszerveinek ülései is nyilvánosak, azonban ennek korlátozásáról az adott szervezeti egység maga dönthet.

⁷⁸ <http://www.consultant.ru/law/review/lawmaking/reglduma/>

⁷⁹ <http://www.duma.gov.ru/#parlament-tv>

⁸⁰ <http://www.parlament.md/Parlamentarism/FunctionareaParlamentului/tabid/98/language/en-US/Default.aspx>

Bosznia és Hercegovina Alkotmánya értelmében a parlament mindkét háza teljes jegyzőkönyveit nyilvánosságra kell hozni, valamint kivételes, a házszabályokban szabályozott eseteket leszámítva nyilvános ülésen folytatja tárgyalásait (IV. cikk 3.i. pont). A házszabály H) fejezete rendelkezik a parlamenti munka átláthatóságáról (!) és az információszabadságról. A képviselőház átlátható módon kell, hogy működjön, és munkájáról időszerű, objektív és teljes körű tájékoztatást kell adni a közvélemény számára. Minden érdeklődő számára, az információszabadságról szóló törvény rendelkezéseinek is megfelelően, azonos feltételekkel kell hozzáférést biztosítani. A „legfontosabb” tevékenységekről szóló dokumentumokat elektronikus módon és a nyomtatott sajtóban is hozzáférhetővé kell tenni. A polgárok és a média képviselői számára biztosítani kell az ülésterembe való belépést, a kifejezetten az erre a célra a házbizottság által kijelölt területen, helyen. A képviselők titoktartásának tárgyait érintő napirend eseteiben az ülést a média, illetve a közönség részvétele nélkül kell megtartani (91–93. cikkek).

Albánia Alkotmánya (79. cikk) értelmében a parlament ülései nyilvánosak. Zárt ülést a köztársasági elnök, a miniszterelnök vagy a képviselők együtödének kezdeményezésére lehet elrendelni, amelyhez az összes képviselő többségének szavazata szükséges. A költségvetési és pénzügyi tárgyú törvényjavaslatokat nem lehet zárt ülésen tárgyalni, ami üdvözlendő garanciális szabály.

A parlamenti munka nyilvánossága megvalósul a törvényalkotási eljárás nyilvánosságában, a nyomtatott és audiovizuális média általi beszámolókból, a parlamenti kiadványok révén, a parlament honlapján, valamint támogatja mindezt a parlament belső audiovizuális rendszere. A média képviselőinek akkreditációs szabályait maga a parlament fogadja el (105. cikk). Az albán köztelevízió közvetíti a plenáris ülés munkáját, különösen a kérdésesre-interpellációkra fenntartott órát, a bizalmi kérdés tárgyalását, a vizsgálati tevékenységekről készült jelentések tárgyalását, a törvényalkotást stb. Az alkotmánymódosítások tárgyalásának szabályai ezen eljárás televíziós közvetítését külön kiemelik.

Általában megállapítható, hogy a parlamenti diskurzusok nyilvános gyakorlata biztosított azokban az országokban is, amelyek a médiaszabályozásaik tekintetében hiányérzetet keltettek. A nyilvánosság felületei részben a klasszikus részvételi jogok révén jönnek létre, de előremutató, hogy az interneten mind nagyobb mennyiségben található információ a törvényhozás működéséről.

3. Összefoglalás

A vizsgált kelet-európai államok alkotmányi szabályozása alapelveiben tükrözi, részletszabályai-ban korlátozza a demokratikus közvéleményt támogató, az európai alapjogi standardok által elvárt jogintézményeket. Az áttekintés rámutatott azokra a szabályozási pontokra, amelyek korlátozzák a média és a közvélemény jogait, valamint felhívta a figyelmet arra is, hogy a megengedő szabályok ellenére a joggyakorlat kritikus mértékben eltávolodhat a jogállami működéstől. Mindezek nem csupán a véleményszabadság érvényesülését korlátozzák, hanem a demokratikus legitimitációval kapcsolatos agályokat is felvetnek.

A közép-kelet-európai államok több esetben csak a legutóbbi években fogadtak el minőségi médiajogi és információszabadság-törvényeket, és megállapítható, hogy nem vezet egyenes út a szabad politikai diskurzusok intézményi garanciáihoz. A vizsgált országok számára igazoz-

dási pontokat, standardokat elsősorban a nemzetközi egyezményekben találunk, amelyek között elsősorban az Európa Tanács keretében elfogadott dokumentumokat kell említenünk. A vizsgált országok egy része az EU szomszédságában, integrációs ambícióik nyomán a jogharmonizációban is eredményeket igyekeznek felmutatni. A joggyakorlatot azonban sokszor a politikai ambíciók uralják, és a nemzetközi jogvédelem csak közvetett segítséget nyújthat a visszaságok esetén. Úgy vélem, az állam által biztosított diskurzusfelületek megfelelő feltételrendszere még kevésbé egyértelmű dogmatikával rendelkezik, a jogérvényesítő szervek (pl. médiahatóságok) jogalkalmazása is csak további intézményi garanciák révén mutathat előre. Az áttekintésünk alapvető tézisei a következők voltak.

- *A médiahatóságok jogállása* – alapvetően független szervként intézményesítik-e őket, s ha a parlament választja is a hatóság tagjait, az eljárásnak direkt politikai befolyást kiszűrő elemei vannak-e. Azt, hogy a tagokat szakértők sorából kell választani, gyenge korlátnak tekintjük, a parlament minősített többségű döntése vagy külső, független szervek jelölési joga már jobban „megosztja” a média feletti hatalmat. Kedvezőtlenül értékelhetjük ebből a szempontból az orosz és fehérorosz hatóságok függetlenséget nélkülöző jogállását, de a nyugat-balkáni országokban ismert, civil szervezetek általi jelölési eljárás sem jelent valós intézményi függetlenségi garanciát a testületek tagjai tekintetében.
- *A közszolgálati média vezetése* – alapvetően az előző pontban leírt megfontolások nyomán, és az előzőben említett országok hasonló intézményi hiányosságokat mutatnak.
- *A médiában ingyenes és fizetett műsoridő megléte* – az ingyenes felület kampánytámogatásnak is minősíthető, míg a fizetett hirdetések a kormány túlsúlyát legalább anyagi alapon ellensúlyozni képes lehetőséget kínálnak. Mivel az ingyenes műsoridő szűkösen áll rendelkezésre, a közmédia biztosította felület elosztását az esélyegyenlőség elve alapján kell elvárnunk. A teljes egyenlőséget azonban a hatékonyság elvének prizmáján keresztül érvényesítik a törvények.
- *A parlamenti viták nyilvánossága* – összeköthető-e a parlamenti diskurzus a közvéleménnyel a nyilvánosság révén, milyen garanciák léteznek a zárt ülés elrendelésére. Itt a minősített többségű határozathozatalt, az alapul szolgáló indokok pontos meghatározását és az alkotmányos szabályok létét tekinthetjük garanciának. Ennek a vizsgált országok csak egy része felel meg.
- *A közmédiára vagy a belső audiovizuális rendszerre korlátozzák-e a parlamenti ülésekről való közvetítés jogát* – a kereskedelmi és egyéb médiaszolgáltatók kitiltása komoly sérelmeket okoz a megfelelő tájékoztatásban. A parlamenti viták közvetítése az információszabadsággal párosulva képes a közvélemény diskurzusait táplálni, akkor is, ha a pártok gyakran más felületeket is használnak a közvélemény befolyásolására.

„A személyes és a nyilvános titokzatos keveréke”: szakmai határok és az újságírás ideológiája

TÓFALVY TAMÁS*

„A helyzet azért nehéz, mert nem látunk egységes érdekképviseletet. Nekünk nagyon könnyű lenne, ha kötelezővé tehetnénk a mellényviselést, de ezt nem tehetjük. Csinálhatnánk egy regisztrációs rendszert, kiadhatnánk egy országos igazolványt, amit bármelyik újságíró kiválthatna, de ez felvet egy kérdést, hogy ki az újságíró. Ha valaki tízszer követ dobál, tizenegyedszerre meg azt mondja, hogy újságíró, mert van egy weboldala, akkor ezt a személyt újságírónak kell-e tekinteni? Ezt a kérdést én nem akarom megválaszolni, csak felvetem. Döntsék el az újságírók maguk, ez az ő érdekük is.”

Tóth Gábor budapesti rendőrfőkapitány az Index interjújában¹

„Miért írhat újságot az, aki nem újságíró?”

Egy kérdés a Gyakorikerdesek.hu oldalról²

Bevezetés: az újságírás határai

Az újságírószakmáról szóló közbeszéd egyik fő kérdése kezdetektől fogva így szól: ki számít újságírónak, és ki nem? A kérdés természetesen nem pusztán elméleti érdekessége, hanem az adott korok szerint változó, nagyon is gyakorlati, mindennapi relevanciája miatt volt és van folyamatosan a napirenden. Különösen az olyan időszakokban – mint amilyen a jelenlegi is –, amikor a szakma tagjai úgy érzik, hogy a professzió veszélyben, fenyegetett helyzetben van.

Kik azok, akik tudósíthatnak egy eseményről, és kik azok, akik nem? Kik azok, akik legitim tagjai lehetnek egy szerkesztőségnek, és kik nem? Ki az, aki bírhat az újságírónak járó jogokkal és törvényi védelemmel, és ki nem? Mi számít újságírásnak, és mi nem? Rögtön felfedve a kártyákat: úgy vélem, ezekre a kérdésekre nincsenek végső, általános és biztos válaszok. Talán éppen ennek köszönhető, hogy maguk a kérdések viszont újra és újra felmerülnek, az adott társadalmi, kulturális és technológiai kontextusnak megfelelő új hangsúlyokkal.

Ahogy az a rendőrfőkapitány fent idézett nyilatkozatából is kiolvasható, az újságírás vélt határaival kapcsolatban több potenciális hatókörben is fel lehet vetni ezeket a kérdéseket. Egy-

* Egyetemi adjunktus, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar. E-mail: tamastofalvy@gmail.com. A tanulmány megírását az MTA BTK Médiatudományi Kutatócsoportja támogatta. A kutatás az Európai Unió és Magyarország támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program” című kiemelt projekt keretei között valósult meg.

¹ Egy röpké előállítás benne van a pakliban. *Index*, 2007. november 24. <http://index.hu/belfold/tg4350/>

² Miért írhat újságot az, aki nem újságíró? *Gyakorikerdesek.hu*, 2013. július 2. http://www.gyakorikerdesek.hu/kultura-es-kozossseg_szokasok-etikett_4538888-miert-irhat-ujsgot-az-aki-nem-ujsgiro

felől a magukat nem újságíróknak tartó, rendkívül változatos rétegekből érkezhethet az igény a határok megvonására: az államtól, egyes hivataloktól, ügynökségektől vagy éppen egyszerű állampolgároktól. Másfelől pedig megszülethet magában a szakmai közegben is, azaz a magukat valamilyen módon újságíróknak tartó csoportok közötti egyeztetések során.

Ebben a tanulmányban azzal foglalkozom, hogy az újságírószakmán belül milyen ideológiai alakzatok szolgálnak alapul a kérdések felvetéséhez, illetve ami még fontosabb, a válaszok legitimálásához. Mert bármennyire is megválaszolhatatlan ez a kérdés, mégis, *bizonyos válaszok* mindig születnek: a gyakorlatilag bármilyen típusú „intellektuális tevékenységet”³ folytató közösségekben széles körben elterjedtek az olyan diskurzusok, amelyek a közösségen belül és azon kívül elhelyezkedő tevékenységeket (és azok művelőit), illetve a közösségen belüli hierarchikus szinteket kísérlik meg elkülöníteni. Az összefoglaló néven *határmunkálatnak* nevezett tevékenység alapvetően az adott közösségi hálózaton belüli értékekre épül, és arra irányul, hogy a riválisnak látott tevékenységeket (és természetesen azok művelőit) kirekessze, valamint az értékrendszerhez való illeszkedés mértéke alapján kialakítsa és legitimálja a közösségen belüli hierarchiát. Az újságírószakma esetében az újságírás és nem újságírás határait, valamint az újságírók csoportján belüli hierarchiákat, a jó és a rossz újságírás, illetve újságírók megkülönböztetését.

1. Határmunkálatok, kultúra és közösség

A társadalomkutatás számos ága megkísérelte már leírni és értelmezni a határmunkálatokat,⁴ melyek a társadalom legkülönbözőbb szegmenseiben megtalálhatóak. Megfigyelhetőek például a nacionalista vagy osztályközpontú diskurzusokban,⁵ ahol egy nemzethez vagy egy adott társadalmi réteghez való tartozás vagy nem tartozás kritériuma áll a középpontban. A legtöbb zenei szubkultúra vagy színtér diskurzusaiban,⁶ ahol a hitelesség eltérő fogalmai, értelmezései kerülnek előtérbe, elkülönítendő nemcsak az egyes közösségeket, de a közösségeken belüli csoportokat is. Jelen vannak továbbá az *undergroundnak* és *mainstreamnek* tekintett közösségi,

³ T. F. GIERYN: Határmunkálatok és a tudomány elhatárolása a nemtudománytól: feszültségek és érdekek a tudósok szakmai ideológiáiban. In KUTROVÁTZ–LÁNG–ZEMPLÉN (szerk.): *A tudomány határjai*. Budapest, Typotex, (1983) 2008. 173–194.

⁴ M. LAMONT – MOLNÁR V.: The Study of Boundaries in the Social Sciences. *Annual Review of Sociology*, (2002) 28. 167–95.

⁵ B. ANDERSON: *Elképzelt közösségek*. Budapest, L'Harmattan, (1983) 2006.; P. WILLIS: *A skacok: Iskolai ellenkultúra, munkáskultúra*. Budapest, Új Mandátum, (1977) 2000.; U. ECO: *Ellenséget alkotni*. Budapest, Európa, 2011. 8–35.

⁶ H. S. BECKER: The Culture of a Deviant Group: The Dance Musician. In K. GELDER – S. THORNTON (szerk.): *The Subcultures Reader*. London, Routledge, 2005. 55–65.; P. HODKINSON: *Goth: Identity, Style and Subculture*. Oxford, Berg, 2002.; P. HODKINSON: „Net.Goth”: Online Communication and (Sub)Cultural Boundaries. In MUGGLETON–WEINZEIRL (szerk.): *The Post-Subcultures Reader*. Oxford, Berg, 2003. 285–298.; TÓFALVY T.: Myspace-bandák és címkézés-háborúk: Az online közösségi alkalmazások és a deathcore színtér esete. *Replika*, 2008. 65. 217–233.

művészeti tevékenységek,⁷ a tudomány és nem tudomány⁸, az egyes tudományágak⁹ vagy szakmák, professziók elhatárolását célzó diskurzusokban is.¹⁰

Bár a közösség, a határ és az érték fogalmának végső, esszenciális és pontos meghatározása minden bizonnyal lehetetlen – nemcsak a mindennapokban, de a társadalomtudományban is –, mégis, az egyes társadalmi gyakorlatokban világosan kivehetőek az ezekhez a fogalmakhoz való társas, diskurzív viszonyulás hol hasonló, hol eltérő módozatai. Ezeknek a szempontoknak az előtérbe helyezése – azaz az esszenciális különbségek keresése helyett a közösségi gyakorlatra való fókuszálás – adja a fő módszertani hozzáállását a határmunkálat-tanulmányoknak. Ahogy Thomas F. Gieryn fogalmaz a tudomány határmunkálatainak vizsgálata kapcsán:

„[...] Az újabb elemzések azt mutatják, hogy a tudomány elhatárolására tett kísérletek kudarcba fulladtak, a tudományos és egyéb ismeretek közti határvonal létének *feltételezése* elégtelen kiindulópont a tudományszociológia számára” – írja, majd így folytatja: „a tudomány jellegzetességeit nem belső sajátosságnak vagy potenciálisan egyedinek tekintem, hanem a tudósok ideológiai erőfeszítésének részeként vizsgálom, amellyel igyekeznek megkülönböztetni saját munkájukat és annak eredményét a nem tudományos intellektuális tevékenységektől.”¹¹

A határmunkálatok e gyakorlatias, diskurzív megközelítése tehát nem feltételez abszolút határokat vagy lényegeket az egyes csoportok, szakmák, közösségek tevékenységében, hanem a vélt különbségek társas konstrukcióját, retorikáját és kommunikációját vizsgálja. Ebből a módszertani hozzáállásból természetesen sem az nem következik feltétlenül, hogy ezek a lényegeket nem léteznek, ahogy az sem, hogy minden egyes tevékenység körülhatárolása ugyanolyan egyszerű vagy éppen problematikus volna, sőt. A pontos határok vagy a lényegeket ismeretelméleti feltárása (vagy legalábbis annak szándéka) nélkül is látható, hogy amíg egyes tevékenységek határmunkálatai viszonylagos társadalmi konszenzus által övezettek, addig más tevékenységekét élénk vagy egyenesen dühödtt viták veszik körül – és éppen ez a kettősség a határmunkálat-tanulmányok egyik terepe.

⁷ S. THORNTON: *Club Cultures: Music, Media, and Subcultural Capital*. Middleton, CT, Wesleyan, 1996.; TÓFALVY T.: Underground és közösségi média: Hogyan termelődik újra az underground kulturális tőke a zenei színtereken a korlátlanul hozzáférhető zene korában? In GULD Á. – HAVASRÉTI J. (szerk.): *Zenei szubkultúrák médiareprezentációja: stílusok, színterek, identitáspolitikák*. Budapest–Pécs, Gondolat, 2012. 24–39.; VITOS B.: Discursive Demarcation and Identity Construction in the Czech Psytrance Scene: Experiential Versus Ideological Motivations. *Eastbound*, 1. (2012). <http://eastbound.eu/2012/vitos>

⁸ GIERYN i. m. (4. lj.); T. F. GIERYN: *Cultural Boundaries of Science: Credibility on the Line*. Chicago, IL: University of Chicago Press, 1999.; KUTROVÁTZ–LÁNG–ZEMPLÉN: *A tudomány határai*. Budapest, Typotex, 2008.; KUTROVÁTZ–LÁNG–ZEMPLÉN: *Határmunkálatok a tudományban*. Budapest, L'Harmattan, 2010.

⁹ GYIMESI J.: Demarkáció és határmunkálatok a pszichoanalízis történetében. In KUTROVÁTZ–LÁNG–ZEMPLÉN (szerk.): *Határmunkálatok a tudományban*. Budapest, L'Harmattan, 2010. 21–34.; TÓFALVY T.: Megismerhető diskurzusok. Kognitív tudomány, diskurzív pszichológia és az elbeszélés nehézségei. *Replika*, 2006. 55–57. 205–214.

¹⁰ S. C. LEWIS: The Tension Between Professional Control and Open Participation: Journalism and its Boundaries. *Information, Communication & Society*, 15(6) (2012) 836–866.

¹¹ GIERYN i. m. (3. lj.) 174.

2. Szakmák és határmunkálatok

Ez az általánosan megfigyelhető feszültség a társas „intellektuális tevékenységek” egy speciális csoportja, az úgynevezett szakmák esetében is fennáll. Vannak olyan professziók, melyek széles körű társadalmi megbecsültségnek örvendenek, és nagyon kevesen vitatják képviselőinek legitimitását (mint például napjainkban az orvosoké vagy a jogászoké), és vannak olyanok, amelyek folyamatos ösztűz alatt állnak. Nemcsak a tágabb társadalom felől támadják őket (mint például a politikusokat vagy bölcseket), hanem saját köreiken belül is élénk diskurzusok folynak az önmeghatározás és elhatárolás fontosságáról – mint például a filozófiában vagy az újságírásban. Mindezeknek a konfliktusoknak a megléte felveti az alapvető kérdést: mikor, mitől minősül valami szakmának, és mikor nem?

Ahogy a hasonló elkülönítési dilemmákra a tudománytörténetben és -szociológiában, úgy a szakmák szociológiájában is számtalan megoldási javaslat született a fogalom, kategória meghatározására. Witschge és Nygren¹² Selander és Freidson munkái nyomán például a következő tényezőket tartja alapvetőnek ahhoz, hogy egy közösséget szakmainak lehessen tekinteni. Tudásmonopólium (a professzió kivül senkinek sincsen meg a tudása és képessége elvégezni az adott munkát); a munka világos meghatározása és hatalom a kívülállóknak a közösségen kívül tartására; élénk szakképzés és kutatás; erős szervezetek etikai szabályokkal és standardokkal; ideológia, amely inkább a munka minősége, mint annak jövedelmezősége felé való elköteleződést követel meg a művelőktől.

Ezek a viszonylag rugalmas definíciókísérletek is hasonló problémákkal küszködnek, mint a tudomány esszencialista demarkációs kísérletei. Nem reflektálnak a szakmák idő- és térbeli változásaira, az egyes tevékenységek változó kereteire és az ezek meghatározásában szerepet játszó társadalmi státuszt övező konszenzus vagy éppen vita szerepére sem. Mivel a professzionálisnak általában, és a konkrét hagyományoknak a meghatározása is alakul térben és időben, ezért mind az összefoglaló definíció, mind az egyes területek pontos elhatárolása is hasonlóan problematikus, mint a tudomány vagy az egyes tudományágak elhatárolása. Az egyes szakmák aktuális pozíciója, határuk társadalmi elismertsége, belső konszolidációs állapota jellemzően hosszú történeti folyamatok és kulturális kontextusok átfedésében alakul. Erre a problémára reflektált egy hasonló, praxisközpontú fordulat a szakmák szociológiájában is, eltávolodva az esszenciális meghatározásigénytől, és egyre inkább a diskurzusokban fellelhető elhatárolási stratégiák, öndefiníciók vizsgálatára koncentrálnak.¹³

Hogy egy szakmai tevékenység mégis miben különbözik más, tetszőleges intellektuális tevékenységektől (más professzióktól és a nem professzionális tevékenységektől), arra tehát éppen a demarkációs diskurzusokban fellelhető elkülönítési stratégiák, retorikák és azok kulturális kontextusai adhatják meg a választ. Illetve válaszokat, hiszen a legtöbb esetben nem egyöntetű konszenzus keretében, hanem viták keresztüztüében formálódnak a szakmaiság folyamatosan változó határai. Bármennyire is problémás elméletben a szakma mint olyan meghatározása, il-

¹² T. WITSCHGE – G. NYGREN: Journalism: A Profession Under Pressure? *Journal of Media Business Studies*, 6(1) (2009) 37–59.

¹³ LEWIS i. m. (10. l.).

letve az egyes specializációk elhatárolása, az elhatárolás folyamata a gyakorlatban természetesen megállás nélkül zajlik, ahogy azt Thomas Gieryn a tudomány praxisával kapcsolatban találóan megjegyezte:

„Miközben szociológusok és filozófusok a tudománynak az intellektuális tevékenységek közötti különleges helyzetéről vitáznak, a demarkáció rendszeresen megtörténik a mindennapi gyakorlatban: oktatásügyi hivatalnokok olyan tanmeneteket dolgoznak ki, amelyek tartalmazzák a kémiát, de ki-rekesztik az alkímiát; a National Science Foundation által alkalmazott kritériumok alapján fizikusok kaphatnak támogatást, parapszichológusok viszont nem; a folyóiratok szerkesztői egyes kéziratokat tudománytalanságuk okán utasítanak el. Hogyan megy végbe a tudomány elhatárolása ezekben a gyakorlati esetekben, amelyek távol állnak egyes kutatók azon – szemmel láthatólag hiábavaló – kísérleteitől, hogy meghatározzák a tudomány lényegének és egységiségének mibenlétét? A demarkáció nem csupán analitikus probléma: mivel az anyagi eszközök és a szakmai lehetőségek jelentős részével csak a »tudósok« élhetnek, nem pusztán elméleti kérdés, hogy ki foglalkozhat tudománnyal és ki nem.”¹⁴

Hiába problémás a rendelkezésre álló kritériumok mentén élesen elkülöníteni egy-egy szakma művelőit és nem művelőit, ez a folyamat a mindennapokban töretlenül lezajlik, ami a szakmák képviselőinek jól felfogott érdekében áll, hiszen minél legitimebbnek látszik egy szakma, tagjai annál biztosabban részesülhetnek a szakmának jutó forrásokból és a társadalmi státusz, társadalmi tőke hasznaiból.¹⁵

3. Szakmai határmunkálatok és értékek az újságírásban

Az újságírásról és az újságírókról szóló, különösen éles kortárs viták nem pusztán az újságírás jelenlegi átalakulásában gyökereznek, hanem a szakma sajátos természetében és értékekhez való viszonyulásában is. Az újságírás meghatározása, legitimálása és elhatárolása mindig is konfliktusok sorát váltotta ki, amelyek a változó kulturális és technológiai kontextusokban eltérő mértékű kihívások elé állították a tartalom-előállítókat és -fogyasztókat. Az újságírószakma az elmúlt két-háromszáz évben számos formát öltött és sokféle funkciót töltött be a legkülönbözőbb kulturális közegekben, legitimációs stratégiái, ideológiái is ennek megfelelően változtak. De hogyan függenek össze mindezek a diskurzív alakzatok és a szakma társadalmi meghatározása, megalkotása?

¹⁴ GIERYN i. m. (3. lj.) 174.

¹⁵ P. BOURDIEU: Gazdasági tőke, kulturális tőke, kapcsolati tőke. In Angelusz Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Új Mandátum, (1986) 1997. 156–177.

3.1. Kvázi-szakma, intézmények, hivatás

A szakmák szociológiájának szakirodalmában még az általában vett szakma meghatározásánál is nagyobb kihívást jelent az újságírás világos meghatározása. Ahogy Svenni Høyer és Epp Lauk panaszozik az újságírás professzionalizációja történetét áttekintő írásukban:

„A szakmaisággal foglalkozó társadalomtudományos szakirodalom jellemzően megtagad minden lehetséges professzionális státuszt az újságíróktól. Az újságírókat komplex szervezetekben foglalkoztatják, ahol egy hatékony bürokrácia alkotja a közvetlen környezetüket. Mégis, szociológiai szempontból az újságírás visszaveri a precíz meghatározásra törekvő kísérletek túlnyomó részét, és továbbra is a személyes és a nyilvános egyfajta titokzatos keveréke marad.”¹⁶

A „titokzatos keveréknél” egy talán jobban használható fogalom a *kvázi-szakma* (semi-profession),¹⁷ mely érzékeltetheti az újságírás professzionalizációjának feszültségekkel teli állapotát: bár a szakmákkal szemben támasztott egyes „esszenciális” követelményeknek alkalmanként ugyan igen, de az összességüknek egyszerre már semmiképpen sem felel meg.

Az újságírás professzionalizációja körüli diskurzus történeti alakulását szemlélve úgy tűnik, hogy ugyan változó intenzitással és hangsúlyokkal, de mindig is problematikus volt meghatározni az általánosan érvényes alapvető tulajdonságokat és követelményeket. A közélettel foglalkozó, határozott időközönként megjelenő nyomtatott sajtótermékek jelentősebb mértékben először a 18. századi Nagy-Britanniában és – a forradalom utáni – Franciaországban terjedtek el.¹⁸ Ekkor a lapokként vagy más nyomtatott publikációként (könyvek, folyóiratok, pamflettek) megjelenő nyomtatott művek között nem húzódott éles határ,¹⁹ így azok szerzői sem tartoztak ennek alapján szigorúan elkülönített szakmai közösségekhez – akárcsak más szellemi tevékenységek, mint például a tudomány művelői sem. A tudományos vagy szakmai hitelesség sem egy adott szakmai közösség határainak megalkotásához kapcsolódva, hanem egy jóval tágabb kulturális keret, a gentleman-kultúra kései praxisában konstruálódott meg:²⁰ egy adott szellemi gyakorlat igazságát, helyességét nem az azt művelők autonóm közössége, hanem az erre a szerepre alkalmas, megbízhatónak, igazmondónak és hitelesnek tartottak (a gentlemannek) verifikálhatták. Mivel ebben az eljárásban az elsődleges határ nem a szakma és a nem szakma között húzódott, ezért a megfelelőnek vagy nem megfelelőnek tartott praxis körüli konfliktusok sem a még nem létező szakmai határok megvitatásáról szóltak.

Maga a kérdés, hogy hogyan is lehetne meghatározni autonóm módon az újságírás szakmai gyakorlatát és annak professzionális művelőit, először a 19. században merült fel.²¹ Össze-

¹⁶ S. HØYER – E. LAUK: The Paradoxes of the Journalistic Profession. *Nordicom Review* 2, (2003) 11.

¹⁷ M. ALDRIDGE – J. EVETTS: Rethinking the concept of professionalism: The case of journalism. *British Journal of Sociology* 54(4) (2003) 547–564.; WITSCHGE–NYGREN i.m. (12. lj)

¹⁸ J. L. CHAPMAN: *Comparative Media History*. Cambridge, Polity Press, 2005.

¹⁹ HØYER–LAUK i. m. (16. lj.) 3–16.

²⁰ S. SHAPIN: *A Social History of Truth: Civility and Science in Seventeenth-Century England*. Chicago, Univ. Chicago Press, 1994.

²¹ HØYER–LAUK i. m. (16. lj.) 3–16.; J. L. CHAPMAN – N. NUTTALL: *Journalism Today: A Themed History*. Hoboken, NJ, Wiley-Blackwell, 2011.

függésben az újságírás mint fizetett tevékenység intézményesülésével, a szakmai önszerveződés – az első újságíró-szövetségek és szakszervezetek – kialakulásával, illetve már a 19. és 20. század fordulóján, az első egyetemi szintű újságíróképzések kezdeményezésével. Az egyetemeken maguk a képzések nagyjából egy évtizeddel később jelentek meg: az első újságírás tanszék az Egyesült Államokban (és egyben a világon) a Missouri Egyetemen alakult meg 1908-ban, majd az Indianai Egyetemen 1911-ben és a Columbia Egyetemen pedig 1912-ben. Az első európai egyetem, amely tanszéket hozott létre – Høyer-Lauk szerint²² –, a Lipcsei Egyetem volt 1916-ban.

Az önmeghatározás igénye mindenekelőtt azzal a körülménnyel fejlődött együtt, hogy a lapokat előállító szervezetek mérete a 19. század elejére már megkövetelte a világos szervezeti hierarchia kiépítését. A formális munkáltatói–alkalmazotti hierarchia és az általános iparosítás pedig szükségessé tette a munkarend, a feladatkörök és a felelősségi területek pontosabb körülírását, beosztását. A kontinentális Európában, Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban is ekkor stabilizálódtak a nagyrészt ma is élő, az írott tartalom-előállításban (is) megtalálható beosztások, többek között a főszerkesztő, felelős szerkesztő, olvasószerkesztő, szerkesztő, rovatvezető, riportter, újságíró pozíciói.

Ugyanerre az időszakra, a nyomtatott sajtó klasszikus üzleti modellje stabilizálódásának korszakára tehető a lap tartalmáért és annak menedzseléséért felelő szakemberek máig érvényes kooperációjának intézményesülése is. Az írott tartalom klasszikus értékesítési modellje szerint a szerkesztőség kizárólag a tartalom előállításával, a cikkek között található reklámfelületek értékesítésével pedig a menedzsment foglalkozik. A lapkiadás menedzsment oldalán is ezzel a felosztással alakultak ki az üzleti oldal rutinjai, finanszírozási sémái és a tágabb médiaszakma részeként az ezzel foglalkozók hierarchiája is, a reklámértékesítőktől a kommunikációs menedzserek és humán erőforrás-osztályokon át egészen a vezérigazgatókig.

A professzionalizáció korai szakaszával meghatározóvá váló üzleti szemlélet már a 20. század első évtizedeiben konfliktusba került a szakma értékelvűként pozicionált értelmezéseivel. Amikor Kennedy Jones, az akkor Alfred Charles William Harmsworth médiamágnásnak dolgozó újságíró *Fleet Street and Downing Street* című könyvében felidézte egy régebbi beszélgetését John Morley-val, a *Pall Mall Gazette* szerkesztőjével, az eszmecsere egy azóta sokat idézett mondata így hangzott: „szakmaként hagytad el az újságírást, mi pedig üzletet csináltunk belőle”. Mint egyes kritikákból²³ és a szerző későbbi reakciójából²⁴ kiderül, Jones megjegyzése általános felháborodást és ellenérzéseket keltett újságírói körökben. Sokan úgy élték meg – értékelte a helyzetet Jones –, mintha az elüzletiesedés tényének megállapításával degradálta volna azt a tevékenységet, amelyet ők értékteremtésnek éltek meg, holott ő pusztán azt a tényt próbálta leszögezni, hogy függetlenül az üzlet tartalmától vagy természetétől, a lapkiadás akkorra már kétségbevonhatatlanul üzleti tevékenységgé vált.

Az általános felhördülést kiváltó beszélgetés nem mellékesen pedig Jonesnak azzal a mondatával folytatódott, hogy „kétlem, hogy valaha is szakma lett volna, vagy egyáltalán lehetne”.²⁵

²² HØYER-LAUK i. m. (16. lj.) 3–16.

²³ A. A. BAUMANN: The functions and future of the press. *The Fortnightly Review*. (1920) 107–113. 620–627.

²⁴ K. JONES: Journalism; a Branch of Commerce. *The Fortnightly Review* (1920) 107–113. 826–833.

²⁵ BAUMANN i. m. (23. lj.) 621.

E gondolatmenet is jól tükrözi a már akkor jelenlévő, és azóta is élő konfliktus természetét az újságírás professzionális jellegének meghatározásával kapcsolatban. A belső hierarchia, a szakmai szövetségek és később az egyetemi képzések kiépülésével együtt az újságírás, változó mértékben ugyan, de mégis mindvégig egy átlagos szakmánál nehezebben meghatározható, fluid határokkal rendelkező professzió, avagy kvázi-szakma maradt. Sohasem vált lehetségessé világos határokat húzni az újságírók és nem újságírók között, sem pedig a profi és az amatőr újságírói tevékenységek esszenciális lényegét definiálni, mindemellett az újságírás nem épített ki tudás- vagy képzésmonopóliumot sem, hiszen a szükséges készségek bárhol elsajátíthatóak, és szakirányú végzettség sem feltétlenül szükséges ahhoz, hogy valaki a pályára lépjen.²⁶

Izgalmas módon viszont, mint arra Lewis rámutat,²⁷ a szakmák egyik kiemelten fontos jellemzője mindvégig nagyon is jelen volt és van az újságírásban. Ez pedig művelőinek a szakmával való azonosulása, a szakmai tevékenységgel kapcsolatos elhivatottsága, önreflexiója, illetve a szakmai standardok és értékek folyamatos tematizációja, aktív megvitatása. Az erős öntelmezési igényt másik, szerkezeti szempontból fogalmazza meg Henrik Örnebring,²⁸ aki az újságírás szakmai diskurzusainak újragondolását Evetts kétkomponensű modellje alapján javasolja. Az újságírás e szerint legalább két, egymással konkuráló professzionális diskurzust foglal magában, az úgynevezett „szervezeti” és „hivatásközpontú” professzionalizmust. Evetts megfogalmazásában:

„A szervezeti professzionalizmus az ellenőrzés diskurzusának az a formája, melyet a menedzserek használnak egyre inkább a munkaszervezetekben. Magában foglalja a döntéshozás racionális jogi formáit, a tekintély hierarchikus struktúráit, a munkafolyamatok standardizációját, célkitűzéseket, teljesítményértékelést, és szakmai képzésekre és képesítésekre támaszkodik. Ezzel szemben a hivatásalapú professzionalizmus a hagyományosabb, archaikusabb forma. Ez magában foglalja a maguk a szakmai csoportok által kialakított diskurzusokat, amelyek az összetett helyzetekben saját hatáskörben meghozott döntésekről, kollegiális kapcsolatokról és tekintélyről, bizalmi alapú munkáról szólnak. Ezt a rendszert a szakmabeliek működtetik és ellenőrzik, és közös gyakorlatra, tanulásra és képzésre, erős szocializációs folyamatra, munkakultúrára és hivatástudatra, identitásra, etikai kódexekre épül, amelyeket a szakmai szervezetek és intézmények figyelnek és ellenőriznek.”²⁹

Örnebring értelmezésében az újságírás üzletiségének és tartalmi aspektusának – azaz a menedzsmentnek és az újságíróknak – folyamatos konfliktusa a két eltérő szakmai attitűd együttes jelenlétét feltételező modellben világosan tükröződik. Ez az újságírók szűkebb csoportjában is fennálló kettősség a mindennapi gyakorlatban természetesen nem antagonisztikus ellentétként, hanem a szakma folyamatos újratárgyalásaként, a célok, szándékok és értékek egyeztetéseként

²⁶ H. ÖRNEBRING: Anything you can do, I can do better? Professional Journalists on citizen journalism in six European countries. *The International Communication Gazette*, 75(1) (2013) 35–53.

²⁷ LEVIS i. m. (10. j.).

²⁸ H. ÖRNEBRING: *The Two Professionalisms of Journalism: Journalism and the Changing Context of Work*. Oxford, *Reuters Institute for the Study of Journalism Working Paper*. 2009.

²⁹ J. EVETTS: The Sociology of Professional Groups: New Directions. *Current Sociology*, 54(1) (2006) 133–43. 140–1.

nyilvánul meg. A jó és a rossz újságíró, valamint az újságíró és nem újságíró értelmezései körül zajló értékalapú demarkációs diskurzusok különleges intenzitása tehát nemcsak a szakma és a praxis nehezen meghatározható természetével, és nemcsak a jelenlegi technológiai átmenettel, hanem az újságírás sajátos szakmai szerkezetéből fakadó értékközpontúságával és (legalább) kettős természetének folyamatos újratárgyalási igényével is összefügg.

3.2. Kemény és puha professzionális értékek: etika, szakértelem és attitűd

Az újságírói értékek konstrukciója elválaszthatatlanul összefonódik az újságírás intézményi szerkezetének kialakulásával és az újságírás szakmai hálózatának megalkotásával a mindennapi gyakorlatban. A szakma rutinjaiban, határmunkálataiban és legitimációs tevékenységében az újságírói értékek adják a fő vonatkoztatási pontot. Az értékek adják a vezérfonalat a tartalom vagy a munka minőségének megítélésében, ezeket oktatják az egyetemi képzések és népszerűsítik a díjak kuratóriumai, ezeknek az értékeknek a hangsúlyozásával érvelnek a politikusok irodáiban az újságíróknak kedvező jogszabályokért küzdő lobbisták, és ezeket az értékeket felügyelik a civil és kormányközi szervezetek sajtó- és médiaszabadságért felelős ügynökségei, mint például az ENSZ, az EBESZ, az EB egyes szervei vagy a Freedom House.

Mindenhol való jelenlétük ellenére az újságírás értékei a szakmához hasonlóan diffúz természetűek, így feltárásukban szintén nem az esszencialista definíció, hanem a diskurzusokra alapozó rekonstrukció lehet az eredményesebb. Annak feltérképezése, hogy miről is beszélnek az újságírók, amikor értékekre hivatkoznak. Az újságírás angolszász fősodrában jelenleg alapvetőnek és globálisnak tartott értékeiként a legtöbbször a következő fogalmak merülnek fel: alaposág, objektivitás (vagy más néven: pártatlanság, elfogulatlanság), kiegyensúlyozottság, valamint a tények és a vélemények világos elkülönítése.³⁰ Ezek az alapértékek vagy alapelvek először a 19. század vége felé kezdtek formát ölteni: az első újságíró-etikai kódex az 1860-as években jelent meg az Egyesült Államokban, amelyben egyébként még nem szerepelt maga az „etika” szó, ami az újságírással összefüggésben csak 1889-ben kerül elő.³¹ Később már számos formában és kontextusban megjelentek ezek az elvek az újságíró-szövetségek, szervezetek, önszabályozó testületek és szerkesztőségek etikai útmutatóiban. Ezek a „kemény” normatív alapelvek alkotják az *újságírói etika* alapjait.

Az újságírói etika mellett elsődleges szerepe van az alapvető szakmai készségek és értékek, azaz az *újságírói szakértelem* megítélésének. Ezeknek a készségeknek egy részét íratlan szabályok határozzák meg, nagy részük viszont évtizedek óta az újságíró-tankönyvek alapját képezi. Ilyen alapvető készségek a szerkesztői és írói gyakorlat, a fő újságírói műfajok alapos ismerete, de olyanok is, mint a hírek, események fontosságának felismerése vagy az interjúalanyok szóra bírásának készsége.

A mindennapi gyakorlatban élő újságírói értékek összessége azonban nem korlátozódik az etika vagy a szakmaiság körére. A számos helyen leírt „kemény” alapelvek mellett számos olyan

³⁰ M. DEUZE: What is journalism? Professional identity and ideology of journalists reconsidered. *Journalism* (6) (2005) 442–463.; ÖRNEBRING i. m. (28. lj.).

³¹ BAJOMI-LÁZÁR P.: Az objektivitás-doktrína nyomában. *Médiakutató*, 2003. nyár. 13–38.

„puha” újságírói tulajdonság, képesség, készség, erény van jelen az értékek rendszerében, melyek hasonlóan fontosak, mint az etikai vagy szakmai alapelvek, de jellemzően íratlan egyezmények és a praxis mindennapjai során alakulnak ki.³² Ezek a szakmai készségek leginkább az újságíró motivációs rendszerére, hozzáállására vonatkoznak, és az *újságírói attitűdöt vagy normát* jellemzik. Ahhoz, hogy valakit jó újságírónak tartsanak szakmai körökben, nem elég etikusnak lennie. Szeretnie kell a munkáját, és nem pusztán munkájának, hanem hivatásának is kell tekintenie azt. Nem pusztán dolgoznia kell, hanem keményen dolgoznia, kitartónak lennie, nemcsak végrehajtani az utasításokat, hanem asszertív módon továbbgondolni a munka jelentőségét az újságírás értékeivel összhangban.

Az etika és az attitűd, a „kemény” standardok és a „puha” szabályok, az írott és az íratlan, a kimondott és a kimondatlan szakmai értékek rendszerének viszonya természetesen folyamatosan változik: egyes puha szabályok idővel megjelenhetnek az etikai kódexekben, mások pedig kikophatnak a használatból. A részben átfedő kategóriák viszonya azt sem feltételezi, hogy a kemény szabályokhoz való alkalmazkodás minden esetben fontosabb volna, mint a puha szabályok betartása, sőt, sokszor a rossz attitűd legalább olyan súlyos következményekkel járhat a szakmai megítélésre nézve, mint az etikai, szakmai elvek ellen való vétség.

Ezen értékrendszerek, valamint az azokat alátámasztani hivatott normatív elvek és motivációk sajátos kombinációja által meghatározott gondolati kör összefoglaló néven az *újságírás ideológiájaként*³³ vagy *étoszaként* jelenik meg a szakmai közbeszédben és az újságírásról szóló akadémiai diskurzusban. Ez az a tágabb normatív gondolati rendszer, amely az újságírói praxis és az újságírók, valamint az újságírás alapértékeinek társadalomban betöltött szerepét fogalmazza meg és jelöli ki egyben. Az újságírás jelenleg domináns angolszász ideológiája szerint az újságírás és a média a kemény és a puha értékek követése által betöltött, tájékoztató funkciójának és az örkutya-szerepének a gyakorlásával a társadalmi nyilvánosság³⁴ koordinálója, a közügyek megvitatásának biztosításával mint (a szintén vitatott jelentésű és eredetű, de mára bevetté vált kifejezéssel) „negyedik hatalmi ág” a demokratikus társadalmi berendezkedés egyik fő elősegítője és stabilizálója.

3.3. Alternatív értékek és genezisek: történeti és kulturális változatok

Nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy ez, a jelenleg az újságírás ideológiájának fősodrát az utóbbi kevesebb, mint száz évben meghatározó angolszász gondolkör is egy viszonylag rövid történettel rendelkező, alapvetően a 20. században kialakult konstrukció, amely mellett térben és időben is számos más, az újságírásához kapcsolódó érték, ideológia, étosz létezett és létezik. Ilyen értelemben tehát nem lehet „az” újságírás egyetemes értékeiről, hanem csak egy bizonyos hagyomány jelenlegi dominanciájáról beszélni.³⁵

³² C. W. ANDERSON – C. SHIRKY – E. BELL: *Post-Industrial Journalism: Adapting to the Present*. Columbia, *University Graduate School of Journalism*. (2012).

³³ DEUZE i. m. (30. l.).

³⁴ J. HABERMAS: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Budapest, Századvég, (1962) 1993.

³⁵ BAJOMI-LÁZÁR i. m. (31. l.); P. MANCINI: *What Scholars Can Learn from the Crisis of Journalism*. *International Journal of Communication* 7. (2013) 127–136.

Még a nyugati kultúrkörön belül is világosan elkülönülnek egymástól az amerikai, a brit és a kontinentális praxisok és hagyományok, és magán a fő modellt nyújtó angolszász-amerikai hagyományon belül is hosszú időbe telt a jelenlegi fő etikai, ideológiai alapelvek vezető szerepének kialakulása. Így ma az egyik legfőbbnek tekintett újságírói értéknek, az objektivitásnak a doktrínája sem volt alapvető mindig, jelenlegi elsődlegességének kialakulására pedig több rivális magyarázat is megszületett. Høyer-Lauk³⁶ összefoglalásában például Mary Cronin és Hanno Hardt szerint egyaránt nem maguk az újságírók, hanem az amerikai kiadók igyekeztek az újságírást a neutrális és informatív hírek szolgáltatása felé való elkötelezettségként definiálni. Érvelésük szerint a kiadók az újságírók megalapozott tényekhez és elkülönített véleményekhez való kötésével próbálták hatástalanítani az esetleges radikális törekvéseket. Kaul³⁷ még radikálisabban marxista megfogalmazásában a szakmaiság és vele együtt a „közszolgálati” étosz kialakítása arra irányuló manőver volt, hogy a lapkiadókat elszigeteljük az osztálykonfliktusok és a sajtóval kapcsolatos általános közélettelenségi körüli diskurzusoktól. Michael Schudson³⁸ ezzel szemben az újságírók közösségének tulajdonítja az objektivitás szerepének felértékelését, azonban szintén a társadalmi státuszban gyökerező motivációk szerepét látja alapvetőnek, azaz az újságírók a szakma megbecsültségének növelése és pozíciójának erősítése érdekében más, tradicionálisabb professzióktól próbáltak átvenni bizonyos mintákat, és az objektivitás eszméje megfelelőnek látszott arra, hogy az újságírást felemelje a társadalmi hierarchiában.

Az újságírás üzleti modelljeinek, társadalmi kontextusának, technológiájának és egész ökoszisztémájának átalakulásával a klasszikus szakmai értékek – bár még továbbra is ezek nyújtják a mindennapi praxis fő hivatkozási pontjait – hagyományos értelmezései is egyre gyakrabban megkérdőjeleződnek az angolszász újságírásból:

„A nagy fogalmak halála fontos téma volt az újságírásban 2004-ben, egyenesen a szakma közepéből kirobbanva. A Missouri School of Journalism professzora, a *Des Moines Register* volt szerkesztője és a *Washington Post* volt ombudsmanja így fogalmazott: idén vált végre elteveszthetetlenül világossá, hogy az objektivitás mint az újságírás etikai alapköve többé nem használható. Ahogy ma használatos, az »objektivitás« könnyen manipulálhatóvá teszi a médiát az üzenetek kontrollálására törekvők számára. Merev ortodoxiát hoz létre, és kizárja a nem szigorúan konvencionális véleményeket. Ha az objektivitás, az újságírás egykori etikai alapköve végül összeomlott, akkor a mai mainstream sajtó az intellektuális válság állapotára emlékeztető tüneteket mutat.”³⁹

Az objektivitás doktrínája és tágabban az újságírói értékek eredete pontos feltárásának nehézségei nemcsak az újságírás kvázi-szakmai, nehezen körülírható voltában, hanem a közösségen belül mindenkor megfigyelhető jelentős társadalmi, státusz- és osztálykülönbségekben is gyökereznek. Az újságírás modernkori kezdetétől kezdve egészen máig párhuzamosan éltek és élnek egymás mellett a különböző, sokszor egymásnak ellentmondani látszó újságírói karrier-

³⁶ HØYER-LAUK i. m. (16. l.) 3–16.

³⁷ A. J. KAUL: The Proletarian Journalist: A Critique of Professionalism. *Journal of Mass Media Ethics*, Vol. 1. no. 2. (1986) 47–55.

³⁸ M. SCHUDSON: The objectivity norm in American journalism. *Journalism*, Vol. 2(2) (2001) 149–170.

³⁹ J. ROSEN: Bloggers vs. Journalists is Over. Pressthink, 2005. január 21. http://archive.pressthink.org/2005/01/21/berk_essy.html

pályák és szerepfelfogások. Amíg a nyomtatott napilapok példányszámának és befolyásának növekedésével a vezető újságírók már a 19. század második felétől a társadalmi elithez tartozónak számítottak,⁴⁰ a másodvonalban dolgozó szerkesztők, ismertebb újságírók pedig a középosztályhoz, addig a rosszul fizetett újságírók tömegei a munkásosztály problémáiban osztoztak, és a proletarizáció fenyegetése volt a meghatározó élményük.⁴¹

Bár a kezdetben osztály-, illetve rangkülönbséggént, később státusz-, illetve hierarchiakülönbséggént észlelt, magyarázott és keretezett belső társadalmi különbségek maguk is folyamatosan változtak az újságírásban, a különböző szerepekben és karriermintákban jellemzően közös volt a hivatás, elhivatottság fontosságának a hangsúlyozása, illetve az aktuálisan alapvetőnek tartott újságírói értékek feletti konszenzus. A gyakran ambivalens újságírói szerepek és társadalmi státuszok együttes jelenléte és konfliktusai ellenére is kialakulhatott a központi étosz és ideológia, amely az újságírás társadalmi szerepére alapozva egyfajta közös nevezőt, értékközösséget, szakmai hálózatot hozott létre Észak-Amerikában és Nyugat-Európában, illetve az ezekhez a területekhez közel álló vagy erre törekedő demokratikus berendezkedésű társadalmakban.

Természetesen ennek a központinak mondható angolszász szakmai értékrendszernek a pozíciója, összetétele és tekintélye, jelentősége is változott az elmúlt bő másfél évszázadban,⁴² és az angolszász etika befolyási övezetén kívül eső területeken is a történeti változatok, elfogadottnak minősülő gyakorlatok és normák további sokasága figyelhető meg. Ahogy arra Mancini⁴³ rámutat, a függetlenség és objektivitás angolszász alapértéke a pseudo-demokratikus vagy diktatórikus berendezkedésű országokban egyáltalán nem mérvadó. Ezekben a kulturális kontextusokban az újságírás ideológiája az uralkodó politikai ideológia céljai alá van rendelve, nem ritkán a hatalomhoz közel álló újságírószakma konszenzusával és támogatásával. Más, akár demokratikus kontextusokban pedig az újságírás alapértelmezetten egy adott kulturális vagy politikai közösség értékeit hivatott képviselni.

Magyarországon ebből a szempontból szintén többszörösen kevert újságírói ideológiai mező figyelhető meg, amelyben megtalálhatóak az egykori szovjet, az angolszász, az európai kontinentális minták mentén szerveződő hagyományok is.⁴⁴ Jelen van az objektivitáseszmeny és örkutya-szerepfelfogás, de ugyanígy széles körben elterjedt és elfogadott a pártpolitikai érdekeket vagy éppen a hatalmat támogató újságírás eszméje is. Ahogy azt Belényesi Csaba, az MTI akkori vezérigazgatója 2010. december 9-én a *168 órá*nak adott interjújában megfogalmazta: „Egy közszolgálati médium legyen lojális a kormányhoz és tisztességes az ellenzékhez.” Ennek megfelelően bizonyos médiumok, kiadók, újságírói közösségek (nyíltan vagy kevésbé nyíltan)⁴⁵ nem a függetlenséghez, hanem éppen az elkötelezettséghez kötődő értékeknek való megfelelést látják a hivatásuk célját és értelmét, és ennek megfelelően várják el a közönség lojalitását is.

40 Ch. F. WINGATE: *Views and Interviews on Journalism*. New York, F. B. Patterson, Wingate, 1875.

41 KAUL i. m. (37. lj.).

42 BAJOMI-LÁZÁR i. m. (31. lj.).

43 MANCINI i. m. (35. j.).

44 BAJOMI-LÁZÁR i. m. (31. lj.).

45 Lásd TÓFALVY T. – VORÁK A.: „Akkó kire szavazzunk?” eMasa.hu, 2009. június 5. <http://emasa.hu/cikk.php?page=sajtomunkas&cid=5167>

Mindemellett jelen van egy harmadik hagyomány is, amely az újságírás színvonalának megítélésében a nyelvi megformáltság, pontosabban az úgynevezett irodalmiság értékét tartja meghatározónak: a gyakran nosztalgikus narratívák Mikszáth és később Kosztolányi korát mint az újságírás ideális időszakát, aranykorát idézik fel, amikor még „igazi” írók művelték az újságírást.

Amikor tehát az újságírás szakmai hálózata, viszonyrendszerei megalkotásának megértése a cél, akkor az átfogóbb, nagy hatású hagyományok mellett a lokális, aktuális kulturális közeget is figyelembe kell venni, hogy megérthessük a határok megalkotása és legitimálása mögötti motivációkat, jelentéseket, stratégiákat. Ahogy Fortunati és munkatársai fogalmaznak: „az újságírás társadalmi megalkotása a különböző társadalmi és nemzeti kontextusoktól és szituációktól is függ”,⁴⁶ és emellett nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy mindezek az egymással folyamatosan érintkező és egymást alakító felfogások időben is változnak.

4. Konklúziók

Arra a kérdésre tehát, hogy ki számít újságírónak és hol húzódnak az újságírás határai, bár nincsenek meg a kész válaszok, magának a kérdésnek a jobb megértése az újságírószakma működése megértésének fontos részét alkotja. Az újságírás ideológiájának területenkénti és koronkénti változásai, értelmezései elválaszthatatlanul összefüggnek azzal, hogy az újságírás határmunkálataiban ki számít újságírónak, és ki nem, és kit tartanak rosszabb vagy jobb újságírónak. A szakma belső és külső határai így folyamatosan változnak, az újabb és újabb válaszok pedig próbálják rögzíteni vagy éppen normává emelni az éppen aktuális állapotokat. Ez a dinamika is része az újságírás mindennapjainak, amelynek elemzése és megértése nem a végső válasz kimondásához, hanem a végső válaszok nélküli közegben való eligazodásban és gyakorlati – szakmai, közpolitikai, szabályozási – kezelésében adhat segítséget.

⁴⁶ L. FORTUNATI és mtsai.: The Influence of the Internet on European Journalism. *Journal of Computer Mediated Communication*, 14 (4) (2009) 933.

A rágalmazás és becsületsértés szabályozása Európában

TÓTH J. ZOLTÁN*

1. Bevezetés

Jelen tanulmány témája a rágalmazásra és a becsületsértésre vonatkozó anyagi büntetőjogi normák vizsgálata az európai jogrendszerekben. E tárgykörhöz kapcsolódóan sok egyéb vizsgálható szempont számbavétele is lehetséges lenne – ezzel azonban oly mértékben parttalaná válna az elemzés, amely egy tanulmány keretei közé sem tematikailag, sem terjedelmileg nem férne be. Így írásunk csak az egyedi emberi személy méltóságát és/vagy becsületét sértő vagy arra alkalmas tényállásokkal (tények továbbadásával), illetve egyéb cselekményekkel, azok egyes jogrendszerekbeli megítélésével foglalkozik; nem foglalkozik azonban (ha az az előbbi tárgytól eltér) a jogi személyek jó hírnevének védelmére szolgáló büntetőjogi eszközökkel, sem a véleménynyilvánítás szabadságát (a kifejezés szabadságát) sértő egyéb cselekmények egyikével sem. Végül, szintén mellőzzük a rágalmazás és a becsületsértés (illetve ezekhez kapcsolódóan – ahol az releváns – a kegyeletsértés) nem büntetőjogi jellegű szankciónak feltérképezését és gyakorlati érvényesülésének kutatását – e tanulmány e két cselekménytípus büntetőjogi következményeinek elemzésére fókuszál.

Vizsgálatunk tárgyául ugyan általában az európai jogrendszereket választottuk, azonban ezek közül is elsősorban az Európai Unió tagjaival foglalkozunk, továbbá Svájjal, ahol a becsületet és emberi méltóságot sértő tényállások keményen büntethetőek. Nem foglalkozunk azonban a magyar szabályozással; annak részletes bemutatását – annak megemlítése mellett, hogy e szabályozás jelenleg is a defamatorikus jellegű tényállások széles körét tartalmazza¹ – egy másik tanulmányban megtalálhatja az érdeklődő olvasó.² Az EU 28 jelenlegi tagjából összesen 23-ban szankcionálható valamilyen formában a büntető anyagi jog által is a személy méltóságát

* Egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti, Jogelméleti és Egyházjogi Tanszék. E-mail: toth.zoltan@kre.hu. A cikk megírásának alapjául szolgáló kutatást az MTA BTK Médiatudományi Kutatócsoportja támogatta.

¹ A hatályos magyar jog a három klasszikus defamatorikus tényállás, azaz a rágalmazás (Btk. 226. §), a becsületsértés (Btk. 227. §) és a kegyeletsértés (Btk. 228. §) mellett büntetni rendeli a kiszolgáltatott személy megalázását (Btk. 225. §), a becsület csorbítására alkalmas hamis hang- vagy képfelvetel készítését (Btk. 226/A. §), a becsület csorbítására alkalmas hamis hang- vagy képfelvetel nyilvánosságra hozatalát (Btk. 226/B. §), valamint büntetni rendel a katonai deliktumok körébe tartozó két további bűncselekményt is, nevezetesen a 'szolgálati tekintély megsértését' (Btk. 447. §) és az 'alárendelt megsértését' (Btk. 449. §).

² L.: TÓTH J. Zoltán: A rágalmazás és a becsületsértés Európában és Magyarországon. In KOLTAY András – TÖRÖK Bernát (szerk.): *Tanulmányok a sajtószabadságról*. Budapest, Wolters Kluwer, 2015 (megjelenés alatt).

vagy becsületét sértő cselekmények legalább egyike; ötben azonban ezt már eltörölték.³ (Eltörölték már továbbá a nem EU-tag európai országok közül Ukrajnában 2001-ben, Bosznia-Hercegovinában 2002-ben, Grúziában 2004-ben,⁴ Montenegróban 2011-ben, Macedóniában 2012-ben, illetve a rágalmazást eltörölték, a becsületsértést viszont meghagyták Szerbiában 2012-ben.^{5, 6} Nem büntethető a rágalmazás Moldovában sem,⁷ törvényi szinten 2004 óta.⁸ Legutóbb, 2012-ben Tádzsikisztán,⁹ 2013-ban pedig Örményország¹⁰ hagyott fel a defamatorikus tényállások büntetőjogi üldözésével. Kirgizisztán is eltörölte ugyan 2007-ben a rágalmazás és a becsületsértés szankcionálását,¹¹ 2014-ben azonban a rágalmazás büntetőségét egy szűk körben visszaállította.)¹² Csak a polgári jog által szankcionálhatók, vagy csak speciális személyi kör vonatkozásában büntethetők a hasonló cselekmények – a nemzeti jog által meghatározott feltételek mellett – az EU-tagországok közül mindenekelőtt az Egyesült Királyságban, továbbá Írországban, Észtországban, Cipruson és Romániában.

Az Egyesült Királyságban (pontosabban Angliában, Walesben és Észak-Írországban) – miután a Criminal Justice and Immigration Act 2008 a vallási jellegű rágalmazást (*blasphemous libel*) 2008-ban megszüntette¹³ – 2009-ben a Coroners and Justice Act 2009¹⁴ törölte el véglegesen a gyakorlatban már az utóbbi időben egyébként sem alkalmazott rágalmazási tényálláso-

³ Vö.: International Press Institute: *Out of Balance: Defamation Law in the European Union and its Press Freedom*. July, 2014. 12. www.freemedia.at/.../pics/Out_of_Balance_OnDefamation_IPIJuly2014.pdf

⁴ Vö.: *Press standards, privacy and libel. Second Report of Session 2009–10, Vol. II*. House of Commons Culture, Media and Sport Committee, London, UK, 2010. 430.

⁵ Vö.: International Press Institute i. m. (3. l.) 12

⁶ Szerbiában a becsületet és jó hírnevet sértő bűncselekményeknek nagy gyakorlati jelentőségük volt (a rágalmazás miatti felelősségre vonás megszüntetése tehát nem pusztán egy szimbolikus aktusnak tekinthető); 2010-ben például 2739 ilyen jellegű, a bíróság által eldöntött büntetőügyből 1125-ben született a vádlott bűnösségét megállapító ítélet (1614-ben a terheltet felmentették). Ezen ügyek nagy többsége (979) pénzbüntetéssel végződött, 4 vádlottat próbára bocsátottak, 124-et megrovásban részesítettek, 16 esetben megállapították a vádlott bűnösségét, de a büntetés kiszabásától (pl. elmebetegé válás miatt) eltekintettek, egy vádlottat közérdekű munkára ítélték, és mindössze egyetlen esetben szabtak ki (hat hónapot meg nem haladó tartamú) szabadságvesztést. (Vö.: *Statistical Yearbook of Serbia, 2010*. Statistical Office of the Republic of Serbia, Belgrade, 2010. 445–446.)

⁷ Ilia DOHEL: *Freedom from fear. Index on Censorship*, Volume 38, Number 2, 2009. www.osce.org/fom/37714?download=true Vö. továbbá: Jane E. KIRTLY et al.: *Criminal Defamation: An „Instrument of Destruction”*. Minneapolis, Minnesota, USA, University of Minnesota, November 18, 2003. 7. www.silha.umn.edu/assets/pdf/oscepapercriminaldefamation.pdf

⁸ <http://www.lawyer-moldova.com/search/label/memorandum>

⁹ Vö. pl.: <http://www.rferl.org/content/tajikistan-lower-house-passes-bill-to-decriminalize-libel/24599087.html>, illetve <http://www.avesta.tj/eng/government/2561-eu-welcomes-decriminalization-of-libel-and-insult-in-tajikistan.html>.

¹⁰ A végeredményre l.: Organization for Security and Co-operation in Europe, Office of the Representative on Freedom of the Media: *Legal analysis of Law no. 925 of 17 October 2013 concerning the defamation legislation in Italy*. November, 2013. 10.; az eltörlés folyamatára pedig a Central Asia – Caucasus Institute honlapján: <http://old.cacianalyst.org/?q=node/5327>. Ennek eredményeképpen a rágalmazás és becsületsértés nélküli örmény Btk.-t l.: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/45>.

¹¹ Vö. pl.: <http://www.osce.org/fom/48349>.

¹² Lásd pl.: <http://www.osce.org/fom/117942>, <http://www.eurasianet.org/node/68388>.

¹³ Vö.: Ilias TRISPIOTIS: *The Duty to Respect Religious Feelings: Insights from European Human Rights Law*. *Columbia Journal of European Law*, Vol. 19, Issue 3 (2012–2013). 534.

¹⁴ A törvény 2010 januárjában lépett hatályba.

kat;¹⁵ ehhez képest a 2013-as Defamation Act 2013 már csak a polgári jogi kártérítés megítélésének feltételeit módosította.¹⁶ Írországbán a Defamation Act 2009¹⁷ szintén eltörölte a common law rágalmazási tényállások büntetőjogi szankcionálhatóságát,¹⁸ valamint a blaszfémikus becsületsértés (*publication or utterance of blasphemous matter*) gyakorlati alkalmazhatóságát, ez utóbbit olyan szűk keretek között büntetni hagyva, hogy további gyakorlati alkalmazhatósága kétséges. Elvileg az a személy, aki olyan dolgot jelent ki vagy tesz közzé, amely egy valláshoz kapcsolódó, szent dolgot durván gyaláz, sért vagy megbecstelenít, és ez a cselekmény a vallás számos hívének megbotránkozását eredményezi, avagy ezt célozza, az legfeljebb 25 000 eurós pénzbüntetéssel büntetendő,¹⁹ ha azonban az „elkövető” bizonyítja, hogy egy észszerűen gondolkodó személy annak irodalmi, művészeti, politikai vagy tudományos értéket (jelentést) tulajdonítana, akkor nem büntethető.²⁰ Vagyis politikai kijelentések, a vallás jellemzőiről szóló (ilyen értelemben „tudományos”) érvek többé nem szankcionálhatóak, és az egyes vallások szerepéről szóló közéleti vita leendő szereplői nem félemlíthetőek meg és tántoríthatóak el nézetük kifejtésétől pusztán azon az alapon, hogy azzal a kijelentéssel az adott vallás követői nem értenek egyet.

¹⁵ Vö.: KOLTAY András: A közéleti szereplők hírnév- és becsületvédelme Európában. In POGÁCSÁS Anett (szerk.): *Quaerendo et Creando. Ünnepi kötet Tattay Levente 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, Szent István Társulat, 2014. 310–311. Addig a common law szerint háromféle rágalmazási esetben is büntetőeljárás lehetett indítani; a törvény 73. §-ával mindegyik lehetőséget megszüntették. E § szövege szerint: „The following offences under the common law of England and Wales and the common law of Northern Ireland are abolished - (a) the offences of sedition and seditious libel; (b) the offence of defamatory libel; (c) the offence of obscene libel.” (Vö.: Elizabeth SAMSON: The Burden to Prove Libel: A Comparative Analysis of Traditional English and U.S. Defamation Laws and the Dawn of England’s Modern Day. *Cardozo Journal of International and Comparative Law*, Vol. 20, Issue 3, 2011–2012, 783. 71. lj. Érdekeség – bár nem Európához tartozik –, hogy Új-Zélandon a Defamation Act 1992 már bő két évtizeddel ezelőtt megszüntette a büntetőjogi rágalmazás tényállását, hatályon kívül helyezve az 1961-es Crimes Act 211–216. §-ait. (Vö.: Craig BURGESS: Criminal Defamation in Australia: Time to Go or Stay. *Murdoch University Law Review*, Vol. 20, Issue 1, 2013. 1.)

¹⁶ KOLTAY i. m. (15. lj.) 317.

¹⁷ E törvény – az egyesült királyságbeli abolícióhoz hasonlóan – 2010 januárjában lépett hatályba. A törvény szövegét l.: www.irishstatutebook.ie/pdf/2009/en.act.2009.0031.pdf

¹⁸ Defamation Act 2009, 35. §: „The common law offences of defamatory libel, seditious libel and obscene libel are abolished.” Ezzel együtt a törvény 4. §-a hatályon kívül helyezte a Defamation Act 1961-et. Az 1961-es rágalmazási törvény egyébként szigorúan rendelte büntetni a blaszfémikus rágalmazást, 500 fontig terjedő pénzbüntetéssel, 2 évig terjedő szabadságvesztéssel vagy akár 7 éven át tartó közérdekű munkával. (Vö.: Katherine A. ROLLINSON: An Analysis of Blasphemy Legislation in Contemporary Ireland and Its Effects upon Freedom of Expression in Literary and Artistic Works. *Syracuse Journal of International Law and Commerce*, Vol. 39, Issue 1, 2011. 200–201.) Ezen elvi szigorúság mellett a törvényt a gyakorlatban nem alkalmazták, pontosabban csak egyszer kísérelték meg, az 1996-ban indult és 1999-ben befejeződött *Corway v. Independent Newspapers* ügyben {*Corway v. Independent Newspapers* [1999] 4 IR 485; [2000] 1 ILRM 426 (Supreme Court)}, de ott jól kiütközött e törvény anakronisztikus volta; a Legfelsőbb Bíróság (Supreme Court) ki is mondta, hogy az 1937-es Alkotmány ezt a common law bűncselekményt lerontotta, így az nem alkalmazható. (Az ügyről részletesebben: Stephen RANALOW: Bearing a Constitutional Cross Examining Blasphemy and the Judicial Role in *Corway v. Independent Newspapers*. *Trinity College Law Review*, Vol. 3, 2000, 95–110.)

¹⁹ Defamation Act 2009, 36. § (1)–(2).

²⁰ Defamation Act 2009, 36. § (3).

Észtországban a magánszemélyek sérelmére elkövetett rágalmazás és becsületsértés 2004 óta²¹ nem büntethető,²² ugyanakkor a nemzetközi jogi mentességet élvező,²³ a hatóság képviselőjében eljáró vagy a közrend érdekében fellépő,²⁴ végül a bíró vagy a bíróság képviselőjében eljáró személyekkel szembeni²⁵ rágalmazás (*laimamine*) és becsületsértés (*solvamine*) pénzbüntetéssel vagy akár két évig terjedő szabadságvesztéssel is sújtható²⁶ [illetve pénzbüntetéssel vagy egy évig terjedő szabadságvesztéssel büntethető a 'halott emlékének megsértése' (*surru mälestuse teotamine*) tényállása].²⁷ Cipruson 2003-ig lehetett a személy becsületét és/vagy méltóságát sértő cselekményeket büntetőjogi szankciókkal büntetni; a 84(I)/2003. törvény azonban az erről rendelkező szakaszokat²⁸ hatályon kívül helyezte.²⁹ Végül Románia a defamatorikus tényállások tekintetében – egy sikertelen, az ottani alkotmánybíróság által megbuktatott 2007-es kezdeményezés³⁰ után – 2014-ben lépett az abolíció útjára, amikor is hatályon kívül helyezte az összes, ezzel kapcsolatos³¹ tényállást.³²

²¹ Vö.: *Press standards, privacy and libel* i. m. (4. lj.) 430.

²² Vö.: észt Btk., <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/33>.

²³ Észt Btk., 247. § Ha ugyanezt a bűncselekményt jogi személy követi el, ő a 247. § (2) bekezdése értelmében csak pénzbüntetéssel büntethető.

²⁴ Észt Btk., 275. §

²⁵ Észt Btk., 305. §

²⁶ A nemzetközi jogi mentességet élvező személy sérelmére elkövethető rágalmazás vagy becsületsértés (247. §) az észt büntetőjogi gyakorlatban még soha nem fordult elő, a hatóság képviselőjében eljáró vagy a közrend érdekében fellépő személy sérelmére megvalósult rágalmazás és becsületsértés (275. §) esetében 2009–2013 között rendre 161, 284, 232, 290, illetve 286 eljárás, a bíró vagy a bíróság képviselőjében eljáró személyekkel szembeni rágalmazás és becsületsértés miatt pedig szintén 2009–2013 között 2, 3, 2, 6, illetve 5 eljárás indult. (Markko Künnapu [Adviser on EU Affairs, Ministry of Justice, Tallinn, Estonia] szíves személyes közlése.)

²⁷ Ez utóbbi bűncselekményt az követi el, aki temetést vagy más halotti gyászszertartást megzavar, sírt, a halott más nyugvóhelyét vagy a halott emlékére emelt emlékművet meggyalázza, vagy azokról tárgyakat lop el. (Észt Btk., 149. §)

²⁸ 194–202. §

²⁹ Vö.: George N. APOSTOLOU: *Defamation & Privacy Laws in the Republic of Cyprus*. 2. www.apostoloulaw.com/pdf_Defamation_Article.pdf.

³⁰ 2006-ban Romániában ugyan törvényileg megszüntették a rágalmazás és a becsületsértés miatti kriminális felelősségre vonás lehetőségét, hatályon kívül helyezve a Btk. ezen tényállásait, az alkotmánybíróság azonban 2007-ben úgy találta, hogy a véleménynyilvánítás szabadsága és a becsület, illetve a méltóság védelme között ezzel megbomlott a szükséges egyensúly, a sértettek hatékony védelem nélkül maradtak a sértő vagy igaztalan tényállításokkal és egyéb cselekményekkel szemben, ezért a Btk. módosítását alkotmányellenesnek nyilvánította. [Vö.: DOHEL i. m. (7. lj.) 2.]

³¹ Vö.: International Press Institute i. m. (3. lj.) 12.

³² Így nem is olyan régen a román Btk. (<http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/8>) 205. §-a alapján büntetni lehetett a becsületsértést és a rágalmazást (mindkettőt akár három hónaptól két évig terjedő szabadságvesztéssel). Hozzá kell azonban tenni, hogy a rágalmazás a nem csak „hamis vádnak” (*calumnia*) megfelelő magatartást is magában foglalta. (Vö.: ARTICLE 19: *Romania: An Analysis of Media Law and Practice*. July, 1997. 17–18. Internet: <http://www.refworld.org/pdfid/4756cfce0.pdf>)

2. A rágalmazás és becsületsértés a főbb európai jogrendszerekben

2.1. Németország

Németországban a Strafgesetzbuch (rövidítve: StGB)³³ a 14. fejezetben [Becsületsértés (*Beleidigung*)] a következő bűncselekményeket rendeli büntetni. A 185. § a becsületsértés (szintén *Beleidigung*) szankcionálásáról rendelkezik, eszerint egy évig terjedő³⁴ szabadságvesztéssel vagy pénzbüntetéssel büntetendő az, aki mást megsért; ha pedig ezt tettelegességgel valósítja meg, két évig terjedő szabadságvesztéssel vagy pénzbüntetéssel büntetendő. A 186. § a rágalmazást (*Üble Nachrede*),³⁵ vagyis azt is büntetni rendeli, ha valaki más személyről olyan tényt állít vagy híresztel, amely őt megalázza, vagy amely alkalmas a közvélemény negatív értékítéletének a kiváltására, feltéve, hogy a cselekményt megvalósító személy nem tudja e tényt bizonyítani. Ez az alapeset (a becsületsértés alapesetéhez hasonlóan) egy évig terjedő szabadságvesztéssel vagy pénzbüntetéssel büntetendő; azon minősített eset elkövetője viszont, aki e bűncselekményt nyilvánosan vagy az StGB 11. §-ának (3) bekezdése szerinti írott anyagok terjesztése útján valósítja meg,³⁶ (szintén a becsületsértés minősített esetéhez hasonlóan) két évig terjedő szabadságvesztéssel vagy pénzbüntetéssel büntetendő.

Kiemelendő továbbá, hogy a becsületsértés is megvalósulhat bizonyos tények közlésével vagy továbbadásával, ez esetben azonban – az StGB 192. §-a értelmében – a valóság bizonyításának lehetősége kizárt, amennyiben az elkövető nem a ténnyel magával, hanem annak közlési módjával (formájával), illetve körülményeivel sértette meg az áldozatot – ilyen esetben tehát nem az számít, hogy az állított tény igaz-e vagy sem (az csak a rágalmazás esetében releváns), hanem hogy a közlés módja becsületsértő-e. Így például a 185. § szerinti becsületsértést akkor is el lehet követni, ha valaki másnak a (ténylegesen létező) homoszexualitására, avagy bármely más tulajdonságára vagy személyiségjegyre vonatkozóan tesz megjegyzést, annak formája azonban degradáló, megalázó, az emberi méltóságot sértő. Annak érdekében viszont, hogy a jogos érdekek védelme és a pusztá kritika ne lehessen becsületsértés miatt indítandó eljárás alapja, a 193. § kifejezetten kimondja, hogy a tudományos, művészeti vagy kereskedelmi eredmények értékelése, a jogok gyakorlása vagy jogos érdekek védelme érdekében tett kijelentések, a panaszok, a beosztottak tárgyilagos, de negatív értékelése, a hivatalos jelentések és bírói ítéletek csak akkor büntetendők, ha maga a forma (és nem a tartalom) becsületsértő.³⁷

³³ <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/28>

³⁴ A StGB 38. §-ának (2) bekezdése szerint szabadságvesztés-büntetés esetén az ún. generális minimum (amelynél kevesebbet tehát nem lehet kiszabni, akkor sem, ha az egyes tényállásoknál nincs speciális minimum meghatározva) egy hónap.

³⁵ Valójában a 'megszólás', 'leszólás' kifejezés jobban visszaadná azt, amit e bűncselekmény ténylegesen takar.

³⁶ Írott anyagnak minősülnek a 11. § (3) bekezdése értelmében az audiovizuális médiumok, az adathordozó eszközök, az illusztrációk és más ábrázolások is.

³⁷ További Btk.-beli szabály, hogy e bűncselekmények fő szabályként a sértett kifejezett kívánságára büntethetőek, bár ettől több eltérés megengedett (vö.: StGB 194. §). Kölcsönös sérelem esetén a bíró eltekinthet a büntetés kiszabásától, illetve az eljárás további folytatásától (199. §), ha pedig a sérelem írott anyagok terjesztése útján (pl. egy újságban) valósult meg, a büntetés mellett (egyfajta polgári jogi bírói szerepet felvéve) a sértett kérelmére azt is elrendelheti, hogy a becsületsértő vagy rágalmozó személy hasonló módon, adott esetben ugyanazon médiumban adjon a sérelmet szenvedett számára elégtételt, azaz közöltesse le az őt elmarasztaló bírói ítéletet (200. §).

Önálló, és az előbbieknél súlyosabban büntetendő a StGB 187. §-a szerinti ún. szándékos rágalmazás (*Verleumdung*), amelynek a tényállása nagyban hasonlít a 186. § szerinti rágalmazáshoz, lényeges különbség azonban, hogy az ott meghatározott cselekményt a *Verleumdung* esetében kifejezetten rágalmazási célzattal (a rágalmazó „jobb tudomása ellenére” tett tényállítással) kell elkövetni (tehát a 186. § esetében elég az eshetőleges szándék, a 187. §-ban meghatározott bűncselekmény megvalósulásához viszont egyenes szándék szükséges), és a ténynek (a rágalmazási célzat tényállási eleméből is fakadóan) mindenképpen már eleve hamisnak kell lennie. További eltérés, hogy e bűncselekmény nemcsak akkor valósulhat meg, ha a magatartás (eredményként) kiváltja a sértett megalázottságát vagy a közvélemény negatív értékítéletét, avagy ha az alkalmas az utóbbi hatás kiváltására, hanem akkor is, ha a bűncselekmény pusztán arra alkalmas, hogy a megrágalmazott társadalmi megbecsültségét veszélyeztesse. E cselekmény alapesetben három évig terjedő szabadságvesztéssel vagy pénzbüntetéssel, minősített esetben pedig [ha azt nyilvánosan, ha a StGB 11. §-ának (3) bekezdése szerinti írott anyagok terjesztése útján, avagy ha nyilvános rendezvényen (*Versammlung*) követik el] öt évig terjedő szabadságvesztéssel vagy pénzbüntetéssel büntetendő. Mindezen cselekményekből (185–187. és 189. §) 2013-ban Németországban rendkívül sokat, a rendőrségi statisztika szerint 222 892-t követtek el,³⁸ ami az összes elkövetett bűncselekmény (5 961 662) 3,7%-a,^{39, 40} mégpedig – a bűncselekmény jellegéből következően – viszonylag magas felderítési aránnyal,⁴¹ az ismertté vált elkövetők száma pedig 191 698⁴² volt⁴³ (körülbelül tízezer elkövető több ugyanilyen bűncselekményt is megvalósított).

Kevés olyan jogrendszer van, ahol a közéleti szereplőket,⁴⁴ illetve ezen belül is a politikusokat a jog nem kevésbé, hanem jobban védi, mint az átlagembereket.⁴⁵ A német anyagi büntetőjog ezen kevés kivétel egyike, ugyanis az StGB 188. §-a *sui generis* bűncselekményként nevesíti a

³⁸ Vö.: *Polizeiliche Kriminalstatistik, Bundesrepublik Deutschland, Jahrbuch 2013*. Wiesbaden, Bundeskriminalamt Kriminalistisches Institut, 2014. 14.

³⁹ Uo., 14.

⁴⁰ Ez 100 000 lakosra vetítve 277 ilyen bűncselekményt jelent. (Uo., 17.)

⁴¹ 2013-ban az ilyen jellegű deliktumok 90,4%-ának ismertté vált az elkövetője, és hasonló arány volt megfigyelhető a korábbi években is (2012-ben 90,2%, 2011-ben 90,0%, 2010-ben, 2009-ben és 2008-ban 89,9%, míg 2000-ben 89,6% volt). (Vö.: uo., 26.)

⁴² Vö.: uo., 49. [Ugyanez a szám 2012-ben 185 959 volt (uo., 49.).]

⁴³ Ebből 132 950 (69,4%) volt férfi, és 58 748 (30,4%) nő. (Uo., 62.)

⁴⁴ A továbbiakban e kategóriát így, 'közéleti szereplőkként' határozzuk meg, tartózkodva a sokkal általánosabb 'közszerplők' fogalmától, amely utóbbiba beleértendő lenne minden olyan személy, akit a közösség jelentős része ismer, tevékenysége azonban nem közügy. Mivel a védelem alacsonyabb vagy magasabb szintje nem az ismertséghez, hanem a közügyekhez, illetve azok vitatásának szabadságához (pontosabban ennek az adott állam általi elismerésének a fokához) kapcsolódik, ezért azok a közszerplők (tévés személyiségek, színészek, énekesek, sportolók stb.), akik egyúttal nem közéleti szereplők (nem vesznek részt a tág értelemben vett politikai döntések meghatározásában vagy befolyásolásában), nem relevánsak a véleménynyilvánítás szabadságát korlátozó büntetőjogi tényállások értékelése során.

⁴⁵ Mint majd látni fogjuk, ez a jelenség (ti. hogy a közéleti szereplőket a büntetőjog fokozottabban védi), bár az európai államoknak csak kisebb részére jellemző, de korántsem egyedi. (Igaz azonban az is, hogy e kivételes szabályokat a gyakorlat jellemzően nem alkalmazza, azaz a közéleti szereplőkkel szemben rágalmazást vagy becsületsértést elkövetőket rendszerint ott sem büntetik szigorúbban, ahol ezt megtethetnék. Vö.: mindezt Koltay András korábbi kutatásának eredményeivel: KOLTAY András: A közéleti szereplők hírnév- és becsületvédelmének elemei az Európai Unió tagállamaiban. *Magyar Jog*, 2013. október. 587.)

‘politikai szereplőkkel szemben elkövetett rágalmozást és szándékos rágalmozást’ (*Üble Nachrede und Verleumdung gegen Personen des politischen Lebens*). Ezt a deliktumot egyrészt az követi el, aki nyilvánosan, nyilvános rendezvényen vagy írott anyagok terjesztése útján a közszereplésével összefüggésben rágalmoz meg (a 186. § szerinti értelemben) közéleti szereplőt, amennyiben e cselekmény a sértett közéleti szerepvállalását nagymértékben megnehezíti; ekkor a büntetési tétel három hónaptól öt évig terjedő szabadságvesztés. Ha pedig ugyanezen közéleti szereplővel szembeni cselekmény a 187. § szerinti szándékos rágalmozást valósít meg, az elkövető hat hónaptól öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő. Látható tehát, hogy a közéleti szereplőkkel szemben elkövetett rágalmozások esetében a szabadságvesztés már (alapesetben legalábbis) kötelező, míg a más személyekkel szembeni hasonló cselekmények elkövetői „megúszhatják” pénzbüntetéssel is, amelynek mértéke egyébként 5 eurótól 10 800 000 euróig terjedhet.

Ezenkívül a német büntetőjog (189. §) büntetni rendeli ‘a halott emléke megsértésének’ (*Verunglimpfung des Andenkens Verstorbener*) bűncselekményét. Ezt az követi el, aki egy elhunyt személy emlékét meggyalázza, és két évig terjedő szabadságvesztéssel vagy pénzbüntetéssel büntetendő. Bár hasonló ehhez, az elkövetési tárgy különbözősége okán nem tévesztendő össze e cselekménnyel a német Btk. 168. §-ában szabályozott, ‘a halott nyugalmanak megzavarása’ (*Störung der Totenruhe*) elnevezésű tényállás, mely az elhunyt személy testének épségét (integritását), illetve a kegyeleti hely szentségét védi. E két tényállás védendő jogi tárgya azonban közös, az elhunyt személy kegyeleti jogainak a védelme.

Ha egybevetjük az összes, *Beleidigung*hoz tartozó deliktumot (185–200. §), azt látjuk, hogy e cselekmények miatt nemcsak eljárás indul nagy számban (százazres nagyságrendben), hanem azt is, hogy számos elítélés történik. 2012-ben például 30 508 ilyen bűncselekmény miatt ítélték el valakit⁴⁶ (ebből 1720-at követett el fiatalok, ⁴⁷ 26 109-et pedig felnőtt férfi).⁴⁸ A 30 508 cselekmény nagy részét a szűkebb értelemben vett becsületsértés (185. § – *Beleidigung*) tette ki (29 594); rágalmozást (186. § – *Üble Nachrede*) 450, szándékos rágalmozást (187. § – *Verleumdung*) szintén 450, politikai szereplőkkel szemben elkövetett rágalmozást és szándékos rágalmozást (188. § – *Üble Nachrede und Verleumdung gegen Personen des politischen Lebens*) 5, kegyeletsértést (188. § – *Verunglimpfung des Andenkens Verstorbener*) 9 esetben követtek el.⁴⁹ A bűnelkövetők száma – értelemszerűen – ennél kevesebb volt, 27 710,⁵⁰ akik közül becsületsértést 26 320-an, rágalmozást 429-en, szándékos rágalmozást 411-en, politikai szereplőkkel szemben elkövetett rágalmozást és szándékos rágalmozást hárman, kegyeletsértést heten követtek el.⁵¹ Büntetés kiszabására 21 586 esetben került sor, ebből 20 557 esetben pénzbüntetést szabtak ki (amit meg nem fizetés miatt végül 11 esetben utóbb elzárásra kellett átváltoztatni),

46 Vö.: Statistisches Bundesamt: *Rechtspflege. Strafverfolgung. Fachserie 10 Reihe 3*. Wiesbaden, 2014. 24. (https://www.destatis.de/DE/Publikationen/Thematisch/Rechtspflege/StrafverfolgungVollzug/Strafverfolgung2100300127004.pdf?__blob=publicationFile)

47 Uo., 24.

48 Uo., 24.

49 Uo., 32.

50 Uo., 56. [Ebből férfi 23 440 (uo., 56.).]

51 Uo., 64.

1029 esetben pedig szabadságvesztést.^{52, 53} Az 1029 szabadságvesztés legnagyobb részét természetesen szintén becsületsértés miatt szabták ki (1008-at); rágalmazás miatt négyet, szándékos rágalmazás miatt 15-öt, 'politikai szereplőkkel szemben elkövetett rágalmazás és szándékos rágalmazás' és kegyeletsértés miatt pedig egyet-egyet.^{54, 55} Az 1029 szabadságvesztésnek egyébként nagyjából a kétharmadát (674-et) függesztették fel, 355 pedig letöltendő volt⁵⁶ [ezek közül hat hónapnál kisebb mértékű időtartamra 710 ítélet szólt (amelyekből 462 felfüggesztett, 248 letöltendő volt), hat hónapra pedig 123 (amelyekből 94 volt felfüggesztett és 29 letöltendő)].⁵⁷ Mint látható tehát, Németországban még a szabadságvesztés gyakorlati alkalmazása sem elhanyagolható; a 2013. március 31-i állapot szerint például összesen 303 ember (283 férfi és 20 nő) volt fogságban, ebből 13 ült előzetes letartóztatásban, és 290 töltötte szabadságvesztés-büntetését.⁵⁸

2.2. Ausztria

Ausztriában az 1974-es Btk. (StGB)⁵⁹ a Különös Rész 4. fejezetében szabályozza a becsületet sértő bűncselekményeket (*Strafbare Handlungen gegen die Ehre*). A 111. § a rágalmazást (*Üble Nachrede*) rendeli büntetni; az osztrák jog szerint rágalmazást az követ el, aki egy harmadik személy előtt („harmadik személy által is észlelhető módon”) valakinek olyan, megvetésre méltó tulajdonságot vagy gondolatot tulajdonít (őt azzal „vádolja”), illetve vele szemben olyan megálázó vagy a jó erkölcsbe ütköző viselkedést tanúsít, amely alkalmas arra, hogy őt a közvélemény megvesse vagy addigi megbecsültsége csökkenjen. E cselekmény – a 111. § (1) bekezdése értelmében – hat hónapig terjedő szabadságvesztéssel vagy 360 napi tételig terjedő pénzbüntetéssel büntetendő; ha pedig e cselekményt a nyomtatott sajtó, tévé, rádió útján vagy más hasonló módon követik el, amely által a rágalom széles nyilvánosság számára válik hozzáférhetővé, az elkövető – a 111. § (2) bekezdése alapján – egy évig terjedő szabadságvesztéssel vagy 360 napi tételig terjedő pénzbüntetéssel büntetendő. Nem büntethető azonban az elkövető, ha az állítás igaznak bizonyult, és akkor sem, ha az elkövető a körülményekből alapos okkal következtethe-

⁵² Uo., 90.

⁵³ Ebből 18 799 férfi elítélt volt, akik közül 17 849 kapott pénzbüntetést (ebből 9-et kellett elzárásra átváltóztatni), 950 pedig szabadságvesztést. (Uo., 90.)

⁵⁴ Uo., 98.

⁵⁵ Ugyanez pénzbüntetés esetében: a 20 557 pénzbüntetésből 20 101-et becsületsértés, 231-et rágalmazás, 221-et szándékos rágalmazás, egyet 'politikai szereplőkkel szemben elkövetett rágalmazás és szándékos rágalmazás', három pedig kegyeletsértés miatt szabták ki. (Uo., 98.)

⁵⁶ A 355 letöltendő szabadságvesztésből 333-at férfiakkal szemben szabták ki (a férfiakkal szembeni szabadságvesztések száma ugyanis ebben az évben 950 volt, de ebből csak 617 lett felfüggesztve). (Uo., 158.)

⁵⁷ Uo., 158.

⁵⁸ Vö.: Statistisches Bundesamt: *Rechtspflege. Strafvollzug – Demographische und kriminologische Merkmale der Strafgefangenen zum Stichtag 31.3. – 2013. Fachserie 10 Reihe 4.1*. Wiesbaden, 2014. 20. és 22. (https://www.destatis.de/DE/Publikationen/Thematisch/Rechtspflege/StrafverfolgungVollzug/Strafvollzug2100410137004.pdf?__blob=publicationFile)

⁵⁹ <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/44> és <http://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10002296>

tett arra, hogy az állítás igaz.⁶⁰ Ez utóbbi esetben tehát a cselekmény megvalósítója csak e körülmények fennálltát köteles bizonyítani, és akár hamisnak bizonyul – e körülmények fennállta ellenére – az állítása, akár nem jut el a bizonyítás abba a szakaszba, hogy az állítás igazsága vagy hamissága megállapítható lenne, mentesül a felelősség alól. Az igazság vagy a jóhiszeműség bizonyítása azonban – a 112. §-ban szabályozott megdönthetetlen vélelem erejénél fogva – pusztán egy harmadik személy kívánságára a magán- és a családi életet, valamint a büntetendő cselekményeket érintő állítások esetében nem megengedett.

Érdekeség, hogy az osztrák Btk. külön büntetni rendeli azt is,⁶¹ ha valaki – szintén harmadik személy által is észlelhető módon – egy olyan személy korábbi bűncselekményét „hánytorgatja fel”, amelyért ő a büntetést már kiállta, amelyért őt próbára bocsátották, vagy amelyből feltételesen szabadlábra helyezték. Ilyen, az osztrákhhoz hasonló explicit tilalom máshol nem található, azonban e szabály kodifikálásának nagyon is van értelme: biztosítja, hogy a megtévedt, de a büntetését már kiállt (vagy annak kiállása alól egészben vagy részben mentesült) személynek utólag senki ne rója fel korábbi cselekményét, és ne lehessen egy életen át ezzel sakkban tartani őt – azaz valóban mentesüljön a büntetett előéletéhez fűződő (ez esetben ne csak a büntetőjogi, hanem a társadalmi) hátrányos következmények alól, és valóban új életet kezdhessen, a társadalmi életben „tisztá lappal” indulva vehessen részt. Nem büntethető azonban – sem a 111., sem a 113. § esetében – az, aki az ott meghatározott módon a tényeket joga gyakorlása vagy kötelezettsége teljesítése érdekében állítja.⁶²

Az osztrák StGB 115. §-a – a német Btk.-hoz hasonlóan – büntetni rendeli a becsületsértést (*Beleidigung*) is. Eszerint aki nyilvánosan vagy több ember előtt mást megsért, kigúnyol, bántalmaz vagy bántalmazással fenyeget, ha súlyosabban büntetendő bűncselekmény nem valósul meg, három hónapig terjedő szabadságvesztéssel vagy 180 napi tételig terjedő pénzbüntetéssel büntetendő. Több ember előtt valósul meg a bűncselekmény akkor, ha a cselekményt az elkövetőkön és a megsértett személyeken kívül kettőnél több ember észlelheti.⁶³ Nem kell azonban büntetést kiszabnia a bírónak akkor, ha a cselekmény ugyan megvalósult, ám azt menthető felháborodás okozta, és a cselekmény elkövetése óta olyan hosszú idő telt el, hogy abból feltételezhető, hogy a sértett azt megbocsátotta. E szabály valójában egy megdönthetetlen vélelem, melyet feltehetőleg azért iktatott be a jogalkotó az osztrák Btk.-ba, hogy ne lehessen valódi sérelmet nem okozó cselekmények miatt valakit évekig fenyegetésben tartani, és pillanatnyi szélszélly miatt évekkel korábban megtörtént és elfeledett cselekményekkel a bíróságokat leterhelni. Mivel pedig a felelősségre vonáshoz szükséges kérelem előterjesztésére az osztrák jog nem ír elő különös határidőt, ezért az osztrák kodifikátor ezt a megoldást választotta.

Végül érdemes megemlíteni, hogy az osztrák anyagi büntetőjogban – a némethez hasonlóan – mind a rágalmazás, mind a becsületsértés esetében külön megnevezve is védik az egyes állami szervek és hatóságok méltóságát, igaz, itt a szankciók nem súlyosabbak (bár nem is enyhébbek), mint a természetes személyek sérelmei esetében.⁶⁴

⁶⁰ StGB 111. § (3) bekezdés.

⁶¹ StGB 113. §

⁶² StGB 114. § (1) bekezdés.

⁶³ StGB 115. § (2) bekezdés.

⁶⁴ StGB 116. §

2.3. Svájc

Svájcban az 1937-es szövetségi Btk. (Schweizerisches Strafgesetzbuch)⁶⁵ Második könyvének (Különös rendelkezések) Harmadik címe szabályozza a becsület és a magánszféra elleni bűncselekményeket (*Strafbare Handlungen gegen die Ehre und den Geheim- oder Privatbereich*). A 173. cikk a rágalmazásról (*Üble Nachrede*) szól: aki mással szemben, egy harmadik személy előtt becsületsértő magatartást tanúsít, vagy olyan tényt állít, amely alkalmas arra, hogy a sértett jó hírének ártson, továbbá aki mást megvádol vagy meggyanúsít, illetve az e vádról vagy gyanúról szerzett értesülést másnak továbbadja, a sértett kérelmére legfeljebb 180 napi tételig terjedő pénzbírsággal büntethető. Ha az elkövető bizonyítja, hogy az általa állított vagy továbbadott tény megfelel a valóságnak, vagy azt kellő alappal vélhette igaznak, akkor nem büntethető.⁶⁶ Nincs azonban helye a valóság bizonyításának, ha az elkövető kifejezetten rágalmazási céllal állította vagy adta tovább az áldozat jó hírét sértő tény, amennyiben azt nem indokolta a közérdek védelme vagy más jogos ok, különösen, ha a tény kifejezetten a sértett magán- vagy családi életéhez tartozik.⁶⁷ Ha az elkövető megbánást tanúsít, azaz a nyilatkozatát visszavonja, a bíróság a kiszabandó büntetést korlátlanul enyhítheti, vagy annak kiszabását akár teljes egészében mellőzheti is.⁶⁸ A svájci Btk. 174. cikke szerinti szándékos rágalmazás (*Verleumdung*) bűncselekményét az követi el, aki az előbbi cselekmények valamelyikét kifejezetten annak tudatában valósítja meg, hogy az állított tény hamis. A *Verleumdung* deliktuma esetében tehát az egyenes szándék – a cselekmény célzatosságára tekintettel – feltétel, míg az *Üble Nachrede* vonatkozásában elég az eshetőleges szándék is, épp úgy, ahogy a német StGB hasonló tényállásai esetében. A büntetési tétel szándékos rágalmazás esetén három évig terjedő szabadságvesztés vagy – speciális minimummal és maximummal meg nem határozott – pénzbüntetés.

Létezik továbbá a svájci jogban is egy, a kegyeletsértéshez hasonló különös részi tényállás (175. cikk), amelyet a Btk. a rágalmazás és a szándékos rágalmazás tényállási elemeihez kapcsol, kivéve, hogy a „passzív alany” egy elhunyt vagy halottnak nyilvánított eltűnt személy. Ez esetben a kegyeleti jog sérelme miatt az elhunyt vagy eltűnt személy hozzátartozóinak kell a felelőségre vonás iránti eljárást megindítaniuk, méghozzá a sérelem bekövetkeztétől számított 30 napon belül; a büntetési tételek pedig ez esetben ugyanazok, mint a *Verleumdung*, illetve az *Üble Nachrede* esetén.⁶⁹ Végül a svájci Btk. a becsületsértést (*Beschimpfung*) is tiltja (177. cikk): ha valaki szóban, írásban, képi ábrázolással, gesztussal vagy tettelesen más becsületében megsért, 90 napi tételig terjedő pénzbüntetéssel büntetendő. Mellőzhető az elkövető büntetése, ha a cselekményt a sértett „helytelen viselkedése” (egyszerűbben: provokációja) váltotta ki;⁷⁰ továbbá kölcsönös sértések esetén is.⁷¹ Rágalmazást (173. cikk) 2009-ben 694, 2010-ben 704, 2011-ben 970, 2012-ben 976, 2013-ban 1144 esetben követtek el; ugyanezen években a rendőrség által

⁶⁵ <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/48>

⁶⁶ 173. cikk 2. bekezdés.

⁶⁷ 173. cikk 3. bekezdés.

⁶⁸ 173. cikk 4. bekezdés.

⁶⁹ 175. cikk.

⁷⁰ 177. cikk 2. bekezdés.

⁷¹ 177. cikk 3. bekezdés.

regisztrált szándékos rágalmozások (174. cikk) száma 523, 489, 773, 934, illetve 956 volt; becsületsértés (177. cikk) miatt ezen öt évben rendre 4 656, 5 166, 6 037, 7 272, illetve 7 355 eljárás indult, míg kegyeltsértést (175. cikk) 2009-től 2013-ig évente 4, 3, 28, 2, illetve 5 alkalommal követtek el. Ha tehát leszámítjuk az utóbbi bűncselekmény miatti, kevés gyakorlati jelentőséggel bíró eljárásokat, azt láthatjuk, hogy az utóbbi években folyamatosan nő a svájciak jogtudatossága, és becsületük sérelme miatt egyre több büntetőfeljelentést tesznek.⁷²

2.4. Olaszország

Az olasz jog⁷³ is megkülönbözteti a becsületsértést (*ingiuria*) és a rágalmozást (*diffamazione*), az elhatárolás azonban nem kellően kidolgozott. A Codice penale 594. cikke szerint az *ingiuria* bűncselekményét az követi el, aki más személy becsületét vagy méltóságát megsérti (amiért hat hónapig terjedő szabadságvesztéssel vagy 516 euróig terjedő pénzbüntetéssel sújtható). A sértés történhet szóban (személyes jelenléttel), telefonon, táviratban, bármilyen írásos formában vagy képi ábrázolással is. Az *ingiuria* minősített esete, ha a sértés egy meghatározott tény állításával történik (ekkor a büntetés egy évig terjedő szabadságvesztés vagy legfeljebb 1032 euróig terjedő pénzbüntetés lehet). Az olasz Btk. 594. cikke egy büntetés-kiszabási elvet is meghatároz; eszerint súlyosabban kell büntetni más cselekményekhez képest azt, amelyet több ember előtt követnek el. A *diffamazione* deliktumát pedig – a Btk. 595. cikke alapján – az valósítja meg, aki – az *ingiuria* esetén kívül – mások előtt („másokkal való kommunikációjában”) valakinek a jó hírnevét sérti. Ez alapesetben is egy évig terjedő szabadságvesztéssel vagy legfeljebb 1032 euróig terjedő pénzbüntetéssel büntetendő; a minősített eset megvalósítása (amely ugyanaz, mint az *ingiuriánál*: ha a sértés egy meghatározott tény állításával történik) két évig terjedő szabadságvesztéssel vagy legfeljebb 2065 euróig terjedő pénzbüntetéssel büntetendő. Van továbbá a rágalmozásnak még egy minősített esete: eszerint ha e cselekményt a sajtóban vagy bármilyen hasonló, a széles nyilvánosság számára hozzáférhető módon, avagy nyilvános cselekvéssel (például egy tömegrendezvényen) követik el, az elkövető hat hónaptól három évig terjedő szabadságvesztéssel vagy legalább 516 eurós pénzbüntetéssel büntetendő. Végül az 595. cikk körében is van egy büntetés-kiszabási követelmény: ha a cselekmény valamilyen politikai szerv (például a parlament), egy közigazgatási szerv vagy valamely bíróság (vagy ezek bármely tagja vagy testülete) ellen irányul, az (természetesen az előbb ismertetett büntetési tételek keretén belül) más rágalmozási cselekményekhez képest súlyosabban büntetendő.⁷⁴

⁷² Az adatokhoz l.: http://www.pxweb.bfs.admin.ch/dialog/varval.asp?ma=px-d-19-3B02&ti=Polizeilich+registrierte+Beschuldigte+gem%E4ss+Strafgesetzbuch%2C+nach+Kantonen%2C+Geschlecht%2C+Alters%2D+und+d+Aufenthaltsgruppen&path=../Database/German_19%20-%20Kriminalit%E4t%20und%20Strafrecht/19.3%20-%20Kriminalit%E4t%20und%20Strafvollzug/&search=NACHREDE&lang=1.

⁷³ Codice penale (1930. évi 1398. törvény): <http://www.altalex.com/index.php?idnot=36653>

⁷⁴ A büntetőeljárás megindításához Olaszországban is kifejezett kérelem szükséges; ezt elhunyt személy esetében a közeli hozzátartozó, az örökbe fogadó szülő, illetve az örökbe fogadott gyermek terjesztheti elő. Utóbbi eset áll fenn akkor is, ha a sérelem még élő személyt ért, de ő a kérelem előterjesztésére nyitva álló határidő alatt meghalt, és akkor is, ha a bűncselekmény eleve halott személy emléke ellen irányult (Codice penale 597. cikk). Ebből következően az olasz jog nem szabályozza önálló tényállásként a kegyeltsértést, hanem azt a becsületsértés és a rágalmozás deliktu-

Látható tehát, hogy a becsületsértés és a rágalmazás elhatárolásának az alapja nem az értékítélet (vélemény), illetve tényállítás megkülönböztetése, hanem a védett jogi tárgy sérelme: *ingiuria* esetén a támadás az ember becsülete vagy méltósága, vagyis önbecsülése ellen irányul (akár vélemény közlésével, akár tényállítással),⁷⁵ míg *diffamazione* esetén (szintén akár vélemény közlésével, akár tényállítással) a jó hírneve, azaz társadalmi megbecsültsége ellen. Mivel azonban az elkövetési magatartás azonos, a gyakorlatban az elkövető motívumának vagy céljának bizonyítása, így annak eldöntése, hogy az adott magatartás mely tényállás elemeit merítette ki, nehézségeket vethet fel. Az olasz jogban e két tényállásnak jelentős gyakorlati szerepe van, 2010-ben például 850 ilyen ügyet fogadott be és tárgyalta az olasz legfelső bíróság, azaz a Semmitőszék (Corte di Cassazione).⁷⁶ Az olasz törvényhozás ugyanakkor jelenleg reformokat tervez a rágalmazási jogban, összhangban az Európa Tanács Velencei Bizottságának 2013. decemberi véleményével.⁷⁷

2.5. Franciaország

Franciaországban a büntető törvénykönyv (Code pénal)⁷⁸ nem tartalmaz az egyes személyek méltóságát sértő büntetőjogi tényállásokat, a sajtószabadságról szóló 1881. július 29-i törvény (Loi du 29 juillet 1881 sur la liberté de la presse) viszont igen. Ennek 4. fejezete rendelkezik a büntetőjogilag üldözendő magatartásokról, annak 3. szakasza pedig a személy elleni bűncselekményekről. Ezek közül az első a 29. cikk, mely a rágalmazás és a becsületsértés tilalmát is magában foglalja.⁷⁹ Rágalmazásnak (*diffamation*) minősül, ha valaki másról (személyről, szervezetről vagy csoportról) olyan tényről állít, amely az ő becsületét vagy jó hírnevét sérti. E tény közlésének vagy terjesztésének (mint célzatos cselekménynek) már a kísérlete is büntetendő, még akkor is, ha a sértett nincs ugyan kifejezetten megnevezve, de egyértelműen azonosítható. A sértés formája irreleváns, ezért – bár a tényállás a sajtószabadság védelméről szóló törvényben van elhelyezve – az nemcsak (a tág értelemben felfogott) sajtóbeli közléssel, hanem szóbeli közléssel is megvalósulhat. Becsületsértésnek (*injure*) pedig az a gyalázkodó megnyilvánulás számít, amely

mai által rendeli büntetni – az alaptényállások szankcióival egyező mértékben. Nem büntethető az a szóbeli vagy írásbeli megnyilatkozás, amelyet bírósági vagy hatósági eljárásban résztvevő felek vagy az ő jogi képviselőik tesznek az adott ügygel összefüggésben. (Codice penale 598. cikk). Végül kölcsönös sérelem esetén a bíró az egyik vagy mindkét fél megbüntetésétől eltekinthet, és nem büntethető, akit a becsületsértő vagy rágalmozó cselekményre a másik fél szándékos provokációja indított, amennyiben a cselekményt még ebben a felindult állapotában követte el (Codice penale 599. cikk).

⁷⁵ E tekintetben különbség – mint láttuk – csak a szankció mértékében van.

⁷⁶ Vö.: <http://www.article19.org/resources.php/resource/2721/en/italy:-criminal-defamation-legislation-must-be-repealed>.

⁷⁷ Opinion on the legislation of defamation in Italy. (Opinion no. 715/2013.) Vö.: Organization for Security and Co-operation in Europe, Office of the Representative on Freedom of the Media: *Legal analysis of Law no. 925 of 17 October 2013 concerning the defamation legislation in Italy*. November, 2013.

⁷⁸ http://www.lexinter.net/lois/loi_du_29_juillet_1881_sur_la_liberte_de_la_presse.htm

⁷⁹ A korábbi 26. cikket, mely a francia köztársasági elnök becsületének megsértését szankcionálta, 2013-ban hatályon kívül helyezték. (Vö.: <http://www.freemedia.at/newssview/article/in-france-judicial-evolution-in-defamation-cases-protects-work-of-civil-society.html>)

az elkövető általi megvetést vagy lenézést fejez ki, anélkül, hogy a gyalázkodó valamilyen tény állítana a sértettről. (A francia jogban tehát alapvetően a tényállítás/értéktétel dichotómia mentén válik ketté a rágalmazás és a becsületsértés tényállása.) Végül a francia jog is büntetni rendeli a kegyeletsértést; ennek a 34. cikk szerint azonban az a feltétele, hogy a sértő az elhunyt személyt rágalmazó kijelentését vagy becsületsértő cselekményét kifejezetten a célból kövesse el, hogy azzal az elhunyt túlélő házastársának vagy örököseinek ártson (a törvény tehát valójában nem az elhunytat, hanem az ő emlékének keresztül a még élő személyek becsületét védi). A valóság bizonyításának fő szabályként helye van, kivéve három esetben: ha a cselekmény egy magánszemély magánszféráját érinti; ha az állítás tíz évnél régebben megtörtént tényekre vonatkozik (a 'feledés joga' érdekében); és ha az állítás olyan bűncselekményre vonatkozik, amely miatt az elkövető kegyelemben részesült, amely után rehabilitálták vagy amely alól később felmentették.⁸⁰ E cselekmények fő szabályként szintén csak magánindítványra büntethetők.⁸¹

A francia jogban e cselekmények nem sújthatók szabadságvesztéssel, súlyos pénzbüntetéssel azonban annál inkább. A pénzbüntetés maximális mértéke a sértettek személyétől függ: rágalmazás esetén állami szervek (alkotmányos és kormányzati szervek, a fegyveres erők és bíróságok, ezek tagjai – ha a sértés a szerv működésével, illetve a személy állami funkciójával függ össze – vagy bármilyen állami megbízásból eljáró személy)⁸² vonatkozásában 45 000 euró;⁸³ magánszemélyek esetében 12 000 euró; ha a sértett akár magánszemély, akár ezek csoportja, a sérelem pedig e személy(ek) származásával, etnikai csoporthoz tartozásával vagy nem-tartozásával, nemzetiségével, fajával, vallásával, nemével, szexuális orientációjával vagy fogyatékoságával függ össze, szintén 45 000 euró.⁸⁴ Becsületsértés esetében a pénzbüntetés maximális mértéke fő szabályként bármely sértett esetében 12 000 euró lehet; gyűlölet-bűncselekmény esetében viszont 22 500 euró, sőt, akár hat hónapig terjedő szabadságvesztés is. Emellett a francia büntetőbíróság polgári jogi jellegű szankciót is kiszabhat: elrendelheti (a Code pénal 131–35. cikke alapján) az ítéletnek vagy egy arról szóló, a bíróság által meghatározott tartalmú közleménynek a sértő részéről és költségén történő közzétételét, az ítéletben meghatározott módon, ideig (de legfeljebb két hónapig) és fórumokon (például egyes sajtószervekben, elektronikus médiumokban, plakátokon stb.).

2.6. A Benelux államok

Belgiumban a Btk.,⁸⁵ az 1867-es Code pénal 2. könyvének ('egyres bűncselekmények és szankciók') V. fejezete ('az ember becsületét vagy jó hírnevét sértő bűncselekmények') szabályozza a tanulmányunk tárgya tekintetében releváns, büntetőjogilag értékelendő magatartásokat.

⁸⁰ 35. cikk.

⁸¹ 35. cikk.

⁸² A köztársasági elnök becsületét és jó hírnevét védő, a 26. cikk szerinti speciális szabály 2013-ban ugyan kikerült a törvényből, a 29. cikk szerint azonban az ő személyét sértő cselekmények is – más alkotmányos szervekhez hasonlóan – továbbra is büntethetőek maradtak.

⁸³ 30–31. cikk.

⁸⁴ 32. cikk.

⁸⁵ http://www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/change_lg.pl?language=fr&la=F&cn=1867060801&table_name=loi

A 443. cikk a rágalmazás két esetkörét határozza meg, melyekben közös, hogy azokat az követheti el, aki egy olyan, meghatározott tényt állít valaki másról, amely alkalmas arra, hogy az utóbbi személy becsületét sértse, vagy őt a közvélemény előtt rossz színben tüntesse fel. A rágalmazás két fajtája, a *calomnie*, illetve a *diffamation* között a belga jog szerint az az egyetlen különbség, hogy előbbi esetében olyan tény állításáról van szó, amelynél a jog megengedi az állított tény bizonyítását, míg az utóbbi esetben olyanról, mely tekintetében a jog a valóság bizonyítását nem engedi meg. A büntetés 8 naptól 1 évig terjedő szabadságvesztés vagy 26-tól 200 euróig terjedő pénzbüntetés lehet, ha a rágalmazást nyilvánosan vagy a nyilvánosság számára hozzáférhető módon [így nyilvános összejöveteleken (tipikusan a gyülekezési jog alá tartozó tüntetéseken), nyilvános helyeken, olyan nem nyilvános helyeken, ahol több személy is jelen van vagy jelen lehet, illetve egyébként minden olyan módon, amikor a sértetten kívül mások is értesülhetnek a tényállításról] követik el, tekintet nélkül arra, hogy az szóban vagy írásban, képek vagy jelképek közzeszlére tételével, terjesztésével, eladásával vagy eladásra való felkínálásával, vagy a nyilvánosság számára egyéb módon történő hozzáférhetővé tétellel valósul-e meg.⁸⁶ A valóság bizonyítása tehát nem minden esetben megengedett: így, ha hivatalos személy a kötelességét teljesíti a tény közlésével; illetve fő szabályként akkor sem, ha az állított tény a magánéletre vonatkozik (ekkor kivételképpen és egyedül azon esetben lehet a tényt bizonyítani, ha azt bírósági ítélettel vagy más közhiteles módon megállapították).

A becsületsértést (*injure*) a belga Code pénal 448. cikke rendeli büntetni. E vétséget az valósítja meg, aki az előbb ismertetett bármilyen nyilvános módon szóban, írásban vagy egyéb módon mást megsért. A büntetési tétele 8 nap és 2 hónap közötti szabadságvesztés vagy 26-tól 500 euróig terjedő pénzbüntetés.⁸⁷ Majdnem hasonló büntetési tétele⁸⁸ van a 449. cikk szerinti 'rosszhiszemű közzétételnek' (amit a kevésbé hivatalos vagy jogi töltetű 'pletyka' vagy 'fecsegés' terminusok jobban kifejeznének), melyet az követhet el, aki anélkül állít valakiről valamit, hogy azt a közérdek vagy jogos magánérdek indokolta volna, vagyis akinek egyetlen célja az volt, hogy másnak ártalmat okozzon. E tényállással vonhatók a belga büntetőjogban a védett körbe a magántitkok, melyek ugyan igazak, de azok olyan szenzitív adatot jelentenek, amelynek titokban maradásához a jogosultnak érdeke fűződik, feltéve persze, hogy senkinek nincs olyan érdeke, mely a nyilvánosságra hozatalt indokolná. E cselekmények (a hamis vádolást kivéve) a belga jogban is csak a sértett (vagy az időközben elhunyt sértett leszármazója vagy örököse) által előterjesztett magánindítványra büntethetőek. Bizonyos közjogi jogalanyok és hivatalos személyek megsértése vagy megrágalmazása szintén büntethető.⁸⁹

A ma hatályos, 1994-ben revízió alá vett 1881-es holland Btk.⁹⁰ – a belgához hasonlóan – a francia Code pénalon alapul. A holland Btk. Második Könyvének XVI. címe (Becsületsértés) foglalkozik a defamatorikus tényállásokkal. A 261. cikk 1. pontja szerint a megszegényítés

⁸⁶ A 445. cikk szerint ha a rágalmazásnak minősülő tényállítás valamely hatóság vagy a megrágalmazott előljárója számára írott hamis vádat eredményez, az 15 naptól 6 hónapig terjedő szabadságvesztéssel vagy 50-tól 1000 euróig terjedő pénzbüntetéssel büntetendő. Az előbbi esetben azonban a 447. cikk értelmében csak akkor lehet a rágalmazás miatti büntetőeljárását lefolytatni, ha az alapügyet már lefolytatták, és a tény valóban hamisnak bizonyult.

⁸⁷ Code pénal 450. cikk.

⁸⁸ A pénzbüntetés felső határa nem 500, hanem 400 euró.

⁸⁹ Code pénal 275–278. cikkek.

⁹⁰ http://wetten.overheid.nl/BWBR0001854/Opschrift/geldigheidsdatum_19-03-2014#

(*smaad*) bűncselekményét követi el az, aki másról a nyilvánosságra hozatal nyilvánvaló szándékával olyan meghatározott tényt állít, amely a becsületét vagy jó hírnevét sérti, és hat hónapig terjedő szabadságvesztéssel vagy a harmadik kategóriába tartozó (azaz 8 100 euróig terjedő) pénzbüntetéssel büntetendő. A 261. cikk 2. pontja a megszegyenítés írásos formáját (*smaadschrift*) rendeli büntetni, még hozzá (a pénzbüntetés maximális mértékének érintetlenül hagyása mellett) akár egy évig terjedő szabadságvesztéssel, ha az – írott vagy képi formában – a nyilvánosság számára közzé is lett téve. A jóhiszemű elkövető ugyanakkor ezek egyike miatt sem büntethető, ahogyan az sem, akinek a közlését a közérdek indokolta.⁹¹ Nem büntethető továbbá az a személy sem, akinek az állításának valóságáról jogerős bírósági ítélet állást foglalt.⁹² Ha viszont valaki a fenti módokon olyan tényt állít másról, amelyről tudja, hogy hamis, már két évig terjedő szabadságvesztéssel vagy a negyedik kategóriába tartozó (azaz 20 250 euróig terjedő) pénzbüntetéssel büntetendő.⁹³ Büntetőjogi tényállásnak minősül a 266. cikkben foglalt becsületsértés (*belediging*) is, melyet az követ el, akinek a cselekménye ugyan nem esik a 261. cikk szerinti megszegyenítés/rágalmazás kategóriája alá, de más személyek jelenlétében mást megsért [a büntetés ekkor három hónapig terjedő szabadságvesztés vagy a második kategóriába tartozó (4 050 euróig terjedő) pénzbüntetés]. A sértés módja szintén lehet szóbeli, írásbeli vagy akár képbeli, ennél közelebbi, kézzelfogható meghatározást azonban a Btk. nem ad,⁹⁴ az alkalmazási feltételek kimunkálását a bírói gyakorlatra hagyva; azt azonban leszögezi, hogy a közügyekkel kapcsolatban kinyilvánított vélemény nem büntethető.⁹⁵ Ennek némileg ellentmond, hogy a hivatalos személyekkel és hatóságokkal szembeni, ezen ügyekkel kapcsolatos becsületsértés esetén a büntetési tétel egyharmadával nő.⁹⁶ [Ha a becsületet vagy jó hírnevet sértő tény állítása hatóság előtt, hivatalos úton történik, és az hamisnak bizonyul, az elkövető hamis vádért büntethető – fő szabályként legfeljebb két évig terjedő szabadságvesztéssel vagy negyedik kategóriás (20 250 euróig terjedő) pénzbüntetéssel.]^{97,98} Végül a holland Btk. – az elhunyt volt házastársa, leszármazója vagy örököse indítványára – a kegyeltsértést is bünteti (legfeljebb három hónapig terjedő szabadságvesztéssel vagy 4 050 euróig terjedő pénzbüntetéssel), ha valaki olyan cselekményt követ el egy halott személlyel kapcsolatban, amely rágalmazásnak/megszegyenítésnek vagy becsületsértésnek minősülne, ha a „sértett” életben lenne.⁹⁹ Ugyanígy büntetendő az is, ha valaki ilyen tartalmú sértést vagy rágalmat terjeszt, nyilvánosságra hoz, publikál, közszemlére tesz, az ilyen sértést vagy rágalmat tartalmazó dolgot kiadja, forgalmazza stb. – tehát újságírók, szerkesztők, lapkiadók is; ez esetben, ha valakit korábban, az újabb cselekmény elkövetésé-

⁹¹ 261. cikk 3. pont.

⁹² 265. cikk 1. pont.

⁹³ 262. cikk.

⁹⁴ 266. cikk 1. pont.

⁹⁵ 266. cikk 2. pont.

⁹⁶ 267. cikk.

⁹⁷ 268. cikk.

⁹⁸ E 3 bűncselekmény miatt 2002-ben, 2003-ban és 2004 első felében összesen több mint száz, szabadságvesztésről szóló ítéletet hoztak a holland bíróságok. (Vö.: Aiden WHITE: Ethical journalism and human rights. In *Human rights and a changing media landscape*. Council of Europe, Commissioner for Human Rights. Strasbourg, Council of Europe Publications, 2011. 58.)

⁹⁹ 270. cikk.

től visszafele számított két éven belül meghozott ítéletben hasonló cselekmény miatt már elítéltek, akár a foglalkozása gyakorlásától is eltiltható.¹⁰⁰

A harmadik Benelux-államban, Luxemburgban az 1879-es Btk. (Code pénal)¹⁰¹ alapján, épp úgy, mint Belgiumban, a rágalmazásnak két fajtája van. Mindkettőt az követheti el, aki valaki másról egy olyan konkrét tényt állít, amely alkalmas arra, hogy becsületét sértse vagy a társadalom megvetését váltsa ki; a különbség, hogy *calomnie* esetében lehetőség van az állított tény bizonyítására (és persze a büntethetőség feltétele, hogy a bizonyítás végül sikertelen legyen), míg *diffamation* esetén nincs.¹⁰² A büntetés alapesetben 251 eurótól 2000 euróig terjedő pénzbüntetés, ha a cselekményt nyilvánosan vagy egyébként több ember előtt követték el; a konkrét feltételek meghatározása során a luxemburgi Btk. a belga szabályozást másolja.¹⁰³ Az is a belga Btk.-ból ered, hogy a jogi személyek jó hírnevét sértő rágalmozó állítások a természetes személyekkel szembeni rágalmozáshoz hasonló módon büntetendők.¹⁰⁴ A büntetés azonban már 251 eurótól 25 000 euróig terjedő pénzbüntetés, avagy egy hónaptól egy évig terjedő szabadságvesztés is lehet, ha a rágalmozás gyűlölet-bűncselekmény formáját ölti, azaz a hamis tényközlés kifejezetten a sértett valamely, a Code pénal által – annak 454. szakaszában – felsorolt védett tulajdonságával vagy helyzetével áll összefüggésben.¹⁰⁵ Szintén a belga szabályozásból ered az a kitétel, miszerint súlyosabban (Luxemburgban 251 eurótól 10 000 euróig terjedő pénzbüntetéssel vagy 15 naptól 6 hónapig terjedő szabadságvesztéssel) büntetendő, aki a rágalmozás két formája közül bármelyiket hatóság vagy a sértett felettese előtt követi el.¹⁰⁶ A valóság bizonyíthatóságának esetei úgyszintén a belga szabályozás alapján lettek megfogalmazva, kivéve, hogy a luxemburgi Btk. a 2004. június 8-i, a médiában történő szabad véleménynyilvánításról szóló törvény rendelkezéseire utalva, a közéleti viták szabadságának biztosítása érdekében kifejezetten megengedi az újságírók számára, hogy akár hamis tényállításokat is közlétegyenek, feltéve hogy a közlés valóságát ésszerű alappal feltételezhetnék, amennyiben a közlést a közérdek indokolta (tehát ez esetben csak a tudottan hamis tények publikálásáért felel az újságíró), vagy ha mindent megtettek annak érdekében, hogy mások becsületének sérelmét elkerüljék, valamint másoktól származó közlések továbbadása esetén akkor, ha a közlésből kitűnik, hogy az értesülés (‘idézés’), valamint hogy az kitől származik, és az értesülés nyilvánosságra hozatalát a közérdek indokolja.¹⁰⁷

A rágalmozás bármely fajtájától – szintén belga mintára – meg kell különböztetni a becsületsértést (*injure*); e cselekményt az követi el, aki akár tények állításával, akár szóban, írásban vagy képileg más (természetes vagy jogi) személyt megsért.¹⁰⁸ Idetartozhat a szóbeli sértegetéstől kezdve a gúnyrajzig sok minden, melyeket a bírói gyakorlat alakít ki; a büntetési tétel ezen

¹⁰⁰ 271. cikk.

¹⁰¹ <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/16>

¹⁰² Code pénal 443. §

¹⁰³ A „nyilvánosság” fogalmának kifejtését ezért lásd ott.

¹⁰⁴ Code pénal 446. §

¹⁰⁵ Ilyen például a sértett vélt vagy valós származása, bőrszíne, neme, szexuális orientációja, családi állapota, kora, egészségügyi állapota, fogyatékosága, erkölcsi, politikai vagy világnézeti meggyőződése, szakszervezeti tevékenysége vagy tagsága, továbbá etnikai, nemzetiségi, faji vagy vallási hovatartozása.

¹⁰⁶ Code pénal 445. §

¹⁰⁷ Code pénal 443. §

¹⁰⁸ Code pénal 448. §

esetekben 251 eurótól 5 000 euróig terjedő pénzbüntetés vagy 8 naptól 2 hónapig terjedő szabadságvesztés lehet. Némileg meglepő, de a becsület védelme érdekében a luxemburgi emberek az utóbbi években egyre inkább élnek a büntetőeljárás indításának lehetőségével: míg ugyanis 2005-ben *diffamation*, *calomnie* és *injure* miatt összesen még csak 577 eljárás indult, addig ez a szám 2011-ben már 1434 volt.¹⁰⁹ Ugyanakkor ezen eljárások csak kis része (évente néhány tucat) végződik büntetőjogi büntetéssel, és e büntetések is nagyrészt pénzbüntetést, kisebb részben felfüggesztett szabadságvesztést jelentenek, és csak néha kell a kiszabott szabadságvesztést letölteni.¹¹⁰

Nem meglepő módon a defamatorikus jog negyedik fajtája is a belga büntetőjogból származik, onnan majdnem szó szerint átemelve azt; eszerint Luxemburgban is büntethető az ún. 'rosszhiszemű közzététel' (*divulgation méchante*), melyet itt is az követhet el, aki anélkül állít valakiről valamit, hogy azt a közérdek vagy jogos magánérdek indokolta volna, vagyis akinek kifejezetten és kizárólagosan az volt a célja, hogy másnak ártalmat okozzon (a büntetése 251 eurótól 4 000 euróig terjedő pénzbüntetés vagy 8 naptól 2 hónapig terjedő szabadságvesztés lehet).¹¹¹ Végül, Luxemburgban egyes, konkrétan meghatározott közjogi jogalanyok, hivatalos személyek, bírók, végrehajtók stb. megsértése vagy megrágalmazása szintén belga mintára lett kodifikálva; mind az egyes tényállási elemek, mind a minősített esetek meghatározása lényegében megegyezik a belga szabályozással.¹¹²

2.7. Az Ibériai-félsziget országai

Az 1995-ös spanyol Btk. (Código Penal)¹¹³ – az ember becsületét sértő bűncselekmények (Btk. XI. cím) körében¹¹⁴ – szintén bünteti a becsületsértést (*injuria*).¹¹⁵ Ez olyan cselekmény vagy kifejezés lehet, amely más személy méltóságát sérti, jó hírnevét rontja vagy önbecsülését támadja, feltéve, ha az a közvélemény negatív értékítéletét ténylegesen kiváltja.¹¹⁶ Ha e deliktum vala-

¹⁰⁹ A számok azt mutatják, hogy a „kedv” a sérelmek ilyen módon való megoldására töretlen tendenciaként érvényesül: a 2005. évi 577 ügy 2006-ban 673-ra emelkedett, 2007-ben 840-re, 2008-ban 990-re, 2009-ben 1072-re, 2010-ben 1205-re, 2011-ben pedig már majdnem másfél ezer (mint láttuk, pontosan 1434) volt. Mindez pedig az összébűnözés trendjének alakulásával sem magyarázható: bár az összes bűncselekmények száma is nőtt 2005 és 2011 között (25 231-ről 35 702-re, azaz kevesebb mint másfélszeresére, nagyjából 1,4-szeresére), e növekedés meg sem közelítette a defamatorikus deliktumok számának mintegy két és félszeres növekedési ütemét. (Az adatok forrása: *Annuaire statistique 2012*. Luxembourg–Kirchberg, Statec, 2013. 181.)

¹¹⁰ 2008-ban 19, 2009-ben 47, 2010-ben 33, 2011-ben 44, 2012-ben 36 embert ítéltek el defamatorikus cselekmény miatt. Rágalmazás alapesete miatt ezen öt évben összesen 11-et (ebből nyolcat *calomnie*, hármat *diffamation* miatt), nyilvánosság előtti rágalmazás miatt egyet, rágalmazás minősített esete (hatóság vagy a sértett felettese előtti elkövetés) miatt 25-öt, becsületsértés miatt 22-t. (Az adatok Marcel Iannizzi szíves személyes gyűjtésén és közlésén alapulnak.)

¹¹¹ Code pénal 449. §

¹¹² Lásd ott, illetve részletesebben: luxemburgi Code pénal 275. és 276. §

¹¹³ <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/2>

¹¹⁴ http://noticias.juridicas.com/base_datos/Penal/lo10-1995.l2t11.html

¹¹⁵ Código Penal 208–210. cikk.

¹¹⁶ Código Penal 208. cikk.

mely cselekmény más személynek tulajdonításával valósul meg, az csak akkor büntethető, ha a tényt állító tudatosan állított valótlant, vagy tudatos gondatlansággal nem vette figyelembe az egyébként rendelkezésére álló valós tényeket. E cselekmény sem büntethető azonban szabadságvesztéssel, csak (elzárásra vagy közérdekű munkára átváltoztatható)¹¹⁷ pénzbüntetéssel. Alap esetben ez háromtól hét hónapig terjedő mértékű pénzbüntetés lehet, ha azonban a cselekményt nyilvánosan követik el, a pénzbüntetés mértéke hat és tizennégy hónapnyi tétel között mozoghat. [Gyakorlati jelentősége azonban az *injuriának* csekély (bár enyhén növekszik): Spanyolországban évente mindössze néhány tucat esetben szabnak ki büntetést becsületsértés miatt.]¹¹⁸ Látható tehát, hogy a nyilvánosság az *injuria* megvalósulásának nem feltétele (sem a véleménykifejezés, sem a tényállítás tekintetében), az pusztán a cselekmény minősített esetét alapozza meg. [Létezik még egy, az előbbieknél súlyosabban büntetendő tényállás, a *calumnia*, azaz a hamis vád; ezt azonban csak olyan rágalmozó cselekménnyel (tényállítással) lehet elkövetni, amellyel az elkövető a sértettet kifejezetten bűncselekmény elkövetésével vádolja.]¹¹⁹

Portugáliában viszont már szintén lehet szabadságvesztéssel is büntetni a rágalmozást. Az 1982-es portugál Btk. (Código Penal Português)¹²⁰ Különös Részének VI. fejezete foglalkozik az ember becsületét sértő deliktumokkal. A 180. cikk a rágalmozást (*difamação*) (az ember becsületét sértő vagy jó hírét csorbító állítások megfogalmazását) rendeli büntetni, kivéve, ha a tényközlést valakinek a jogos érdeke indokolta, vagy az jóhiszemű volt. E kivétel azonban nem terjed ki azon esetekre, amikor a tényközlés a magánéletet érinti; az tehát a büntetőjog feltétlen oltalma alatt áll, így a magánélet sérelmét okozó állítás minden esetben büntethető, mégpedig hat hónapig tartó szabadságvesztéssel vagy 240 napi tételig terjedő pénzbüntetéssel. Ezen eseten kívül is büntetendő mind a tényállítás, mind az értékítélet (becsületsértés – *injúria*), amennyiben az a sértett önbecsülését támadja – a büntetés ekkor három hónapig terjedő szabadságvesztés vagy 240 napi tételig terjedő pénzbüntetés lehet.¹²¹ Ha a rágalmozás bűncselekménnyel való hamis megvádolással valósul meg (*calúnia*), az Portugáliában is súlyosabban (két évig terjedő szabadságvesztéssel vagy legalább 120 napi tétel pénzbüntetéssel) büntetendő.¹²² Mindhárom deliktum vonatkozásában minősített eset, ha valaki azokat meghatározott védett személyekkel, így például közhatalmi szervek tagjaival, bírókkal, tanúkkal, védőügyvédekkel stb. szemben, a hivatásuk gyakorlásával vagy foglalkozásbeli vagy egyéb kötelezettségeik teljesítésével összefüggésben valósítja meg (ekkor a büntetési tétel alsó és felső határa is a felével emelkedik).¹²³ Végül büntetendő a kegyeltsértés (az elhunyt személy emlékének súlyos megsértése) is (*ofensa à memória de pessoa falecida*), méghozzá hat hónapig terjedő szabadságvesztéssel vagy

¹¹⁷ Vö.: Código Penal 50–53. cikk.

¹¹⁸ Míg az ezredforduló előtt és annak környékén évente átlagosan 30-60 embert ítéltek el becsület elleni bűncselekményekért (*delitos contra el honor*) (1995–2002 között ez a szám rendre 25, 31, 39, 62, 43, 42, 60 és 39 volt – vö.: *Anuario Estadístico de España 2005*. Madrid, Instituto Nacional de Estadística, 2005. 296.), addig 2012-ben már 71-et (ebből 49 volt férfi és 22 nő, illetve 69 spanyol – vö.: *Anuario Estadístico de España*. CD-ROM. Madrid, Instituto Nacional de Estadística, 2014).

¹¹⁹ Código Penal 205–207. cikk.

¹²⁰ <http://www.hsph.harvard.edu/population/domesticviolence/portugal.penal.95.pdf>

¹²¹ Código Penal 181. cikk.

¹²² Código Penal 183. cikk.

¹²³ Código Penal 185. cikk.

240 napi tételig terjedő pénzbüntetéssel; e körben azonban egy érdekes kitévelt tartalmaz a portugál Btk., amikor kimondja, hogy nem büntethető az a cselekmény, amelyet az elhunyt személy vonatkozásában annak halálától számított 50 éven túl követtek el. Ebből *a contrario* az következik, hogy egy személy történelmi szerepét is csak ezen időn túl lehet – bűncselekmény elkövetésének a veszélye nélkül – értékelni, amely súlyos korlátozásnak tűnik, és hosszú időre megnehezíti a történelmi viták szabad, félelemmentes, a valóságot feltárni kívánó lefolytatását.

3. A rágalmazás és becsületsértés az egyéb európai uniós tagállamokban

3.1. A skandináv államok

Jelen fejezetben röviden bemutatjuk a többi európai uniós ország szabályozását is. A skandináv államok közül Finnországban az 1889-es Btk.¹²⁴ 24. fejezetének 9. és 10. szakaszai rendelkeznek a rágalmazásról. Eszerint aki hamis tényeket közöl másról vagy erre vonatkozó célzást tesz, ha az másnak kárt vagy szenvedést okoz, vagy annak közmegevését idézi elő, avagy aki mást becsmél, hat hónapig terjedő szabadságvesztéssel vagy pénzbüntetéssel büntethető.¹²⁵ ‘Minősített rágalmazást’ követ el az, aki az első cselekményt (hamis tények közlése vagy arra vonatkozó utalás) tömegtájékoztatási eszközök útján vagy egyébként sok ember számára észlelhető módon, avagy lényeges vagy hosszan tartó szenvedést vagy jelentős kárt okozva követi el.¹²⁶ Ekkor a pénzbüntetés mellett akár két évig terjedő szabadságvesztés is kiszabható. (Mindemellett a rágalmazás és a minősített rágalmazás gyakorlati szerepe nem jelentős.)¹²⁷ Nem büntethető viszont egyik esetben sem az elkövető, ha a cselekmény olyan kritikával valósul meg, amely egy másik személy politikai, üzleti, tudományos, művészeti vagy közéleti tevékenységével áll összefüggésben, és nem lépi át a tárgyyszerűség határait.¹²⁸

Svédországban az 1965-ben hatályba lépett Btk.¹²⁹ 5. fejezete rendelkezik a rágalmazásról. Az 5. fejezet 1. szakasza szerint a rágalmazás alapesetét az követi el, aki másról azt állítja, hogy bűnöző vagy egyéb elítélendő életmódot folytat, vagy olyan információkat terjeszt róla, amelyek mások megvetésének teszik ki, és pénzbüntetéssel büntetendő. Nem büntethető az, aki az

¹²⁴ <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/32>

¹²⁵ 24. fejezet 9. szakasz.

¹²⁶ 24. fejezet 10. szakasz.

¹²⁷ Finnországban a Finn Statisztikai Hivatal nem gyűjti külön a rágalmazásra és a minősített rágalmazásra vonatkozó adatokat (a honlapját lásd: http://www.stat.fi/index_en.html), hanem csak ‘a magánszférát, a köznyugalmat és a becsületet sértő bűncselekményekre’ (*violation of privacy, peace and honour*) vonatkozó összesített adatokat. Mindezekből összesen 2009-ben 519, 2010-ben 546, 2011-ben 493, 2012-ben 476, 2013-ban pedig 500 ítélet született. (Vö.: http://193.166.171.75/Dialog/varval.asp?ma=005_koikrr_tau_102_en&ti=Criminal+matters+decided+at+district+courts+in+2009+to+2013+Region%2C+Data%2C+composition+of+the+district+court%2C+Crime+and+Year+as+variables&path=../Database/StatFin/oik/koikrr/&lang=1&multilang=en)

¹²⁸ 24. fejezet 9. szakasz (2) bekezdés.

¹²⁹ <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/1>

információ közlésével kötelezettségének tesz eleget, aki a körülmények mérlegelése alapján jóhiszemű volt, akinek ésszerű alapja volt az információ közlésére, illetve nem büntethető az elkövető akkor sem, ha az információ valósnak bizonyul. A rágalmazás minősített esetét valósítja meg az, aki azt „otromba” módon követi el,¹³⁰ és a pénzbüntetés mellett két évig terjedő szabadságvesztéssel is sújtható. A rágalmazásnak a svéd jogban is van egy becsületsértéses alakzata; az 5. fejezet 1. szakasza ugyanis – pénzbüntetéssel – szankcionálni rendeli azt is, aki mással szemben megszégyenítő jelzőt (kifejezést) használ, vagy egyéb megszégyenítő magatartást tanúsít („otromba” becsületsértés esetén a büntetés hat hónapig terjedő szabadságvesztés lehet). Végül, a svéd jog is bünteti – külön elnevezés nélkül – a kegyeletsértést, azzal, hogy kifejezetten kimondja, hogy a védendő jogalanyok a túlélők. Ha tehát valaki a rágalmazás tényállítással megvalósítható eseteit¹³¹ egy elhunyttal kapcsolatban valósítja meg, úgy azonban, hogy a megszégyenítés célszemélyei a túlélők, ugyanúgy büntetendő, mint aki a rágalmazást egy élő személlyel szemben követi el.¹³² Ugyane cselekményeket – a Btk. alapján – egyébként a svéd sajtószabadságról szóló törvény¹³³ is büntetni rendeli, ha azokat a sajtó útján követik el,¹³⁴ így a rágalmazást, a minősített rágalmazást és a kegyeletsértést,¹³⁵ valamint a becsületsértés eseteit.¹³⁶ Hozzá kell azonban tenni, hogy – a törvény 14. fejezet 4. szakaszának bevezető szövege alapján – ez nem külön, a Btk.-ban megfogalmazott deliktumokon túli tényállás, hanem a Btk. adott (és jó néhány más) rendelkezésének megisméltése, a sajtó útján történő elkövetés büntethetőségének egyfajta megerősítése, kiemelése. Svédországban mindezek ellenére rendkívül ritka az ott egységesen rágalmazásnak nevezett tényállások miatt büntetés kiszabása. Habár évente több ezer eljárás indul ilyen cselekmények miatt,¹³⁷ alig néhány tucat esetben szabnak ki büntetést, a szabadságvesztés alkalmazása pedig (noha arra elvileg lehetőség lenne)¹³⁸ nem jellemző. Így 2007-ben ugyan összesen közel tízezer büntetőfeljelentést tettek rágalmazás miatt, ebből már (83%-os felderítési arány mellett is)¹³⁹ csak 1894 személyt gyanúsítottak meg,¹⁴⁰ és mindössze 67-et találtak bűnösnek.¹⁴¹ [E 67 személy közül 58 megrovást (*dom*) kapott, ötöt pénzbüntetésre ítélték, míg négygel szemben az *åtalsunderlátelse* nevű ügyészi intézkedés¹⁴² alkalmazására került sor.]

¹³⁰ 5. fejezet 2. szakasz.

¹³¹ 5. fejezet 1. és 2. szakasz.

¹³² 5. fejezet 4. szakasz.

¹³³ 1949. évi 105. törvény a sajtószabadságról (The Freedom of the Press Act, SFS 1949:105).

¹³⁴ Vö.: KOLTAY i. m. (15. lj.) 325.

¹³⁵ 1949. évi 105. törvény 7. fejezet 4. szakasz 14. pont.

¹³⁶ 1949. évi 105. törvény 7. fejezet 4. szakasz 15. pont.

¹³⁷ 2003-ban 6 740, 2004-ben 7 204, 2005-ben 7 744, 2006-ban 8 922, 2007-ben pedig 9 366, az évben iktratott ügyet tartottak számon. (Vö.: *Statistik årsbok för Sverige – Statistical Yearbook of Sweden 2009*. Stockholm, Statistiska centralbyrån, 2009. 470.)

¹³⁸ Legrossabb esetben hat hónapig terjedő szabadságvesztéssel is sújtható az, aki tetteleges becsületsértést (5. fejezet 3. szakasz) követ el.

¹³⁹ A felderítési arány 2003-ban 82%, 2004-ben 81%, 2005-ben 82% és 2006-ban is 82% volt. [Vö.: *Statistik årsbok för Sverige* i. m. (137. lj.) 472.]

¹⁴⁰ Ebből egyébként 233 volt fiatalkorú. (Uo., 474.)

¹⁴¹ 2003-ban 51-et, 2004-ben 59-et, 2005-ben 48-at, 2006-ban pedig 84-et. (Uo., 475.)

¹⁴² Angol fordításban *‘waiver of prosecution’*, mely azt jelenti, hogy az ügyész ideiglenesen lemond a vádról, megállapítva ugyanakkor (ha rendelkezésre áll a beismerő vallomás) a vádlott bűnösségét. Mivel az ügy nem jut el bí-

A dán Btk.¹⁴³ 27. fejezetében szintén bünteti mind a rágalmazást, mind a becsületsértést. A 267. § szerint becsületsértést az követ el, aki szóban vagy tetteleg más becsületét sérti; rágalmazást pedig az, aki olyan tényeket (‘vádakat’) állít vagy terjeszt, amelyek más társadalmi megbecsültségét rongják. Alapesetben e cselekmények pénzbüntetéssel vagy négy hónapig terjedő szabadságvesztéssel büntethetőek, minősített esetben (268. §) pedig – vagyis ha az elkövető rosszhiszemű volt, vagy állítását ésszerű alap nélkül (gyakorlatilag súlyosan gondatlanul) tette – akár két évig terjedő szabadságvesztéssel is sújtható. Büntethetőséget kizáró oknak minősül,¹⁴⁴ ha az állítás igaznak bizonyul, ha a ténnyel való ‘vádolás’ jóhiszemű volt (bár nem bizonyult igaznak), ha a sérelmezett közlést a ‘rágalmazónak’ kötelessége volt megtenni, avagy ha azt akár a közérdek, akár a sértő személy saját vagy más jogos magánérdeke indokolta. Ennek alapján Dániában valóban csak a nyilvánvalóan támadó jellegű, tudottan vagy tudhatóan hamis tényállítások és a becsületet indokolatlanul sértő, tisztán megalázó jellegű magatartások büntethetők. Továbbá a bíróságnak megvan az a joga (bár nem kötelessége, tehát az ő mérlegelésétől függ), hogy eltekintsen a büntetéstől, amennyiben kölcsönös sértésekről vagy rágalmakról van szó, tehát amikor valaki ‘megtorlasként’, ‘bosszúból’ követ el ugyanolyan cselekményt a ‘sértettel’ szemben, mint amit korábban ő követett el a vádlottal szemben, vagy a sértés pusztán a ‘sértett’ ‘helytelen magatartására’ (gyakorlatilag provokációjára) adott válasz volt.¹⁴⁵ Végül, aki a rágalmazást (a becsületsértést tehát nem) egy halott személy sérelmére követi el, az szintén büntetendő (pénzbüntetéssel vagy négy hónapig terjedő szabadságvesztéssel);¹⁴⁶ ha viszont a rágalmazott személy húsz évnél régebben hunyt el, csak akkor szankcionálható a cselekmény, ha a hamis tény állítása vagy híresztelése szándékos (‘rosszhiszemű’) vagy tudatosan gondatlan volt.¹⁴⁷

rósági szakaszba, így semmilyen egyéb büntetés vagy intézkedés alkalmazására nem kerül sor. Rendszerint fiatalok, illetve első bűntényes felnőttek esetében alkalmazzák. Akkor lehet élni vele, ha valószínűsíthető, hogy a bíróságon az adott bűncselekményért legfeljebb pénzbüntetést szabnának ki; ha feltehetőleg a büntetés felfüggesztésére kerülne sor, és különös érvek szólnak ezen intézmény alkalmazása mellett; valamint ha a további bűnelkövetéstől való visszatartás bármilyen más szankció kiszabása nélkül is elérhető. Fontos jellemzője még az intézménynek, hogy ezen idő alatt az elkövető szerepel a bűnügyi nyilvántartásban. (Ezen intézmény rövid leírását lásd pl.: <http://www.aklagare.se/In-English/The-role-of-the-prosecutor/Decision-to-prosecute/Waiver-of-prosecution/>; részletesebben pedig lásd: Jozef ZILA: Sanctioning Powers of the Swedish Public Prosecution Service and Police. *Scandinavian Studies in Law*, Vol. 54, 2009. 397–406.)

¹⁴³ <https://www.retsinformation.dk/Forms/r0710.aspx?id=152827>

¹⁴⁴ 269. §

¹⁴⁵ 272. §

¹⁴⁶ 274. §

¹⁴⁷ Meg kell említeni, hogy a 115. § értelmében ha defamatorikus cselekményt a királlyal vagy valamely, a dán alkotmányban nevesített személlyel szemben követnek el, a büntetési tétel a kétszeresére, ha pedig a királynéval szemben követik el, a felével emelkedik {e szakaszt azonban soha nem alkalmazták még a gyakorlatban [vö.: KOLTAY i. m. (15. l.) 332.]}, továbbá a 121. § alapján a hivatalos személyekkel szemben (hivatalos eljárásuk alatt vagy emiatt) elkövetett tetteges becsületsértés a „sima” becsületsértésnél némileg súlyosabban (a pénzbüntetés mellett akár hat hónapig tartó szabadságvesztéssel) büntetendő (ez az emelt szankció azonban a pusztán szóbeli sérelmekre nem vonatkozik).

3.2. A kelet-közép-európai országok

Lengyelországban is büntetendő a rágalmazás és a becsületsértés. Előbbit a lengyel Btk.¹⁴⁸ 212. cikkének 1. §-a határozza meg, melynek specifikuma, hogy nemcsak a természetes személyekkel kapcsolatban tett tényállítások elkövetői büntethetők, hanem a személyek csoportjait vagy jogi személyeket rágalmozók is – akár pénzbüntetéssel, akár szabadságvesztéssel. Aki tényközlés nélkül mást – az ő jelenlétében vagy úgy, hogy arról tudomást szerezzen – becsmérel, szintén bűncselekményt valósít meg,¹⁴⁹ a tetteges becsületsértés pedig külön rendelkezés alapján büntetendő.¹⁵⁰ Mindkét alaptényállás, tehát a rágalmozás és a szóbeli becsületsértés vonatkozásában is minősített eset, ha a megalázó tényközlés vagy az önbecsülést sértő magatartás a médiában történt meg. Kölcsönös cselekményeknél, illetve akkor, ha a sértés a másik fél provokációjára adott válasz volt, a bíróság mellőzheti a bűnössé nyilvánítást. A hatóságok tagjaival szemben elkövetett tetteges becsületsértés (a szóbeli nem) Lengyelországban is súlyosabban (akár egy évig terjedő szabadságvesztéssel) büntethető;¹⁵¹ ha pedig a becsületsértő vagy megalázó cselekményt egy alkotmányos szerv sérelmére nyilvánosan követik el, a büntetés két évig tartó szabadságvesztés is lehet.¹⁵² A lengyel jogban e tényállások alkalmazása bevettnek tekinthető: a rágalmozás alapesete és minősített esetei, a verbális becsületsértés alapesete és minősített esetei, valamint a tetteges becsületsértés deliktumai (212–217. cikkek) miatt minden évben több ezer eljárás indul, és ezek alapján összességében ezer körüli embert ítélnék el.¹⁵³

Csehországban a Btk.¹⁵⁴ 206. §-a rendeli büntetni a rágalmozást, amelyet az követ el, aki olyan hamis információt közöl, amely súlyosan veszélyezteti más személy közmegebecsültségét, különösen munkahelyét vagy családi kapcsolatait, illetve ami másnak egyéb súlyos sérelmet okoz. A büntetés alapesetben egy évig terjedő szabadságvesztés, minősített esetben (ha e cselekményt a sajtóban, filmen, rádió- vagy televízióadásban vagy más hasonló módon követik el, azaz ha a hamis információ eléri a széles nyilvánosságot) két évig terjedő szabadságvesztés lehet. A cseh jog a pusztá véleménynyilvánítást annak sértő, megalázó jellege miatt sem rendeli büntetni, és nem védi a halott személy emlékét sem.

Szlovákiában az egyik legszigorúbb büntetőjogi szabályozás van érvényben – igaz, csak a rágalmozás, vagyis a tudottan vagy tudhatóan hamis tényállítás és -híresztelés vonatkozásában, a pusztá becsületsértés vonatkozásában (amely Szlovákiában nincs kriminalizálva) nem. (Emiatt

¹⁴⁸ <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/10>

¹⁴⁹ 216. cikk 1. § Az 1984-es lengyel sajtótörvény ugyanakkor mentesíti a felelősség alól az újságírókat, ha ugyan tényközlésük valótlan volt, de megfelelő gondossággal jártak el. [Vö.: KOLTAY i. m. (15. lj.) 345.]

¹⁵⁰ 217. cikk.

¹⁵¹ 226. cikk 1. §

¹⁵² 226. cikk 3. §

¹⁵³ 2005-ben például 6654 ilyen ügy jutott a hatóságok tudomására (ezek 98,8%-ának vált ismertté az elkövetője); 2010-ben 9838 (97,3%), 2011-ben 11 174 (96,7%), 2012-ben pedig 6466 (95,1%). Ugyanezen években az e cselekmények miatt ténylegesen elítéltek száma az eljárás alá vontak töredéke, ötöde-tizede volt csak (2005-ben 738, 2010-ben 1064, 2011-ben 1270, 2012-ben pedig 1413 személy büntetőjogi felelősségét állapították meg). (Az adatokat lásd: *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej – Statistical Yearbook of the Republic of Poland 2013*. Warsaw, Główny Urząd Statystyczny – Central Statistical Office, 2013. 151., 153. és 177.)

¹⁵⁴ http://www.coe.int/t/dlapil/codexter/Source/country_profiles/legislation/CT%20Legislation%20-%20Czech%20Republic%20Criminal%20Code.pdf

az elmarasztaló ítélettel végződő büntetőeljárások száma is viszonylag jelentős.)¹⁵⁵ A 2005-ös szlovák Btk. – még mindig – nagyrészt az 1961-es csehszlovák Btk.-ra (amely Csehországban ma is hatályban van) épül, így nem meglepő módon az emberi méltóság védelme is hasonló, mint a cseh Btk.-ban. A legfontosabb természetesen az, hogy a becsületsértés Szlovákiában sem bűncselekmény; a rágalmazás deliktuma pedig kísértetiesen hasonlít a cseh szabályozásra. Így a rágalmazást a szlovák Btk.¹⁵⁶ 373. szakasza értelmében az követi el, aki olyan hamis információt közöl, amely súlyosan veszélyezteti más személy közmegbecsültségét, különösen szakmai karrierjét vagy üzletét, megzavarja családi kapcsolatait, illetve ami másnak egyéb súlyos sérelmet okoz. A büntetés már alapesetben is két évig terjedő szabadságvesztés lehet; ha azonban jelentős kárt okoz,¹⁵⁷ ‘speciális motivációból’ (azaz aljas indokból), nyilvánosan vagy az üzleti életben ‘súlyos módon’ követik el, akkor egytől öt évig, ha pedig különösen nagy kárt¹⁵⁸ okoz vagy annak következtében a sértett elveszíti a munkahelyét, vállalkozása összeomlik vagy házastársától elválik, háromtól nyolc évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő. Megfigyelhető tehát egyrészt, hogy míg bizonyos feltételek pontosan meg vannak határozva (pl. a válás mint eredmény), mások azonban rendkívül elmosódtak, és csak a bírói gyakorlat tudja körülírni azokat (pl. a ‘speciális motivációt’ vagy a ‘súlyos módot’); másrészt, hogy a rágalmazás által védett jogi tárgy diffúz, és a társadalmi megbecsültség mellett megjelennek vagyoni és egyéb szempontok is.

3.3. A balti államok¹⁵⁹

Lettországban a defamatorikus szabályozás tekintetében a 2000. évi, eredeti Btk.-hoz¹⁶⁰ képest a ma hatályos szöveg¹⁶¹ jelentős változáson ment keresztül. Az eredeti Btk. egészen 2009-ig három tényállást szabályozott. A 156. § rendelkezett a rágalmazásról, szabályozása azonban kidolgozatlan volt, és valójában felölelte mind a tényállításokat, tehát a szűk értelemben vett rágalmazást, mind a megbecstelenítő cselekedeteket, tehát a becsületsértést. A ‘rágalmazás’ tényállását (egyéb specifikumok rögzítése nélkül) az valósíthatta meg, aki mást ‘szándékosan megrágalmozott’, illetve aki mást szóban, írásban vagy tettleg ‘méltóságérzetében lealacsonyított’, és csak (legfeljebb a havi minimálbér ötvenszereséig terjedő) pénzbüntetéssel volt büntethető. A 157. § a ‘megszégyenítés’ deliktumát szankcionálta, amely szerint aki akár szóban, akár

¹⁵⁵ A szlovák statisztika csak az ‘erkölcsi bűncselekmények’ tágabb kategóriáját tartalmazza, ennek azonban legfontosabb deliktuma a rágalmazás. Ilyenből 2008-ban 840-et, 2009-ben 791-et, 2010-ben 678-at, 2011-ben 1041-et, 2012-ben pedig 841-et követtek el. (Vö.: *Štatistická ročenka Slovenskej republiky – Statistical yearbook of the Slovak Republic 2013*. Bratislava, Štatistický úrad Slovenskej republiky – Statistical Office of the Slovak Republic, 2013. 574.)

¹⁵⁶ <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/4>

¹⁵⁷ A ‘jelentős’ kár a ‘kisebb’ kár felső határát legalább százszorosán meghaladó összeg (vö.: Btk. 125. §).

¹⁵⁸ A ‘különösen nagy’ kár a ‘kisebb’ kár felső határát legalább ötszázszorosán meghaladó összeg (vö.: Btk. 125. §).

¹⁵⁹ Észtországban, mint láttuk, a méltóságot sértő egyes cselekmények csak kivételes esetekben büntethetők; Észtországot ezért az abolíciót végrehajtó országok közé soroltuk [I. az I. fejezetet (Bevezetés)].

¹⁶⁰ <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/UNTC/UNPAN018405.pdf>

¹⁶¹ <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/19>

írásban nyilvánosan másról szándékosan valótlan-ságot terjesztett, amely más becsületét sértette, és amelyről tudta, hogy az valótlan, legfeljebb a havi minimálbér hatvanszorosaig terjedő pénzbüntetéssel volt büntetendő. A két tényállás viszonya tisztázatlan volt, amit (mármint a tisztázást) nemcsak a homályos szövegezés, hanem az sem segített, hogy a szankciók mértéke gyakorlatilag nem különbözött egymástól. Végül a 158. § az előző két tényállás (rágalmazás, illetve 'megszégyenítés') minősített esetét határozta meg; eszerint aki az előbbi cselekmények valamelyikét elkövette, legfeljebb egy évig terjedő szabadságvesztéssel, elzárással,¹⁶² közérdekű munkával vagy a havi minimálbér harmincszorosaig terjedő pénzbüntetéssel volt büntethető.¹⁶³ 2009. november 19-től a korábbi szabályozás megváltozott; a három külön szakasz helyébe a 157. §-ban egyetlen deliktum, a 'rágalmazás' lépett, melynek tényállása azonban a korábbi 'megszégyenítéssel' egyezett meg. Valójában ezzel csak a korábbi, nehezen értelmezhető szövegezés letisztítása történt meg, és immáron az büntethető, aki akár szóban, akár írásban nyilvánosan másról szándékosan valótlan-ságot terjeszt, amely más becsületét sérti, és amelyről tudja, hogy az valótlan. A büntetés¹⁶⁴ alapesetben közérdekű munka vagy pénzbüntetés, minősített esetben pedig, vagyis ha a cselekményt a médiában követik el, az előbbieket mellett 'a szabadságtól való időleges megfosztás' szankciója is kiszabható, amely a lett Btk. ma hatályos 7. §-ának (2) bekezdése értelmében vétség (vagyis enyhébb bűncselekmények) miatt alkalmazható, és 15 napot meghaladó, de három hónapot meg nem haladó mértékű elzárást jelent.

Litvániában szintén 2000-ben fogadtak el új büntető törvénykönyvet,¹⁶⁵ amelynek XXII. fejezete szól a méltóságot sértő deliktumokról. E fejezet két bűncselekményt szabályoz: a rágalmazást és a becsületértést. A 154. cikk 1. pontja rendeli büntetni a rágalmazást, melyet az követhet el, aki egy másik személyről hamis információt terjeszt, ha ez alkalmas a vele szembeni megvetés előidézésére, ha ez őt megalázza, vagy ha ez alázza a vele szembeni közbizalmat. A büntetés alapesetben pénzbüntetés, személyi szabadság korlátozása,¹⁶⁶ elzárás¹⁶⁷ vagy egy évig terjedő szabadságvesztés lehet. Ha azonban a tényközlés súlyos bűncselekményre vonatkozik,¹⁶⁸ avagy a rágalmazást a médiában vagy nagy nyilvánosság előtt követték el, akkor a tettes már – a pénzbüntetés és az elzárás mellett¹⁶⁹ – két évig terjedő szabadságvesztéssel is sújtható. A becsületértés, vagyis az, ha valaki nyilvánosan mást szóban, írásban vagy tettel visszaélészerű mó-

¹⁶² Az elzárás legrövidebb időtartama 3 nap, leghosszabb időtartama fél év, mely alatt az elítélttel a helyi önkormányzat által meghatározott közmunka végezhető. (Vö.: 39. §)

¹⁶³ A szabályozás kiforrottsága a „minősített eset” vonatkozásában is jól látható, mert a tipikus szankciót jelentő pénzbüntetés maximális mértéke (bár ez esetben szabadságelvonással járó szankciók is kiszabhatók) kevesebb, mint az „alapesetekben”.

¹⁶⁴ A büntetési tételrendszer mai formáját nem a 2009-es módosítás, hanem a 2012. december 13-án hatályba lépő szabályozás alakította ki.

¹⁶⁵ <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/17>

¹⁶⁶ A 'személyi szabadság korlátozása' egy mozgásszabadságot korlátozó, ideiglenes jellegű szankciót jelent, amelynek kiszabása során elrendelhető költözési tilalom vagy akár házi őrizet is, előírható rendszeres megjelenési-bezámolási kötelezettség és viselkedési szabályok, az elítéltt meghatározott helyek látogatásától vagy meghatározott személyekkel való kapcsolattartástól eltiltható stb. (Vö.: 49. §)

¹⁶⁷ Az elzárás bv.-intézetben vagy fogdában hajtandó végre, tartama vétségek (mint rágalmazás) esetében 10 naptól 45 napig, egyébként 15-től 90 napig terjedhet. (Vö.: 50. §)

¹⁶⁸ 154. cikk 2. pont.

¹⁶⁹ Ez esetben 'személyi szabadság korlátozása' nem szabható ki.

don megaláz, a 155. cikk szerint a rágalmazás alapeseténél meghatározott szankciókkal büntethető.¹⁷⁰ E deliktumnak viszont – a rágalmazással ellentétben – minősített esete nincs, csak privilegizált esete: aki a becsületsértő cselekményt nem nyilvánosan követi el, csak pénzbüntetéssel és elzárással sújtható.^{171, 172} A litván Btk. ismeri a kegyeletsértést is, bár egészen máshol szabályozza, mint a rágalmazást és a becsületsértést: a 313. cikk szerint aki azért, hogy az elhunytal vagy a hozzá közel álló személyekkel szembeni megvetését kifejezze, a temetést megzavarja, közösségi munkával, pénzbüntetéssel, a személyi szabadság korlátozásával vagy elzárással büntethető;¹⁷³ és ugyanígy szankcionálható az is, aki olyan hamis állításokat tesz az elhunyttról, amely alkalmas az elhunyt személlyel szembeni megvetés kiváltására vagy emlékének aláásására.^{174, 175} Külön defamatorikus tényállásként szabályozza végül a litván Btk. 'a bíróság megsértése' deliktumát,¹⁷⁶ vagyis, ha valaki visszaélészerű módon, nyilvánosan, akár szóban, akár írásban, akár tetteg a bíróságot annak ítélkezési tevékenysége miatt megalázza; e cselekmény pénzbüntetéssel, elzárással vagy két évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

3.4. A balkáni országok és Málta

Szlovéniában¹⁷⁷ a Btk.¹⁷⁸ Tizennyolcadik fejezete tartalmazza a becsületet és a jó hírnevet sértő tényállásokat, mégpedig rendkívül sokrétű módon. (*De iure* tehát jelentős bűncselekményi körről van szó, *de facto* azonban nem: a most ismertetendő bűncselekményi fajták együttesen is évi mindössze néhány tucat, az elkövető felelősségét megállapító büntetőítéletnek szolgálnak alapjául.)¹⁷⁹ A 158. cikk bünteti a pusztá becsületsértő cselekményeket (pénzbüntetéssel vagy három hónapig terjedő szabadságvesztéssel, illetve minősített esetben, vagyis ha azt sajtóban, rádióban, televízióban, más hasonló módon vagy nyilvános rendezvényen követik el, a pénzbüntetés mellett akár hat hónapig terjedő szabadságvesztéssel);¹⁸⁰ a 159. cikk a másokkal kapcsolatos hamis

¹⁷⁰ 155. cikk 1. pont.

¹⁷¹ 155. cikk 1. pont.

¹⁷² Mindkét tényállásnál kifejezetten kimondja a kódex, hogy a cselekmény csak a sértett indítványára büntethető.

¹⁷³ 313. cikk 1. pont.

¹⁷⁴ 313. cikk 2. pont.

¹⁷⁵ E deliktum – kissé rendhagyó módon az európai büntetőjogban – nemcsak a hozzátartozók, hanem az ügyész indítványára is büntethető (313. cikk 3. pont).

¹⁷⁶ 232. cikk.

¹⁷⁷ Szlovénia területének ugyan csak kisebb része (alig több mint egynegyede) tartozik a Balkánhoz, mi jelen tanulmányban Szlovéniát ezen kapcsolat okán mégis a Balkán részének tekintjük. Ugyane kapcsolat miatt soroljuk majd ide (a jóval nagyobb balkáni területtel rendelkező) Horvátországot és Görögországot is.

¹⁷⁸ <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/3>

¹⁷⁹ A 'becsület és jó hírnév elleni' bűncselekmények miatt elítéltek száma 2008 és 2012 között rendre 63, 53, 56, 43 és 62 volt, de korábbiakról is hasonló arányokat figyelhetünk meg (2005-ben például 58, 2000-ben pedig 84 személyt ítétek el ilyen deliktumok miatt). (Vö.: *Statistični letopis 2013 – Statistical Yearbook*. Ljubljana, Statistical Office of the Republic of Slovenia, 2013. 214.)

¹⁸⁰ Ha a deliktumot 'sértő kifejezéssel' ('támadó szavakkal') valósítják meg, a Btk. büntethetőséget kizáró okként szabályozza azt, ha ez a kifejezés tudományos, művészeti vagy irodalmi műben szerepel; ha (gyalázkodás nélkül)

tények közlésének vagy terjesztésének azon esetét, amikor az elkövető tud arról, hogy a tény valótlan ('szándékos rágalmasz');¹⁸¹ a 160. cikk a rágalmasz azon esetét, amikor a közlő nem tud a tény valótlanágáról ('gondatlan rágalmasz');¹⁸² a 161. cikk az olyan rágalmaszt, amikor az elkövető a sértett személyi vagy családi ügyeivel kapcsolatban állít vagy híresztel valamit;¹⁸³ a 162. cikk a 'rosszhiszemű hamis vádat';¹⁸⁴ a 163. cikk 'a Szlovén Köztársaság megsértését';¹⁸⁵ a 164. cikk 'külföldi állam vagy nemzetközi szervezet megsértését';¹⁸⁶ a 165. cikk pedig 'a szlo-

pusztán kritikát valósít meg, amennyiben az adott kifejezés a kritika lényeges eleme; ha a kifejezés valamely hivatali kötelesség gyakorlása során, ahhoz tartozó módon hangzott el; ha az az újságírói munka része; ha az politikai vagy társadalmi tevékenység során hangzott el; ha valaki jogainak a védelme érdekében tették; mindegyik esetben feltétel, hogy az nem megalázó, lenéző [158. cikk (3) bekezdés]. Kölcsönös sérelmek esetén a bíróság Szlovéniában is eltekinthet a büntetés kiszabásától [158. cikk (4) bekezdés].

¹⁸¹ A minősített esetek itt is ugyanazok, mint a 158. cikk szerinti esetben, azzal a különbséggel, hogy a szankció – a pénzbüntetés mellett – már egy évig terjedő szabadságvesztés is lehet [159. cikk (2) bekezdés].

¹⁸² A minősített esetek itt sem térnek el a 158. cikk szerintiektől, és a büntetési tétel is ugyanaz, mint ott [160. cikk (2) bekezdés]. Ez alól kivétel, ha a gondatlan rágalmasz, vagyis a hamis hír gondatlan közlése vagy terjesztése a megrágalmaszott vonatkozásában „súlyos következményekre vezet” [160. cikk (3) bekezdés], ekkor ugyanis a büntetési tétel azonos a szándékos rágalmasz minősített eseténél szabályozott szankcióval (pénzbüntetés vagy egy évig terjedő szabadságvesztés). Nem büntethető rágalmasz miatt (még 'gondatlan rágalmasz' miatt sem) az elkövető, ha az állított vagy híresztelt tény valóban bizonyul, vagy bizonyítja, hogy annak valóságát ésszerű alappal feltételezhette, ami ugyanakkor nem zárja ki azt, hogy az elkövető becstelenséért vagy 'rosszhiszemű hamis vád' miatt felelősségre vonható legyen [160. cikk (4) bekezdés].

¹⁸³ A minősített esetek azonosak a 160. cikk szerintiekkel; eszerint, aki az ilyen rágalmaszt sajtóban, rádióban, televízióban, más hasonló módon vagy nyilvános rendezvényen követi el, pénzbüntetéssel vagy hat hónapig terjedő szabadságvesztéssel [161. cikk (2) bekezdés], ha pedig az a megrágalmaszott vonatkozásában „súlyos következményekre vezet”, pénzbüntetéssel vagy egy évig terjedő szabadságvesztéssel büntethető [161. cikk (3) bekezdés]. A valóság bizonyítására ellenben más szabályok vonatkoznak: mivel a rágalmasz e fajtájának védett jogi tárgya a magán- és a családi élet háborítatlansága, ezért a valóság bizonyítása fő szabályként nem megengedett [161. cikk (4) bekezdés]; kivételképpen mégis lehetséges a valóság bizonyítása (és ezáltal a büntetőjogi következmények alól), ha a sértett magánéletével vagy családi életével összefüggő tényállítás vagy -híresztelés az elkövető hivatali kötelessége volt; ha az a sértett politikai vagy társadalmi tevékenységével kapcsolatos; illetve, ha a kijelentés valakinek a joga vagy jogos érdeke védelmében volt szükséges. A mentesüléshez természetesen mindegyik esetben feltétel, hogy a valóság bizonyítása sikeres legyen, vagyis az elkövető bizonyítsa, hogy az állított tény valós, illetve, hogy azt ésszerű alappal gondolta valósnak [161. cikk (5) bekezdés].

¹⁸⁴ Ezt az követi el, aki – megvetésének kifejezése érdekében – olyan kijelentést tesz másról, hogy az valamilyen bűncselekményt követett el, illetve, hogy őt emiatt korábban elítélték. Érdekesség, hogy a büntetési tétel enyhébb, mint a rágalmasz eseteiben: a szankció pénzbüntetés vagy három hónapig terjedő szabadságvesztés lehet [162. cikk (1) bekezdés], amely minősített esetben (ha azt sajtóban, rádióban, televízióban, más hasonló módon vagy nyilvános rendezvényen követik el) is – a „szokásos” pénzbüntetés mellett – legfeljebb hat hónapig terjedő szabadságvesztésig terjedhet [162. cikk (1) bekezdés].

¹⁸⁵ Eszerint, aki az előbbi defamatorikus deliktumok bármelyikét (158–162. cikkek) a Szlovén Köztársaság, avagy kötelességeinek gyakorlásával összefüggésben a Szlovén Köztársaság elnökének sérelmére követi el, továbbá aki a szlovén zászlót, címert vagy himnuszt nyilvánosan meggyalázza, pénzbüntetéssel vagy legfeljebb egy évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

¹⁸⁶ Az elkövetési magatartás az előző cikkben írottakkal egyezik meg, az elkövetési tárgy viszont a külföldi állam, annak államfője vagy nagykövete, zászlója, címere, himnusza, továbbá a Szlovén Köztársaság által elismert nemzetközi szervezet, annak képviselője vagy jelképe lehet. A kiszabható szankció itt is a pénzbüntetés, illetve a szabadságvesztés, egyéves speciális maximummal.

vén nép vagy a nemzetiségi közösségek megsértését.¹⁸⁷ Mindezen esetekben nemcsak maga az elkövető büntethető, hanem az újság, magazin, televízió- vagy rádióadás, internetes oldal felelős szerkesztője is, kivéve élő adás esetén, ha bizonyítja, hogy a bűncselekményt nem tudta megakadályozni;¹⁸⁸ továbbá a nem-időszaki nyomtatott kiadványok (pl. plakátok, szórólapok) kiadója vagy nyomdája, illetve a lemezek, CD-k, DVD-k, filmek és egyéb, széles nyilvánosságnak szánt video- és audioeszközök gyártója is.¹⁸⁹ A bíróság ugyanakkor mind a becsületsértés, mind a rágalmazás bármely esete, mind a hamis vád, mind pedig a szerkesztő, nyomda, gyártó mögöttes felelőssége esetében mellőzheti a büntetés kiszabását, ha a cselekményre a „sértett” felróható magatartása vagy provokációja miatt került sor, továbbá akkor is, ha az elkövető bocsánatot kér a sértettől a bíróság előtt, vagy az állítását visszavonja.¹⁹⁰ A szlovén Btk. szerint a becsületsértés, a rágalmazás bármely esete és a hamis vád (158–162. cikkek) akkor is büntethető, ha azt valamely hatóság,¹⁹¹ és akkor is, ha azt egy, már elhunyt személy sérelmére¹⁹² követik el. Végül a szlovén Btk. a Tizenharmadik fejezetben szabályozott minden tényállás vonatkozásában lehetővé teszi a büntetőbíróság számára egy további, alapvetően polgári jogi jellegű jogkövetkezmény alkalmazását: a bíróság ugyanis elrendelheti, hogy az elkövető a saját költségén, illetve ugyanazon médiumban, ahol a sérelem megvalósult, tegye közzé az ítéletet vagy annak egy, a bíróság által meghatározott részét.¹⁹³

Horvátországban az 1998-tól hatályos Btk. eredeti szövege¹⁹⁴ még szabadságvesztéssel rendelte büntetni a rágalmazást (eredeti 200. cikk) és a becsületsértést (eredeti 199. cikk); 2006. június 28-tól azonban ezek már nem büntethetők börtönnel.¹⁹⁵ Így Horvátország egyike azon négy államnak,¹⁹⁶ amelyekben ugyan büntetőjogilag is fenyegetik a defamatorikus tényállások megvalósítóit, de csak (90-től 500 napi tételig terjedő) pénzbüntetéssel.¹⁹⁷ Jelenleg a rágalmazás (hamis tények állítása vagy híresztelése)¹⁹⁸ és a becsületsértés¹⁹⁹ mellett az ún. megszegyenítés, azaz egy harmadik személy előtt tett, a sértett becsületét vagy jó hírnevét sértő közlés vagy híresztelés²⁰⁰ büntethető.²⁰¹

¹⁸⁷ Ezt az valósíthatja meg, aki a szlovén nép, avagy a Szlovén Köztársaság területén élő magyar vagy olasz nemzetiségi közösség sérelmére a 158–160. cikkek szerinti becsületsértést, szándékos rágalmazást vagy gondatlan rágalmazást követ el. A büntetési tétel ez esetben is pénzbüntetés vagy egy évig terjedő szabadságvesztés lehet.

¹⁸⁸ 166. cikk (1) bekezdés.

¹⁸⁹ 166. cikk (2) bekezdés.

¹⁹⁰ 167. cikk.

¹⁹¹ 168. cikk (2) bekezdés.

¹⁹² 168. cikk (4) bekezdés.

¹⁹³ 169. cikk.

¹⁹⁴ <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/37>

¹⁹⁵ Ilia DOHEL: *Representative on Freedom of the Media: Report on Achievements in the Decriminalization of Defamation*. IRIS Merlin. <http://merlin.obs.coe.int/iris/2006/10/article1>

¹⁹⁶ Franciaország, Spanyolország, Horvátország, Bulgária.

¹⁹⁷ Vö.: International Press Institute i. m. (3. lj.) 42.

¹⁹⁸ 149. cikk.

¹⁹⁹ 147. cikk.

²⁰⁰ 148. cikk.

²⁰¹ Utóbbi két deliktumot újságírói szervezetek főleg azok megfogalmazásának homályossága miatt támadják. (Vö. pl.: http://www.b92.net/eng/news/region.php?yyyy=2014&mm=04&dd=09&nav_id=89934)

Bulgária – Horvátország mellett – a másik dél-kelet-európai európai uniós állam, amely csak pénzbüntetéssel szankcionálja a rágalmazást és a becsületsértést. Az ottani, eredeti szövegében még 1968-ban elfogadott Btk.²⁰² ma mind a becsületsértést (146. cikk), mind a rágalmazást (147. cikk) bünteti, az elhatárolás alapja pedig tisztán a tényállítás/véleménynyilvánítás megkülönböztetés. Becsületsértést az követ el, aki a sértett jelenlétében róla olyan sértő dolgot közöl, amely őt becsületében vagy méltóságában megalázza; rágalmazást pedig az, aki egy szegyetlenes tény vagy bűncselekményt tulajdonít másnak, kivéve, ha az állítás igaznak bizonyult. A két cselekmény szankciója nyilvános megrovás vagy különböző mértékű pénzbüntetés, melynek legalacsonyabb büntetési tétele 1000 leva,²⁰³ legmagasabb büntetési tétele pedig 15 000 leva lehet.²⁰⁴

Görögországban a Btk.²⁰⁵ a defamatorikus tényállások széles körét szabályozza, szabadságvesztéssel is büntetni rendelve azokat. Így Görögországban kriminális jelleggel büntetendő a becsületsértés (361. cikk), a (nem provokációra megalósuló) tetteges becsületsértés (361A. cikk), a rágalmazás, vagyis az emberi méltóságot sértő hamis tények állítása vagy híresztelése, ha a valótlanról az elkövető tudott (363. cikk), és akkor is, ha arról nem tudott (362. cikk), a jogi személyek jó hírnevét sértő tényállítás (364. cikk) és a kegyeletsértés (365. cikk).²⁰⁶ Ezek mellett a bárki sérelmére elkövethető bűncselekmények közül még a hamis vád deliktumának a jogi tárgya (részben) az ember becsületének a védelme.²⁰⁷ Mindezek miatt évi több száz (néhánykor az ezret is megközelítő számú) büntetőítéletet hoznak a görög bíróságok.²⁰⁸ A rágalmazás alapesetének (362. cikk) elkövetője nem büntethető, ha az általa állított vagy híresztelt tény (amelynek valótlanágáról tehát nem tudott) valónak bizonyul; a valóság bizonyítása azonban nem megengedett (tehát az elkövető mindenképpen büntetendő), ha a tény a sértett magán- vagy családi életére vonatkozott, és az nem érintett közérdeket, továbbá a cselekményt a tettes rosszhiszeműen követte el²⁰⁹ – ez (tehát a valóság sikeres bizonyítása) ugyanakkor nem zárja ki, hogy az elkövetőt becsületsértés miatt felelősségre vonják.²¹⁰ Végül, a szerkesztők büntetőjogi felelősségéről is szól a görög Btk.; eszerint a rendszeres időközönként megjelenő lap (újság vagy

²⁰² <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/39>

²⁰³ A becsületsértés alapesetének speciális minimuma.

²⁰⁴ Ez utóbbi akkor, ha az elkövető a rágalmazást nagy nyilvánosság előtt vagy a foglalkozásának felhasználásával valósítja meg, és az súlyos következményekkel jár.

²⁰⁵ <http://www.c00.org/p/greek-penal-code.html>, <http://www.greekhelsinki.gr/english/reports/ghm29-9-1998.html>

²⁰⁶ Büntetendő továbbá – az emberi méltóság mint jogi tárgy sérelme okán – a külföldi állam vagy államfője megsértése (amelyet nemcsak fizikai támadással, hanem pusztán a becsületet sértő módon is el lehet követni) (153. cikk); a diplomaták becsületének megsértése (154. cikk); a köztársasági elnök megsértése (168. cikk).

²⁰⁷ Az emberi becsületet vagy a személyek jó hírnevét sértő bűncselekmények összefoglalásához I. pl.: Ilias G. ANAGNOSTOPOULOS – Konstantinos D. MAGLIVERA: *Criminal Law in Greece*. International Encyclopaedia of Laws (IEL) / Criminal Law Series. The Hague, Kluwer Law International, 2000. 88–89.

²⁰⁸ A 'becsület elleni bűncselekmények' miatt elítéltek együttes száma 2005-ben 900, 2006-ban 458, 2007-ben 564, 2008-ban pedig 647 volt (vö.: *Statistical Yearbook of Greece, 2009 & 2010*. Piraeus, Hellenic Statistical Authority, 2011. 214.); ezek közül 116, 45, 89, illetve 62 volt visszaeső (uo., 217.).

²⁰⁹ 366. cikk 1. pont.

²¹⁰ 366. cikk 3. pont.

magazin) szerkesztője köteles a lapban elkövetett jogsértésről szóló ítéletet nyolc napon belül, a sérelmes közléssel azonos módon közölni – egyébként akár egy évig terjedő szabadságvesztéssel is sújtható.²¹¹

Máltán pedig az 1854 óta hatályos Btk.²¹² jelenleg szintén büntetni rendeli mind a (mi fogalmaink szerinti) becsületsértést, mind a (szintén a mi fogalmaink szerinti) rágalmazást, melyek mindegyikét a – rendkívül homályos megfogalmazású – 252. cikk szabályozza, és akár szabadságvesztéssel is sújtja;²¹³ továbbá (nem önálló deliktumként, hanem a rágalmazás egyik eseteként) a kezeletsértést,²¹⁴ valamint (önálló bűncselekményi tényállásként) a sajtó útján elkövetett rágalmazást (256. cikk), mely utóbbi részletes szabályozását és a szankciók meghatározását azonban a máltai sajtótörvényre (Press Act 1974)²¹⁵ hagyja. Ez utóbbi a sajtó útján elkövethető cselekmények széles körét határozza meg,²¹⁶ a rasszizmustól a rémhírterjesztésen át a törvények elleni izgatásig. Ezek körében a sajtótörvény alapján büntetendő a sajtóban megvalósított rágalmazás (pénzbüntetéssel – 11. cikk). Minősített eset, ha a sértett valamely hivatalos személy, és a rágalom a hivatalos eljárásához kapcsolódik; ha jelölt egy köztisztvislésre, és a rágalom e tisztség ellátására való képességével van összefüggésben; ha valamely szakmát vagy művészetet hivatásszerűen gyakorol, és a rágalom e keresőtevékenységével függ össze; ha aktív politikai résztvevő, és a kijelentés e tevékenységét érinti; valamint ha a közérdeket érintő közbizalmi tisztséget lát el, feltéve mindegyik esetben, hogy a valóság bizonyítása sikertelen vagy az – a kijelentés magánéleti jellege okán – nem megengedett (12. cikk – ekkor a büntetés szabadságvesztés is lehet).

IV. Konklúzió

Európában régi hagyománya van az emberi személyiség büntetőjogi eszközökkel történő védelmének, amelyet az európai jogrendszerek többsége a mai napig is fenntart. Mint bemutattuk, az általunk megvizsgált 29 európai ország (a 28 EU-tagállam és Svájc) közül 24-ben a polgári jogi kártérítés, illetve sérelemdíj mellett kriminális szankciók is fenyegetik azokat, akik más természetes személy méltóságát, becsületét vagy jó hírnevét sértik, tegyék ezt akár hamis tényállításokkal vagy ilyen tények továbbadásával, akár az említett védett jogi tárgyakat sértő egyéb magatartásokkal. Ugyanakkor az utóbbi egy-másfél évtizedben kibontakozni látszik egy ellentendencia is: mind több ország hagy fel ugyanis e magatartások büntetőjogi üldözésével.

Ezen abolíciós folyamat azonban nem egyformán érinti Európa egyes részeit; az leginkább a kelet-, illetve a dél-kelet-európai országokban figyelhető meg (két kivétel az Egyesült Királyság és Írország, egyébként a büntetőjogi megtorlást elvető európai országok közül Ukrajna,

²¹¹ 269. cikk 2. pont.

²¹² <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/15>

²¹³ A büntetési tétel konkrét mértéke a cselekmény jellegétől, illetve attól függ, hogy minősített vagy privilegiált esetről van-e szó; van, hogy az egyetlen szankció a pénzbüntetés, de akár egy évig terjedő börtönbüntetés is kiszabható.

²¹⁴ 255. cikk.

²¹⁵ Act XL of 1974.

²¹⁶ <http://www.justiceservices.gov.mt/DownloadDocument.aspx?app=lom&itemid=8743&l=1>

Bosznia-Hercegovina, Ciprus, Grúzia, Észtország, Montenegró, Macedónia, Tádzsikisztán, Örményország, Románia, illetve a nem teljes abolíciót végrehajtó Moldova, Kirgizisztán és Szerbia is idetartozik), míg a közép-, dél-, észak- és nyugat-európai részeken a hagyományos punitív hozzáállás jellemző, legalábbis a jogi normák szintjén. Ez utóbbi kitétel hangsúlyozása azért fontos, mert a tételes jog által lehetővé tett büntetőjogi szankcióalkalmazással ténylegesen nagyon is különböző mértékben élnek az egyes országok bíróságai, és míg a német és a francia nyelvterületeken, valamint Olaszországban jellemző (vagy a legutóbbi időig az volt) e magatartások szigorúbb megtorlása, akár letöltendő szabadságvesztéssel is, addig az északi országokban (Finnországban, Svédországban, de még az általunk e tanulmányban nem elemzett Norvégiában²¹⁷ is) büntetőítélet nélkül, vagy enyhe pénzbüntetéssel, esetleg más, szabadságkorlátozással nem járó szankcióval érnek véget az ilyen ügyekben indult eljárások.

Az biztosnak látszik, hogy a büntetőjogi büntetés hosszú távon is a becsületvédelem eszköztárának szerves része marad, ám alkalmazásának csökkenése nemcsak az abolíciót felvállaló országokban, hanem máshol is tapasztalható. A szabadságvesztés-büntetések kiszabása csökkenésének általános európai tendenciája, a hozzáférhető statisztikai adatok, a szigor mellett eddig elkötelezett országok némelyikének példája (különösen Olaszorszáé), valamint az Emberi Jogok Európai Bíróságának (e tanulmányban terjedelmi és ésszerűségi korlátok miatt nem elemzett) gyakorlata azonban abba az irányba mutat, hogy a szabadságvesztés-büntetések az elkövetkező években, évtizedekben lassan, fokozatosan átadják helyüket a szabadságkorlátozással nem járó szankcióknak, így különösen a pénzbüntetésnek.

²¹⁷ Norvégiában 2004 és 2012 között átlagosan 600-800 rágalmazás és becsületsértés miatt tettek rendőrségi feljelentést [ezen 9 évben rendre 711, 710, 739, 861, 768, 704, 696, 670, illetve 607 ilyen cselekmény miatt indult büntetőeljárás (vö.: *Statistical Yearbook of Norway 2013*. Oslo – Kongsvinger, 2013. 153.)], ám például 2013-ban egyetlen ilyen ügyben sem született bírósági ítélet: a megoldott ügyek közül 152-ben a vádat eljuttették, vagy egyéb módon fejeződött be az eljárás, 31 esetben ejtették úgy a vádat, hogy megállapították, hogy a terhelt nem követett el bűncselekményt, 9 ügyet utaltak mediációs eljárásra (az ún. Conflict Council elé), ám egyetlen ügyben sem tartottak formális büntetőtárgyalást, és pénzbüntetést sem szabtak ki (uo., 156.).

KÖNYVISMERTETÉSEK

Lee C. Bollinger: A toleráns társadalom. Korlátlan, erőteljes és szélesre nyitott

(Budapest, Wolters Kluwer, 2014. 396. old.
ISBN 978 963 295 445 5)

Lee Bollinger két könyvét együtt jelentette meg a Wolters Kluwer kiadó. A szerző az amerikai szólásszabadság kutatója, a tengerentúli jogtudományi „establishment” elismert és gyakran hivatkozott alakja. Írásai hamisítatlanul amerikaiak, amennyiben arra törekszenek, hogy a szólásszabadság több évszázados filozófiai irodalmából, valamint az amerikai Supreme Court lassan évszázados, gazdag gyakorlatából egy aprólékos, bonyolult, de mégis koherens és alkalmazható szólásszabadság-jogi rendszert építsenek fel. Az amerikai jogfelfogás, valamint a rendkívüli mennyiségű vonatkozó bírósági döntés, illetve a *common law* bírák azon ellenállhatatlan vágya, hogy e döntések indokolásaiban részletekbe menő filozófiai fejtegetésekbe bocsátkozzanak, kelendő alapot nyújt Bollinger számára is teóriájának kifejtésére.

A toleráns társadalom jóval többről szól, mint amit a címe ígér. E kötet az 1980-as években jelent meg, amikor Bollinger is – többek között Frederick Schauer, Robert Post és Cass Sunstein mellett – élharcosa volt azon egyetemi-akadémiai törekvéseknek, amelyek a szólásszabadság elméletének megújítását tűzték ki célul. E kötetben a szerző a gyűlöletbeszéd korlátozásának kérdéséből indul ki. Nyitányként az elhíresült *Skokie*-ügyet tárgyalja, amely a szólásszabadság védelmének emblemikus esetévé vált. Ebben az ügyben, ha úgy tetszik, győzedelmeskedett a szólásszabadság, és a bíróságok megengedték, hogy újnácik masírozzanak egyenruhában egy zsidók által is lakott chicagói elővárosban (a felvonulást végül nem tartották meg). Bollinger aprólékos áttekintése azonnal „kontextusba helyezi” az olvasót, és az alapos elemzés megérteti vele azt a döntést, amelynek meghozatala bármely európai bíróságtól igen nehezen lenne elképzelhető. A kötet alapos áttekintést nyújt az amerikai jogi és filozófiai gondolkodásról a szólásszabadság területén, és így teljes képet fest a vizsgált kérdéstről, nem eltagadva egyetlen korábbi szerző munkájának erőnyeit és gyengéit sem. Miután a szerző mérlegre teszi Meiklejohn és Holmes teóriáit is, az olvasó óhatatlanul felteszi magában a kérdést: létezik-e egyáltalán „jó” szólásszabadság-elmélet, ha a korábbi, „agyonhivatkozott” szerzők szövegei ennyi fontos kérdést nem rendeznek?

Ekkor Bollinger a segítségünkre siet. A kötet ráadásul jóval több, mint a gyűlöletbeszéd szabadsága melletti kiállítás; általános szólásszabadság-elméletet kíván felállítani. A szerző számára a szabad szólás legfontosabb funkciója az, hogy segítkezzen a társadalmi tolerancia, azaz a harmonikus társadalmi együttélés megteremtésében. Eszerint egy vélemény értékénél fontosabb az arra adott válasz. A szabad szólás segíti a társadalom egészének intellektuális fejlődését,

oly módon, hogy e jog gyakorlásán, illetve annak eltérésén keresztül az egyén megtanulja tisztelni az eltérő álláspontokat és elviselni a sértő megnyilvánulásokat. Ha e szükséges szellemi érés eszközeül a szólásszabadságot tesszük – érvel a szerző –, amely viszonylagosan ártalmatlan, nem képes túlzottan súlyos károk okozására, akkor az ezáltal megnövekvő társadalmi tolerancia képes átsugározni a közösség életének más, a közvitán és a szólásszabadságon kívüli területeire is. Bollinger – a megszokottól eltérően – a toleranciát nem a magánérdekek, hanem a közösség java miatt tekinti fontosnak. Bollinger elmélete, amely szinte férfias párbajra hívja a demokrácia ellenében hatni kívánó, akár kifejezetten a demokrácia megdöntését célzó véleményeket, nemcsak abban bizonyos, hogy a demokrácia elég erős ahhoz, hogy e véleményeket – annak tudatában, hogy soha nem erősödhetnek meg kellő mértékben céljaik valóra váltásához – eltúrje, hanem abban is, hogy azok kifejezetten a demokrácia javát szolgálják azáltal, hogy növelik a közösség toleranciáját, így gyarapítják tagjainak emberi értékeit.

Bollinger elmélete az Egyesült Államokban is tudományos kuriózum, és nem vált a Supreme Court döntéseinek alapjává sem. Mégis olyan, amely egyszerre láttatja valamennyi más, a szólásszabadságot megalapozó elméletet is, és amely elegánsan belesimul az amerikai jogi gondolkodásba. Ilyenformán irányadó és informatív számunkra is, azzal a megszorítással, hogy ez a bátor, mondhatni hamisítatlanul amerikai elmélet gyakorlatba való átültetése kizárólag ott, a tengerentúlon lehet egyáltalán vita tárgya, az európai szem kicsit idegenül tekint rá. A szólásszabadság primátusát ugyanis az európai jogrendszerek vonakodnak elismerni, és inkább az egymással ütköző jogok és érdekek (a gyűlöletbeszéd esetében: a szólásszabadság és a megtámadott csoport tagjainak méltósága) egyensúlyát kívánják megteremteni.

Szót kell ejtenünk egy újabb eseményről is, amikor Bollinger – talán életében először – a magyar média híreiben is szerepelt. 2007 szeptemberében – ahogy ma is – a tekintélyes Columbia Egyetem elnökeként szolgált. Az egyetem – az elnöktől függetlenül – vendégelőadónak hívta meg Mahmud Ahmedinezsád iráni elnököt, aki diktatórikus rendszert épített ki országában. Észelve a felháborodást, Bollinger nyilatkozatot adott ki Ahmedinezsád előadása előtt, amelyben kemény hangnemben ostromozta őt. Ezáltal olyan helyzetbe került, amelyet a könyvében is vizsgált: jár-e a szólásszabadság a szólásszabadság ellenében ható véleményeknek? *A toleráns társadalomban* erre igenlő választ ad. Ahmedinezsád előadását sem akadályozta meg, holt talán lett volna rá lehetősége. Bollinger a próbát a gyakorlatban is kiálta. A New York-i affér ezzel együtt is újabb kérdéseket vet fel, mégpedig azt, hogy ha valóban komolyan vesszük a szólásszabadságot, akkor – a rendelkezésre álló, megfelelőnek gondolt jogi keretek között – elmondhatja-e mindenki zavartalanul, előzetes, megbélyegző nyilatkozatok kiadásától megkímélve a véleményét? Ha az elutasítandó vélemények képviselőit (például a gyűlölködőket) nem szólásszabadság-jogi eszközökkel kell féken tartani, akkor meg lehet-e vonni tőlük a véleményük kifejtéséhez szükséges fórumok használatának lehetőségét, vagy, miként tette azt Bollinger, a helyszínen kell-e „helyükre tenni” őket?

A második kötet, a „*Korlátlan...*” alig néhány éve íródott, és jól összegzi azt a gondolkodási ívet, amelyen Bollinger a szólásszabadság ügyében az elmúlt lassan három évtizedben haladt. A kötet első része kiváló és olvasmányos áttekintés az amerikai szólásszabadság-jog alapvetéseiről; a kötet címe is Brennan bírót idézi a híres *New York Times v. Sullivan* ügy indokolásából. Irigylésre méltó, hogy az amerikai logika alapvetően eltér a magyar jogtudományi vitákban alkalmazott megközelítésmódtól. Bollinger is a meglévő Supreme Court gyakorlatból kiindulva igyekszik koherens elméletet gyártani, elhelyezve benne az egyes döntéseket (ehhez képest itt-

hon általában – történelmi okoknál fogva is – fordított a logika: a jogtudományi szerzők legyártják elméleteiket, majd számon kérik azok megvalósítását az Alkotmánybíróságon).

Az amerikai joggyakorlat egyik fontos jellemzője, hogy a kimondható gondolatot (európai szempontból) rendkívül széles körben védi, de vonakodik a sajtószabadság önálló alapjogként való elismerésétől. Ebből eredően a média számára nem biztosít „előjogokat”, és nem könnyíti meg jobban számára demokratikus feladatainak teljesítését, mint amennyire megteszi ezt bárkivel, aki a szólásszabadságát gyakorolja, igaz, nem is terheli meg annyiféle többletkötelezettséggel a médiát, mint az európai médiatörvények.

Az internet azonban felborítja ezt a korábbi amerikai *status quo*-t is, és a „professzionális” sajtó hanyatlásához vezet, mint azt Bollinger szemléletes példákon keresztül bemutatja. Az internet ezen túlmenően a sajtószabadság sajtós „globalizálódásához” is hozzájárul, a rá vonatkozó elvek elterjedéséhez és a felmerülő viták nemzetközi szintű lefolytatásához. Ez a jelenség az, ami Bollingert a szólás- és sajtószabadság elveinek újragondolására sarkallta.

A kötetben a szerző konkrét agendát is meghatároz, a „globális sajtószabadság” megteremtéséhez vezető út egyes lépéseiként. Nagy szerepet szán ebben a bíróságoknak, amelyeknek felvetése szerint a jövőben el kell ismerniük a média „pozitív” jogait, azaz a sajtós feladatuk és felelősségük mellé társított többletjogosultságokat. Újra kell gondolni a médiaszabályozás rögzült elveit, így például a gyermekvédelem rendszerének átalakítását (ideértve az „illetlen” tartalmak korlátozásának feloldását). Különböző hozzáférsi jogot kell biztosítani a médiához (a médiával szemben), így például a politikai kampányok idején vagy a válaszadási jog tekintetében. El kell gondolkodni a „minőségi” sajtó állami támogatásán, ha annak anyagi alapjai ellehetetlenülnek.

Bollinger öntudatos amerikai, így a sajtószabadság globalizációjában természetesen kiemelt szerepet szán az Egyesült Államoknak. Ezzel együtt is, Bollinger felfogásának számos eleme igencsak európai, mint a sajtószabadság önálló jogként való elismerése vagy a hozzáférsi jogok melletti kiállítás. Az ilyen jellegű globalizációban érvényre jutó elvek már nem is állnának annyira távol abban a jogi konstrukcióban alkalmazottaktól, amelyet az elmúlt bő két évtizedben a magyar jogrendszer felállított. Ha Bollinger víziója nem is a közeli jövőben válik valósággá, már jelenünkben is sokat tanulhatunk tőle.

KOLTAY ANDRÁS

Polyák Gábor: Médiaszabályozás, médiapolitika – Technikai, gazdasági és társadalomtudományi összefüggések

(Budapest – Pécs, Gondolat Kiadó –
PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2015. 336 oldal,
ISBN 9789636935283)

Polyák Gábor monográfiája a mediaszabályozás és médiapolitika területén végzett több mint másfél évtizedes kutatói tevékenység és szakmai tapasztalat összefoglalásának tekinthető.

Amikor a szerteágazó tudományos és gyakorlati tapasztalatok jelen műbe történő beépítéséről beszélünk, akkor az alatt értjük a szerzőnek a felsőoktatásban végzett oktatói és kutatói munkájának,¹ az összehasonlító médiajog területén – többek között az Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet keretében – folytatott kutatói és szerkesztői tevékenységének, doktori disszertációjának² vagy éppen a legutóbbi időben a Mérték Médiaelemző Műhely vezetőjeként a médiapolitika és mediaszabályozás területén általa és kutatótársai által végzett kutatásoknak és készített elemzéseknek az összegzését.³

A mű alapvetően három részre tagolódik. Első része a médiarendszer és médiapolitika területén kalauzolja el olvasóit. Ebben megismerkedhetünk egyrészt a médiarendszer felépítésével és az annak alapjául szolgáló médiaértéklánc komplex struktúrájával is, melynek működése megértését – a szakirodalmi hivatkozások mellett – a vonatkozó uniós szabályozás és esetjog ismertetése segíti. Mindenképpen fontos hangsúlyozni azt a gondosságot, amellyel a szerző figyelemmel volt a mediaszabályozás és -politika legaktuálisabb kérdéseire. Így például már a mű elején beilleszti és tárgyalja az egyre nagyobb szabályozói kihívásokat jelentő közösségi médiával, illetve az ún. OTT (*over-the-top*) szolgáltatásokkal kapcsolatos kérdéseket. Az első rész médiapolitikával foglalkozó fejezetéből kiderül, hogy a szerző a mediaszabályozás tág fogalmát használja a kötetben, ugyanakkor e fogalom legmeghatározóbb elemeinek a technológiai és gazdasági tényezőket tartja, melyek bővebb elemzését a kötet harmadik része kínálja számunkra. A médiapolitikával foglalkozó fejezet a fogalom meghatározása mellett bevezeti az olvasót annak eszköz- és célrendszerébe, döntési folyamatába, illetve bemutatja legmeghatározóbb nemzeti és nemzetközi szereplőit, külön kiemelve az Európai Unió médiapolitikájának kereteit.

¹ L. például GÁLIK Mihály – POLYÁK Gábor: *Médiaszabályozás*. Budapest, KJK–KERSZÖV, 2005.

² POLYÁK Gábor: *A médiarendszer kialakítása – A piacra lépés és a hozzáférés alkotmányjogi, közösségi jogi és összehasonlító jogi elemzése*. Budapest, HVG–Orac, 2008.

³ POLYÁK Gábor – USZKIEWICZ Erik (szerk.): *Foglyul ejtett média – Médiapolitikai írások*. Budapest, Gondolat, 2014.

A monográfia második része a nyilvánosság kérdéskörét járja körül, melynek alakítása a médiapolitika egyik legfőbb céljának tekinthető. A második rész három fő fejezetre tagolódik, melyek közül az elsőben az olvasó a nyilvánosság fogalmával, értelmezésével, a demokráciában betöltött funkciójával kapcsolatban kap egy alapos áttekintést, illetve bemutatásra kerül annak médiapolitikával kapcsolatos összefüggésrendszere. A szerző itt tárgyalja a média pluralizmusának és sokszínűségének alapelvét is, mely a médiapolitika és -szabályozás legmeghatározóbb elvének tekinthető. Ehhez kapcsolódóan mutat be az „ideális” demokratikus nyilvánosságot veszélyeztető kockázatok közül kettőt (újságírók helyzete, politikai párhuzamosság), és elemzi őket, illetve beszél a médiahatás kérdéséről, mint a szabályozást befolyásoló tényezőről. A médiahatás problémájához szorosan hozzátartozik a tudatos médiahasználat, a médiaműveltség kérdése, amelynek az internetes kommunikáción alapuló világban egyre jelentősebb szerepet kell biztosítani a szabályozónak, ennek a kérdésnek a kötet második része végén külön figyelmet szentel a szerző.

A kötet harmadik, befejező része, melynek középpontjában tulajdonképpen a média gazdasági felfogása áll, tekinthető a legterjedelmesebbnek. A záró rész tulajdonképpen a technológiai és gazdasági tényezőknek a mediaszabályozásra és -politikára gyakorolt hatását elemzi, ennek megfelelően ez a rész két külön fejezetre oszlik. A harmadik rész nyitófejezetének külön értéke, hogy bemutatja: korántsem beszélhetünk leegyszerűsítve egy egyirányú hatásról. Azaz, annak ellenére, hogy a technológia az egyes médiatörténeti korszakokban, de különösen a digitális világban jelentős mértékben befolyásolja a médiapolitika és -szabályozás mozgásterét, az egyes médiapolitikai megfontolások, lépések mégsem tekinthetők a technológia „rabjának”, hanem sokkal inkább médiapolitika és technológia kölcsönhatásáról kell beszélnünk. Ez a fejezet elemzi egyben a terjesztési kapacitásokhoz való hozzáférés kérdését is. A zárófejezetben a szerző azt vizsgálja, hogy a média ‘üzleti vállalkozásként’ való felfogása mennyiben összeegyeztethető azokkal az értékekkel és ideákkal, amelyeket általában a médianak tulajdonítunk. Másként megfogalmazva: a média gazdasági, piaci jellemzői miként hatnak a médiarendszer szereplőinek döntéseire.

Ennek keretében a szerző tisztázza az egyes szereplők érdekeit, és elemzi a médiapiaci tevékenységeik kölcsönhatását. Beszél továbbá a médiapiaci liberalizációról és ezen belül a közérdekű szempontok érvényesíthetőségéről, a média finanszírozásának médiapolitikai jelentőségéről. A zárófejezeten belül is különösen érdekes lehet az olvasó számára azon állami beavatkozások gazdasági hatásának a bemutatása, melyek nem piaci megfontolásból (a médiatartalom minőségének ‘javítása’ érdekében) történnek. Itt a közszolgálati műsorszolgáltatásra, az egyes szubvenciókra, a műsorkvótákra és azok médiapiaci hatásaira kell gondolnunk.

A monográfiáról összegzően szólva elmondhatjuk, hogy tökéletesen megfelel annak a célnak, melyet Szíjártó Zsolt szerkesztői előszavában előrebocsát: a könyv „legfontosabb célja, hogy naprakész áttekintést nyújtson az egyetemi képzésben részt vevő hallgatók számára a média szabályozásával, működési kereteinek kialakításával foglalkozó kurrens társadalom-, média- és jogtudományi megközelítésekről.” A kötet ugyanis felkínálja olvasói számára a médiapolitika és -szabályozás elméleti kereteinek a megértését és működését, és ezeket nemzetközi és magyar gyakorlati példákkal teszi érthetővé. Emellett az érdeklődő olvasó megismerkedhet a releváns és aktuális magyar és külföldi szakirodalommal is.

NYAKAS LEVENTE

Frederick Schauer: A demokrácia és a szólásszabadság határai. Válogatott tanulmányok

(Budapest, Wolters Kluwer, 2014. 650 oldal,
ISBN 978 963 295 447 9)

Frederick Schauer kötete jellegében eltér a Wolters Kluwer által 2012 óta gondozott médiatudományi sorozatban eddig megjelent, magyarra fordított külföldi művektől. Ez a kötet ugyanis most született meg, eredeti, angol nyelvű változata ebben a formában nincsen.

Schauer professzor munkássága már régóta inspirálta a magyar szólásszabadság-kutatókat, szókimondó lényeglátása pedig arra ösztönzött, hogy a frissen induló *In Medias Res* folyóirat „programadó” cikke az ő korábbi tanulmánya legyen („Az Első Alkotmánykiegészítés mint ideológia”, *In Medias Res*, 2012/1.). Miután a magyar fordítás közléséhez a folyóirat számára 2012 elején előzékenyen engedélyt adott, azon év nyarán született meg az ötlet, hogy az elmúlt három évtizedben a szólásszabadságról írt tanulmányaiból érdemes lenne egy gyűjteményes kötetet összeállítani. Schauer professzor örömmel és nagy segítőkészséggel fogadta az ötletet (mint a munka során kiderült, magyar felmenőinek emlékére is tekintettel). A szerzővel együttműködve kiválasztott 26 szöveg elsősorban amerikai jogi folyóiratokban, illetve tanulmánykötetekben jelent meg, és mindegyikük a mai napig friss, élő, a mai kutatásokban használható, illetve az érdeklődők kíváncsiságát kielégítő tanulmány. A válogatás nem volt könnyű, tekintettel Schauer professzor terjedelmes publikációs listájára. De végül, több mint két év munkája által megszületett a kötet, amely átfogó keresztmetszetet nyújt nem csupán a szerző szólásszabadságjogi gondolkodásmódjáról, hanem általában az amerikai szólásszabadságjogról is.

Fontos megjegyezni, hogy Schauer nem éri be a bevett dogmák újrarendszerezésével és aktualizálásával, hanem erősen kritikus is az amerikai szólásszabadságjoggal szemben, és bátran tesz javaslatot a rendszer általa problémásnak érzékelt elemeinek kijavítására. Schauer jogi gondolkodása ízig-vérig amerikai, de – számos kollégájával ellentétben – egyáltalán nem elutasító az európai jogi gondolkodással szemben sem, mi több, nem követel az amerikai szólásszabadságjognak magától értetődő primátust az európaival szemben. A rendkívül elmélyült gondolatmeneteken és egy-egy kérdés pontos felvázolásán túl ez teszi munkásságát Európában is igazán vonzóvá; segít megérteni az amerikai jogi gondolkodást, és nem zárkózik el az eltérő megközelítések felett átívelő hidak építésétől sem.

Frederick Schauer az 1970-es években kezdett a szólásszabadság kérdéseivel foglalkozni, először – peres ügyvédként – az obszcenitást tiltó szabályok elemzésén keresztül. Ebből született meg 1976-ban a *The Law of Obscenity* c. monográfiája (The Bureau of National Affairs, 1976). Amióta teljes egészében az egyetemi kutatómunkának szenteli idejét, az egyik legbefolyásosabb

amerikai jogtudóssá emelkedett. Hat önálló kötet szerzője, számos másik szerkesztője, illetve több mint 200 folyóiratcikk kötődik a nevéhez. Érdeklődése jóval túlterjed a szólásszabadság kérdésein, alkotmányjoggal, jogbölcselettel, a jogászai érvelés, a jogi norma sajátosságainak vizsgálatával foglalkozott. Bölcseleti elméje a szólásszabadsággal foglalkozó cikkein is erősen nyomot hagyott, ezáltal jóval egy-egy vizsgált probléma mindenki által érzékelt dimenziója mögé lát, az emberi cselekvések mozgatórugóira is kíváncsi, a szabályok mögött azok értelmét és hasznát keresi, a szólásszabadságon keresztül pedig szinte egy komplett demokráciaelméletet is felvázol.

Az obszcén és szexuális tartalmú kifejezések szólásszabadság-jogi vizsgálatán túl Schauer érdeklődése hamarosan a szólásszabadság „nagy” kérdései felé fordult. Túlzás nélkül állítható, hogy a *Free Speech: A Philosophical Enquiry* (Cambridge University Press, 1982) c. kötete a legújabb kori szólásszabadság-elmélet első alapműve. Az 1980-as években az Egyesült Államokban fokozatosan egyre több szerző fordult a szólásszabadság elméleti kérdései felé, a rendszeralkotás igényével (Lee Bollinger, Cass Sunstein, Ronald Dworkin, Kenneth Karst, Geoffrey Stone, Larry Alexander, és a lista korántsem teljes). Közülük is az élen járt Schauer, akinek könyve minden mai, a szólásszabadsággal foglalkozó angolszász elemzésben szinte kötelezően felidézett darab. A kötetben a szerző a szólásszabadság lehetséges elméleti igazolásaiból kiindulva vizsgálja a legfontosabb kérdéseket, a washingtoni Supreme Court gyakorlatán keresztül.

Az ott felvetett kérdésekkel a megjelenés óta eltelt bő három évtizedben is folyamatosan foglalkozott, mint azt jelen kötet tanulmányai is igazolják. Ha mind a 26 szöveget elolvassuk, fel fog tárulni előttünk az amerikai szólásszabadságjog szinte teljes struktúrája, amely a „politikai” vagy közéleti szólásokkal kapcsolatban az elmúlt csaknem száz évben kialakult (a szerkesztés során ki kellett hagynunk az egyébként szintén igen fontos és érdekes, de a szólásszabadság legszigorúbban védett központi magján kívül eső témákat, úgymint pl. a kereskedelmi célú szólások köre vagy a fent már említett obszcenitás és illetlenség).

Schauer a Supreme Court gyakorlatának értő ismerője, egyben szigorú kritikusa. Stílusa azonban eltér azon pályatársaitól, akik szeretik eszméiket „kinyilatkoztatások” útján közzétenni; Schauer azzal is megértő, akivel nem ért egyet, azt is meg akarja érteni, amit nem tud elfogadni, és a Mill-i hagyományokhoz híven nem hirdet eredményt a versengő nézetek között, inkább csak kérdez, javasol, polemizál.

A kötet első szerkezeti egységében a szólásszabadság általános elméletével foglalkozó írások kaptak helyet (ami nem jelenti azt, hogy az itt felvetett elméleti kérdések ne bukkannának fel a későbbi elemzésekben is). Alapvetően két igen fontos kérdést vizsgál itt a szerző: milyen módon képes a „demokratikus igazolás” a szólásszabadság elvi alapjává válni, illetve miért gondoljuk azt általánosan, hogy a szólásszabadság más, erősebben védendő jogosultság a többi emberi joghoz képest, azaz mitől „különös” a szólás? Schauer elveti az egyéni autonómia érvét mint a szólásszabadság legjobb megalapozását, kétkedve fogadja az „igazság keresése” elméletet, legalábbis ahogyan azt Oliver Wendell Holmes papírra vetette, és a szólásszabadságban egyfajta demokratikus eszközt lát, amelyen keresztül a közösség vitái lefolytathatókká válnak. Vizsgálja azt a kérdést, hogy vajon miért írják elő azt a jogrendszerek, hogy a szólásszabadság legfontosabb elvei többségi döntéssel sem szűkíthetők, azaz a szólásszabadság védelme igazából nem „demokratikus” intézmény.

Nagy erőfeszítéseket tesz annak érdekében is, hogy a szólásszabadság védelmét elválassa az általános szabadságelmélettől, hiszen világos, hogy nehéz igazolni a szólásszabadság kiemelt védelmét, ha nem tudjuk megmondani, miért kell erősebben védeni a többi szabadságjoghoz képest, ráadásul úgy, hogy a legtöbb ember más emberi jogoknak (munka, biztonság, lakhatás, egészséges környezet stb.) még talán nagyobb súlyt is tulajdonít mindennapi életében. Mint Schauer megjegyzi, szerencsésebb lenne, ha minden generáció maga jönne rá a szólásszabadság fontosságára, és nem James Madisontól kapná azt történelmi örökségként ajándékba.

További kérdés, hogy mi az oka annak, hogy a szólásszabadságot akkor is védjük, ha gyakorlása kárt okoz másoknak, míg a többi jognál ez nem megengedett. E kérdésben a modern szólásszabadság-irodalom alapvetését rögzítő John Stuart Millt sem kíméli Schauer, amikor rámutat *A szabadságról (On Liberty)* első két fejezete közötti ellentmondásokra (persze nem azzal a céllal, hogy Millt lerángassa az Olümposzról, sokkal inkább azért, hogy koherens és ma is alkalmazható elméletet gyártson alapművének felhasználásával).

Egy ponton Schauer el is jut oda, hogy beismerje, a szólásszabadságnak nincs „különleges”, az elsőbbségét kellőképpen alátámasztó elmélete. Amiért tiszteljük, annak éppúgy vannak praktikus és történelmi-tradicionális okai is, és szilárd, kikezdheterlen elmélet nem állítható fel annak védelmében, miért kell elviselni a szólásszabadsággal okozott károkat (ez a kérdés persze Európában, ahol a kár- vagy ártalomokozás jóval inkább megengedett alkalom a szólásszabadság korlátozására, nem ilyen élesen merül fel).

Schauer a cenzúra mibenlétével is behatóan foglalkozik, igyekezvén elhatárolni egymástól a köznyelvben használt „cenzúra” kifejezést a jogtudományi értelemben koherens alkalmazásától.

A kötet második egysége kifejezetten az amerikai szólásszabadság-elmélettel (főként az Első Alkotmánykiegészítéshez kapcsolódó bírósági gyakorlatból kikristályosodó elvekkel) foglalkozó tanulmányokat foglal magában. Összefoglalja a „kategorizáló” amerikai megközelítést, illetve annak szükségszerűen bekövetkező kudarcát (képtelenség a szólásszabadság valamennyi jelenségét szilárd, mozdíthatatlan és egymással kompatibilis kategóriákba besorolni). Tárgyalja az első kiegészítést mint a kompromisszumkötés terepét (ahol a szembenálló érdekeknek időnként kölcsönösen hátrálniuk kell); mint az opportunizmus megnyilvánulását (a szólásszabadság hatályának túlzott kitérítése által – annak mintájára, hogy „akinek kalapács van a kezében, mindent szögnek néz”, akinek erős szólásszabadság-védő gyakorlat áll rendelkezésre, mindent hajlamos szólásszabadság-jogi problémának látni); valamint ideológiaifegyver-jellegét, amikor a jogtudományi berkeken belül a szólásszabadság korlátozását felvető álláspontokat érvelés nélkül, ideológiai alapon söpri le az asztalról. A sajtószabadságról és a médiaszabályozásról folytatott viták olykor a „hitvita” jellegét öltik magukra, ahol a vitázó felek saját, különbejáratú dogmáik szerint meghatározott, merev álláspontot képviselve, sokszor elbeszélnek egymás mellett. Holott legalább Mill óta tudjuk, Schauer pedig megerősít ebben, hogy ha halott dogmává kövül, még az igazság is veszít erejéből.

A szólásszabadság „intézményi” jellegének boncolgatásával pedig Schauer a sajtószabadság önálló jogként való elismerése mellett érvel, ami az amerikai Supreme Court gyakorlatától mindeddig idegen gondolat maradt. Schauer elfogadná azt a megközelítést, ami Európában a bevett gyakorlat, amely szerint a média – sajátos, demokratikus feladataira és felelősségére tekintettel – sajátos többletjogokat kaphatna.

Hohfeld munkájának felidézésével Schauer az alapjogok horizontális és vertikális hatályáról is értekezik, azaz a szólásszabadság magánfelek közötti érvényesülését vizsgálja; e kérdésnek várhatóan egyre nagyobb relevanciája lesz egy olyan médiavilágban, ahol a meghatározó szereplők magánvállalkozások, amelyek technikai szempontból képesek mások szólásszabadságának korlátozására. A „tények” fontosságának előtérbe állításával pedig azt vizsgálja, miért és milyen mértékben védettek a valótlan állítások, miért tekinthető hasznosnak a nyilvánosságbeli diskurzus szempontjából, ha bizonyos mértékig védelmet kapnak, és milyen helyzetekben indokolt ez a védelem.

A kötet harmadik nagy egysége a sajtószabadsággal foglalkozik. E tanulmányokban is előkerül az alapvető demokratikus kérdés, miszerint „ki dönt” arról, milyen mértékű legyen a szólás és a sajtó védelme? Schauer e kérdésből kiindulva az általános demokráciaelmélet kifejtése felé közelít, nem csupán a „többség zsarnoksága” teóriák felidézésével, hanem a finomra hangolt fékek-egyensúlyok rendszerének bemutatásával is a szólásszabadság struktúráján keresztül. A médiapiac működésének alapvető szabályai adták az ötletet a szólásszabadság és a magánhatalom kapcsolatának elemzéséhez. Schauer rögzíti, hogy a magánvállalkozások alapvetően képesek befolyásolni a sajtószabadság gyakorlását (lásd még a hohfeldi teória fenti felidézését általános jogdogmatikai szempontból). Rögzíti, hogy a túl erős szólásszabadság-védelem összességében a szabadság elégtelen védelmének irányában is hathat (e problémára az európai jogrendszerek a médiaszabályozáson keresztül igyekeznek valamelyes válaszokat adni, ugyanakkor Schauer ezeket nem kezdi el számba venni).

Különösen érdekes tanulmánya az, amelyben arról értekezik, hogy vajon van-e szükség-szerű kapcsolat a sajtószabadság mértéke és a szabályozás szigorúsága között. Ausztráliai vizsgálódásai során arra jut, hogy nincs. Ezzel kimondja, hogy a jogi szabályozás csak esetlegesen, töredékesen képes befolyásolni a sajtó tartalmát (ugyanakkor az is igaz, hogy ez csak a sajtószabadságot elismerő és védő jogállamokban lehet így).

A kötet negyedik részében egyes szólásszabadság-jogi részkérdésekkel foglalkozik a szerző. Ezek mindegyike olyan, amely Magyarországon is éles vitákat generált az elmúlt időszakban. Idetartoznak a közszereplők személyiségvédelmének, a rágalmazás, jóhírnév- és becsületvédelem általános kérdései, valamint a gyűlöletbeszéd (fenyegető beszéd) is. Schauer mindenhol felhívja a figyelmet a szükségszerű – de a jogrendszer által nem mindig követett – differenciálásra. A közszereplők között sem ítéltető meg azonosan a politikus és a bulvárhős, a hamis állítások sem azonosan ítéltendőek meg, ha egy regényben vagy egy újságcikkben jelentek meg, a gyűlölködő kifejezések jogi megítélése is eltérhet, ha valós veszélyt jelentenek, és nem szorítkoznak a gyűlölet kinyilvánítására. Ugyanakkor – a híres „keresztégetés” ügy kapcsán – arra hív fel, hogy a „szólás” és a „szimbólumok” közötti különbségtételt célszerű lenne magunk mögött hagyni.

Ezt követően részletesen értekezik az oktatási szabadságról, amelyet a sajtószabadsághoz hasonlóan „intézményi” jognak tekint, azaz olyannak, amely az oktatási intézményt speciális feladataira tekintettel illeti meg, de az egyén (az oktató) számára nem korlátozhatatlan. Visszakanyarodva a gyűlöletbeszéd kérdéséhez, illetve Millhez, a holokauszttagadás korlátozásának

példáján keresztül újból foglalkozik a szólásszabadság alapkérdéseivel: az „igazság keresésének” elméletével, az „ártalom” szóláskorlátozó jellegével, valamint ezúttal a holokauszttagadás korlátozhatóságának elvi alapjaival is.

A kötet utolsó, ötödik eleme három, jog-összehasonlító szempontú tanulmányt tartalmaz. Ezek különösen érdekes és értékes írások, hiszen Schauer gondolatainak egyedisége bennük különösen erősen mutatkozik meg. Ellentétben a megszokott, profetikus hangütésű amerikai szerzőkkel, Schauer nem gondolja azt, hogy a világ valamennyi országának az amerikai szólásszabadság-jog elvei alapján kellene rendeznie nyilvános vitáit. Kifejezetten érvel az egyes országokban mérvadó kulturális sajátosságok megléte, sőt értékessége mellett. Elveti a textuális értelmezés főbb téziseit, és nem gondolja úgy, hogy az alkotmány szövege alapvetően, kötelező erővel határozná meg egy ország jövőbeni jogfejlődését (így, bár az Egyesült Államok Alkotmányának első kiegészítése unikális abban a tekintetben, hogy nem tartalmaz a szólásszabadság védelme alóli kivételeket vagy a szólásszabadság korlátozásának feltételeit, ez önmagában nem lett volna elegendő az amerikai rendszer kialakulásához). Schauer távolságtartóan viszonyul az összehasonlításához: inkább csak a vizsgálat szempontjait, keretét határozza meg, más – nem amerikai – jogrendszerek értékelését nem végzi el.

A fentiekben láthatóvá vált az összegyűjtött tanulmányok széles horizontja, és e rövid tartalmi előzetes talán arra is elegendő volt, hogy a szövegek magyarországi (és általában véve európai) relevanciájáról is meggyőződhesünk. A Schauert foglalkoztató problémák azonosak azokkal, amelyek az elmúlt negyedszázad magyar jogfejlődésében is erőteljesen jelentkeztek; ugyanakkor nem állíthatjuk bizton, hogy ezekre sziklaszilárd, kikezdhethetetlen elvi megalapozottságú válaszokat adtunk volna. Mint az Schauer könyvéből is kiderül, ez nem feltétlenül baj vagy bűn: az Első Alkotmánykiegészítés közel 140 évig szinte „aludt”, ellenben hamarosan 100 éve lesz, hogy joggyakorlata és az arra települő teoretikus megalapozás gyors ütemben gyarapodik. Azaz, Magyarországon a szólásszabadság rendszerének kialakítása tekintetében még csak útközben vagyunk, amely utazáshoz hasznos és intellektuálisan szórakoztató segítőtársunkká kíván szegődni ez a kötet.

KOLTAY ANDRÁS

Smuk Péter: A politikai diskurzusok alkotmányjogi szerkezete

*A demokratikus közvélemény kialakulásának
alkotmányos garanciái –
európai standardok és közép-európai kihívások*

(MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2014. 168.
ISBN 978-963-9627-83-3)

Tanulmányok sora szól a szólás- és véleménynyilvánítási szabadság, és egyes intézményes komplementációinak tartalmáról, alkotmányos érvényesülésük peremfeltételeiről, biztosítékairól. Smuk Péter a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpontja és a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Médiatudományi Intézetének szakmai együttműködése keretében megvalósuló, a Médiatudományi Könyvtár sorozatban megjelent *A politikai diskurzusok alkotmányjogi szerkezete* című kötete mégis nem csupán egy, a témában született igényes művek közül. Smuk Péter ugyanis a társadalmi kommunikációs folyamatot egy speciális, a hazai irodalomban eddig szisztematikusan még nem vizsgált nézőpontból elemzi. A kötet vizsgálódási meritumában ugyanis a társadalmi kommunikációnak egy meglehetősen jól elkülöníthető, és az elemzésekben elméleti és gyakorlati szempontok mentén rendszerint le is határolt típusa, a politikai alrendszerben a politikai struktúrák belső törvényszerűségeinek megfelelően megvalósuló politikai diskurzus áll. Kétségtelenül a szólásszabadság-vitáknak és a szabad véleményartikuláció kérdéséről szóló tudományos elemzések sorának is az egyik, ha nem a legintenzívebben vizsgált fókuszpontja a politikai kommunikáció. Az alkotmányelmélet számára a magánkommunikációban, a magánszféra életmegnyilvánulásai során megvalósuló véleménydiskurzus sem (lehet) közömbös, tekintettel a szabad véleménycsere egyik fontos legitimáló argumentációjára, az önkifejezés, önmegvalósítás szabadságára. A szerző, figyelemmel arra, hogy a szabadságjog egy speciálisan meghatározott érvényesülési tartományát, a politikai közbeszéd törvényszerűségeit, alkotmányos határait és garanciáit vizsgálja, vállaltan nem foglalkozik az alapjog szubjektív, alanyi jogi oldalával, helyesebben csupán annyiban, amennyiben az összefügg a demokratikus közvélemény kialakulásának feltételeivel, és előfeltétele a nyilvános okoskodás körei egészséges működésének. Mégis a politikai közbeszédben megvalósuló kommunikációs mechanizmusoknak a szerepe, funkciója felértékelődik, más aspektusba kerül, ha a modern alkotmányelmélet felfogásában egyetlen elfogadható társadalmi berendezkedés, a demokrácia működése, életképessége, vitalitása felől vizsgáljuk a kérdést. A kötet címében is utal rá, hogy vizsgálódása a demokrácia életerejét jelentő, a demokratikus nyilvánosságban megvalósuló kommunikációra, a (plurális) politikai diskurzusokra terjed ki.

Másfelől a szerző leszűkítette elemzése tárgyát, és az általános és kizárólag elméleti vizsgálódás helyett egy szűk lokalizációba, a közép-európai régióba és lehatárolt terminusba helyezte elemzése súlypontját. A szerző vizsgálata egyik fő vezérmotívumaként a politikai dis-

kurzusok szabályozási dokumentumainak és azok tényleges megvalósulásának elemzését választotta. A diktatúrából a demokráciába való alkotmányos átmenet, az egyetemesen elfogadott és elvárt alkotmányos princípiumok (köztük a véleménynyilvánítás szabadsága) gyakorlati megvalósítása, a jogszabályi környezetnek a jogállami követelmények szerinti aprólékos átalakítása és a politikai kultúrának a pluralizálódása egy nagy (a szerzőtől kölcsönvevett, érzékletes képpel élve) „alkotmányos demokrácia projekt” részeként valósulhat meg. Ennek az alkotmányos programnak – amint arra Smuk Péter is rámutatott – a társadalmi terek és folyamatok egészét át kell fognia, kezdve az alkotmányos struktúrák normatív átalakításával – mint a legkönyebben megvalósítható feladattal –, az intézményrendszer szervezetszociológia által is értelmezhető demokratizálódásán át a politikai kultúra részeként a közbeszéd szerkezetváltozásáig. E paradigmaváltásnak az egyik legmeghatározóbb mozzanataként a politikától mint „úri huncutságtól” kellő távolságot tartó „alattvalóból” a közéleti viták iránt fogékony, a politikai diskurzusokban formálódó demokratikus vitákban aktívan részt vevő, alakításukban is közreműködő polgár válik. Ez a polgár lesz a politikai diskurzusok egyik kulcsfigurája, a demokratikus eljárások alakítója (közvetlen demokrácia intézményei) és megítélője (közvetett demokrácia eljárásai vonatkozásában).

A fent jelzett leszűkítésnek komoly érdeme, hogy egy olyan desztinációra, különbözőségük ellenére is hasonló, vagy legalábbis a demokrácia kihordásában azonos kiindulási helyzetű országok jogrendszerére, részben azok komparatív elemzésére koncentrál, amely korábban hasonló analízisnek tárgyát még nem képezte.

A szerző számos kommunikációelméleti alapmunka gondolatmenetét felidézi, ezzel a társadalomtudományi háttérelméléssel teremt szélesebb bázist a szűkebb spektrumú alkotmányjogi vizsgálódáshoz. A társadalmi és annak eminens részeként a politikai nyilvánosság – alkotmányjogi elemzés számára jelentékeny – működési törvényszerűségei a maguk teljességében ugyanis csupán szociológiaelméleti háttérüket hozzájuk olvasva érthetők meg. Így vissza-visszatérően hivatkozik a nemzetközi kommunikációelméleti irodalomban megkerülhetetlen szaktekintélyek releváns gondolataira, többek között Jürgen Habermas kommunikációelméleti munkáinak nézeteire.

A demokráciaelméleti irányzatok közül Smuk Péter az ún. diskurzív-deliberatív elméletet tekinti alkalmas alapnak elemzése kiindulópontjaként. A diskurzív-deliberatív demokrácia elméletét, tehát a vitatkozó néphatalom eszményét sem védeni, sem vitatni nem kívánja, mégis rögzíti: számos érvényes javaslatot fogalmaz meg a kommunikációs jogok, különös tekintettel a politikai diskurzusok alkotmányjogi szerkezetének meghatározása során. A szerző ugyanis nem egyszerűen a szólásszabadság könyvtáryira rúgó argumentációjának bemutatásáig, vagy az alapjog érvényesüléséhez szükséges demokratikus processzusok fejlesztésére szolgáló *de lege ferenda* javaslatok megfogalmazásáig jut el. A kötet tudományos célját sokkal absztraktabban fogalmazza meg: a politikai diskurzusok alkotmányjogi struktúráit kívánja bemutatni – amely célnak eredményesen tesz eleget.

A demokratikus közvélemény mint társadalmi jelenség fogalmi megragadása a jogtudomány számára komoly kihívást jelent, holott az alkotmány értékrendjéhez illeszkedő társadalmi szintű nyilvánosság alkotmányos garanciáinak meghatározása során definíciós kényszerben van. Mégis a demokratikus nyilvánosságnak, közvéleménynek *sui generis* jogi definíciója a segédtudományok meghatározásainak figyelmen kívül hagyásával nem adható meg. A szerző rögzíti, hogy a fogalom szabatos megfogalmazására nem vállalkozik, mivel egy ilyen kísérlet során ko-

moly szociológiai elemzéseket kellene végezni. Mindennek dacára, a demokratikus közvélemény alapvető alkotmányos követelmény, alkotmányos érdek és érték (Alaptörvény IX. cikk). A fogalom – pontos tartalmi meghatározás nélkül is – az Alaptörvényben csakúgy, mint az alkotmányjog-tudományban általánosan használatos. A (demokratikus) közvélemény társadalmi jelenségének alkotmányjogi optikája a nyilvános közvita alapjogi garanciák érvényesülésének intézményes (processzuális és strukturális) garanciáin keresztül ragadható meg. A demokratikus *communis opinio*nak ez az a jellegadó vonása, amely – tekintettel arra, hogy alkotmányjogi munkáról van szó – a kötet leitmotívját is megrajzolja.

A kötet a demokrácia és a (demokratikus) közvélemény egymást feltételező, egymásból fakadó és egymásba fonódó fogalmait elemző fejezete alapvetésként felvázolja azt az alkotmányos keretet, amelyben az európai alkotmányjogi gondolkodás értelmezi a véleménynyilvánítási szabadság tartalmát. Ennek bemutatására az Emberi Jogok Európai Bírósága gyakorlatának a magyar Alkotmánybíróság két és fél évtizedes iudikatúrájának argumentációit is felidézi. Az elmélet gyakorlati implementációjának vizsgálata során a szabadságjog érvényesülésének – a vizsgálat fókuszába helyezett lokációban való – megvalósulását a közép-kelet európai államok „nyilvánosság-törvényeinek” és alkotmányos rendszerváltásainak médiaspecifikus vonatkozásainak elemzésével végzi el, melynek keretében a nyilvánosság egyes országokban ténylegesen perfektulódott rendszerváltásának tablóját is megrajzolja. Külön érdeme a kötetnek, hogy az egyes közép-kelet-európai országok releváns joganyagának, az alkotmányos normáknak, valamint a politikai nyilvánosság egészét és a médiaszektort, mint speciális nyilvánosságplatformot szabályozó törvényi reguláknak az alkotmányjogilag értékelt bemutatását szükség szerint politikatörténeti adalékokkal és rövid politikatudományi elemzésekkel egészíti ki, színesíti. Ezek a kitekintések azon túl, hogy a régió szempontjából érdekes kor- és kórtörténeti szimptomákra hívják fel figyelmét, és rávilágítanak a térség sok tekintetben hasonló problémáira, az olvasó számára további szemponttal gazdagított rálátást is biztosítanak a jogi szabályozások és a joggyakorlat valóságának hátterére is.

A nyilvános politikai diskurzusok elméleti alkotmányjogi kereteinek és azoknak a közép-európai országokban megvalósuló tényleges érvényesülésük kontúrozását követően a szerző rátér az egyes, a politikai közbeszéd, mint társadalmi tevékenység és folyamat szempontjából jelentékeny nyilvánosságplatformok (politikai üzenetek elhelyezésének felületei és a viták lefolytatására intézményesült arénák) bemutatására. Ennek keretében a „Felületek és arénák” című fejezet megemlékezik a „Hyde Park Corner” jellegű nyilvánosság, vagyis „az utcák és terek szabadsága” (szólásszabadság) alkotmányjogi helyzetéről, a professzionális tömegkommunikációs intézmények, médiumok speciális szabadságáról (sajtószabadság), csakúgy, mint a modernkori technológiai fejlődés következtében a nyilvánosságban végbement szerkezetváltozásról és annak következményeiről, erős kifejezéssel élve a társadalmi-politikai nyilvánosság intézményrendszerének forradalmi átalakulásáról, ami mind új, a klasszikus válaszokat részben meghaladó megoldások adására készíti a jogtudomány képviselőit és a törvényhozókat egyaránt. A határok – különösen (jogi) korlátok, és így felelősség – nélkül hagyott (szabad) internet romantikája – hívja fel olvasói figyelmét Smuk Péter – lassan kezd meghaladottá válni, annak ellenére, hogy az új webtechnológia kétségkívül a politikai nyilvánosság exponenciális pluralizálódásához vezetett, az „információs svédasztal” választékának valóban üdvözlendő bővülését eredményezte.

A demokratikus közvélemény kialakulásának és fenntartásának elengedhetetlen feltételeiről, alkotmányos biztosítékairól szóló fejezet külön-külön vizsgálja azokat a jogi szabályozási területeket, jogalkotási és jogalkalmazási intézményeket, amelyek hatással, befolyással vannak a politikai diskurzus demokratikus modelljének, a plurális társadalmi nyilvánosság ethosának megvalósulására, működésére. E körben a szerző három szabályozási tárgyat elemez behatóan, a médiaszabályozás vonatkozó normáit, valamint a demokratikus rendszer működésében kulcsszerepet játszó népképviselő két jelentékeny alkotmányos intézményét: a közvetlen demokrácia megnyilvánulásának, a választásokat megelőző speciális terminusnak, a kampányidőszak politikai diskurzusának specialitásait, valamint a népképviselői szervek, különösen a parlamenti tanácskozással nyilvánosságában lezajló diskurziók különös szabályait.

A médiarendszerváltások (ahogy a médiarendszerek demokratizálódási folyamatát, jogi szabályozásuk és intézményrendszer átalakulását a szerző definiálja) és a nyilvánosság működési tereinek alkotmányos kereteit megrajzoló nyilvánosságtörvények kontúrozására vállalkozó leíró elemzés alkalmával az olvasó bepillantást nyerhet a közép-európai államok (sokszor feltűnően hasonló) szabályozásába. Adatokkal alátámasztott felismerésként, a konklúzió megfogalmazását követő tanulságként megállapíthatnók, hogy az elérni kívánt célok, az európai standardok nyújtotta szabályozási modellek és a régió egyes államaiban ténylegesen megvalósított szabályozási megoldások sok esetben divergens módon viszonyultak egymáshoz. Ennek okát a szerző több forrásból származtatja, úgy is, mint az autoriter rezsimekből örökölt reflexek, vagy éppen a (rég) új politikai-hatalmi establishment demokratikus jogállami normákba nehezen illeszthető (hatalmi) érdektörekvései.

A magyar szabályozás rendszerváltást követő történetének vázlatos áttekintése mellett a szerző rövid, lényegre törő módon, a jogszabályi dzsungelben jól szelektálva mutatja be Észtország, Lettország, Litvánia, Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Románia, Bulgária, Horvátország, Szlovénia, Szerbia, valamint Ukrajna szabályozásainak vonatkozó fejezeteit. A kötet a normák leíró jellegű bemutatása mellett, több esetben is azonosítja e nemzeti szabályozók keletkezése és tartalmuk mögött meghúzódó társadalmi, politikai folyamatok mozgatóit, a konkrét normatartalom megszővegzésének motiváló tényezőit. Bár Oroszország semmiképpen sem helyezhető el Közép-Kelet-Európa topográfiai rajzán, mégis, mint a posztszovjet régió legmeghatározóbb szereplője, a kötet célkitűzéseire rezonáló módon, röviden az orosz nyilvánosságszabályozásról is szó esik. A szerző átfogó tablót látat a vélemény szabadság érvényesülésének peremfeltételeit meghatározó alkotmányos jogoknak és értékeknek, a konkuráló érdekeknek a vizsgált lokáció alkotmányos rendszereiben fellelhető specialitásairól, de kontúrozza az egyes országok média intézményrendszerei felett hatósági felügyeletet gyakorló állami intézmények jogállását is. Az elemzésben jól tapinthatóak a csomópontok, azok a tipikus megoldások, amelyek a régió szabályozásaiban, intézményi megoldásaiban rendre fellelhetők, de a szerző időről időre felhívja a figyelmet azokra a nemzeti konstrukciókra is, amelyek eltérnek a fősodortól, az általánosan bevett szabályozási mintához képest kivételesnek számítanak.

A közép-kelet-európai közszolgálati médiarendszerek, közszolgálati médiaszolgáltatók szervezeti szabályainak komparatív elemzése során a szerző elvégzi az intézmények irányítását ellátó testületek szervezetének és e grémiumok választásának szabályaira vonatkozó regulák összevetését. Hasonló szellemben hasonlítja össze a csaknem tucatnyi nemzeti médiahatóság szervezetét és tagjaik megválasztására vonatkozó szabályokat. Az összevetés szempontjából legfontosabb

szabályokat a szerző, az átláthatóságot nagyban segítő módon, táblázatos kimutatásban is összegyűjti.

A kötet aktualitásához kétség sem férhet, amelyet maga a szerző is deklarál. A közép-kelet-európai szovjet típusú alkotmányos elvek szerint megszervezett autoriter rezsimek, a hol keményebb, hol az elnyomásnak szofisztikáltabb módozatait megvalósító totalitárius diktatúrák költséget, energiát nem kímélve próbálták a társadalmi nyilvánosság egészét ellenőrzésük alatt tartani. A demokratikus rendszerekben bár ez az állami-hatalmi tevékenység a hatalmi berendezkedés lényegénél fogva (az alkotmányos garanciák létéből fakadóan) ab ovo kizárt, mindazonáltal a nyilvánosság tereinek kontrolljára tett informális kísérletek nem példanélküliek, ám az ilyen próbálkozások rendre a közhatalom „megtévedt” gyakorlóinak politikai veszteségével jár, hatalmi törekvéseik kárára válik. A diktatúrából a demokráciába való átmenet során – bár az új hatalmi berendezkedés hívei gyakorta saját bőrükön is megtapasztalták az autoriter rezsimek szabad véleménycserét megfojtó, nyomorúságos légkörét – az új establishment prominensei mégis sokszor kísértésbe estek, esnek, ha a nyilvánosság feletti kontroll megragadására, a közbeszéd tematizálására, vagy még inkább az ott lezajló viták összetételére, vagy végeredményben azok eldöntésére alkalmas (bár alkotmányosan kifogásolható) eszközt találnak. A szerző által is deklaráltan ez az az ok, amiért különösen is érdekes lehet a közép-kelet-európai régió politikai diskurzusai szabályozásainak és a nyilvánosság különböző intézményi szegmentumaiban ténylegesen megvalósult közhatalmi intézményi struktúrák működésének vizsgálata.

A közép-kelet-európai országokban lezajlott demokratikus átmenetről és a nyilvánosság rendszerváltásának folyamatáról szólva a szerző által is mottóul választott megállapítással összhangban elmondhatnók, ezekben az országokban a szabályokat gyakran az európai standardok alapján írták, de végrehajtásuk, érvényesülésük már sokkal inkább a balkáni gyakorlatra emlékeztethet bennünket. Érdemes itt felidézni a honi média(szabályozás) közelmúlt történetjének néhány kevésbé dicső fejezetét, úgy, mint az első médiaháború idején az állami műsorszolgáltatók működésének anomáliáit, vagy éppen a csonka médiakuratóriumok európai standardoktól távol lévő intézményét.

Smuk Péter könyve kétségkívül hiánypótló alkotás, amelyre, mint alaplumukára kell az alkotmányjog-tudomány művelőinek tekinteniük, de hasznos, mi több érdekes olvasmány lehet mindazoknak, akik lelkes amatőrként érdeklődnek a nyilvánosság rendszerváltásainak közép-kelet-európai történetjéről, vagy a régió sajtószabadság-viszonyainak napjainkban tapasztalható látványosan sokszínű tablója iránt.

KLEIN TAMÁS

TÁJÉKOZTATÓ

Az „In Medias Res” médiatudományi folyóirat szerkesztésére vonatkozó elvek, szabályok

A CompLex Kiadó által megjelentetett médiatudományi folyóirat 2012 tavaszán indult, és évente két alkalommal jelenik meg. A folyóirat várja a tudományos igényű, a szólás- és sajtószabadság, valamint a médiaszabályozás tárgyában született kéziratokat. A folyóirat tudományos gyűjtőhellyé és nyílt szakmai fórummá kíván válni, ahol minden, a sajtószabadság és a médiaszabályozás iránt érdeklődő olvasó kielégítheti kíváncsiságát.

A folyóirat rovatainak felosztása a következő:

- *Tanulmányok* (elméleti elemzést tartalmazó írások),
- *Fórum* (a gyakorlat bemutatásának igényével írt cikkek),
- *Könyvismertetés* (a médiatudomány területén megjelent újabb publikációk bemutatása).

A tanulmányokat a szerkesztésre vonatkozó előírásoknak (l. a folyóirat honlapján) megfelelően kell eljuttatni a szerkesztőséghez a koltay.andras@jak.ppke.hu e-mail címre.

A szerkesztőség fenntartja a jogot arra, hogy az írásokat ne feltétlenül beérkezési sorrendben jelentesse meg.

Az egyes számok lapzártája a következő:

- első szám: április 30.
- második szám: szeptember 30.

A folyóirat az interneten is hozzáférhető, a www.media-tudomany.hu honlapcímen. A nyomtatott kiadás előfizethető a kiadónál.

